

ΚΩΝ. Ι. ΚΙΤΣΟΥ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ
ΤΗΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

1. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ — 2. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. — 3. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ. — 4. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

ΤΟΥ Κ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ

Καθηγητού της Παιδαγωγικής ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
"ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ",
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ 21 — ΑΘΗΝΑΙ

1955

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΩΝ. Ι. ΚΙΤΣΟΥ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 55858

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 4/9/2014

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ

ΤΗΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

[1. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ — 2. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. — 3. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ. — 4. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ]

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Τοῦ κ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Μ. ΚΑΛΔΙΑΦΑ

Καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

“ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ,,

ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ 21 — ΑΘΗΝΑΙ

1955

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

Εἰς τοὺς θεμελιωτὰς καὶ ἐργάτας
τοῦ εὐαγοῦς Ἰδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ πραγματεία τοῦ κ. Κωνσταντίνου Κίτσου «Ἐπιστημονικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς», ἣτις ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων κεφαλαίων, σελίδων δὲ περίπου ἑκατόν, περιέχει πολλὰς ἀξίας λόγου πληροφροῦνται σήμερον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων, ριζικῶν, μεταβολῶν, αἵτινες συντελοῦνται ἐν τῷ βίῳ ἐν γένει καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἰδιαίτερος.

Ὁ συγγραφεὺς συνέλεξε μὲ μεγάλην προσοχὴν τὰς πληροφροῦνται αἵτινες διαφωτίζουν τὸν ἀναγνώστην περὶ τῶν ἀντιλήψεων, αἵτινες κρατοῦν σήμερον περὶ τῶν ιδεωδῶν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας, περὶ τοῦ ἔργου τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας, τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ περὶ τῶν Ἐργαστηρίων Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς.

Ὁ Ἕλλην ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς θέλει ἀποκομίσει μεγάλην ὠφέλειαν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς πραγματείας τοῦ κ. Κίτσου, τὴν ὁποίαν διὰ τοῦτο θερμῶς συνιστῶμεν.

Ἡ, περὶ ἧς ὁ λόγος, πραγματεία εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τεκμήριον τῆς εὐσυνειδησίας, ἣν ἐπιτυχῶς καταδεικνύει ὁ κ. Κίτσος κατὰ τὰς ἐν τῇ Ἐσπερίᾳ σπουδὰς αὐτοῦ ὡς ὑπότροφος τοῦ Ἰδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1954

ΣΠΥΡ. Μ. ΚΑΛΔΙΑΦΑΣ

Καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ευόιοινοι δύνανται νά χαρακτηρισθοῦν αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκδηλώσεις ὑπὲρ μιᾶς ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς τὴν πατρίδα μας, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ ἀρκετοὺς Διδασκάλους, Ἐπιθεωρητὰς Σχολείων, Διευθυντὰς Παιδαγωγικῶν Περιοδικῶν, Διευθυντὰς Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, Ἐκπαιδευτικοὺς Συμβούλους, Καθηγητὰς Πανεπιστημίων καὶ Διευθυντὰς Μορφωτικῶν Συλλόγων καὶ Ἰνστιτούτων ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας.

Φαίνεται, ὅτι ὠριμάζει ἤδη ἡ ἀνάγκη ἐπιστημονικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Παιδαγωγικῆς.

Οὕτως, ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι ἐπιθυμοῦν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Μετεκπαιδύσεως τῶν Δημοδιδασκάλων, σοβαρωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν τὴν ἐργασίαν εἰς τὰ ἰδρυθέντα πρότυπα τῶν ἐκπαιδευτικῶν περιφερειῶν καὶ παιδαγωγικοὺς ἐπόπτας εἰς ἐκάστην περιφέρειαν, ἄλλοι Ἑλληνικὴν Παιδαγωγικὴν καὶ Ἀνώτατα Παιδαγωγικὰ Ἰνστιτούτα ἢ Κέντρα Ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἄλλοι ἐξάγουν παιδαγωγικὰ πορίσματα ἀπὸ ὠρισμένης ψυχολογικῆς κατευθύνσεως, τὰς ὁποίας ἐκθέτουν εἰς τὰ συγγράμματά των καὶ ἄλλοι φιλοδοξοῦν νά κάμουν ἐπιστημονικὸν ἔργον παιδαγωγικῆς καὶ κοινωνικῆς βοηθείας εἰς τὰ ἐξ ἰδίας των πρωτοβουλίας λειτουργοῦντα πολιτιστικὰ Κέντρα καὶ Ἰνστιτούτα.

Εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς πόθους διαβλέπει κανεὶς τὸν ὀραματισμὸν μιᾶς ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς, τῆς ὁποίας τὰ πορίσματα θὰ στηρίζονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παιδαγωγικὴν πραγματικότητα καὶ θὰ παρέχουν τὴν ἀσφάλειαν πορισμάτων πειραματικῶν ἐρευνῶν, καθ' ὅτι θὰ ἐξάγονται ἐκ γεγονότων καλῶς παρατηρηθέντων, δεόντως ἐλεγχθέντων καὶ πιστῶς ἐρμηνευθέντων.

Εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ διαπίστωσις, τὴν ὁποίαν κάμνουν μετὰ πικρίας, μερικοὶ ἐκπαιδευτικοὶ καθ' ἣν ἡ παιδαγωγικὴ τῆς πατρίδος μας εἶναι ἑτερόφωτος. Πλεῖστοι λόγοι δύνανται νά δικαιολογήσουν τὴν κατάστασιν αὐτὴν. Ὁ Ἕλληνας ὅμως δὲν δύναται νά ἀναπαύεται εἰς τὰς αἰτιο-

λογήσεις της καταστάσεώς του. Ἀνήσυχος ὢν, ἐξ ἐσωτερικῆς δημιουργικῆς ὀρμῆς, ζητεῖ συνεχῶς τὴν βελτίωσιν.

Διὰ ταῦτα εἶναι ἀνάγκη σήμερον νὰ ἀρχίσῃ μία συζήτησις ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς, νὰ ἐκτιμηθοῦν δεόντως οἱ προσανατολισμοὶ τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς εἰς τὰς προηγμένας καὶ οἰκονομικῶς εὐημερούσας χώρας, ὥστε, εἰς τὰς πρώτας καὶ ἴσως δειλὰς προσπαθείας μιᾶς ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, τὴν ὅποیان θὰ ἐπιχειρήσουν ὀλίγοι ἢ πολλοὶ Παιδαγωγοὶ μας, παλαιότεροι ἢ νεώτεροι, νὰ ἐπιδειχθῇ ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἢ κρατικοὺς ἡγέτας τῆς Παιδείας μας εὐμενῆς ὑποδοχῆ, καλοπροαίρετος κριτικὴ καὶ εὐγενῆς ἐνθάρρυνσις.

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην θὰ ἐπιχειρήσωμεν, εἰς γενικὰς γραμμάς, νὰ δώσωμεν μίαν εἰκόνα τῶν ἐπιστημονικῶν προσανατολισμῶν τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς, ὅπως ἐγνωρίσαμεν αὐτοὺς, κατὰ τὴν, ἐπὶ δύο ἔτη μέχρι σήμερον, παραμονὴν μας εἰς Ἑλβετίαν διὰ παιδαγωγικὰς σπουδὰς, κατὰ τὰς ἐπισκέψεις εἰς ἐργαστήρια τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς εἰς τὰς χώρας τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, κατὰ τὰς ἐργασίας Διεθνῶν Συνεδρίων, τὰ ὅποια παρηκολουθήσαμεν, καὶ κατὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην ἐπὶ περιοδικῶν καὶ βιβλίων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κίνησιν εἰς Ἀγγλίαν, Ἀμερικὴν καὶ Γερμανίαν.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἴδῃ, ὅτι σήμερον αἱ ἄξιοι λόγου ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν καὶ εἰς τὴν Πειραματικὴν Παιδαγωγικὴν.

Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θεμελίωσις τῆς Παιδαγωγικῆς, μετὰ τὸν 2ον παγκόσμιον πόλεμον, πλαισιούται ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τοῦ Ὄργανισμοῦ τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Ἀξίζει νὰ συζητήσωμεν καὶ τὸ βασικὸν τοῦτο θέμα, τὸ ὅποϊον ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν Παιδαγωγικὴν, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀνήκει καὶ ὀφείλει, ὡς ἐκ τῆς ἱστορικῆς τῆς παραδόσεως, νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰς πρωτοπόρους ἐκεῖνας χώρας, αἱ ὅποια ἐπιδιώκουν τὴν θεμελίωσιν τῶν Δημοκρατικῶν ἀρχῶν ἐπὶ σταθερῶν βάσεων διὰ τὴν εἰρηνικὴν διαβίωσιν τῶν λαῶν.

Τὸ ὅλον θέμα μας περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν προσανατολισμῶν τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς θὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὰ ἀκόλουθα τέσσαρα κεφάλαια :

1) Φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θεμελίωσις τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς.

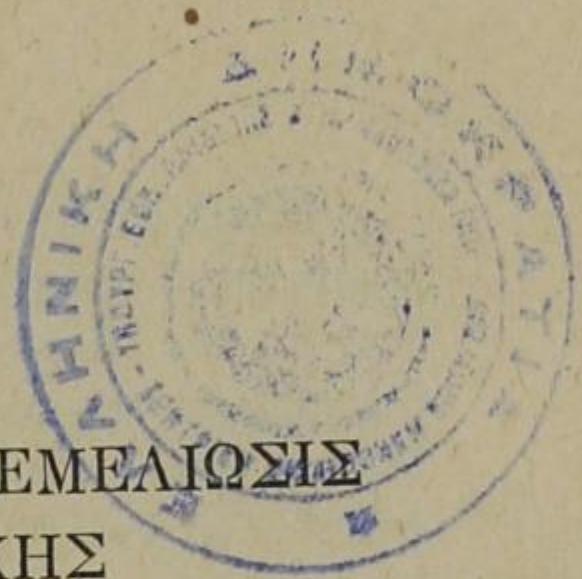
2) Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία.

3) Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ.

Καὶ 4) Ἐργαστήρια τῆς Παιδαγωγικῆς ψυχολογίας καὶ Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς.

Αἱ διατυπούμεναι σκέψεις μας δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς τὸ γενικὸν διάγραμμα μιᾶς μελλοντικῆς παιδαγωγικῆς ἐργασίας ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

[1. Τὰ ιδεώδη τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας : «Παγκόσμιος Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου». 2. Ὁ ἐπιδιωκτέος σκοπὸς ἀγωγῆς . Ἐλευθερία καὶ σεβασμὸς τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ καλλιέργεια τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων τῆς ἐναντι τῶν ἄλλων.]

1. Τὰ ιδεώδη τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας

Εἰς τὸν ἐπιδιώκοντα νὰ θεμελιώσῃ φιλοσοφικῶς καὶ κοινωνιολογικῶς τὴν σύγχρονον Παιδαγωγικὴν γεννῶνται τὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα :

—Τί ἐπιζητεῖ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος ;

—Ποῖα εἶναι τὰ ἰδανικά του καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς του μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον ;

Σοβαρὰ καὶ ἄκρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ διὰ τὸν ἐργάτην τῆς ἀγωγῆς.

Θὰ δώσωμεν τὰς ἀπαντήσεις διὰ 30 ἄρθρων, διὰ τῶν ἄρθρων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐψήφισαν οἱ πνευματικοὶ ἡγέται ὅλων τῶν Ἐθνῶν καὶ διὰ τῶν ὁποίων τὴν 10ην Δεκεμβρίου τοῦ 1948 διεκήρυξαν εἰς Παρισίους τὰ «Δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου», συγκληθέντες πρὸς τοῦτο παρὰ τῆς Ὀργανώσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν διὰ τὴν Ἀγωγήν, τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὸν Πολιτισμὸν (U.N.E.S.C.O).

Ὁ ἄνθρωπος τῶν μέσων τοῦ 20οῦ αἰῶνος διεκήρυξε τὰ δικαιώματά του διὰ τὴν ζωὴν, διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν πρόοδον, ἔθεσε τὴν σφραγίδα τῶν ιδεωδῶν καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ του, διεδήλωσε τὴν βιοθεωρίαν τοῦ αἰῶνός μας.

Εἰς τὰ ἄρθρα τῆς «Παγκοσμίου Διακηρύξεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου» θὰ ἴδωμεν τὴν εὐκταίαν καὶ ποθητὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους τῆς κοινωνίας, ὡς πολίτου, ὡς ἐργάτου, ὡς ἐπιστήμονος, ὡς οἰκογενειάρχου, ὡς ἰδιοκτήτου, ὡς πιστοῦ, ὡς μετανάστου, ὡς περιπεσόντος εἰς ἀδικήματα, ὡς ἀσθενοῦς, ὡς ἀνικάνου πρὸς ἐργασίαν, ὡς συνδικαλιστοῦ, ὡς βρέφους, ὡς μαθητοῦ, ὡς καλλιτέχνου, ὡς ἐλευθέρου ἀτόμου, ἔχοντος δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ ὑποχρεώσεις.

Ἡ Διακήρυξις αὕτη ἀντιπροσωπεύει ἐν περιλήψει τὰς φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς σκέψεις τῆς ἐποχῆς μας, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰς κυριωτέρας ὕψεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν θεμελίωσιν τῆς σύγχρονου Παιδαγωγικῆς.

νομένης καὶ τῆς ἰδίας του τοιαύτης, καὶ νὰ ἐπιστρέφῃ ὁμοίως εἰς τὴν χώραν του.

Ἄρθρον 14ον : 1. Εἰς περίπτωσιν καταδιώξεως πᾶν πρόσωπον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀναζητήσῃ ἄσυλον καὶ νὰ εὐεργετηθῇ τοῦ ἀσύλου εἰς ἄλλας χώρας.

2. Τοῦ δικαιώματος τούτου δὲν δύναται νὰ ἐπικαληθῆται τις εἰς περίπτωσιν διώξεως στηριζομένης πραγματικῶς εἰς ἓν ἔγκλημα κοινου Δικαίου ἢ ἐπὶ ἐνεργειῶν ἀντιθέτων πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν.

Ἄρθρον 15ον : 1. Πᾶν ἄτομον δικαιούται μιᾶς ἐθνικότητος.

2. Οὐδεὶς δύναται νὰ στερηθῇ αὐθαιρέτως τῆς ἐθνικότητός του, οὐδὲ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς.

Ἄρθρον 16ον : 1. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τοῦ γάμου ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή, ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν φυλὴν, τὴν ἐθνικότητα, ἢ τὴν θρησκείαν, ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπανδρεύωνται καὶ νὰ δημιουργοῦν οἰκογένειαν. Ἐχουν ἴσα δικαιώματα ἔναντι τοῦ γάμου, κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν λύσιν αὐτοῦ.

2. Ὁ γάμος δὲν δύναται νὰ τελεσθῇ παρὰ μὲ τὴν ἐλευθέραν καὶ πλήρη συγκατάθεσιν τῶν μελλόντων συζύγων.

3. Ἡ οἰκογένεια εἶναι τὸ φυσικὸν καὶ βασικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνίας καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους.

Ἄρθρον 17ον : 1. Πᾶν ἄτομον ἔχει δικαίωμα εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν ἢ εἰς τὴν μετ' ἄλλων τοιαύτην.

2. Οὐδεὶς δύναται νὰ στερηθῇ αὐθαιρέτως τῆς ἰδιοκτησίας του.

Ἄρθρον 18ον : Πᾶν πρόσωπον ἔχει δικαίωμα εἰς τὴν ἐλευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως καὶ θρησκείας. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπονοεῖ τὴν ἐλευθερίαν ἀλλαγῆς τῆς θρησκείας ἢ τῆς πεποιθήσεως, καθὼς καὶ τὴν ἐλευθερίαν νὰ διαδηλώνῃ τὴν θρησκείαν του καὶ τὴν πεποίθησίν του, μόνον του ἢ μετ' ἄλλων, τόσον δημοσίᾳ, ὅσον καὶ ἰδιωτικῶς, διὰ τῆς διδασκαλίας, τῆς πράξεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν.

Ἄρθρον 19ον : Πᾶν ἄτομον ἔχει δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τῆς γνώμης του καὶ τῆς ἐκφράσεώς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπονοεῖ τὸ δικαίωμα νὰ μὴ ἀνησυχῇ διὰ τὰς γνώμας του, νὰ ἀναζητῇ διαφόρους πληροφορίας καὶ ἰδέας, νὰ δέχεται τοιαύτας καὶ νὰ τὰς διαδίδῃ ἄνευ περιορισμοῦ καὶ δι' οἴουδήποτε μέσου ἐκφράσεως.

Ἄρθρον 20ον : 1. Πᾶν πρόσωπον ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας συμμετοχῆς εἰς εἰρηνικὰς Ἐνώσεις καὶ Συνδέσμους.

2. Οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ λάβῃ μέρος εἰς ἓνα Σύνδεσμον.

Ἄρθρον 21ον : 1. Πᾶν πρόσωπον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τῶν δημοσίων ὑποθέσεων τῆς χώρας του, εἴτε ἀμέσως, εἴτε μέσῳ ἀντιπροσώπων ἐλευθέρως ἐκλεγέντων.

2. Πᾶν πρόσωπον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῆ, ὑπὸ συνθήκας ἰσότητος, εἰς τὰς Δημοσίας λειτουργίας τῆς χώρας του.

3. Ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἐξουσίας τῶν Δημοσίων ἀρχῶν· ἡ θέλησις αὕτη πρέπει νὰ ἐκφρασθῆ διὰ τιμίων ἐκλογῶν, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουν νὰ λαμβάνουν χώραν περιοδικῶς διὰ καθολικῆς ἴσης ψήφου καὶ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἢ συμφώνως πρὸς ἀνάλογον διαδικασίαν ἐξασφαλίζουσιν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψήφου.

Ἄρθρον 22ον : Πᾶν πρόσωπον, ὡς μέλος τῆς κοινωνίας, ἔχει δικαίωμα εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀσφάλειαν· αὕτη συνιστᾶται, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν δικαιωμάτων, τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν ἐξέλιξιν τῆς προσωπικότητός του, χάριν τῆς ἐθνικῆς προσπάθειας καὶ τῆς διεθνούς συνεργασίας, λαμβανομένης πάντοτε ὑπ' ὄψει τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν πόρων ἐκάστης χώρας.

Ἄρθρον 23ον : 1. Πᾶν πρόσωπον ἔχει δικαίωμα εἰς τὴν ἐργασίαν, εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐκλογὴν τῆς ἐργασίας του, εἰς τὰς δικαίας καὶ ἱκανοποιούσας τὴν ἐργασίαν συνθήκας καὶ εἰς τὴν προστασίαν ἔναντι τῆς ἀνεργίας.

2. Ἄπαντες ἔχουν δικαίωμα, ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως, ἴσης ἀμοιβῆς διὰ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν.

3. Ὅστις ἐργάζεται, δικαιούται ἀμοιβῆς δικαίας καὶ ἱκανοποιητικῆς, ἡ ὁποία θὰ ἐξασφαλίζῃ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν οἰκογένειάν του μίαν ζωὴν σύμφωνον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν καὶ ἡ ὁποία ἀμοιβὴ δύναται νὰ συμπληροῦται, ἐὰν ὑπάρχῃ ἀνάγκη, ὑφ' ὄλων τῶν μέσων τῆς κοινωνικῆς προστασίας.

4. Πᾶν πρόσωπον δικαιούται νὰ ἰδρῦῃ μετ' ἄλλων συνδικαλιστικὰς ὀργανώσεις καὶ νὰ συνεταιρίζεται εἰς Συνδικᾶτα διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων του.

Ἄρθρον 24ον : Πᾶν πρόσωπον δικαιούται ἀναπαύσεως καὶ διασκέδασεων καὶ κυρίως ἐνὸς λογικοῦ περιορισμοῦ τῆς διαρκείας τῆς ἐργασίας του καὶ περιοδικῶν μετ' ἀποδοχῶν ἀδειῶν.

Ἄρθρον 25ον : 1. Πᾶν πρόσωπον δικαιούται ἱκανοποιητικοῦ ἐπιπέδου ζωῆς, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν υἰγιάν του, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐημερίαν, ὡς καὶ τὴν τοιαύτην τῆς οἰκογενείας του, κυρίως δὲ τὴν διατροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν κατοικίαν, τὴν ἰατρικὴν περίθαλψιν, καθὼς καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαραιτήτων κοινωνικῶν ἀναγκῶν του. Ἔχει ἀκόμη δικαίωμα ἀσφαλίσεως εἰς περίπτωσιν ἀνεργίας, ἀσθενείας, ἀναπηρίας, χηρείας, γήρατος, ἢ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἀπωλείας τῶν μέσων συντηρήσεως ἐξ αἰτίας περιστάσεων ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς του.

2. Ἡ μητρότης καὶ ἡ παιδικὴ ἡλικία δικαιούνται βοηθείας καὶ εἰδικῆς συμπαραστάσεως. Ἄπαντα τὰ διὰ νομίμου γάμου γεννηθέντα τέκνα ἢ τὰ ἐξώγαμα τοιαῦτα ἀπολαύουν τῆς ἰδίας κοινωνικῆς προστασίας,

Ἄρθρον 26ον : 1. Πᾶν πρόσωπον ἔχει δικαίωμα νὰ τύχῃ ἀγωγῆς. Ἡ

ἀγωγή πρέπει νὰ παρέχεται δωρεὰν τοῦλάχιστον, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν στοιχειώδη καὶ βασικὴν ἐκπαίδευσιν. Ἡ Στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις εἶναι ὑποχρεωτική. Ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ τοιαύτη ὀφείλουν νὰ γενικευθοῦν. Ἡ εἴσοδος εἰς τὰς ἀνωτάτας σπουδὰς πρέπει νὰ εἶναι προσιτή, ἐν πλήρει ἰσότητι, εἰς πάντας, ἀναλόγως τῆς ἀξίας των (1).

2. Ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πλήρη ἐκκόλαψιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν. Ὄφείλει προσέτι αὕτη νὰ εὐνοῇ τὴν κατανόησιν, τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν φιλίαν μεταξὺ ὄλων τῶν ἐθνῶν καὶ ὄλων τῶν φυλετικῶν ἢ θρησκευτικῶν ομάδων, καθὼς καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔργου τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης (1).

3. Οἱ γονεῖς ἔχουν, κατὰ προτεραιότητα, τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξουν τὸ εἶδος τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων των (1).

Ἄρθρον 27ον : 1. Πᾶν πρόσωπον δικαιούται νὰ λαμβάνῃ μέρος, ἐλευθέρως, εἰς τὴν πολιτιστικὴν ζωὴν τῆς κοινότητος, νὰ ἀπολαύῃ τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον καὶ εἰς τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐξ αὐτῶν.

2. Ἐκαστος δικαιούται προστασίας τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν συμφερόντων, τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἀπὸ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν, φιλολογικὴν ἢ καλλιτέχνικὴν παραγωγὴν, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἴδιος δημιουργός.

Ἄρθρον 28ον : Πᾶν πρόσωπον δικαιούται, ὅπως ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ διεθνοῦς πεδίου ἐπικρατῆ τοιαύτη τάξις, ὥστε τὰ δικαιώματα καὶ αἱ ἐλευθερίαι, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν παρούσαν Διακήρυξιν, εὐρίσκουν τὴν πραγματοποίησιν των.

Ἄρθρον 29ον : 1. Τὸ ἄτομον ἔχει καθήκοντα ἔναντι τῆς κοινότητος, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ μόνῃ ἀποβαίνει δυνατὴ ἡ ἐλευθέρω καὶ πλήρῃ ἐξέλιξις τῆς προσωπικότητός του (1).

2. Κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν δικαιωμάτων του καὶ κατὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐλευθεριῶν του ἕκαστος ὑπόκειται εἰς τοὺς περιορισμούς, τοὺς καθορισθέντας ἀπὸ τὸν Νόμον, μὲ τὸν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν νὰ ἐξασφαλιστῇ ἡ ἀναγνώρισις καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἄλλου καὶ νὰ ἱκανοποιῶνται αἱ ὀρθαὶ ἀπαιτήσεις τῆς Ἠθικῆς, τῆς Δημοσίας τάξεως καὶ τῆς γενικῆς εὐημερίας εἰς μίαν Δημοκρατικὴν κοινωνίαν.

3. Τὰ δικαιώματα ταῦτα καὶ αἱ ἐλευθερίαι δὲν δύνανται, ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει, νὰ ἀσκῶνται ἀντιθέτως πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν.

Ἄρθρον 30ον : Οὐδεμία διάταξις τῆς παρούσης Διακηρύξεως δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ὑπονοοῦσα δι' ἓν κράτος, μίαν ομάδα ἢ ἓν ἄτομον, ἐν οἷονδήποτε δικαίωμα, διὰ νὰ ἀφεθῇ τοῦτο ἐλεύθερον εἰς μίαν ἐνέργειαν ἢ νὰ προβῇ εἰς μίαν πρᾶξιν σκοπεύουσαν τὴν καταστροφὴν τῶν δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνακοινοῦνται εἰς αὐτήν».

1) Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι τοῦ συγγραφέως.

“Απαντα τὰ ἀνωτέρω ἄρθρα διαπνέονται ἀπὸ τὸν σεβασμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας.

“Ἐκαστον Ἔθνος δὲν δύναται νὰ ὑπηρετῇ ἄλλους γενικωτέρους σκοποὺς εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς δραστηριότητός του, ἐὰν θέλῃ νὰ ζήσῃ ἐλεύθερον καὶ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ εὐτυχές. Πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς ὀφείλομεν ὅλοι νὰ τείνωμεν. Τοῦτο εἶναι ἡ ἐπιταγὴ τῶν καιρῶν μας. Εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀνάγκη τοῦ αἰῶνός μας.

Δι’ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ὅπως καὶ διὰ τοὺς πολίτας τῶν ἄλλων κρατῶν, εἶναι ὁ υἰοθετηθεὶς ἰδεώδης σκοπὸς τοῦ ἐπισήμου Ἔθνους μας. Ἰδιαιτέρως ὁμῶς, δι’ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, αἱ ἀρχαὶ αὗται ἀποτελοῦν τὴν ἀπὸ αἰῶνων ἐπιδίωξιν τῆς φυλῆς μας, διότι ποῖαι ἄλλαι ἠθικαὶ δυνάμεις ἐνέπνεον τὸν ἀγωνιστὴν τῆς σκληρᾶς ζωῆς καὶ τὸν μαχητὴν τοῦ ἐπιβληθέντος πολέμου, τὸν ἄνθρωπον - Ἕλληνα τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας, εἰ μὴ τὰ ἰδεώδη τῆς ἐλευθερίας, τῶν κλασικῶν ἀρετῶν καὶ τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης; Ὁ τεθεὶς ὑπὸ τῆς πολιτείας μας σήμερον σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, κατὰ τὸν ὅποιον ἐπιδιώκεται ἡ μόρφωσις τῆς προσωπικότητος συμφῶνως πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ καὶ Χριστιανικὰ ἰδεώδη συμφωνεῖ πρὸς τὸν ὑφ’ ὄλων τῶν ἐθνῶν τεθέντα σκοπὸν καθ’ ὅτι Ἑλληνικὸν ἰδεώδες εἶναι ἡ Ἐλευθερία, χριστιανικὸν δὲ τοιοῦτον ἡ ἀγάπη, ὁ σεβασμὸς τῆς προσωπικότητος τοῦ ἄλλου.

— Ἐκαστον Ἔθνος δύναται νὰ ὑπερηφανεύεται, ἐφ’ ὅσον ὁ βίος του πλησιάζει τὰς Ἀρχὰς αὐτὰς τῆς Διακηρύξεως καὶ ἐφ’ ὅσον βοηθεῖ νὰ πραγματοποιηθοῦν αὗται καὶ εἰς ἄλλα Ἔθνη. Ἡ πραγματοποίησις ὄλων τῶν ἄρθρων τῆς Διακηρύξεως ἐδαρτᾶται ἀπὸ ποικίλους πρᾶγοντας. Ἡ ὕπαρξις δικαιολογημένων ἐμποδίων ἢ δυσκόλων συνθηκῶν τῆς στιγμῆς δὲν πρέπει νὰ ἐπαναπαύῃ οὐδὲν ἔθνος. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀξίζει εἰς τὴν ζωὴν δὲν εἶναι ἡ αἰτιολόγησις τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης καταστάσεώς μας ἢ τῶν ἀποτυχιῶν μας, ἢ ἀδράνεια ἐνώπιον τῶν δυσκολιῶν ἢ ἡ καύχησις διὰ προηγουμένης ἐπιτυχίας καὶ δόξας. Ἡ ἀξία τῶν Ἐθνῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων μετρεῖται οὐχὶ μὲ τὸ «ποῖα ἦσαν», ἢ «ποῖα εἶναι καὶ διατί εἶναι τοιαῦτα», ἀλλὰ μὲ τὸ «ποῖα τείνουν νὰ εἶναι», μὲ τὸ «τί ἐπιθυμοῦν νὰ γίνωσιν». Διὰ ταῦτα, ἡ συνεχὴς προσπάθεια, τὴν ὁποίαν καταβάλλει εἰς λαὸς εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς δραστηριότητός του, πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἰδεωδῶν τῆς Διακηρύξεως ἀποδεικνύει τὴν ἀξίαν του ὡς λαοῦ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Διὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸν λειτουργὸν ὅλα τὰ ἄρθρα τῆς Διακηρύξεως πρέπει νὰ τύχουν τοῦ αὐτοῦ ἐνδιαφέροντος. Δύο ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ κυρίως ἔργον του.

Τὸ 26ον ἄρθρον, καίτοι δὲν ὁμιλεῖ περὶ ἀγωγῆς, ὁμῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τοῦτο ἀφορᾷ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, καθ’ ὅτι, ἐνῶ πάντα τὰ ἄλλα ἀναφέρονται εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο ὁμιλεῖ περὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τύχῃ ἰδιαιτέρας προσοχῆς διὰ τὴν σημασίαν του εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ εἰς τὴν εἰρηνικὴν διαβίω-

σιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνιῶν, οἱ ὅποιοι θέλουν μὲν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι, ὀφείλουν ὁμῶς νὰ σέβονται καὶ τὰς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἐκπληροῦν βασικὰ κοινωνικὰ καθήκοντα.

Ὁ γενικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἰς τὰ σχολεῖά μας δὲν δύναται νὰ εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν καθορισθέντα διὰ τῆς Διακηρύξεως αὐτῆς. Σήμερον τὰ ἔθνη ἐξαρτῶνται μεταξύ των πολιτιστικῶς καὶ οἰκονομικῶς. Ἡ παρ' ἐκάστου ἔθνους υἰοθέτησις κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἐθνῶν γενικοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εὐκολύνει τὰ μέγιστα τὴν εἰρηνικὴν καὶ καρποφόρον συνεργασίαν του μετ' αὐτῶν⁽¹⁾.

Θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ συζητήσωμεν τὸν τιθέμενον σήμερον σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Οἱ σημερινοὶ προσανατολισμοὶ τῆς ἀγωγῆς πηγάζουν ἀπὸ βαθυτέρας κοινωνικὰς ἀνάγκας, ἀπὸ ἐσωτερικὰς αἰτίας αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ σοβαρώτερα προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

1) Διὰ τοὺς λόγους τούτους πολλοὶ ἐκ τῶν συγχρόνων Παιδαγωγῶν ἐπιμένουν, ὅπως τὸ ἔργον τοῦ σχολείου σκοπεύη εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν πασῶν τῶν Ἀρχῶν τῆς Διακηρύξεως καὶ ἐπινοοῦν πρὸς τοῦτο ποικίλους τρόπους ἐποπτικῆς διδασκαλίας τῶν ἐν λόγῳ ἄρθρων. Οὕτω λαμβάνουν χώραν : 1) Διεθνεῖς σχολικαὶ ἀλληλογραφίαι καὶ ἀνταλλαγαὶ σχολικῶν προϊόντων καὶ γεωργικῶν τοιούτων καὶ ἀμοιβαῖαι ἀνταλλαγαὶ ἐπισκέψεως καὶ διαμονῆς μαθητῶν εἰς οἰκίας συμμαθητῶν εἰς τμήματα τῆς ἰδίας τῶν χώρας ἢ εἰς ξένας χώρας. 2) Διηγήσεις περὶ τοῦ βίου ἀπομεμακρυσμένων λαῶν, ἑορταί, ἄσματα, σκέτς, θεατρικαὶ παραστάσεις διὰ τῶν ὁποίων ἀναπαριστῶνται ὁ βίος, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα ἀγνώστων λαῶν. 3) Ἐκθέσεις φρούτων, γεωργικῶν προϊόντων, σχολικῶν εἰδῶν, γραμματοσήμων, φωτογραφιῶν, εἰκόνων περὶ τῶν ξένων χωρῶν. 4) Ὁργάνωσις καὶ καθορισμὸς μιᾶς «Διεθνοῦς ἡμέρας τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν, 24 Ὀκτωβρίου» (κατ' αὐτὴν γίνονται ὁμιλίαι, ἀπαγγελίαι, σκέτς κτλ.). 5) Συλλογαὶ καὶ μελέται ἐπὶ λαογραφικῶν στοιχείων τῆς στενωτέρας πατρίδος τοῦ μαθητοῦ καὶ ἀνταλλαγὴ αὐτῶν μὲ ἄλλας περιοχὰς ἢ μὲ ἄλλα ἔθνη. 6) Πλεῖστοι ἄλλὰ μορφωτικὰ ἐνέργειαι διὰ τῶν ὁποίων, μετὰ τῶν ἀνωτέρω, οἱ διδάσκαλοι ἀποβλέπουν :

α) Νὰ προσανατολίσουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιδιοῦ εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον (τοπικόν, Ἐθνικόν, Παγκόσμιον).

β) Νὰ βοηθήσουν αὐτὸ νὰ κατανόησιν, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἀλληλοεξαρτῶνται, ἀποδεικνύοντες ὅτι ἡ ζωὴ τῆς τοπικῆς κοινότητος (χωρίου, πόλεως) βασιζέται εἰς τὴν συνεργασίαν ὄλων τῶν μελῶν, καὶ ὅτι συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ζωὴν τῶν λαῶν εἰς τὰς ἄλλας χώρας καὶ διαφωτίζοντες αὐτὸ ἐπὶ τῆς συνεξαρτήσεως καὶ ἀλληλεγγύης, ἢ ὁποία ἐνώνει τὴν πόλιν μὲ τὴν ἐπαρχίαν.

γ) Νὰ ἐμφυσήσουν εἰς τὸ παιδί, διηγούμενοι τὴν Ἱστορίαν τοῦ τόπου των καὶ τῶν ἄλλων λαῶν περὶ τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν καὶ γενικῶς, ἐν ἰδεῶδες ἀδελφότητος, ἀληθείας, δικαιοσύνης, ἐπιεικείας, θάρρους, ἀλτρουϊσμοῦ καὶ πανανθρωπίνου ἀγάπης.

δ) Νὰ βοηθήσουν τὸ παιδί νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐπαρχίαν του καὶ τὴν χώραν του, διὰ νὰ δύναται νὰ κατανόη ὠρισμένους τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης προσπάθειας, νὰ προβαίνη εἰς συγκρίσεις τῶν τρόπων ζωῆς του, (τροφῆς, ἐνδυμασίας, ψυχαγωγίας, θρησκευτικῆς λατρείας) πρὸς ἐκείνους ἀνθρώπων παρελθούσης ἐποχῆς ἢ ἄλλης περιοχῆς τῆς χώρας, νὰ ἴδῃ πᾶν ὅ,τι διὰ τοῦ μόχθου ἔχει δημιουργηθῆ, νὰ διαπιστώσῃ τὰ κενὰ καὶ τὰς ἀνάγκας καὶ νὰ ἀποβῆ ἔτοιμον νὰ ἐργασθῆ μὲ τὴν σειρὰν του, πρὸς μίαν καλλιτέραν ζωὴν,

2. Ὁ ἐπιδιωκτέος σήμερον σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς :

Ἐλευθερία καὶ σεβασμὸς τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ καλλιέργεια τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης τῶν πράξεών της ἔναντι τῶν ἄλλων.

Ἐὰν ρίψωμεν ἕν βλέμμα εἰς τὴν σύγχρονον ἀνθρωπότητα, διαπιστοῦμεν τὴν στενὴν ἀλληλοεξάρτησιν τῶν Ἐθνῶν ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς.

Ἐὰν ὁμοίως παρατηρήσωμεν τὴν ἐσωτερικὴν σύνθεσιν τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν, διαπιστοῦμεν ἐπίσης, ὅτι αἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων ἐπολλαπλασιάσθησαν.

Ἀπὸ τὰ ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα τῆς κατανομῆς πάσης μορφῆς ἐργασίας, τῆς πολυπλόκου διαιρέσεως τῆς ἐργασίας, καὶ τῆς προόδου τῆς βιομηχανίας, οἱ ἄνθρωποι, ὅπως καὶ τὰ ἔθνη, ἀπέβησαν συμπληρωματικοὶ καὶ ἀλληλέγγυοι ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον. Καὶ εἰς τὰς οἰκογενείας ἀκόμη καθὼς καὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν χωρικῶν ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν αἱ πατριαρχικαὶ ἐκεῖναι οἰκογένειαι καὶ τὰ κλειστὰ ἐκεῖνα περιβάλλοντα, τὰ ὅποια ὑπῆρχον ἄλλοτε, διότι, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς βιομηχανίας, ἡ εἰδίκευσις καὶ ἡ χρῆσις μηχανικῶν μέσων εἰσάγονται καὶ εἰς τὴν γεωργίαν.

Ταῦτα συμβαίνουν εἰς τὸν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν τομέα. Ἀξίζει ὅμως νὰ ἴδωμεν τί συμβαίνει εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

— Εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ οἰκονομικὴν συνεξάρτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὅποια θὰ αὐξάνεται μὲ τοὺς συνεχῶς ἀνανεουμένους τρόπους παραγωγῆς καὶ συναλλαγῶν, ἀντιθέτως ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνεξαρτησία, ἡ ἐλευθερία καὶ ἐν πολλοῖς ἡ ἠθικὴ ἀσυνείδητος εὐρον καταλλήλους συνθήκας νὰ πραγματοποιηθοῦν, ὡς πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ παιδαγωγὸς τῆς Γενεύης R. Dottrens.

Ἄλλοτε, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἐξετείνετο εἰς τὴν οἰκίαν, εἰς τὴν αὐτὴν ὁδόν, εἰς τὴν ἰδίαν συνοικίαν. Τὸ στενώτερον περιβάλλον ἐπέδρα ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς τῶν ζωῆς. Πόσοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν καὶ ἐκ τῶν γυναικῶν τῆς παρελθούσης γενεᾶς, μέχρι τῆς ἐφηβείας τῶν ἢ καὶ μέχρι τοῦ γήρατός των, δὲν εἶχον ποτὲ ἐγκαταλείψει τὴν συνοικίαν των ἢ τὸ χωρίον των !... Λόγω αὐτῆς τῆς σταθερότητος, ἡ συμπεριφορὰ ἐκάστου ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μὲ ἐκείνην τῆς μικρῆς κοινωνικῆς ὁμάδος, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἐξηρτᾶτο, ἰδιαίτερος δὲ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, ἀπὸ τὴν τοπικὴν κοινωνίαν. Τὸ ἄτομον διεπνέετο ἀπὸ τὴν νοοτροπίαν καὶ τὰς κατευθύνσεις αὐτῆς τῆς στενωτέρας κοινωνίας.

Τὰ πράγματα ὅμως σήμερον δὲν ἔχουν τοιοῦτοτρόπως.

Αἱ ἀνάγκαι καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τῆς συγχρόνου κοινωνίας μᾶς ὀδηγοῦν νὰ κερματίσωμεν τὴν ὕπαρξιν μας καὶ νὰ εὐρεθῶμεν, κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, εἰς διαφορετικὰ περιβάλλοντα, ὡς π.χ. εἰς τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον, εἰς τὸ ἐπαγγελματικόν, εἰς τὸ πολιτικόν, εἰς τὸ θρησκευτικόν, εἰς τὸ περιβάλλον τῶν διασκεδάσεών μας κ.λ.π.

Ἐκαστον, ἐκ τῶν περιβαλλόντων τούτων, ἔχει τὰς συνηθείας του, τὴν γλῶσσάν του, τὴν ἰδικήν του ζωὴν. Οὕτως εὐρισκόμεθα εἰς ἐπαφήν, διαδοχικῶς, μὲ ἀνθρώπους, πρὸς τοὺς ὁποίους προσαρμοζόμεθα δι' ὀλίγον χρόνον, ἐφ' ὅσον τὸ θέλομεν. Ἡ δυνατότης μας δὲ αὐτὴ μᾶς καθιστᾷ ἀνεξαρτήτους ἀπὸ αὐτούς. Ποῖος θὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ, τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ ἀκολουθητέου, κατὰ τὰς τοιαύτας ἀλλαγὰς τῶν περιβαλλόντων ;

— Ἐπὶ πλέον, αἱ ἄφθονοι ἡμερησίδες καὶ τὰ περιοδικά, ὁ κινηματογράφος, τὸ ραδιόφωνον, ἡ τηλεόρασις, τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀτομικῶς, συντελοῦν ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν ἀπομόνωσίν του ἐκ τῶν γειτόνων του, ἐκ τῶν συνανθρώπων του.

Ἡ ἀνάπτυξις ἐξ ἄλλου τῶν μέσων συγκοινωνίας εὐνοεῖ τὴν μετακίνησιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, τὴν ὁποῖαν πολλάκις ἐπιβάλλουν αἱ δύσκολοι συνθήκαι ἐργασίας. Ὁ ἄνθρωπος σήμερον μετακινεῖται εὐκόλως καὶ εὐρίσκεται ἐπὶ πολλὰς ὥρας τῆς ἡμέρας μακρὰν τοῦ περιβάλλοντός του, πολλάκις σχεδὸν ἄγνωστος, καὶ, ὡς ἐκ τούτου, ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ, διὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας του.

Ἡ συγκέντρωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, ἢ εἰς τοὺς τόπους τῆς μεγάλης γεωργικῆς ἢ βιομηχανικῆς παραγωγῆς συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνεξαρτοποίησιν τοῦ ἀτόμου, εἰς τὴν διάλυσιν τῶν ἠθικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τῆς ἐσωτερικῆς φωνῆς τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν μείωσιν τῆς ἐσωτερικῆς πειθαρχίας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνός μας, ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὴν μεγάλην πόλιν εἶναι ἄγνωστος ἐκεῖ ἐν μέσῳ ἀγνώστων καὶ, εἰς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του, δύναται εὐκόλως πολλὰ νὰ διαπραξῇ, διὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ τὰς ἐνστικτώδεις τοῦ ὄρμης καὶ ἀνάγκας, καὶ νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἔλεγχον τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Ὁ κάτοικος τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Πειραιῶς, τῶν Παρισίων, τοῦ Λονδίνου, τῆς Νέας Ὑόρκης εὐκόλως σήμερον δύναται νὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὸ ψεῦδος, εἰς τὴν ἀπάτην, εἰς τὴν ἀτιμίαν, εἰς τὴν ἀνηθικότητα. Κανεὶς δὲν τὸν γνωρίζει, ὅ,τι καὶ ἐὰν κάμῃ. Μόνον οἱ Κρατικοὶ Νόμοι θὰ τὸν τιμωρήσουν. Ἀλλὰ καὶ αὐτῶν, ἐὰν δὲν διαφύγῃ τὰς συνεπείας, πάλιν κανεὶς δὲν τὸν γνωρίζει, θὰ τὰς ὑποφέρῃ καὶ θὰ ἀρχίσῃ πάλιν νὰ μηχανεύεται τρόπους ἰκανοποιουντας τὰς ἀνάγκας του. Οἱ ἐξωτερικοὶ ἠθικοὶ κανόνες τῆς πολιτείας, μετὰ τὴν τοιαύτην σύνθεσιν τῶν κοινωνιῶν, ἐλάχιστα ἐπιδρῶν εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπιβαλλομένη ἠθικὴ ἀποδεικνύεται ἀνίσχυρος νὰ καταστήσῃ τὸ ἄτομον ἠθικόν.

Καὶ ἰδοὺ, προβαλλεῖ καὶ πάλιν σκληρὸν τὸ ἐρώτημα : Ποῖα δύναμις θὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν πτώσιν τὸν ἄνθρωπον τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον αἱ συνθήκαι τοῦ βίου του καθιστοῦν τόσο ἐλεύθερον, τόσο ἀνεξάρτητον ;...

Τὸ τραγικόν, λοιπόν, εἰς τὴν ἐποχὴν μας γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐλευθέρας δράσεως, ἡ ὁποῖα πρὸ χιλιάδων ἐτῶν ἐκδηλώνεται ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, δύναται νὰ

ϊκανοποιηθῆ σήμερον μὲ μίαν ἐξαιρετικὴν εὐκολίαν τόσον διὰ τὰ ἄτομα, ὅσον καὶ διὰ τὰς κοινωνίας. Τὰ ἄτομα ὅμως ταῦτα καὶ αἱ κοινωνίαι, εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώσεων, δὲν εἶναι προητοιμασμένα, ἀπὸ τὴν παιδικὴν τῶν ἡλικίαν, νὰ ζήσουν εἰς ἓν ἐξειλιγμένον περιβάλλον, τὸ ὁποῖον, ἀποτόμως πολλάκις, ἐπιθυμοῦν νὰ δημιουργήσουν. Τοῦτο, διότι ἡ ἀγωγή, τὴν ὁποίαν προσέφερον εἰς αὐτά, τὰ ἐμόρφωσε μὲ μίαν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν δὲν παραδέχονται πλέον, ζωῆς εἰς ἓν περιβάλλον ὅλως διαφορετικὸν ἀπὸ ἐκεῖνον, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦν. Τοιοῦτοτρόπως, συμβαίνει νὰ παραδίδωνται, ἄνευ περιορισμοῦ, εἰς τὴν ἄγνοιάν των, εἰς τὰς ἐπιθυμίας των, εἰς τὰ ἔνστικτά των. Δὲν ἔχουν προετοιμασθῆ, ἀπὸ τὴν ἀγωγὴν τῆς παιδικῆς τῶν ἡλικίας, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίζουν καὶ νὰ λύουν τὰ νέα προβλήματα. τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὴν νέαν μορφήν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ τούτου προέρχονται τὰ τόσα παραπατήματα εἰς τὴν διαγωγὴν των καὶ τὰ σφάλματα εἰς τὸ ἠθικόν των κριτήριον. Εἰς αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν ἰκανότητος πρὸς κατάλληλον προσαρμογὴν καὶ ἠθικὴν διευθέτησιν, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία εἶναι νόμιμος ἠθικῶς, ἀνάγονται αἱ πρῶται αἰτίαι τῆς ἐξαρθρώσεως καὶ τῶν δυσκολιών καὶ ἀποτυχιῶν τῶν κοινωνιῶν τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἄτομον σήμερον διαθέτει εἰς οἷονδήποτε περιβάλλον, καὶ εἰς τὸ οἰκογενειακὸν τοιοῦτον διὰ τὰς ἐκβιομηχανοποιημένας κοινωνίας, ἓν περιθώριον ἐλευθερίας πράξεων καὶ συμπεριφορᾶς, τὸ γεγονός τοῦτο δύναται νὰ μεταφρασθῆ εἰς μίαν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τὰ προστάγματα καὶ τοὺς ἠθικοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι ἐδόθησαν εἰς ἡμᾶς, κατὰ τὴν βασικὴν ἀγωγὴν μας.

Τὸ παιδί τῆς ἐποχῆς μας, ὁ ἐνήλιξ τῆς αὔριον, θὰ εὐρεθῆ ἀσφαλῶς εἰς μίαν κοινωνίαν, ἡ ὁποία θὰ τοῦ προσφέρῃ περισσοτέραν ἐλευθερίαν καὶ ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν.

Ἡ τοιαύτη θέσις τῶν ἀτόμων εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ τοιαύτη προοπτικὴ διὰ τὰς κοινωνίας τοῦ μέλλοντος, τὸ γεγονός ὅτι προχωροῦμεν, ἐκόντες ἄκοντες, πρὸς μίαν ἠθικὴν ἀνεξαρτοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν συνάνθρωπόν του πρέπει νὰ μᾶς ἐμβάλῃ εἰς σκέψεις διὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ τῆς εἰρηνικῆς διαβιώσεως τῶν λαῶν.

Τὰ προβλήματα τῶν κοινωνιῶν εἶναι κυρίως προβλήματα ἠθικὰ καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς ἐκάστου ἀτόμου.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω διαπιστώσεις, οἱ σημερινοὶ καιροί, νομίζομεν μετ' ἄλλων, μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ καλλιεργήσωμεν εἰς τὸ ἄτομον τοὺς ἐσωτερικοὺς ἠθικοὺς κανόνας, τὰ ἐσωτερικὰ ἠθικὰ προστάγματα, τὴν συναίσθησιν, ἐν παντὶ τόπῳ, τῆς ὑποχρέσεως τῆς συνειδήσεως, τὸ ὀρθὸν ἠθικὸν κριτήριον. Τὸ παιδί μας, ὁ ἐνήλιξ τῆς αὔριον, πρέπει νὰ ἀποβῆ ἰκανὸν νὰ κρίνῃ ἐλευθέρως τὸ ἠθικῶς ὀρθὸν καὶ ὠφέλιμον δι' ἑαυτὸ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν νὰ ἀντιμετωπίζῃ ἠθικῶς τὰ νέα προβλήματα τῆς ζωῆς, νὰ ἀποβῆ προσωπικότης, ἡ ὁποία θὰ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀληθῶς ἐλευθέραν νὰ δράσῃ, ἀλλὰ καὶ ὑποχρεουμένην

νά σέβεται τὰς ἄλλας προσωπικότητας διὰ τῆς συνειδητῆς ἀναλήψεως τῆς εὐθύνης τῶν πράξεών της ἔναντι αὐτῶν. Τὰς ἐννοίας ὅμως αὐτὰς ὀφείλομεν νὰ συζητήσωμεν εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον.

* * *

Τόσον ἐκ τῶν ἄρθρων τῆς Παγκοσμίου Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ ἐκ τῶν παρατηρήσεών μας ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν, καταφαίνεται ἡ ἀνάγκη, ὅπως πρυτανεύουν εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον ὁ σεβασμὸς τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας της, ἡ ἐννοία τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῶν ἄλλων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον, τῆς συνειδητῆς ἀναλήψεως τῆς εὐθύνης τῶν πράξεών μας, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα καὶ τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἰσχυρὰν ἐσωτερικὴν δύναμιν καὶ ὑψηλὸν ἠθικὸν κριτήριον, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τῆς ἀληθοῦς συνεργασίας τῶν ἀτόμων.

Αἱ σύγχρονοι καὶ αἱ αὐριαναὶ κοινωνίαι, διὰ νὰ ζήσουν εἰρηνικῶς, ἀπαιτοῦν τὴν συνεργασίαν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν τοῦ διευθύνοντος καὶ τοῦ διευθυνομένου, τοῦ ἀνωτέρου καὶ τοῦ κατωτέρου, τοῦ ἐργοδότη καὶ τοῦ ἐργάτου, τῶν διοικούντων καὶ διοικουμένων, τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τοῦ τροφίμου.

Εἰς τὴν τοιαύτην συνεργασίαν τὸ ἄτομον δύναται νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὸ ἐλεύθερον, διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰς σκέψεις του καὶ νὰ δράσῃ, ἀλλὰ καὶ ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του.

Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας ἀναφέρεται, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν μὴ ὑπαρξιν ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ προερχομένου ἐκ τῶν ἄλλων ἀτόμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν μὴ ὑπαρξιν ἐσωτερικῆς δεσμεύσεως προερχομένης ἐκ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἰδίου ἀτόμου.

Ἐὰν ἡ πρώτη περίπτωσις ἀποβαίῃ τραγικὴ διὰ τὴν ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν καὶ δημιουργίαν τοῦ ἀτόμου, ἡ δευτέρα κατορθώνει νὰ γίνεταί ἀφαντάστως βασανιστικὴ, καθ' ὅτι τὸ ἄτομον τότε εἶναι δέσμιον τοῦ ἄρματος τῶν παθῶν του, τῶν κατωτέρων ἐνστίκτων του, ὅποτε ἀποβαίνει ἀνίκανον νὰ συνεργασθῇ καὶ νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν κοινὸν βωμὸν τῆς προόδου.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀδύνατος. Συχνὰ καταπίπτει εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀτομικιστικῶν του διαφερόντων. Ἡ σπορὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀδελφότητος, λέγει ὁ Παιδαγωγὸς Dottrens, τὴν ὁποῖαν ἔσπειρεν ὁ Χριστιανισμὸς, δὲν ἔπεσεν εἰς γῆν τόσον εὐφορον. Ἡ ἀνθρωπίνη καρδιά εἶναι πολλάκις βραχῶδης καὶ σκληρὰ καὶ τὸ ἐνστικτον εἶναι συχνάκις περισσότερο ἰσχυρὸν ἀπὸ τὴν λογικὴν.

Ἡ ἐλευθερία εἶναι κατάκτησις τῆς λογικῆς. Εἶναι ἡ ὑποταγὴ τῶν ἐνστίκτων εἰς τὸ ἀνώτερον «ἐγώ». Τοῦτο ἀπαιτεῖ συνεχῆ πνευματικὴν προσπάθειαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς νοημοσύνης τῶν ἀτόμων. Κατὰ ταῦτα, αἱ ἀνθρώπινοι κοινωνίαι, ἐπιζητοῦσαι τὴν ἐλευθερίαν, ὀφείλουν νὰ μελετήσουν

τὸ πρόβλημα τῆς ἰκανότητος τῶν ἀτόμων νὰ ζοῦν ἐν ἐλευθερίᾳ, ὀφείλουν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικῶς τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς πρὸς μίαν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς νέας γενεᾶς, πρὸς ἄσκησιν τῆς λογικῆς καὶ πρὸς καλλιέργειαν τῶν ἀνωτέρων συναισθημάτων.

Ὁ Παιδαγωγὸς τῆς ἐποχῆς μας, ἐπωμιζόμενος τὸ βαρύτερον τοῦτο ἔργον, ὀφείλει εἰς πᾶσαν στιγμὴν τῆς μικρᾶς ἢ ἐκτεταμένης, τῆς ἀπλῆς ἢ συνθέτου παιδευτικῆς τοῦ ἐνεργείας νὰ πιστεύῃ λέγων : «*Θέλω τὸν ἄνθρωπον κυρίαρχον τοῦ ἑαυτοῦ του, διὰ νὰ δύναται οὕτω νὰ ἐξυπηρετῇ καλλίτερον τοὺς ἄλλους*». (A. Vinet, Ἑλβετὸς φιλόσοφος).

Ἡ ἐξυπηρετήσις καὶ ἡ συνεργασία μὲ τοὺς ἄλλους, ἡ ἔμπρακτος κοινωνικότης ἀπαιτοῦν, ὅπως τὸ ἄτομον ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὰς στιγμιαίας ἀτομικὰς του ἀνάγκας καὶ συναισθηματικὰς καταστάσεις, λαμβάνη συνειδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ὑποκειμένου, παύη νὰ θεωρῇ τὴν ἰδικήν του ἀπόψιν ὡς τὴν μόνην δυνατὴν, δύναται νὰ συγκρίνη καὶ συντονίζη τὰς ἀπόψεις του πρὸς τὰς τοιαύτας τῶν ἄλλων καὶ αἰσθάνηται τὴν ὁμοιότητα συναισθημάτων.

Οὕτω, κατὰ συνέπειαν τῶν ἀνωτέρω, παιδαγωγεῖν σημαίνει ἐλευθερώνειν. Ἐλευθερώνειν δὲ ἀπὸ τὰ ἐνστικτα, σημαίνει ἀποχωρισμὸν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, σημαίνει ὑπόδειξιν εἰς τὸ παιδί τοῦ δρόμου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μίαν ἡμέραν θὰ ὀφείλῃ νὰ βαδίσῃ μόνον του, διὰ νὰ φθάσῃ, εἰ δυνατόν, μακρύτερον καὶ ὑψηλότερον ἀπὸ ὅ,τι ἐστάθημεν ἡμεῖς. Πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ὑπερβαίῃ τὴν ἰδικήν μας ὑποστήριξιν. Πρέπει νὰ μάθῃ νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἀντιδρᾷ μὲ νοητικὴν ἐπιδεξιότητα, ὅταν θὰ εἶναι μόνον, ἐλεύθερον καὶ ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του.

Τὸ παρελθὸν τῆς ζωῆς, αἱ παροῦσαι ἀρχαὶ καὶ τὰ ἐπιτεύγματα ἡμῶν δύνανται νὰ ἀποτελοῦν μόνον τὰ μέσα, καὶ οὐχὶ τὸν σκοπὸν ἀγωγῆς τοῦ παιδιοῦ διὰ τὴν αὐριανὴν ζωὴν του, ἡ ὁποία θὰ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας καὶ ἡ ὁποία θὰ παρουσιάσῃ εἰς αὐτὸ νέα προβλήματα, μετὰ τὴν ταχυστάτην πρόοδον τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ.

Παιδαγωγοῦμεν τὴν νέαν γενεάν, οὐχὶ διὰ τὴν σύγχρονον κοινωνίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ζωὴν τῆς αὐριανῆς κοινωνίας. Παιδαγωγοῦμεν μίαν γενεάν, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ νὰ κρίνῃ ἐλευθέρως διὰ τὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔχῃ τότε ἡλικιωθῆ.

Τὸ παιδί, ὡς τοιοῦτον, ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ὄντοτητα. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἐτοιμάζωμεν καὶ νὰ προσφέρωμεν εἰς αὐτὸ βιώματα τῆς ζωῆς τῶν ἐνηλίκων. Τὸ παιδί θέλει νὰ ζῆσῃ τὴν ἰδικήν του παιδικὴν ζωὴν.

Διαπλάσσομεν, λοιπόν, διὰ τοῦ παιδιοῦ, διὰ τῆς παιδικῆς του ζωῆς, τὸν ἄνθρωπον τῆς αὐριανῆς κοινωνίας. Διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ διδάξῃ κυρίως εἰς τὸ παιδί νὰ γνωρίζῃ νὰ μανθάνῃ καὶ νὰ γνωρίζῃ νὰ συμπεριφέρεται καὶ νὰ καθοδηγῆται.

— Διδάσκω τὸ παιδί, διὰ νὰ γνωρίζῃ νὰ μανθάνῃ, σημαίνει καθιστῶ ἰκανὴν τὴν νοητικὴν λειτουργίαν του νὰ προσαρμόζεται ἐπιτυχῶς καὶ νὰ εὐρίσκη λύσεις εἰς τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, νὰ θέτῃ ὀρθῶς εἰς χρῆσιν

τὴν μνήμην του, διὰ νὰ ὀργανώνη καὶ ταξινομή σταθερῶς τὰς γνώσεις καὶ ἀναμνήσεις του καὶ διὰ νὰ τὰς εὕρσκη εὐκόλως, ὅσάκις ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν διὰ τὴν ζωὴν του.

Λέγομεν δὲ ὅτι διδάσκομεν εἰς τὸ παιδί νὰ γνωρίζῃ νὰ συμπεριφέρεται καὶ καθοδηγῆται, ὅταν, καλλιεργοῦντες τὴν βούλησιν καὶ τὸ συναίσθημα αὐτοῦ, καθιστῶμεν αὐτὸ ἱκανὸν νὰ καθορίζῃ τὸ καθήκον καὶ τὸ ἀγαθόν.

Ὑπὸ τὸν σύγχρονον πολιτισμόν, τὸ παιδί δέχεται ἐπὶ πολλὰς ὥρας τῆς ἡμέρας τὴν ἐπίδρασιν, ἐκτὸς τοῦ σχολείου, πολλῶν ἄλλων παραγόντων. Ὁ περίπατος, αἱ ἐκδρομαί, ἡ ἀγορά, ὁ κινηματογράφος, τὸ ραδιόφωνον, τὸ θέατρον, τὰ περιοδικά, αἱ ἐφημερίδες, αἱ παιδικαὶ ὀμάδες, τὰ σπόρτς, ὅλα αὐτὰ ἐλκύουν αὐτὸ παθητικώτερον ἀπὸ τὸ σχολεῖον καὶ τοῦ μανθάνουν περισσότερα πράγματα. Διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον ὀφείλει νὰ καλλιεργήσῃ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν κρίσιν τοῦ παιδιοῦ, νὰ τοῦ διδάξῃ τὴν ὀρθὴν κλίμακα ἀξιών, ὥστε ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν γνώσεων καὶ προσφορῶν νὰ δύναται νὰ ἐκλέγῃ τὸ χρήσιμον δι' ἑαυτὸ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀφομοιώνῃ ὠφελίμως τὰς ἐπιδράσεις τῆς κοινωνικῆς ὀμάδος καὶ νὰ προσαρμόζῃ ἐπιδεξιῶς τὰς ἐνεργείας του πρὸς τὰς ἐλλόγους ἀπαιτήσεις καὶ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνίας. Τότε μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ παιδί εἶναι ἱκανὸν νὰ καθορίζῃ τὸ καθήκον του καὶ τὸ ἀγαθόν.

Οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι τῆς ἠθικῆς, κατὰ μεγάλην πλειονότητα, ἀποφαίνονται, ὅτι τοιαύτας ἱκανότητας καὶ τοιαύτην ἐσωτερικὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν πρὸς συνεχῆ πραγματοποίησιν τοῦ καθήκοντος καὶ σταθερὰν ἐνατένισιν τοῦ ἀγαθοῦ, δύναται νὰ καλλιεργήσῃ μόνον μίᾳ ἀγωγῇ χριστιανικοῦ χαρακτήρος. Ὅθεν τὰ χριστιανικὰ ἀξιώματα τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων ὀφείλουν νὰ πρυτανεύουν εἰς πάντα τόπον καὶ εἰς πᾶσαν στιγμὴν, ἔνθα τελεῖται ἔργον ἀγωγῆς.

Πρὸς ἓνα τοιοῦτον σκοπὸν οὐδόλως διαφέρει ὁ μεταπολεμικῶς τεθειὸς ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας σκοπὸς ἀγωγῆς τῶν ἐλληνοπαίδων, κατὰ τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ διαπλάσσωμεν τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα συμφώνως πρὸς τὰ ἐλληνικὰ καὶ χριστιανικὰ ἰδεώδη, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀγάπην.

Πρὸς πραγματοποίησιν ἐνὸς τοιοῦτου σκοποῦ ἡ σύγχρονος Παιδαγωγικὴ προβαίνει εἰς ἔργον καθαρῶς ἐπιστημονικόν, ὡς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

[*A' 1. Ἡ Γενικὴ ψυχολογία. 2. Οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ψυχολογίας. 3. Αἱ σύγχρονοι μεγάλοι ψυχολογικαὶ Σχολαί. B' Τὸ ἔργον τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας :* α) *Ψυχολογικὴ μελέτη περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. β) Τὸ παιδί καὶ τὰ περιβάλλοντά του. γ) Ἐξελικτικὴ ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ (Πορίσματα τῆς Σχολῆς τῆς Γενεῦσης, τῆς χαρακτηρολογίας καὶ τῆς Σχολῆς τοῦ Gesell). δ) Πρακτικὴ συμβολὴ εἰς τὸ σχολικὸν ἔργον. ε) Οἱ Σχολικοὶ Ψυχολόγοι]*

I. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Προτοῦ ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ ἔργον τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἐμφανίσωμεν ἐν συντομίᾳ τὴν σύγχρονον κατάστασιν τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν, ὥστε νὰ ἴδωμεν ποῖα θὰ δύναται νὰ εἶναι ἡ προσφορὰ τῶν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ κατανοήσωμεν καλλίτερον τὴν κατεύθυνσιν τῆς νέας ἐπιστήμης τῆς Παιδαγωγικῆς ψυχολογίας. Διὰ ταῦτα, θὰ ἀκολουθήσουν ὀλίγαι σκέψεις περὶ τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας, περὶ τῶν κλάδων τῆς ψυχολογίας καὶ περὶ τῶν μεγάλων ψυχολογικῶν Σχολῶν.

1. Ἡ Γενικὴ Ψυχολογία.

Τὸ ἔργον τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας, κατὰ τὸ κ. D. Lagache, καθηγητὴν τῆς Ψυχολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, ἀναφέρεται : α) εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως πάσης προσπαθείας σχετιζομένης μὲ τὴν ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων (αἱ διάφοροι ψυχολογικαὶ κατευθύνσεις), β) εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας ὠρισμένων βασικῶν ψυχολογικῶν ὄρων, ἀναφερομένων εἰς τὸ ἔργον τῆς ψυχολογίας, γ) εἰς τὴν ταξινομήσιν τῶν κλάδων τῆς ψυχολογίας, δ) εἰς τὴν μελέτην τῶν γενικῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὸν ἄνθρωπον, τῶν ἀποτελούντων τοὺς διαφόρους τύπους τῆς Διαγωγῆς καὶ ε) εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τῶν διαφόρων ψυχολογικῶν ἐπαγγελμάτων.

Σήμερον γίνεται δεκτόν, ὅτι ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς Διαγωγῆς.

Ὁ ὅρος «Διαγωγή», κατὰ τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν, ἔχει διαφορετικὸν περιεχόμενον ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Ἀμερικανοῦ ψυχολόγου Watson.

Διαγωγή εἶναι τὸ σύνολον τῶν φυσιολογικῶν, κινητικῶν, λεκτικῶν καὶ πνευματικῶν ἐνεργειῶν (ὕλικῶν καὶ συμβολικῶν), διὰ τῶν ὁποίων εἶς

ὄργανισμός ἐν δεδομένη καταστάσει τείνει νὰ ἐλαττώσῃ τὰς τάσεις καὶ ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι θὰ τοῦ ἐπιφέρουν ἀλλοίωσιν, καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς δυνατότητας ἐκείνας, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀπειλὴν ἐναντίον τῆς ψυχοσωματικῆς τοῦ ἐνότητος καὶ διὰ τῶν ὁποίων θὰ προβῆ εἰς νέας δημιουργίας.

Ὡς «σύνολον τῶν ἐνεργειῶν» ἐννοοῦμεν ὅλας τὰς ἀντιδράσεις, περὶ τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ κάμωμεν διάκρισιν εἰς φυσιολογικὰς καὶ ψυχικὰς τοιαύτας, καθ' ὅτι, κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Διαγωγῆς, λαμβάνουν μέρος καὶ τὰ δύο εἶδη τῶν ἀντιδράσεων αὐτῶν.

Ὡς «ὄργανισμὸν ἐν δεδομένη καταστάσει» ἐννοοῦμεν ἓνα ζῶντα ὄργανισμὸν ὑπὸ μίαν δυναμικὴν ἐνότητα, μὲ τὴν ἰκανότητα αὐτορρυθμίσεως ἐνεργειῶν δι' ἐσωτερικῆς δυνάμεως καὶ μὲ τὴν δυναμικὴν ἐξωτερικὴν ὀργάνωσιν τῶν ψυχοφυσικῶν λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι συνεργοῦν εἰς τὴν νέαν ἐκάστοτε προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ περιβάλλον. Λέγοντες δὲ «ἐν δεδομένη καταστάσει», ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ ὄργανισμός, τὸ ζῶν πρόσωπον, λαμβάνει γνῶσιν μιᾶς ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς ψυχικῆς, φυσικῆς ἢ κοινωνικῆς καταστάσεως, ἢ ὁποῖα ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ συνόλου φαινομένων, τὰ ὁποῖα συνυπάρχουν καὶ συνεξαρτῶνται, περὶ ἰδιαιτέρας εἰς ἐκάστην στιγμὴν ψυχολογικῆς καταστάσεως, παρομοιαζομένης μὲ «ἐν ψυχολογικὸν πεδίων», εἰς τὸ ὁποῖον λαμβάνουν χώραν ἀλληλεξαρτώμεναι ἐνέργειαι ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Λέγοντες «τείνει ὁ ὄργανισμὸς νὰ ἐλαττώσῃ τὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιφέρουν μίαν ἀλλοίωσιν», ἐννοοῦμεν τὴν προσπάθειαν τῆς ψυχῆς νὰ εὕρῃ τὴν ἰσορροπίαν, τὴν διασαλευθεῖσαν ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις ἢ τὰς ἐσωτερικὰς τάσεις καὶ ἀνάγκας.

Ἐκ τῆς τοιαύτης συνεχοῦς ἐσωτερικῆς προσπάθειας πρὸς συντήρησιν τῆς ἰσορροπίας προκύπτει ἡ ἰκανότης τοῦ ἀνθρωπίνου πλέον ὄργανισμοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης δηλαδὴ προσωπικότητος, νὰ προβαίῃ εἰς νέας δημιουργίας, νὰ ἐμφανίζῃ ἀνωτέρας μορφᾶς Διαγωγῆς, ἥτοι ὑψηλὰς ἰδέας, ἀνώτερα συναισθήματα καὶ ἠθικὰς βουλευτικὰς ἐνεργείας.

Κατὰ ταῦτα, ἡ Διαγωγή εἶναι μία προσαρμογὴ ἢ μία ἀναζήτησις πρὸς προσαρμογὴν. Τὸ ἄτομον αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην προσαρμογῆς εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον, σχετικῶς σταθερόν, καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν τοιοῦτον, συνεχῶς μεταβαλλόμενον.

Ἡ Γενικὴ Ψυχολογία μελετᾷ ὅλας τὰς μορφὰς Διαγωγῆς, ἥτοι : α) Τὴν Διαγωγὴν τοῦ ἀτόμου, ἢ ὁποῖα διακρίνεται μᾶλλον διὰ τὸν φυσιολογικὸν τῆς χαρακτῆρα (νευρικὸν σύστημα, ἀντιδράσεις, ἀντανεκλαστικά, συμπαθητικὸν σύστημα, ἐνδοκρινεῖς ἀδένες κλπ.), β) Τὴν Διαγωγὴν αἰσθητικοῦ μᾶλλον χαρακτῆρος (αἴσθημα, αἰσθητήρια, ἀντίληψις), γ) Τὰς ἀλλοιώσεις τῆς Διαγωγῆς (τάσεις, ἐνστικτα, συγκινήσεις), δ) Τὴν Διαγωγὴν συμβολικοῦ χαρακτῆρος (γλῶσσα - σκέψις), ε) Τὴν Διαγωγὴν διανοητικοῦ χαρακτῆρος (φύσις τῆς τοιαύτης Διαγωγῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸ ζῶον, μέτρησις νοημοσύνης), στ) Τὴν Διαγωγὴν βουλευτικοῦ χαρακτῆρος

καί ζ) Τὴν καθολικὴν Διαγωγὴν τῆς προσωπικότητος (χαρακτήρ, ιδιοσυγκρασία, κοινωνικότης, τὸ «ἐγώ», ἡ συνείδησις, τὸ ὑποσυνείδητον)

2. Οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς Ψυχολογίας

Ἡ Ψυχολογία τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἔχει νὰ ἐμφανίσῃ ἀρκετοὺς ἰδιαιτέρους κλάδους, ἕκαστος τῶν ὁποίων μελετᾷ τὴν Διαγωγὴν ὑπὸ ἰδίαν ἄποψιν. Τὰ κριτήρια διὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν κλάδων τῆς Ψυχολογίας διακρίνονται ὡς ἀκολούθως :

Α) Δύνανται νὰ λαμβάνωνται ὡς κριτήρια αἱ ἀνάγκαι καὶ οἱ σκοποί, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνταποκρίνεται ἕκαστος κλάδος τῆς ψυχολογίας. Διακρίνομεν ὡς ἀνάγκας, ἐκείνην τῆς γνώσεως καὶ τὴν τῆς κατανοήσεως τοιαύτην, καθ' ὅτι ὑπάρχει φυσικὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς δέ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ψυχολογία ἀνταποκρίνεται εἰς σοβαρὰ πρακτικὰ προβλήματα, παιδαγωγικά, οἰκογενειακά, ἐμπορικὰ (ψυχολογία τῆς διαφημίσεως), βιομηχανικά (ψυχολογία τῆς μαθήσεως), κοινωνικά (ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς, ψυχικὴ σύνθεσις τῶν κοινωνικῶν ομάδων κλπ.).

Ὑπὸ τὰ κριτήρια ταῦτα διακρίνομεν τὴν ἐφηρμοσμένην ψυχολογίαν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ψυχολογικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς τεχνικῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν λύσιν τῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων καὶ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν δυνατοτήτων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων. Ἡ ἐφηρμοσμένη ψυχολογία διακρίνεται εἰς δύο μερικωτέρους κλάδους :

α) *Εἰς τὴν Ψυχοτεχνικὴν*, ἡ ὁποία ἐργάζεται μὲ ψυχομετρικὰς μεθόδους (τέστς, στατιστικὴν, μετρήσεις κλπ.) καὶ ἐφαρμόζει εἰς τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα τὰ δεδομένα τῆς Φυσιολογικῆς καὶ Πειραματικῆς Ψυχολογίας.

καὶ β) *Εἰς τὴν Κλινικὴν Ψυχολογίαν*, ἡ ὁποία δὲν ἀσχολεῖται μόνον μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἰατρικῆς ἢ παθολογικῆς ψυχολογίας, ἀλλ' αὕτη προβαίνει εἰς τὴν προνόησιν, τὴν πρόληψιν καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ψυχικῶν συγκρούσεων, διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀτομικῶν περιπτώσεων καὶ βοηθεῖ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀτομικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου.

Β) Ἄλλα κριτήρια διὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν ψυχολογικῶν κλάδων εἶναι τὰ μέσα καὶ αἱ μέθοδοι ψυχολογικῆς ἐργασίας. Ἐδῶ διακρίνομεν πάλιν : 1) τὴν Κλινικὴν Ψυχολογίαν, ἡ ὁποία χρησιμοποιοῖ ὡς μεθόδους : τὴν συστηματικὴν παρατήρησιν, τὴν συζήτησιν μὲ τὸ ἄτομον, τὰ τέστς (νοημοσύνης, χαρακτήρος, ψυχικῶν ἰκανοτήτων), τὰ γραπτὰ δεδομένα τοῦ ἀτόμου καὶ τὰ μορφολογικά καὶ φυσιολογικά χαρακτηριστικά του, 2) τὴν ψυχανάλυσιν καὶ τὴν συγκριτικὴν ψυχολογίαν (περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω) καὶ τὴν Πειραματικὴν Ψυχολογίαν, ἡ ὁποία προβαίνει εἰς πειραματισμοὺς βασιζομένους εἰς τὴν παρατήρησιν ψυχικῶν φαινομένων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν μεθόδων ψυχολογικῆς μετρήσεως, καὶ 3) τὴν ψυχοπαθολογίαν, ἡ ὁποία σήμερον χρησιμοποιοῖ ἐπαρκῶς τὸ πείραμα.

Γ) Τρίτον κριτήριο δια τὴν ταξινόμησιν θεωρεῖται ὁ ἀνακαλυπτόμενος τομεὺς ἀπὸ ἐκάστην ψυχολογίαν. Οὕτω διακρίνονται :

1) Ἡ ψυχολογία τῶν ζώων, μελετῶσα τὴν Διαγωγὴν τῶν ζώων.

2) Ἡ Φυσιολογικὴ Ψυχολογία, ἡ ὁποία, μελετῶσα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους, ἀνακαλύπτει τὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν φυσιολογικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων καὶ καθορίζει τὰς συνθήκας τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν.

3) Ἡ Κοινωνικὴ Ψυχολογία, ἡ ὁποία μελετᾷ τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων.

4) Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός. Ἔχει ὡς ἀντικείμενον ἐρεύνης τὰ φαινόμενα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδίᾳ τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐφήβου.

5) Ἡ ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν. Προβαίνει εἰς συγκριτικὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ ὄλων τῶν μεταβολῶν τῶν ἀτόμων ἐντὸς ὁμοιογενῶν ἢ διαφοροποιημένων ομάδων.

6) Ἡ Συγκριτικὴ Ψυχολογία, ἡ ὁποία μελετᾷ συγκριτικῶς τὰ ζῶα, τὰ παιδιά, τὰς φυλάς καὶ τὰ διάφορα ἔθνη.

7) Ἡ Ἐξελικτικὴ Ψυχολογία. Ἔχει ὡς ἀντικείμενον ἐρεύνης τὰ φαινόμενα τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς Διαγωγῆς εἰς τὰ ἄτομα. εἰς τὰς κοινωνίας καὶ εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἐμβίων ὄντων.

8) Ἡ Ψυχανάλυσις ἢ Ψυχολογία τοῦ ὑποσυνειδήτου, (Freud, Adler, Jung), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συγχρόνως μίαν ψυχοθεραπευτικὴν, μίαν μέθοδον ψυχολογικῶν ἀναζητήσεων, ἐν σύνολον ἀντιλήψεων τῆς ψυχολογίας τοῦ ὁμαλοῦ καὶ παθολογικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν σύνολον ἐφαρμογῶν εἰς κοινωνικὰ προβλήματα.

9) Ἡ Μορφολογικὴ ψυχολογία (1912) ἡ ὁποία δέχεται τὴν ὁλότητα καὶ συνεξάρτησιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀποτελούντων πλήρεις καὶ τελείας μορφάς καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν συνθετικῶν ἐνεργειῶν τῆς ψυχικῆς δομῆς, τοῦ ἐκάστοτε «ψυχολογικοῦ πεδίου».

10) Ἡ Ψυχολογία τῆς ἐξωτερικῆς Διαγωγῆς τοῦ Watson, ἡ ὁποία θεωρεῖ ὡς ἔργον τῆς ψυχολογίας τὴν μελέτην τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου ἐννοουμένης ὡς συνόλου ἀντιδράσεων αὐστηρῶς ὕλικου, σωματικοῦ, χαρακτηριστοῦ.

Οἱ ἀνωτέρω ψυχολογικοὶ κλάδοι χρησιμοποιοῦν ποικίλας μεθόδους ἐρεύνης ἀναλόγως α) τῆς φύσεως τοῦ προβλήματος καὶ β) τοῦ σταδίου τῆς ἐρεύνης. Διακρίνομεν τρεῖς κυρίως μεθόδους :

α) Τὴν κλινικὴν μέθοδον. Κατ' αὐτὴν γίνεται χρῆσις τῆς παρατηρήσεως, τῶν τέστς τῆς γραφολογίας καὶ μορφολογίας, ἐπὶ ἀτομικῶν πάντοτε περιπτώσεων.

β) Τὴν ψυχαναλυτικὴν μέθοδον ἡ ὁποία θέτει εἰς φῶς τὰς ὑποσυνειδήτους λειτουργίας, στηρίζεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν «ἀπωθημένων» ψυχικῶν φαινομένων, καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ τῆς ἰδιαίτερας δυνάμεώς του. Ἐπιδιώκει τὸν διαφωτισμόν, τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἀπωθημένων στοιχείων, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἰσορροπία, ἡ ὁλο-

κλήρωσις τῆς προσωπικότητος. Κατ' αὐτὴν χρησιμοποιεῖται ἡ μέθοδος τῆς «μεταβιβάσεως» (transfert), κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ μὴ λυθεῖσαι ὑποσυνείδητοι ψυχικαὶ συγκρούσεις, ἀντὶ νὰ ἀνακοινωθοῦν λεκτικῶς ἀπὸ τὸ ἄτομον, μετατίθενται, ἐκδηλοῦνται εἰς πράξεις. Τότε λαμβάνει χώραν συζήτησις καὶ ψυχικὴ ἐπαφὴ μεταξὺ ψυχαναλυτοῦ καὶ ἐρευνωμένου ἀνθρώπου, ὅποτε δημιουργεῖται τὸ λεγόμενον «ψυχαναλυτικὸν πεδῖον» ἀλληλεπιδράσεων. Ἐκ τοῦ εὐφυοῦς χειρισμοῦ τῆς στιγμῆς αὐτῆς κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ λύσις τῶν ψυχικῶν συμπλεγμάτων.

γ) *Τὴν πειραματικὴν μέθοδον.* Κατ' αὐτὴν λαμβάνει χώραν παρατήρησις φαινομένων τεχνητῶς δημιουργηθέντων μὲ καθωρισμένους, εἰλεγμένους καὶ ἐσταθμισμένους παράγοντας. Εἰς τὴν μέθοδον αὐτὴν παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι τίθεται ὡς μεταβλητὸς εἷς μόνον παράγων, ἐνῶ ἐλέγχεται ἐπισταμένως ἡ ἐπίδρασις τῶν ἄλλων (ὡς εἶναι π.χ. ἡ φυσιολογικὴ ὥριμανσις, ἡ κληρονομικότης, τὸ φύλον, ἡ ἡλικία, ὁ παράγων τῆς μαθήσεως, ἡ παροῦσα ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ κόπωσις, συγκίνησις κλπ.). Λαμβάνονται ἐπίσης ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψει αἱ δυσκολαὶ τῶν τοιούτων πειραματικῶν ἐρευνῶν, λόγῳ τοῦ πολυπλόκου τῶν παραγόντων κληρονομικότητος, μαθήσεως (πείρας) καὶ ψυχικῆς ἀλλοιώσεως καὶ λόγῳ τοῦ πολυσυνθέτου τῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας τελεῖ τὸ ὑπὸ πειραματισμὸν ἄτομον.

3 Αἱ σύγχρονοι μεγάλοι Ψυχολογικαὶ Σχολαί.

Σήμερον ἡ ἐρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ὅλαι αἱ περὶ αὐτὰς συζητήσεις ἀνάγονται εἰς τρεῖς μεγάλας ψυχολογικὰς θεωρίας. Ἐκάστη τῶν θεωριῶν τούτων φιλοδοξεῖ νὰ ἔχη ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ προνόμιον τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας ὅλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Αὗται εἶναι : α) Ἡ Μορφολογικὴ ψυχολογία ἢ ψυχολογία τῆς ὀλότητος, β) ἡ ψυχολογία τῆς ἐξωτερικῆς Διαγωγῆς (Behavioisisme) καὶ γ) ἡ ψυχανάλυσις. Εἰς αὐτὰς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν α) τὰς σχολὰς τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας καὶ β) τὰς σχολὰς τῆς χαρακτηρολογίας.

Α) **Μορφολογικὴ ψυχολογία ἢ ψυχολογία τῆς ὀλότητος τῶν φαινομένων.** Αὕτη ἀνεπτύχθη εἰς Γερμανίαν (1912) ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς κλασικῆς, τῆς συνειρμικῆς ψυχολογίας. Παραδέχεται, ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνίσταται ἀπὸ ψυχικὰ στοιχεῖα κεχωρισμένα, ἀλλ' ὅτι διακρίνονται εἰς αὐτὸν ὀργανωμέναι συνθέσεις ψυχικῶν φαινομένων. Σήμερον ἡ θεωρία αὕτη διεδόθη εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ ἐκέρδισε τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐπιβεβαίωσιν ὅλων τῶν ψυχολόγων. Συμπληροῦται ὁμως διὰ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τοῦ ἐξελιξίμου τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Εἰς Ἀμερικὴν, τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, οἱ καταφυγόντες προπολεμικῶς ἐκεῖ ἐκ Γερμανίας ἐπιστήμονες ἐδημιούργησαν ἀξιόλογον ψυχολογικὴν κίνησιν καὶ προέβησαν εἰς σοβαρὰς ἐρεῦνας.

Εἶναι ἤδη γνωστὴ ἐκεῖ ἡ ψυχολογικὴ Σχολὴ τοῦ Lewin, ἡ ὁποία ἰδι-

αιτέρως ήσυχολήθη με τὸ πολὺπλευρον πρῖσμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ με τὴν ἀνακάλυψιν τῶν συνθετόντων αὐτὸ μερῶν, με τὴν συνεξάρτησιν αὐτῶν κλπ. Τοιοῦτοτρόπως, ὁ Lewin καὶ ἡ σχολή του δέχονται, ὅτι εἰς ἑκάστην στιγμὴν τὸ ἄτομον εὐρίσκεται, ἄς εἴπωμεν, εἰς ἓν «ψυχολογικὸν πεδίον», ὅπου λαμβάνουν χώραν α) μίαν συνεχῆς σύνθεσιν δυνάμεων τῶν διαφόρων λειτουργιῶν τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος, μίαν ὀργάνωσιν τῶν ἀντιλήψεων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τῶν ἀναγκῶν, τῶν πεποιθήσεων, τῶν ἀναμνήσεων, καὶ τῶν συνηθειῶν τοῦ ἀτόμου καὶ β) μίαν ἀναδιοργάνωσιν ταυτόχρονος ὄλων αὐτῶν τῶν στοιχείων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ παρελθόν, ὅποτε τὸ ἄτομον τελεῖ ἐν ἰσορροπίᾳ, δηλαδὴ κατανοεῖ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ προσαρμόζεται εἰς τὸν βίον. Τὸ «ψυχολογικὸν τοῦτο πεδίον» εἶναι διαφορετικὸν εἰς ἑκάστην στιγμὴν καὶ δύναται ἑκάστοτε νὰ ἐμφανίζῃ χαρακτηριστικὰ ἰδιαιτέρα, ἐξαρτώμενα ἀπὸ τὴν ἡλικίαν τοῦ ἀτόμου, τὴν μορφὴν του, τὸν χαρακτήρα του, καὶ τοῦτο, διότι τὸ ἄτομον ἀφομοιώνει τὸν ἐξωτερικὸν (φυσικὸν ἢ ἀνθρώπινον) κόσμον καὶ ρυθμίζει προσαρμοστικῶς τὰς ἐνεργείας του ἐπ' αὐτοῦ κατὰ διάφορον ἑκάστοτε τρόπον.

Β) Ἡ Ψυχολογία τῆς ἐξωτερικῆς Διαγωγῆς. Ἡ θεωρία αὕτη ἐγεννήθη τῷ 1913. Ὁ ψυχοβιολόγος Watson παρατήρει συνεχῶς τὰ ζῶα καὶ καταγράφων τὰς ἐκδηλώσεις των ἤχη εἰς ὠρισμένα συμπεράσματα. Ἡ θεωρία του (Behavioisisme) εἶναι μίαν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ψυχολογίας τῆς συνειδήσεως, τὴν ὅποیان ὁ Watson ἀρνεῖται. Ἡ σκέψις δι' αὐτὸν ἀνάγεται εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁμιλίαν. Ἀνήγαγεν ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῶν σωματικῶν ὀργάνων καὶ πιστεύει, ὅτι εἰς τὰς κινήσεις τῶν σωματικῶν ὀργάνων (ὀφθαλμῶν, μυῶν προσώπου, χειρῶν, ποδῶν, κεφαλῆς κτλ.) εὐρίσκεται ἡ ἐκδήλωσις ὅλου τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ κινήσεις αὗται εἶναι φορεῖς ψυχολογικῆς σημασίας, ἡ ὅποια εἶναι, δι' αὐτόν, τόσον ἀληθῆς, τόσον ἀντικειμενική, ὅσον εἶναι ἀντικειμενική καὶ ἡ ὕλη τῶν ὀργάνων αὐτῶν. Συγγενῆς πρὸς τὴν Σχολὴν ταύτην εἶναι ἡ Ψυχολογία τοῦ Pavlov εἰς Ρωσίαν περὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν δημιουργουμένων διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν φυσιολογικῶν ὀργάνων καὶ διὰ τῆς συνηθείας (reflexes conditionnés) περὶ τῶν αὐτομάτων ψυχικῶν λειτουργιῶν, περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων κλπ.

Γ) Αἱ περὶ τῆς Ψυχαναλύσεως Σχολαί. Οἱ ἐπιστήμονες τῆς Κλινικῆς Ψυχολογίας, οἱ ὅποιοι μελετοῦν τὰς εἰδικὰς ἀτομικὰς περιπτώσεις τῆς διαγωγῆς τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος συνέβαλον, διὰ τῶν πειραματικῶν τῶν ἐρευνῶν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχαναλύσεως ὑπὸ διαφόρους Σχολὰς.

Ἡ Ψυχανάλυσις, ἐλθοῦσα εἰς ἐπαφὴν με ψυχολογικὰς Σχολὰς πειραματικοῦ χαρακτήρος, ἔθεσε τὰς ἀντιλήψεις τῆς ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ πειραματισμοῦ καὶ ἔλαβεν οὕτως ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα.

Αἱ ἐρευναι τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ψυχολογίας ἐπέδρασαν,

ώστε αί ιδέαι του Freud να εξέλθουν από τους στενούς περιορισμούς του δωματίου του ψυχαναλυτοῦ καί να πλουτισθοῦν μέ τὰ πορίσματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς καί εἰς ἄλλα περιβάλλοντα ὑπό διαφορετικὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις καί καταστάσεις.

Αἱ σύγχρονοι Σχολαί τῆς Ψυχανάλυσεως χαρακτηρίζονται ἀπό ποικιλίαν ἀντιλήψεων καί ἀξίζει νά ἀναφέρωμεν τὰς κυριωτέρας κατευθύνσεις.

1) Ὑπάρχουν σήμερον Σχολαί, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται διὰ περισσότερο πανσεξουαλισμὸν καί δογματισμὸν ἀπὸ ὅ,τι ἡ Σχολή τοῦ ἰδίου τοῦ Freud καί μάλιστα κατὰ ἕνα τρόπον ἐρμηνείας τῶν φαινομένων συχνάκις περισσότερο ἐπιφανειακόν.

2) Ἡ Ψυχαναλυτικὴ Σχολή τῆς "Annas Freud καί τῆς Kas Isaacs ἀποτελεῖ εἰς Ἀγγλίαν τὴν συνέχειαν τῆς Ὀρθοδόξου Σχολῆς τοῦ Freud καί ἔχει νά μᾶς ἐμφανίσῃ ἀξιολόγους μελέτας ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, ἐπὶ τῆς θεραπείας τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς διαγωγῆς του, ἐπὶ τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ κλπ.

Ὅλα τὰ ψυχοθεραπευτικὰ κέντρα τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἰς Εὐρώπην καί Ἀμερικὴν παρακολουθοῦν μέ ἰδιαιτέραν προσοχὴν καί χρησιμοποιοῦν εἰς τὸ ἔργον των τὰ πορίσματα τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ Ψυχαναλυτικῆς αὐτῆς Σχολῆς.

3) Ὁρισμένοι ψυχαναλυταί συνδέουν τὰς ἀντιλήψεις των μέ τὸ Φροϋδικὸν δόγμα οὐχὶ ὡς μέ μίαν δογματικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ ὡς μέ ἕν σύνηθες ἐπιστημονικὸν σύστημα καί δι' αὐτὸ νομίζουν, ὅτι πρέπει τὸ σύστημα αὐτὸ νά ὀλοκληρωθῆ, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν, συνοργανούμενον εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχολογίας. Ἡ ὀλοκλήρωσις του αὕτη θὰ τὸ ὀδηγῆ εἰς τὸ νά συμπληρῶνῃ καί νά ἀναθεωρῆ, χωρὶς διακοπὴν, τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀπόψεις, ὅπως κἀρνεὶ καθε ζῶσα ἐπιστήμη.

Τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς εὐρίσκομεν εἰς τὰς Σχολὰς τοῦ Jung καί τοῦ Adler, περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει πλουσία ἑλληνικὴ βιβλιογραφία¹⁾. Πλεῖστοι ὀπαδοὶ τῶν Σχολῶν τούτων ἐργάζονται σήμερον εἰς Ἀμερικὴν (ὡς π.χ. ὁ Karen Horney κλπ.).

Οἱ τὴν σύνθεσιν τῶν ψυχαναλυτικῶν ἀντιλήψεων τῶν Freud, Adler καί Jung ἐπιδιώκοντες τονίζουν ἰδιαιτέρως, α) ὅτι ἕκαστος τῶν τριῶν ἀνωτέρω ψυχαναλυτῶν παραδέχεται κατὰ διάφορον τρόπον τὸ ὑποσυνείδητον καί εὐρίσκει εἰς αὐτὸ διαφορετικὰς κυριαρχούσας τάσεις (Freud = σεξουαλικὴ τάσις, Adler = τάσις πρὸς κυριαρχίαν καί Jung = ἔμφυτοι τάσεις ἠθικοῦ καί μεταφυσικοῦ περιεχομένου), β) ὅτι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν, κατόπιν τῶν πολυετῶν καί πολυαρίθμων παρατηρήσεών του, ἤχθη εἰς τὸ σημεῖον νά μᾶς προσφέρῃ μίαν ἀλήθειαν διὰ τὸν κόσμον τοῦ ἀσυνειδήτου καί γ) ὅτι εἶναι ἀνάγκη, εὐρισκόμενοι πρὸ μιᾶς πρὸς μελέτην ψυχολογικῆς καταστάσεως, νά προβαίνωμεν κατ' ἀρχὴν καί εἰς τὰς τρεῖς ὑποθέσεις τῶν ἀνωτέρω θεωριῶν διὰ τὴν ἐρμηνείαν, νά καταλήγωμεν κατόπιν εἰς ἕν

1) Ἴδὲ σχετικὰ συγγράμματα τῶν κ. κ. Σπ. Καλλιᾶφα καί Δ. Μωραΐτου.

συμπέρασμα, τὸ συγκεντροῦν τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν δεδομένων βεβαιότητας, καὶ νὰ χρησιμοποιῶμεν ἐν συνεχείᾳ τὰς ἀναλόγους μεθόδους πρὸς θεραπείαν.

4) *Εἰς τὴν Ψυχαναλυτικὴν Σχολὴν τοῦ Σικάγου*, τὴν ὁποίαν διευθύνουν ὁ Franz Alexander καὶ ὁ Thomas French, διακρίνομεν τὰς ἐπιδράσεις ἐνὸς ἄλλου μαθητοῦ τοῦ Freud, τοῦ Otto Rank. Ἡ Σχολὴ αὕτη τῆς «Συντομευμένης ψυχαναλύσεως» παραδέχεται διὰ τὴν ψυχοθεραπείαν μίαν σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς ὀλίγας συναντήσεις τοῦ ψυχαναλυτοῦ καὶ τοῦ πρὸς ψυχανάλυσιν ὑποκειμένου, καθ' ὅτι πιστεύει, ὅτι ἡ λεπτολόγος ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν συγκρούσεων καὶ τῶν συμπλεγμάτων, τῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, δὲν παίζει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν θεραπείαν. Θεωρεῖ ὡς πολὺ ὑπερβολικὰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Freud περὶ τῶν συμπλεγμάτων, τῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Διὰ τοῦτο ἐπιμένει πολὺ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν δυσκολιῶν καὶ συμπλεγμάτων τοῦ παρόντος καὶ εἰς τὴν λύσιν τῆς παρούσης συγκρούσεως. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς Σχολῆς αὐτῆς ἀποδίδουν μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς δημιουργουμένας σχέσεις τοῦ πάσχοντος καὶ τοῦ θεραπευτοῦ καὶ πιστεύουν ὅτι ἡ θεραπεία ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ μόνον μὲ τὸ νὰ λάβῃ ὁ πάσχων συνείδησιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀσυνειδήτου του διὰ τῆς ἀναλύσεως, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ μανθάνῃ νὰ ἀναπτύσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ νέας μορφὰς κοινωνικῶν σχέσεων, ἐρχόμενος εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν θεραπευτὴν του. Οὕτω, διὰ τῆς πείρας αὐτῆς ὁ πάσχων θὰ ἐνθαρρυνθῇ, θὰ ἔχῃ τὰς πρώτας ἐπιτυχεῖς σχέσεις καὶ θὰ προχωρῇ συσχετιζόμενος ὁμοίως καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν κοινωνίαν.

5) Μία ἄλλη Ψυχαναλυτικὴ Σχολὴ ὑπολογίζει ἔτι περισσότερον τὸν κοινωνικὸν παράγοντα καὶ ἐδημιούργησεν οὕτω τὴν λεγομένην «*Θεραπευτικὴν διὰ τῶν σχέσεων καὶ διὰ τῆς κοινωνικῆς ομάδος*». Οὕτως, ὁ Jessie Taft (Ἀμερικανός) παραδέχεται, ὅτι ὁ θεραπευτὴς δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν πάσχοντα ὠρισμένας μορφὰς διαγωγῆς καὶ νὰ τὸν κατευθύνῃ, ἀλλὰ νὰ φροντίζῃ νὰ ἱκανοποιητῇ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ πάσχοντος. Κατὰ τὴν ἄποψιν τῆς «*Θεραπευτικῆς διὰ τῆς κοινωνικῆς ομάδος*» ἡ θεραπεία ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ χώραν εἰς μίαν φυσικὴν ἢ τεχνητὴν ομάδα πασχόντων καὶ θεραπευτῶν, ὅπου οἱ πάσχοντες ἐκθέτουν τὰ προβλήματα τοῦ βίου των καὶ τὰς σκέψεις των ἐν σχέσει πρὸς τὰς καταστάσεις τῶν ψυχικῶν συγκρούσεων. Σπουδαιόταται ὑπῆρξαν αἱ ἐργασίαι τοῦ Moreno εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μὲ τὴν μέθοδον τοῦ «*Ψυχοδράματος*» κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πάσχοντες εὐρίσκονται ἀπροβλέπτως εἰς μίαν κατάστασιν δραματικὴν καὶ ἐκφράζουν τότε τὰς σκέψεις των ἐπὶ καταστάσεων συγγενῶν πρὸς τὰς προσωπικὰς των.

Ἡ προσοχὴ τῶν συγχρόνων ψυχολόγων, διὰ τὸ θέμα τοῦτο, στρέφεται κυρίως εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Σχολῆς τοῦ Kurt Lewin, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Michigan τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ εἰς τὸ Ἰνστιτούτον «*Tavistock Institute of human relations*» τοῦ Λον-

δίνου. Ὁ πάσχων, κατὰ τὴν Σχολὴν αὐτὴν, θεραπεύεται, εὐρισκόμενος εἰς τὴν «δυναμικὴν ομάδα», ὅπου ζῆ, ἐκφράζεται, ἐνεργεῖ, δέχεται ἐπιδράσεις, ἀντιδρᾷ, μανθάνει νὰ συμπεριφέρεται ὡς ἄνθρωπος πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ προσαρμόζεται πρὸς τὴν πραγματικὴν ζωὴν.

6) Ἡ *Ψυχοθεραπευτικὴ Σχολὴ τοῦ Παν)μίου τοῦ Σικάγου* ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Carl Rogers παραδέχεται, ὅτι ἡ θεραπεία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς προσπαθείας τοῦ ἰδίου τοῦ πάσχοντος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιδιώξῃ μόνος του τὴν δημιουργίαν ἰσορροπίας τῆς προσωπικότητός του. Ὁ θεραπευτὴς ὀφείλει μόνον νὰ εὐκολύνῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τοῦ ὑποκειμένου. Καταφαίνεται ἐνταῦθα ἡ πεποίθησις τοῦ Rogers εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐσωτερικῶν τάσεων καὶ δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι μόναι δύνανται νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς προσωπικότητος, τῆς ὁποίας διεσαλεύθη ὁ κανονικὸς ρυθμὸς ἀπὸ δυσμενεῖς περιστάσεις ἢ ἠκολούθησεν ὁδοὺς ἐσφαλμένας. Εἰς τὴν θερμὴν καὶ φιλικὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ πάσχοντος καὶ τοῦ θεραπευτοῦ ὁ πάσχων θὰ ἐκδηλώσῃ βαθυτέρας συναισθηματικὰς καταστάσεις αὐθορμήτως, θὰ ἀξιολογήσῃ ὠρισμένας μορφὰς τῆς διαγωγῆς του, τῶν ὁποίων πρότερον δὲν ἤθελεν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, θὰ διίδη τὰ κίνητρά του καὶ θὰ ἀναλάβῃ διὰ τὸ μέλλον τὴν εὐθύνην των. Ὁ ψυχαναλυτὴς δὲν ἐπιβάλλει κανόνας, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἴδῃ καλλίτερον μαζί με τὸν πάσχοντα τὸ ἀσυνειδητόν του, διὰ τοῦτο κάμνει «θεραπευτικὴν καὶ οὐχὶ ὀδηγητικὴν».

7) Κατὰ τὰ τελευταῖα μεταπολεμικὰ ἔτη ἦλθον εἰς φῶς αἱ ἀπόψεις μιᾶς ἄλλης Ψυχαναλυτικῆς Σχολῆς, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται ὄχι μόνον εἰς τὰ φαινόμενα τοῦ ἀσυνειδήτου τῶν πασχόντων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα τῶν ὁμαλῶν ἀνθρώπων. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν γνώμην ὅτι ἡ *δύναμις*, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ προσωπικότης νὰ ἀνακαλύπτῃ εἰς τὰς ἐπ' αὐτῆς ἐνεργούσας ἐπιδράσεις καὶ εἰς τὴν παρελθούσαν πείραν καὶ παρελθόντα βιώματα, τὰ κυρίαρχήσαντα ἐπ' αὐτῆς, μίαν σημασίαν βαθυτέραν καὶ ἐν νόημα νέον καὶ ἡ *ικανότης* τοῦ ἀνθρώπου νὰ μεταβάλλῃ τὴν διαγωγὴν του ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ νέου αὐτοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, (αἱ δυνάμεις αὗται) ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπρόσεξαν αἱ ἀκμάσασαι καὶ ἀκμάζουσαι εἰσέτι ψυχαναλυτικαὶ Σχολαί. Πρόκειται περὶ κατευθύνσεως νέας τῆς ψυχανάλυσεως, ἀναφερομένης εἰς τὸν πνευματικὸν δυναμισμόν τῆς ὁμαλῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος.

Οἱ Ἐπιστήμονες τῶν Ψυχοπαιδαγωγικῶν Ἰνστιτούτων τῶν Παν)μίων τῆς Καθολικῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Διαμαρτυρομένων ἀντιπροσωπεύουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν. Ἐμελέτησαν τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς τάσεις βιολογικάς, κοινωνικάς, πνευματικάς καὶ φιλοσοφικάς.

Θὰ ἀναφέρωμεν ἐν περιλήψει τὰς ἀπόψεις τοῦ κ. J. Nuttin, καθηγητοῦ τῆς *Ψυχολογίας* εἰς τὸ Παν)μιον τῆς Λουβαίνης (Βέλγιον) (1).

1) Ἰδέ : J. Nuttin : «La Psychanalyse et conception spirituelle de la personnalité humaine» Louvain — Paris 1950.

Ἡ Σχολή αὕτη ἐπιδιώκει νὰ συμπληρώσῃ θετικῶς τὴν μέχρι σήμερον γνωστὴν ψυχαναλυτικὴν ἐπιστημὴν, ἢ ὁποῖα ἔφερεν εἰς φῶς μόνον τὰ κατώτερα κίνητρα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ἡ σύγχρονος ψυχολογία θὰ δύναται νὰ πλησιάσῃ τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ὅταν ἐρμηνεύῃ ὄχι μόνον τὰ ἔνστικτα, ἀλλὰ καὶ τὰ πνευματικὰ κίνητρα τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὰς ἐννοίας τῆς ἀπωθήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὰς ἐννοίας τῆς δημιουργικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τίποτε, ἐπικαλούμενοι μόνον τὰς ἐπενεργείας ἢ ἐπιδράσεις π.χ. τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς κοινωνίας, τῶν σχέσεων κλπ. Ταῦτα πάντα δὲν εὐρίσκουν τὴν ἐρμηνείαν των παρὰ διὰ τῆς προσφυγῆς μας εἰς ἀνωτέρους δυναμισμοὺς τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ ἀτόμου.

Κατὰ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὴν Libido (ἐρωτικὴν ὄρμην) πάσης δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου ὁ κ. J. Nuttin ἀντιτάσσει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν σύμπλεγμα τοῦ ψυχικοῦ δυναμισμοῦ δὲν εἶναι εἴκολον νὰ ἀναχθῆ εἰς μίαν μόνην αἰτίαν καὶ ὅτι τελεῖται διηνεκῆς ἀλληλεπίδρασις τῶν συνθετουσῶν τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων.

Ἐντὶ τῶν ἐνστίκτων, ἡ Σχολή αὕτη παραδέχεται ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι εἶναι χαρακτηριστικαὶ μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, διαποτίζουν ὅλον τὸν βίον του καὶ ἀποτελοῦν τὰ κίνητρα τῆς διαγωγῆς του. Οὕτω διακρίνομεν: α) ψυχοφυσιολογικὰς ἀνάγκας, ὡς π.χ. ἡ συνείδησις τῆς πείνης, τῆς δίψης κλπ. β) κοινωνικὰς ἀνάγκας, πρὸς ἐπικοινωνίαν δηλαδὴ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους, πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἐκτίμησιν. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ ἀφομοιώνει τὸν περιβάλλοντα κόσμον ὄχι μόνον κατὰ τὸν βιοχημικὸν καὶ φυσιολογικὸν πεδῖον του, ἀλλ' ὡσαύτως καὶ ὡς μίαν κατάστασιν ἔχουσαν βαθυτέραν σημασίαν καὶ μίαν ἐννοίαν ἀνωτέραν. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπόδοσις σημασίας τινὸς εἰς τὸ περιβάλλον του ἀπαιτεῖ, διὰ νὰ συντελεσθῆ, διαφορετικὰς λειτουργίας ἀπὸ ἐκεῖνας, ποὺ χρειάζονται κατὰ τὴν βιοχημικὴν ἀφομοίωσιν (= φυσιολογικαὶ λειτουργίαι). Ἀπαιτοῦνται δηλ. ἄλλαι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου.

γ) Εἰς τὸν ψυχικὸν βίον μας ἀνακαλύπτομεν ἀκόμη ἐνεργείας καὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι διέρχονται ὑπεράνω τῶν ὀρίων τοῦ ἀμέσου δεδομένου καὶ τῆς ὕλικῆς ἐνεργείας. Οὕτω π. χ. διακρίνομεν τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θέτει ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸν προορισμὸν του καὶ τὴν ὕπαρξιν του, τὴν ἀνάγκην πρὸς ἀπόλυτον ἐπιβεβαίωσιν τοῦ «εἶναί» του ἢ τῆς ἀξίας του, τὴν πείραν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς συνειδήσεως (ἐσωτερικὴ ὑποχρέωσις), τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας τῆς γνώσεώς του κ.λ.π. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀναμφισβήτητοι ψυχικαὶ ἀνάγκαι καὶ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ πνευματικὸν πεδῖον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Αἱ ἀνάγκαι αὗται δύνανται νὰ ἐκδηλωθοῦν α) κατὰ τρόπον αὐθόρμητον, ὅποτε ἀποτελοῦν μίαν δυναμικὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀτόμου ἐναντι ὀρισμένων ἀξιών, β) δύνανται ἐπίσης νὰ ὑποκινήσουν βραδύτερον μίαν

άνθρωπινην διαγωγήν, ἐφ' ὅσον ἡ προσωπικότης ἔλαβε συνείδησιν τῆς καταστάσεως τῆς ἀνάγκης καὶ ἐφ' ὅσον ἔχει ἐπεξεργασθῆ αὐτὴν διὰ τῆς λειτουργίας τῆς σκέψεως πλέον. Κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν ἡ ἀνάγκη προσανατολίζει τὴν διαγωγήν ἀναλόγως τῆς προσωπικῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς βουλευτικῆς του ἐνεργείας, ληφθείσης ἢ ἀσκηθείσης ἀπὸ τὸ «πνευματικὸν Ἐγώ» του ἔναντι μιᾶς ἀξίας.

Ἄρα, ἀποδίδομεν μιαν σημασίαν εἰς τὰς πράξεις μας, εἰς τὰς ψυχικὰς ἐσωτερικὰς καταστάσεις μας ἢ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἀντικειμενικὰς τοιαύτας *εἴτε αὐθρομήτως, εἴτε συνειδητῶς*, κατόπιν σκέψεως, ἢ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο αὐτῶν τρόπων ἐνεργείας. Αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν ἓν σύμπλεγμα μὲ ἰσχυρὸν δυναμισμόν. Τοῦτο μᾶς ἄγει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἄτομον δὲν ὀδηγεῖται εἰς τὰς πράξεις του μόνον ἀπὸ τὰ ἔνστικτά του, (=σεξουαλικόν, τὸ τῆς τροφῆς κλπ.). Τὸ ἄτομον, διὰ τῆς σκέψεώς του ἐπὶ τῆς ἐνστικτώδους ἐνεργείας λαμβάνει συνείδησιν μιᾶς ἀντικειμενικῆς καὶ δεδομένης καταστάσεως. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ ἀποδίδῃ σημασίαν, νὰ ἀξιολογή τὰς τάσεις του συνειδητῶς πλέον καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὴν βούλησίν του. Ἡ συνειδητὴ αὕτη ἐνέργεια εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν βοηθεῖ νὰ δημιουργήσῃ σχέσεις ὄχι μόνον μὲ τὸν βιοχημικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν κόσμον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, νὰ ἐκδηλώνη τὴν ἀνάγκην νὰ συντηρηθῆ καὶ νὰ ἐμφανισθῆ εἰς τὴν ζωὴν, νὰ ρίπτῃ φῶς εἰς τὸ βαθύτερον νόημα αὐτῆς τῆς ζωῆς, νὰ φιλοσοφῇ διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸν κόσμον, νὰ μεριμνᾷ πρὸς «διάσωσιν τῆς ψυχῆς του», δηλ. πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπάρξεώς του εἰς διαφορετικὰς ἑκαστος κατευθύνσεις καὶ ἰδανικὰ (ὁ διδῶν π.χ. πρὸς διατήρησιν τῶν ἰδεῶν του εἰς τοὺς μαθητάς του, ὁ ἠθικολόγος πρὸς διατήρησιν τῶν ἰδεῶν του καὶ τῆς ἠθικῆς προσωπικότητός του, ὁ ἐρευνητὴς πρὸς διάσωσιν τῶν ἀνακαλύψεών του καὶ τῆς πνευματικῆς του προσωπικότητος). Αἱ τάσεις αὗται πρὸς ἐκδήλωσιν καὶ διατήρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς δὲν εἶναι καθόλου ἐρρυθμισμέναι φυσιολογικῶς, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν βιολογικὴν συντήρησιν.

Πέραν ὅμως ὄλων αὐτῶν, ἐκτὸς ἀπὸ κάθε ἀλληλεπίδρασιν βιολογικὴν καὶ σωματικὴν καὶ ἀκόμη ἐκτὸς ἀπὸ κάθε ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ὁμοίους του, ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην μιᾶς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν ὀλότητα τοῦ σύμπαντος, θέλει νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὴν εὐρείαν ἔννοιαν τοῦ σύμπαντος, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ἐνὸς στηρίγματος καὶ μιᾶς ὀλοκληρώσεως περισσότερο παγκοσμίου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ γνωρίσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ συναισθανθῆ, ὅτι ὀλοκληροῦται εἰς τὴν ἀπόλυτον τάξιν τοῦ ὑπαρκτοῦ κόσμου. Ποτὲ ἴσως δὲν ἠσθάνθη τοῦτο τόσο ἐντόνως, ὅσον εἰς τὴν ἐποχὴν μας, τὴν χαρακτηριζομένην ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἀπελπίσιν.

Ἡ ὥθησις αὕτη ὀδηγεῖ τὸν ὁμαλὸν ἄνθρωπον νὰ ἀξιολογῇ, νὰ ἀποδίδῃ σημασίαν τινὰ εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ φαινόμενα, εἰς τὰς σχέσεις του μὲ τοὺς ὁμοίους του, εἰς τὰ ἔνστικτά του (π.χ. τὸ σεξουαλικόν = διὰ τὴν

δημιουργίαν οίκογενείας, τὸ τῆς τροφῆς διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ἂν ὑγιής, θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν ὑψηλῶν ἔργων). Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκει καὶ τὴν θέσιν του εἰς τὸ Σύμπαν, ὀλοκληροῦται συμπεριλαμβανόμενος εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν ἄρμονίαν τοῦ κόσμου, τῆς ὁποίας τὸν Σοφὸν Ρυθμιστὴν ἐνοραῖται κατὰ τρόπον διαισθητικόν.

Ὁ πνευματικὸς δυναμισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν ἔλλογον ἱκανοποίησιν τῶν βασικῶν ἀναγκῶν του (βιολογικῶν—κοινωνικῶν—πνευματικῶν), ἀλλ' ἀποτελεῖ μίαν τάξιν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνειδητὴν πρὸς ἰδεώδεις μορφὰς δημιουργίας, τῶν ὁποίων ἡ ἐπεξεργασία γίνεται ἀπὸ τὸ ἄτομον καὶ αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς προσωπικότητός του.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ αὕτη Σχολὴ μᾶς δίδει μίαν νέαν ἐρμηνείαν τοῦ ἀσυνειδήτου, τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, τῆς ἐννοίας τῆς προόδου καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐξελιξέως τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος.

Δ') Αἱ Σχολαὶ τῆς Ἐξελικτικῆς Ψυχολογίας. Αἱ τρεῖς ὡς ἀνωτέρω θεωρεῖται ἔχουν βεβαίως τοὺς ὀπαδοὺς των, οἱ ὁποῖοι, βάσει τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς Σχολῆς των, ἐρμηνεύουν τὰ διάφορα ψυχικὰ φαινόμενα ἢ λαμβάνουν τὴν ἀνάλογον θέσιν εἰς σοβαρὰ μερικώτερα προβλήματα, ὡς εἶναι π.χ. α) τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων τοῦ παιδιοῦ καὶ β) τὸ πρόβλημα τῆς χαρακτηρολογίας.

Διὰ ταῦτα, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκ τῶν ὀπαδῶν τῶν τριῶν αὐτῶν θεωριῶν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ ἀσχοληθοῦν ἰδιαιτέρως μὲ τὸ θέμα αὐτὸ διακρίνονται εἰς δύο ὀμάδας : α) εἰς ἐκεῖνους, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὴν Σχολὴν τοῦ Watson καὶ εἰς ἐκεῖνους, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὴν Ψυχανάλυσιν καὶ τῶν ὀπαδῶν αἱ θεωρεῖται εἶναι μᾶλλον στατικαὶ καὶ β) εἰς τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὴν Μορφολογικὴν ψυχολογίαν ἢ τὴν ψυχολογίαν τῆς ὀλότητος, οἱ ὁποῖοι παραδέχονται τὴν ἐξέλιξιν καὶ ὀλότητα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ παιδιοῦ καὶ διακρίνουν στάδια εἰς τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν.

Σήμερον ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις τῶν δευτέρων. Θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν τὰς συγχρόνους σχολὰς τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι : α) Ἡ Σχολὴ τῆς Ἀμερικῆς τῶν ψυχολόγων Gesell καὶ Carmichael, β) ἡ Σχολὴ τοῦ H. Wallon εἰς Γαλλίαν καὶ γ) ἡ Σχολὴ τῆς Γενεύης τοῦ J. Piaget.

Αἱ Σχολαὶ αὗται παραδέχονται τὴν ὀλότητα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, τὴν ἐμφάνισιν εἰς ὠρισμένας ἡλικίας διαφορετικῶν ψυχικῶν ἱκανοτήτων καὶ τὴν ὡς ἐκ τούτου διάκρισιν σταδίων ἐξελιξέως καὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν χαρακτηριστικὰ δι' ἕκαστον στάδιον. Διαφέρουν ὁμως κατὰ τὴν διδομένην ἀπὸ ἐκάστην Σχολὴν σημασίαν εἰς τοὺς παράγοντας τῆς ψυχικῆς ἐξελιξέως καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τρόπου, τοῦ χαρακτηρίζοντος τὴν μεταπήδησιν ἀπὸ σταδίου εἰς στάδιον.

α) *Ἡ Σχολή τῶν Gesell—Carmichael* χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι, μετὰ τῶν παραγόντων τῆς φυσιολογικῆς ὠριμάνσεως τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ παιδιοῦ, τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς δυνάμεως, ἡ ὠρίμανσις τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν καὶ ὀργάνων (νευρικοῦ συστήματος, αἰσθητηρίων κλπ.) εἶναι ὁ σημαντικώτερος παράγων διὰ τὴν ἐμφάνισιν νεωτέρων ψυχικῶν ἱκανοτήτων καὶ καλλιτέρας προσαρμογῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ ὅτι αὕτη εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τῆς ὅλης αὐξήσεως, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται βεβαίως καὶ ὁ ρόλος τῆς πείρας.

β) *Ἡ Σχολή τοῦ Wallon εἰς Γαλίαν* ἀναζητεῖ κατ' ἀρχὴν τὰς συνθήκας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ εὕρισκε, ὅτι αὗται εἶναι α) ἀνατομικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ καὶ β) κοινωνικαί. Ὡς ἐκ τούτου ὁ H. Wallon πιστεύει εἰς τὴν μεγάλην σημασίαν τῶν δύο παραγόντων, τῆς ὠριμάνσεως τῶν φυσιολογικῶν ὀργάνων καὶ λειτουργιῶν τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς συμβολῆς ἐκάστου παράγοντος. Παραδέχεται ἀκόμη, ὅτι αἱ ἐμφανιζόμεναι εἰς ἕκαστον στάδιον νέα μορφαὶ διαγωγῆς ἀποτελοῦν στρώματα ὑπερτιθέμενα εἰς τὰς παλαιότερας μορφὰς αὐτῆς καὶ ὅτι αἱ μορφαὶ αὗται διακρίνονται εἰς δύο ἑτερογενῆ συστήματα, τὸ αἰσθητικοκινητικὸν καὶ τὸ παραστατικὸν ἢ νοητικὸν τοιοῦτον.

γ) *Ἡ Σχολή τῆς Γενεῦσης τοῦ J. Piaget* (*) πρόσκειται περισσότερον τῶν ἄλλων εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς ὁλότητος (Gestaltpsychologie) καὶ παραδέχεται ὡς παράγοντας τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως συγχρόνως καὶ ἀπαραιτήτως τοὺς ἀκολουθοῦντας : α) τὴν ἐσωτερικὴν ὠρίμανσιν τοῦ ὀργανισμοῦ, β) τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, γ) τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ δ) πέραν ὅλων αὐτῶν τῶν παραγόντων τὴν ἐσωτερικὴν δυνάμιν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, τὴν διανοητικὴν καὶ συναισθηματικοβουλευτικὴν ἐνεργητικότητά της, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖ μίαν ἐσωτερικὴν διεργασίαν τῶν δεδομένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ ὁποία συνεχῶς πλουτιζομένη ἀνυψώνει τὸ ἄτομον εἰς τὴν ὑψηλὴν ἀφαιρετικὴν σκέψιν, εἰς τὰ ἀνώτερα συναισθήματα καὶ εἰς τὰς ἠθικὰς βουλευτικὰς ἐνεργείας, εἰς τὰς ἀνωτέρας μορφὰς διαγωγῆς, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰς δημιουργικὰς δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Σχολή αὕτη παραδέχεται ἀκόμη, ὅτι εἰς ἕκαστον στάδιον συνυπάρχουν φαινόμενα τοῦ προηγουμένου, τὰ ὁποῖα ὀλοκληρῶνονται ἐκάστοτε εἰς τὸ νέον στάδιον, ὅτι ὅπωςδήποτε τὸ ἐπόμενον στάδιον ὑπονοεῖ τὸ προηγούμενον καὶ ὅτι αἱ αἰσθητικοκινητικαὶ μορφαὶ διαγωγῆς ἀντικαθίστανται μὲν ἀπὸ πνευματικὰς τοιαύτας, δύνανται ὁμως νὰ ἐμφανίζωνται εἰς μερικὰς περιπτώσεις καὶ εἰς τὰ ἀνώτερα ἀκόμη στάδια τῆς ἐξελίξεως.

1) Ἰδὲ περισσότερα : Κων. Κίτσου : « Ἀπόψεις ἐκ τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενεῦσης καὶ Παιδαγωγικὰ πορίσματα » περιοδικόν : « Ἐπιστημονικὸν Βῆμα τοῦ Διδύλου » : Ἰανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος, Ἀπρίλιος 1954.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι χαρακτηριστικὸν τῆς Σχολῆς τῆς Γενεῦσης εἶναι ἡ σύνθεσις τῶν ἀπόψεων καὶ ἰδίᾳ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργητικότητος τοῦ παιδιοῦ, ἱκανῆς νὰ δημιουργῇ μιαν ἀλληλοεπίδρασιν περιβάλλοντος καὶ ἀτόμου.

Ε΄) Αἱ Σχολαὶ τῆς Χαρακτηρολογίας. Μέχρι σήμερον εἶναι διαδεδομένοι ποικίλαι θεωρίαι περὶ τῆς διαγνώσεως τοῦ χαρακτήρος, αἱ ὁποῖαι διαφέρουν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκάστη ἐκκινεῖ ἐξ ἰδίου κριτηρίου ταξινομήσεως τῶν εἰδῶν τοῦ χαρακτήρος. Οὕτω διακρίνομεν τὰ ἀκόλουθα κριτήρια ἀντιστοίχων θεωριῶν :

α) Θεωρίαι ὀρμώμεναι ἐκ μεταφυσικοῦ κριτηρίου, β) θεωρίαι μὲ βάσιν ψυχιατρικὸν κριτήριον, γ) θεωρίαι βασιζόμεναι εἰς τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ δ) θεωρίαι μὲ βάσιν καθαρῶς ψυχολογικὸν κριτήριον.

Σήμερον ἐπικρατοῦν αἱ ἐκ τοῦ ψυχιατρικοῦ καὶ ψυχικοῦ κριτηρίου ὀρμώμεναι θεωρίαι. Συνήθως κατ' αὐτὰς λαμβάνεται ὑπ' ὄψει ὁ τρόπος προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ περιβάλλον καὶ αἱ ποικίλαι ἀντιδράσεις του. Τὰ πορίσματα τῶν θεωριῶν τούτων ἀναφέρονται εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἀτόμων, καὶ προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνωμάτων περιπτώσεων, τὰς ὁποίας ἐμελέτησαν διάσημοι ψυχίατροι διαφόρων κατευθύνσεων. Πολλαὶ τῶν θεωριῶν αὐτῶν ἀποτελοῦν συνδυασμὸν ἀπόψεων. Θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ κατονομάσωμεν τὰς ἰσχυροῦσας σήμερον θεωρίας τῆς χαρακτηρολογίας :

1) Ἡ περὶ τῶν τύπων τοῦ ἐνδοστρεφοῦς καὶ ἐξωστρεφοῦς θεωρία τοῦ C. Jung.

2) Ἡ χαρακτηρολογία τοῦ E. Kretschmer περὶ τῶν τύπων τοῦ σχιζοθύμου καὶ κυκλοθύμου.

3) Αἱ ψυχιατρικαὶ θεωρίαι τῶν Bleuler, Minkowski καὶ Boven.

4) Ἡ χαρακτηρολογία τοῦ Jaensch (ἀφομοίωσις καὶ προσαρμοστικὴ ρύθμισις τοῦ ἀτόμου).

5) Αἱ ψυχχαναλυτικαὶ θεωρίαι τῶν Freud καὶ Adler.

6) Θεωρίαι ὀρμώμεναι ἐκ τῆς ψυχολογίας τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν.

7) Ἡ χαρακτηρολογικὴ Σχολὴ τοῦ Heymans καὶ Wiersma (Ὁλλανδογαλλικὴ).

8) Ἡ Σχολὴ τοῦ Γάλλου Ἐπιστήμονος René Le Senne.

Περὶ τῶν ἀνωτέρω θεωριῶν ὑπάρχει πλουσία ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία.

Σήμερον ἐκτιμᾶται ἡ σημασία τῆς χαρακτηρολογίας. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζων τὸν χαρακτήρα του δύναται συνεχῶς νὰ βελτιοῦται ἢ νὰ ἀποκομίζῃ τὴν ὠφέλειαν ἐκ τῶν ἱκανοτήτων. Μελετῶν τὸν χαρακτήρα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας προσαρμόζει ἀναλόγως τὴν συμπεριφορὰν του πρὸς αὐτούς. Ὁ ἐπαγγελματικὸς καὶ ὁ σχολικὸς προσανατολισμὸς στηρίζονται εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ χαρακτήρος. Ἡ ἀγωγή τοῦ σχολείου ὀφείλει νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τοὺς διαφόρους τύπους μαθητῶν.

Παρά την σημασίαν, τὴν ὅποιαν ἀποδίδουν ἄρκετοὶ ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγοὶ εἰς τὰ πορίσματα τῶν διαφόρων Σχολῶν τῆς χαρακτηρολογίας, παρατηρεῖται, ὅτι ἀρχίζει νὰ ἐγκαταλείπεται ἐν μέρει ἡ μελέτη τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος διὰ τυπολογικῶν μεθόδων, μὲ τὰς ὁποίας ἔφθανον εἰς τὸ σημεῖον τῆς ταξινομήσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς διαφόρους κατηγορίας ψυχολογικῶν τύπων. Σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν στρέφεται περισσότερον πρὸς τὴν μελέτην τῆς ἀτομικῆς ἐξελίξεως τῆς προσωπικότητος καὶ τῶν διαφόρων παραγόντων, οἱ ὅποιοι ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτῆς. Ἀναζητοῦνται οἱ παράγοντες τῆς ἀτομικῆς ἱστορίας κάθε ἀνθρώπου, οἱ κοινωνικοί, οἱ πολιτιστικοὶ καὶ βιολογικοὶ παράγοντες, οἱ ὅποιοι συντελοῦν εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς προσωπικότητος, καὶ ὑπολογίζονται τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ δυναμισμοῦ κάθε ἀτόμου καὶ ἐν δεδομένη στιγμῇ.

Ἡ Ἀμερικανικὴ ψυχολογία ἀκολουθεῖ μᾶλλον αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Παραδέχονται, ἰδίᾳ διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ὅτι δὲν ἐκδηλοῦνται σαφῶς οἱ ψυχολογικοὶ τύποι, καθ' ὅτι εἶναι ἀκόμη ἀνεξέλικτοι αἱ ἰδιότητες τοῦ χαρακτήρος μέχρι τῆς ἐφηβείας καὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν ἀκόμη περὶ τοῦ τοιούτου ἢ τοιούτου τύπου.

II. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία χρησιμοποιοῖ τὰ πορίσματα ὅλων τῶν κλάδων τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς Κοινωνιολογίας καὶ συσχετίζει στενῶς τὸ ἔργον τῆς πρὸς τὸ τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἀσχολεῖται μὲ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλήματα. Διακρίνομεν δὲ ὡς ἐξῆς τοὺς τομεῖς τοῦ ἔργου τῆς :

α) Μελέτη περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν (ἢ πνευματικὴ καὶ ἢ ἠθικὴ μόρφωσις ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως),

β) Μελέτη τοῦ παιδιοῦ καὶ τῶν περιβαλλόντων του.

γ) Ἐξαγωγή πορισμάτων κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδιοῦ.

δ) Ἡ πρακτικὴ συμβολὴ τῆς Παιδαγωγικῆς ψυχολογίας εἰς τὸ σχολικὸν ἔργον.

ε) Οἱ Σχολικοὶ Ψυχολόγοι.

Α' Μελέτη περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν (πνευματικὴ - ἠθικὴ μόρφωσις)

Εἶδομεν, ὅτι ἡ ἀγωγή τῆς ἐποχῆς μας ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκη τὴν πλήρη ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, νὰ ἐνισχύη τὸν σεβασμὸν τῆς ἐλευθερίας τῆς καὶ νὰ καλλιεργῇ τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων τῆς ἐναντι τῶν ἄλλων.

Ἡ παιδαγωγικὴ ψυχολογία ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου κάμνει τὸν διαχωρισμὸν τῆς ἐννοίας ἀτόμον ἀπὸ τὴν ἐννοιαν προσωπικότητος καὶ ἀντιμετωπίζει ψυχολογικῶς τὸ πρόβλημα τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀτόμου - μαθητοῦ.

*Άτομον είναι τὸ « ἐγὼ » τοῦ συγκεντρωμένου εἰς ἑαυτὸν ἀνθρώπου, γεγονός τὸ ὁποῖον, μὲ τὸν ἠθικὸν ἢ διανοητικὸν αὐτὸν ἐγωκεντρισμόν, ἀποτελεῖ ἐμπόδιον εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις μιᾶς ἐξειλιγμένης κοινωνικῆς ζωῆς.

Προσωπικότης ἀντιθέτως εἶναι τὸ ἄτομον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παραδέχεται ἐλευθέρως τὴν πειθαρχίαν ἢ συμβάλλει εἰς τὴν δημιουργίαν της, ὅποτε οἰκιοθελῶς ὑποτάσσεται εἰς ἓν σύστημα κανόνων ἀμοιβαίου σεβασμοῦ. Ἡ *προσωπικότης* ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ τὴν συνείδησιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἀπηλλαγμένης ἀπὸ τὴν ἀνομίαν, χαρακτηρίζουσας τὸν ἐγωκεντρισμόν, καὶ ἀπὸ τὴν ἑτερονομίαν δημιουργουμένην ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς πιέσεις καὶ τὸν ἠθικὸν καταναγκασμόν. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ὀρθῶς ἐννοουμένη ἀνθρωπίνη *προσωπικότης* πραγματοποιεῖ τὴν αὐτονομίαν της μόνον, ὅταν ὑπαγάγη αὐτὴν εἰς τὴν ἀμοιβαϊότητα. Εἶναι αὕτη τὸ ἀντίθετον τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς καταπιέσεως.

Τοιοτοτρόπως ἡ παιδαγωγικὴ ψυχολογία εἰς τὸ θέμα τῆς ἐκκολάψεως τῆς ἀνθρωπίνης *προσωπικότητος* μελετᾷ τὸν τρόπον δημιουργίας ἀτόμων αὐτονόμων ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ σεβομένων τὴν αὐτονομίαν αὐτὴν καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἄτομα.

Διὰ ταῦτα, ἄς ἴδωμεν, ἐν συνεχείᾳ τὰ πορίσματα αὐτῆς ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως τῶν μαθητῶν.

Ἡ παιδαγωγικὴ ψυχολογία πιστεύει, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ διαχωρίσωμεν τὴν διανοητικὴν ἄποψιν τῆς ἐξελιξεως τῆς *προσωπικότητος* τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν συναισθηματικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν σχέσεών του, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν σχολικὴν του ζωὴν. Ἡ ἀγωγή διαπλάσσει μίαν ψυχικὴν ὁλότητα ἀδιαίρετον καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν αὐτονόμους *προσωπικότητος* εἰς τὸν ἠθικὸν τομέα, ἐὰν τὸ ἄτομον εἶναι ὑποτεταγμένον εἰς ἓνα πνευματικὸν καταναγκασμόν τοιοῦτον, ὥστε νὰ ὀφείλῃ νὰ μανθάνῃ κατ' ἐπιταγὴν, χωρὶς νὰ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἀνακαλύπτῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἐὰν εἶναι παθητικόν, ἀδρανὲς πνευματικῶς, δὲν θὰ δύναται νὰ εἶναι ἐλεύθερον ἠθικῶς. Ὡσαύτως, ἐὰν ἡ ἠθικὴ του συνίσταται εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ὑποταγὴν του, εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐνηλίκου, ἐὰν αἱ μόναι κοινωνικαὶ σχέσεις του εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι συνδέουν ἕκαστον μαθητὴν ἀτομικῶς μὲ ἓνα διδάσκαλον κατέχοντα ὄλην τὴν ἐξουσίαν, τότε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὸ ἄτομον δραστήριον πνευματικῶς.

Διὰ λόγους ὁμοίως καλλιτέρας μελέτης τοῦ θέματος, ἄς ἴδωμεν κεχωρισμένως τὰς ἀπόψεις τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας ἐπὶ τῆς πνευματικῆς πρώτον καὶ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς κατόπιν μορφώσεως.

1. Ἡ *πνευματικὴ μόρφωσις*. Αἱ ψυχολογικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τῆς ἐξελιξεως τῶν λειτουργιῶν τῆς διανοήσεως καὶ ἐπὶ τῆς ἀποκτήσεως τῶν βασικῶν ἐννοιῶν εὐνοοῦν τὸ παιδαγωγικὸν πόρισμα τοῦ Σχολείου Αὐτενεργείας, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ παιδί πρέπει νὰ ἐθίζεται, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἐν σύνολον γνώσεων, διὰ τῶν ἐλευθέρων του ἐρευνῶν, διὰ τῆς αὐθορμήτου

προσπαθείας του. Τοιουτοτρόπως θα ἔχη μίαν μέθοδον μαθήσεως δι' ὅλην του τὴν ζώην, ἢ ὅποια θὰ τοῦ εὐρύνη τὴν περιέργειάν του ἀδιακόπως, χωρὶς κίνδυνον στειρεύσεώς της καὶ κατὰ τὴν ὅποιαν θὰ πρυτανεύη ἢ διανοητικὴ κρίσις του ἐπὶ τῆς μνήμης καὶ τῆς ἔξεως.

Αἱ λειτουργίαι τῆς διανοήσεως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν μηχανισμόν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ὁποῦ ἢ ὠρίμανσις ἐπιτρέπει νὰ τεθοῦν αὐταὶ εἰς ἐνέργειαν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου αἱ λειτουργίαι τῆς λογικῆς συντίθενται πλήρως καὶ μορφοποιοῦνται διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ λόγου, τῆς γλώσσης, καὶ διὰ τῆς ἀσκήσεως, τῆς συνδεδεμένης μὲ τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου ἐπὶ τῶν πραγμάτων, δηλαδή διὰ τοῦ πειραματισμοῦ. Μία διανοητικὴ ἐνέργεια, κατὰ τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν τῆς ψυχολογίας, εἶναι μία πρᾶξις ἐπὶ πραγμάτων, ἀλλὰ πρᾶξις ἐσωτερικοποιημένη καὶ ὠργανωμένη μὲ ἄλλας ὁμοίας πράξεις. Αἱ λειτουργίαι αὐταὶ τῆς διανοήσεως δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ἄτομον μόνον, ἀλλὰ προϋποθέτουν ἀναγκαστικῶς τὴν συνεργασίαν καὶ τὴν συναλλαγὴν του μετ' ἄλλων ἀτόμων. Διὰ νὰ μορφώσωμεν τὴν λογικὴν τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐφήβου δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἀκούουν ἐπὶ ἔτη τὰ καλλίτερα μαθήματα κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον τοῦ ἐνηλίκου, ὁ ὁποῖος ἀκούει μίαν διάλεξιν. Εἶναι ἀνάγκη ὑπάρξεως ἐνὸς ὁμαδικοῦ περιβάλλοντος χαρακτηριζομένου ἀπὸ τὴν δραστηριότητα ἐρευνῶν, πειραματισμῶν καὶ κοινῶν συζητήσεων.

Εἷς τομεύς, ὅπου ἡ πλήρης ἐκκόλαψις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ ἡ ἀπόκτησις ἰκανοτήτων λογικῆς καὶ συλλογισμοῦ δύνανται νὰ ἀποδεικνύουν τὴν πνευματικὴν αὐτονομίαν, εἶναι τὰ Μαθηματικά.

Τὰ Μαθηματικά, κατὰ τὸν ψυχολόγον κ. J. Piaget, εἶναι μία λογικὴ, κατὰ φυσικὴν ἐπέκτασιν τῆς συνήθους λογικῆς, καὶ ἀποτελοῦν τὴν Λογικὴν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Διὰ τοῦτο ἡ ἀποτυχία τῶν μαθητῶν εἰς τὰ Μαθηματικά δύναται νὰ σημαίνη τὴν ἀνεπάρκειαν ἐξελίξεως τοῦ μηχανισμοῦ τῆς λογικῆς κρίσεώς των.

Διὰ τῆς ψυχολογικῆς μελέτης τῆς ἐξελίξεως τῆς μαθηματικῆς νοημοσύνης τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐφήβου, τῆς αὐθορμήτως ἐκδηλουμένης, δυναμέθα νὰ ἔχωμεν μίαν σειρὰν σπουδαίων πορισμάτων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Μαθηματικῶν. Ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ παιδί ἐπιτυγχάνει τὴν λύσιν προβλημάτων ἀριθμητικῆς, διὰ τῆς προσωπικῆς του διανοήσεως, ὅταν τὰ προβλήματα τίθενται χωρὶς τὴν συναίσθησιν τοῦ μαθητοῦ, ὅτι πρόκειται περὶ τῶν Μαθηματικῶν καὶ ὅταν συσχετίζονται πρὸς τὰς ποικίλας πράξεις καὶ παιγνίδια αὐτοῦ.

Ἐκαστος ὁμαλὸς μαθητῆς εἶναι ἰκανὸς νὰ προβῆ εἰς ἓνα καλὸν μαθηματικὸν συλλογισμόν, ἐὰν κανεὶς ὑποκινήσῃ τὴν αὐτενέργειαν αὐτοῦ καὶ βοηθήσῃ νὰ ἐξαλειφθοῦν μερικὰ συναισθηματικὰ ἐμπόδια, τὰ ὅποια τοῦ δημιουργοῦν συχνάκις ἐν συναίσθημα μειονεκτικότητος διὰ τὰ Μαθηματικά.

Αἱ ψυχολογικαὶ ἐρευναι περὶ τῆς ἀποκτήσεως τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν περὶ τῆς φύσεως γνώσεων ἀπέδειξαν, ὅτι μίαν τῶν αἰτιῶν τῆς παθητι-

κῆς στάσεως τοῦ παιδιοῦ εἰς τὰ σχετικὰ μαθήματα ἀνάγεται εἰς τὸν μὴ ἐπαρκῆ διαχωρισμὸν τῆς λογικῆς σκέψεως ἀπὸ τῶν ἀριθμητικῶν καὶ μετρικῶν ἐκτιμήσεων. Βεβαίως ἕκαστον πρόβλημα μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τοὺς ἀριθμούς. Τὸ παιδί πολλάκις εἰς τὰ προβλήματά του χρησιμοποιεῖ πᾶν εἶδος «λογαριασμοῦ», τὸ ὁποῖον γνωρίζει καὶ οὕτω περιπλέκεται εἰς τὴν λύσιν. Ἡ λογικὴ ἐξελλίσσεται βῆμα πρὸς βῆμα. Δι' αὐτὸ ὁ διαχωρισμὸς, ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ προβλήματος μὲ τὰ συγκεκριμένα δεδομένα καὶ τῆς λύσεώς του μόνον διὰ τῶν λογικῶν συλλογισμῶν, εἶναι ἀπαραίτητος. Τὸ παιδί εὐχαριστεῖται νὰ λύη προβλήματα, χωρὶς ἀριθμητικὰ σύμβολα καὶ εὐρίσκει ὅλας τὰς λογικὰς σχέσεις. Μετὰ τὴν ἐπαρκῆ τοιαύτην ἄσκησιν δύναται νὰ ὀδηγηθῆ προοδευτικῶς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀριθμητικῶν συμβόλων. Παρατηρήθη ἀκόμη, ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ παιδί ἡ ἱκανότης νὰ ἀνακαλύπτῃ αὐθορμητῶς καὶ νὰ λύη προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὰς λογικὰς ἐννοίας, ἀνεξαρτήτως τῶν γνώσεων τοῦ σχολείου καὶ τῆς οἰκογενείας. Τοιοῦτοτρόπως τὰ παιδιά ὠρισμένων ἡλικιῶν, διὰ μίαν αὐτονόμου ἐργασίας λογικῆς συνθέσεως, καταφθάνουν εἰς ἀξιολόγους λογικοὺς συλλογισμοὺς, ὡς π.χ. θεωροῦν ἀναγκαίαν τὴν διατήρησιν τῆς ποσότητος τῆς ὕλης τῶν διαφόρων ἀντικειμένων (—7—8 ἐτῶν), τὴν διατήρησιν τοῦ βάρους τῶν σωμάτων (9—10 ἐτῶν) καθὼς καὶ τοῦ φυσικοῦ ὄγκου των (11—12 ἐτῶν).

Ὅμοίως διὰ τῶν ἰδίων τῶν γνηθικῶν δυνάμεων ἀποκτοῦν πολλὰς γεωμετρικὰς βασικὰς γνώσεις ὡς π.χ. τὴν διατήρησιν τῶν ἀποστάσεων τῶν σωμάτων, τὰς συσχετίσεις καὶ τοὺς προσανατολισμοὺς, τὴν διατήρησιν τῶν παραλλήλων, τῶν γωνιῶν, τὴν ἐννοιαν τῆς προοπτικῆς, τῆς ἀναλογίας κλπ. Εἰς τὸν τομέα τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου, τὸ παιδί ἀρχίζει κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ λεγομένου τοπολογικοῦ διαστήματος, τῆς τοπολογικῆς Γεωμετρίας, (ἐννοιαὶ τοῦ γειτονικοῦ, τοῦ ἀνοικτοῦ, τοῦ κλειστοῦ, τῆς τάξεως, τῆς σειρᾶς, τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ ἐσωτερικοῦ κλπ.). Κατόπιν, μετὰ τὰς βῆμας, θ' ἀποκτήσῃ τὰς ἐννοίας τῆς Εὐκλείδειου Γεωμετρίας (παραλλήλους, γωνίας, εὐθείας κλπ.).

Αἱ ἀριθμητικαὶ πράξεις (πρόσθεσις, ἀφαίρεσις κλπ.) εἶναι κατ' ἀρχὴν πράξεις, ἐνέργειαι ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων, αἱ ὁποῖαι κατόπιν ἐκτελοῦνται νοερῶς, ἀντὶ νὰ λάβουν χώραν διὰ τῶν ὕλικῶν ἀντικειμένων. Αἱ ἀποτυχίαι τῶν μαθητῶν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις ὀφείλονται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἀρχίζομεν νὰ διδάσκωμεν τὰς πράξεις αὐτὰς διὰ τοῦ λόγου μόνον, συνδεομένου πολλάκις μὲ σχέδια ἢ εἰκονικὰς ἢ διηγουμένας πράξεις, ἀντὶ νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ τῶν ὕλικῶν πραγμάτων. Τοῦτο βεβαίως πρέπει νὰ λάβῃ χώραν εἰς τὸ Νηπιαγωγεῖον. Ἐάν τὸ παιδί εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 4—6 ἐτῶν δὲν ἀσχοληθῆ ἐπαρκῶς μὲ τὰ συγκεκριμένα πράγματα, ἐάν δὲν λύσῃ ἐπ' αὐτῶν ποικίλα προβλήματα, ἐάν δὲν ἀσκήσῃ δι' αὐτῶν τὸν συλλογισμὸν του, ἐάν ἀμελήσωμεν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτήν, τότε ἡ διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν κατὰ τὰς ἐπομένας ἡλικίας δὲν θὰ εἶναι ἀφομοιώσιμος ἀπὸ τὸν μαθητὴν, οὐδέ ἀποτελεσματικὴ καὶ μὲ τὰς

καλλιτέρας ἀκόμη γραφικὰς ἢ λεκτικὰς ἀναπαραστάσεις μας τότε τῶν συγκεκριμένων πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται τὰ πρὸς λύσιν προβλήματα.

Αἱ διαπιστώσεις αὗται ἐπὶ τῶν αὐθορμήτων συλλογισμῶν τῶν παιδιῶν ὀδηγοῦν τὴν παιδαγωγικὴν ψυχολογίαν νὰ πιστεύῃ, ὅτι μόνον ὁ προσωπικὸς πειραματισμὸς τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ ἐνασχόλησις του μὲ τὰ συγκεκριμένα πράγματα καὶ φαινόμενα συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοησεῶς του καὶ εἰς τὴν ἐκ ταύτης ἐπακόλουθον ἰκανότητά του πρὸς ἀποκτησιν γνώσεων καὶ ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας. Ἡ τοιαύτη δραστηριότης τοῦ παιδιοῦ, ὀρθῶς προσανατολιζομένη καὶ ἄνευ διακοπῆς ὑποκινουμένη ἀπὸ τὸν διδάσκαλον, δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν διανοητικὴν αὐτονομίαν. Ὁ σκοπὸς τῆς πνευματικῆς μορφώσεως δὲν εἶναι νὰ γνωρίσῃ εἰς τὸν μαθητὴν πῶς θὰ δύναται νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἢ νὰ διατηρῇ ἐτοίμους γνώσεις, ἀλλὰ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἰκανὸν νὰ κατακτᾷ μόνος του τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἀνακαλύπτῃ τὴν ὑπαρξίν της καὶ νὰ προβαίῃ εἰς τὴν ἀπόδειξίν της.

Ἐὰν διὰ τὰ Μαθηματικὰ εἶναι τοιαῦται αἱ συνέπειαι ἐκ τῆς λειτουργίας τῆς παιδικῆς νοημοσύνης, τότε αἱ συνέπειαι αὗται εἶναι σημαντικώτεραι διὰ τὰ ἄλλα μαθήματα, τὰ γλωσσικά, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν, τὰ φυσιογνωστικά, καθ' ὅτι αἱ γνώσεις τῶν μαθημάτων τούτων ἀνεκαλύφθησαν διὰ τοῦ πειραματισμοῦ καὶ τῆς ἐρεῦνης τῶν κατὰ καιροὺς σοφῶν. Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐπιδέχεται, κατὰ μείζονα λόγον, ἔρευναν, πειραματισμὸν καὶ ἀτομικὴν τοῦ μαθητοῦ προσπάθειαν πρὸς κατανόησίν του.

Ἐξ ὧν τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ ψυχολογία συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ σχολείου αὐτενεργείας καὶ ὅτι παρέχει συμβουλὰς, οὐχὶ γενικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπὶ συγκεκριμένων περιπτώσεων καὶ λεπτομερειῶν ἀκόμη τῆς διδακτικῆς τῶν μαθημάτων. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐποχὴν μας, διότι ἐπ' ἀρκετὸν ἐπελαγοδρομήσαμεν μὲ τὰς περιφήμους «γενικὰς ἀρχὰς τοῦ Σχολείου Ἐργασίας» (ἐνθουσιώδης, ἀλλ' ἐπιβλαβῆς λογοκοπία τοῦ μεσοπολέμου), τῶν ὁποίων, χωρὶς νὰ ἀμφισβητῶ τὴν ὀρθότητα, τὸ περιεχόμενον ἦτο ἀόριστον καὶ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν καθένα νὰ φαντασθῇ ὅ,τι ἠδύνατο διὰ τὰς μερικωτέρας περιπτώσεις, μὲ τὸν κίνδυνον νὰ πιστεύῃ, ὅτι τὸ διδακτικὸν ἔργον του εὐρίσκεται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ σχολείου αὐτενεργείας, ἐνῶ ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας του καὶ αἱ λεπτομερέστεραι ἐνέργειαι του ἐχαρακτηρίζοντο ἀπὸ τὸν βερμπαλισμὸν του, ἀπὸ τὴν αὐθεντικότητά του καὶ ἀπὸ τὸν ἐν ἀγνοίᾳ του πολλακίς περιορισμὸν τῆς αὐτενεργοῦ καὶ αὐθορμήτου ἐργασίας τοῦ μαθητοῦ. Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ παραδοχὴ, ἡ ἀναγνώρισις, ὁ ἐνθουσιασμὸς διὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ σχολείου αὐτενεργείας. Πάντα ταῦτα εἶναι γενικὰ καὶ ἀόριστα. Ἀπαιτεῖται ἡ συστηματικὴ μελέτη, ἡ ἰδιαιτέρα ἐκάστοτε προσεκτικὴ συμπεριφορὰ μας εἰς τὰς μερικωτέρας περιπτώσεις τῆς διδασκαλίας τῶν τόσων καὶ ποικίλων γνώσεων τῶν σχολικῶν μαθημάτων, ἀπαιτεῖται ἡ ἰδιαιτέρα ψυχολογικὴ θεώρησις τῶν ἀντιδράσεων τῆς παιδικῆς ψυχῆς κατὰ

τὴν ἐκμάθησιν μιᾶς ἐκάστης τῶν γνώσεων. Ἀκριβῶς τὸ σύνολον τῶν μερικωτέρων αὐτῶν περιπτώσεων καὶ τῶν μικρῶν καὶ συνεχῶν βημάτων μαθήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ Εἰδικὴ Διδακτικὴ τοῦ Σχολείου αὐτενεργείας, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ θεμελιωθῇ εἰς τὰ πορίσματα τῆς συστηματικῆς δι' ἐκάστην περίπτωσιν ἐρεύνης καὶ τοῦ εἰδικοῦ παιδαγωγικοῦ πειραματισμοῦ. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς.

Ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία παραδέχεται ἀκόμη, ὅτι, διὰ τὴν ἐκκόλαψιν τῆς παιδικῆς προσωπικότητος, αἱ μέθοδοι αὐτενεργείας προϋποθέτουν κατ' ἀνάγκην τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ὁμαδικοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον θὰ συμβάλλῃ μὲν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἠθικῆς τοῦ παιδιοῦ, ἀλλὰ θὰ ἀποτελῇ συγχρόνως καὶ τὸ πεδῖον ὀργανωμένων πνευματικῶν συναλλαγῶν. Ἡ ἀληθῆς πνευματικὴ αὐτενέργεια, ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν πειραματισμῶν καὶ τῶν αὐθορμητῶν ἐρευνῶν δὲν ἐννοεῖται ἄνευ τῆς συνεργασίας τῶν μαθητῶν μεταξύ των, ἄνευ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς σκέψεων, ἄνευ ἀμοιβαίου ἐλέγχου καὶ ἀλληλοκριτικῆς. Μόνον διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν σκέψεων τοῦ ἄλλου, διὰ τῆς μεταθέσεώς μας εἰς τὴν ἄποψιν τοῦ ἄλλου καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀποψεῶν ἀναπτύσσεται ἡ λογικὴ καὶ φθάνει τὸ ἄτομον εἰς τὰς ἀντικειμενικὰς ἀληθεῖς γνώσεις (J. Piaget). Πάντα ταῦτα λαμβάνουν χώραν μόνον εἰς τὸν βίον τῶν ὀργανωμένων ὁμάδων τῶν μαθητῶν καὶ τῶν ὀργανωμένων ἐρευνῶν καὶ ἐργασιῶν των. Διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον αὐτενεργείας εἰσάγει τὴν ἐναλλαγὴν τῆς ἀτομικευμένης διδασκαλίας διὰ τῶν ὁμαδικῶν ἐργασιῶν τῶν μαθητῶν. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἐκκόλαψις τῆς προσωπικότητος καὶ ὑπὸ τὴν πλεον πνευματικὴν τῆς ἄποψιν.

2. Ἡ ἠθικὴ μόρφωσις Ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχει νὰ ἐμφανίσῃ τὰς ἀπόψεις πολλῶν ψυχολόγων καὶ παιδαγωγῶν. Οἱ ἐπιστήμονες τῆς Γενεῦης P. Bovet καὶ J. Piaget ἠρέυνησαν πειραματικῶς τὴν ἠθικὴν εἰς τὸ παιδί καὶ εἰς τὸν ἔφηβον καὶ ἔφερον εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὰ πορίσματά των. Ἐκ τῶν ἀπόψεῶν των συνάγομεν καὶ ἐκθέτομεν κατωτέρω τὰς κυριωτέρας καὶ ὄσας ἀφοροῦν τὸ ἔργον τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας.

Σήμερον εἶναι ἀπὸ ὄλους παραδεκτόν, ὅτι μόνη ἡ κοινωνικὴ ζωὴ μεταξὺ τῶν μαθητῶν δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος, τῆς ἱκανῆς νὰ κυριαρχῇ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ νὰ σέβεται τοὺς ἄλλους. Εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς τάξεως ὁ μαθητὴς ἐπιτυγχάνει τὴν αὐτόνομον πειθαρχίαν καὶ τὴν ἀποκέντρωσιν ἐκ τῆς ἰδίας τοῦ ἀτομικιστικῆς ἐνεργείας.

Τρία εἶδη συναισθημάτων ἢ τάσεων τοῦ παιδιοῦ παραδέχονται σήμερον ὅτι δύναται νὰ ἐνδιαφέρουν τὸν ἠθικὸν βίον. Πρῶτον, ἡ ἀνάγκη τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται ἀπὸ τῆς ὥρας τοῦ λίκνου μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ὑπὸ διαφόρους μορφάς. Κατόπιν, ἓν συναίσθημα φόβου ἔναντι τῶν μεγαλυτέρων καὶ τῶν ἰσχυροτέρων, τὸ ὁποῖον θὰ παίξῃ τὸν

ρόλον του διὰ τὴν πειθαρχίαν. Κατὰ τρίτον λόγον, ἔν συναίσθημα μικτόν, διακρινόμενον ἀπὸ ἀγάπην καὶ φόβον συγχρόνως. Πρόκειται περὶ τοῦ συναισθήματος τοῦ σεβασμοῦ, περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ὁποίου ὅλοι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἠθικῆς ὠμίλησαν.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο τοῦ σεβασμοῦ ἄλλοι μὲν λέγουν ὅτι συνδέεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀξίας, πρὸς τὸν ἠθικὸν Νόμον (Kant), ἄλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ συναισθήματος ἀγάπης καὶ φόβου τοῦ ἀτόμου πρὸς ἄτομον, ὡς π.χ. εἶναι ὁ σεβασμὸς τοῦ μικροῦ παιδιοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ πρὸς τὸν ἐνήλικον ἐν γένει (Bovet).

Ἡ ἰκανότης τοῦ παιδιοῦ πρὸς ἠθικὴν κρίσιν δὲν παρέχεται ἐτοίμη εἰς αὐτό. Αὕτη δημιουργεῖται εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον μὲ τὰς σχέσεις του πρὸς ἄτομα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται. Ἐν εἶδος τῶν τοιούτων σχέσεων ἀναφέρεται εἰς τὰς σχέσεις ἐκείνας, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ τὸ συναίσθημα τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν πρώτων καθηκόντων τοῦ παιδιοῦ. Τὸ παιδί δέχεται τὰς ἐντολὰς καὶ τὰ προστάγματα τῶν ἐνηλίκων καὶ θεωρεῖ τὴν ἐκτέλεσίν των ὡς ὑποχρέωσίν του, ἐφ' ὅσον ταῦτα προέρχονται ἀπὸ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἀσκοῦν ἐπ' αὐτοῦ μίαν γοητείαν, τὰ ὁποῖα ἀγαπᾷ καὶ συγχρόνως φοβεῖται, τὰ ὁποῖα σέβεται (γονεῖς, διδασκάλους κλπ.). Ὁ σεβασμὸς ὅμως αὐτὸς εἶναι μονόπλευρος, διότι, ἐὰν συμβαίη νὰ σέβεται καὶ ὁ ἐνήλιξ τὸ παιδί, τοῦτο γίνεται οὐχὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοιαν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα σεβασμοῦ, καθ' ὅτι ὁ ἐνήλιξ δὲν θὰ συναισθανθῇ ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον, μὲ τὴν σειράν του, νὰ πειθαρχήσῃ εἰς τὰ προστάγματα τοῦ παιδιοῦ. Ὁ τοιοῦτος σεβασμὸς εἶναι βεβαίως παράγων ἑτερονόμου ἠθικῆς, τὸ παιδί ὅμως, ἠλικιούμενον, θὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι καὶ ὁ ἐνήλιξ ὑπόκειται εἰς ἠθικοὺς Νόμους, ὅτι ὑποχρεοῦται νὰ τηρῇ αὐτούς. Τοιοῦτοτρόπως θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ ἠθικὸς Νόμος εἶναι ἀνώτερος τῶν προσώπων καὶ ὅτι ὁ σεβασμὸς πρὸς αὐτὸν εἶναι ὑποχρεωτικὸς δι' ὅλους.

Εἰς τὰ φαινόμενα ταῦτα τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν τὸ γεγονός, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ παιδί κατὰ τὸν καθημερινὸν του βίον δέχεται ποικίλα ἠθικὰ προστάγματα, κάμνει σύγκρισιν αὐτῶν, ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ κάμῃ ἐκλογὴν καθηκόντων, νὰ ἐκτιμῆσῃ μεταξὺ δύο λύσεων τὴν μίαν εἰς τὰ προβλήματα του. Ταῦτα τὸ βοηθοῦν νὰ δημιουργήσῃ κλίμακα ἀξιών καὶ ἠθικὸν κριτήριον. Τοιαῦτα γεγονότα δύνανται νὰ ἐμφανισθοῦν μόνον εἰς ἓν κοινωνικὸν κλίμα ἀμοιβαίου σεβασμοῦ, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὸν ἠθικὸν αὐτοορισμὸν τοῦ ἀτόμου. Ἀντιθέτως ὁ ἑτερόνομος σεβασμὸς καλλιεργεῖ τὴν τυφλὴν πειθαρχίαν, τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς τιθεμένους Νόμους ἄνευ ἐσωτερικῆς βουλήσεως. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, λέγει ὁ καθηγητῆς P. Bovet, ὅτι διὰ τοῦ ἑτερονόμου σεβασμοῦ, ἐπιτυγχανομένης τῆς συνηθείας τοῦ παιδιοῦ εἰς ἠθικὰς πράξεις, συμβάλλομεν ἐπαρκῶς εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ἠθικῆς προσωπικότητός του. Ἡ μηχανικὴ συνηθεια, λέγει ὁ ἴδιος ἐπιστήμων, δὲν ἀποτελεῖ κατάλληλον συνθήκην διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ συναισθήματος τῆς ὑποχρεώσεως τῆς συνειδήσεως.

Τὸ συναίσθημα τοῦ σεβασμοῦ, ἡ συνηγορία τῆς λογικῆς καὶ αἱ ἰδέαι, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἀποφθέγματα τῶν ἐκτιμωμένων καὶ ἀγαπωμένων παρὰ πάντων Μεγάλων Ἀνδρῶν δύνανται νὰ καταστήσουν τὸ ἄτομον ἰκανὸν νὰ αἰσθάνεται ἐσωτερικὴν τὴν ὑποχρέωσιν τῆς συνειδήσεως, γεγονὸς τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὸ οὐσιώδες τῆς ἠθικῆς.

Ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς δύναται νὰ ὑπάρξη μεταξὺ ὁμοίων ἀτόμων, τὰ ὅποια διὰ νὰ συμβιώσουν καὶ συνεργασθοῦν, ἐπινοοῦν Νόμους, τοὺς ὁποίους αἰσθάνονται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σεβασθοῦν ἐξ ἴσου, καθ' ὅτι τὰ ἄτομα ταῦτα εἶναι οἱ δημιουργοὶ των. Ὁ τοιοῦτος ἀμοιβαῖος σεβασμὸς εἶναι βεβαίως πηγὴ ὑποχρεώσεων καὶ πειθαρχίας, γεννᾷ ὅμως ἕν νέον εἶδος ὑποχρεώσεων, αἱ ὅποια δὲν ἐπιβάλλουν κανόνας ἐτοίμους, ἀλλὰ τὴν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπεξεργασθοῦν τὰ ἄτομα τοὺς κανόνας. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἡ ἀμοιβαιότης, οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπολογισμοῦ «τοῦ κακοῦ ἀντὶ κακοῦ» καὶ τοῦ «καλοῦ ἀντὶ καλοῦ», ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀμοιβαίου συντονισμοῦ καὶ τῆς συνοργανώσεως τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀτόμων, τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ τῆς γνώμης, τῆς πράξεως καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἄλλου.

Πολυάριθμα εἶναι τὰ δεδομένα τῶν ψυχολογικῶν ἐρευνῶν τῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐποχῆς μας (Lewin, Lipps, Piaget), τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ὁμάδων παιδιῶν διοικουμένων αὐταρχικῶς ἢ δημοκρατικῶς ἢ δι' ἐλευθέρου ἐντελῶς συστήματος αὐτοβούλου ἐνεργείας. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἐμελετήθησαν αἱ συναισθηματικαὶ συγκρούσεις, τὸ ἠθικὸν κριτήριον τῶν παιδιῶν καὶ ὅλοι οἱ συναφεῖς παράγοντες τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης διαγωγῆς ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ. Εἰς τὰ πορίσματα ταῦτα διαβλέπει κανεὶς τὴν συμφωνίαν τῶν ἐπιστημόνων εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐξωτερικῶς ἐπιβαλλομένη πειθαρχία ἢ καταπνίγει τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα ἢ ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν τῆς καὶ δημιουργεῖ ἕν «ἐγὼ» περιορισμένον εἰς ἑαυτό, καθ' ὅτι οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἐλευθέραν καὶ δημιουργικὴν δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸ νὰ λάβῃ πείραν μιᾶς ἀμοιβαιότητος πρὸς τὸ «ἐγὼ» τοῦ συνανθρώπου.

Διαπιστοῦται ἀκόμη, ὅτι μέθοδοι ὁργανώσεως τῆς σχολικῆς ζωῆς, στηριζόμεναι εἰς τὴν αὐθόρμητον κοινωνικὴν ὁργάνωσιν τῶν παιδιῶν, συντελοῦν, ὅπως τὸ παιδί ἀποκτήσῃ τὰ μέσα, τὰ ὅποια θὰ μεταμορφώσουν αὐτὸ ἐκ τῶν ἔσω εἰς ὄλον τοῦ τὸν συναισθηματικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον. Ἡ ὁργάνωσις ὁμάδων ἐργασίας εἰς σχολεῖα συγκεντροῦντα παιδιά, θύματα τοῦ πολέμου (εἰς πρεβαντόρια, οἰκοτροφεῖα, Σπίτια τοῦ παιδιοῦ κλπ.) ἔφεραν ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα κατὰ τὴν τελευταίαν μεταπολεμικὴν δεκαετίαν. Οἱ ἀπόφοιτοι τῶν σχολείων αὐτῶν παράδιδονται εἰς τὴν κοινωνίαν μὲ ἀξιοζήλευτον ἠθικὸν ὄπλισμόν.

Ἡ συναίσθησις καθηκόντων, ἡ δημιουργία ἠθικῆς συνειδήσεως, ἡ ἀλληλοβοήθεια, ἡ φιλαλήθεια, ἡ κοινὴ δημιουργία, ἡ ἀντικατάστασις τῶν ποινῶν διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ διὰ τῆς συναισθήσεως τῶν εὐθυνῶν, ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα εὐρίσκουν τὴν ὁδὸν τῆς λύσεώς των μόνον εἰς τὴν

καλῶς ὀργανωμένην σχολικὴν ζωὴν, εἰς τὴν καθ' ὁμάδας ἐργασίαν καὶ εἰς τὴν περιορισμένην μορφῆς σχολικὴν αὐτοδιοίκησιν.

Οὕτως ἡ φύσις τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ μορφή τῶν κοινωνικῶν σχέσεών του εἰς τὴν ζωὴν του μᾶς ὑποδεικνύουν, ὅτι ἡ ἐκκόλαψις τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν. Ἡ ἀσκήσις ὁμοίως αὕτη θὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ μόνον, ὅταν ἐθίζεται ὁ μαθητὴς εἰς τὴν δημιουργίαν ὀρθῆς κλίμακος τῶν ἀξιῶν. Τοῦτο μόνον ἡ ἀγωγή, διὰ τοῦ χριστιανικοῦ περιεχομένου της, τοῦ πλήρους ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἠθικῆς ζωῆς, θὰ δύναται νὰ ἐπιτύχη. Ἀλλὰ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον παραδειγμάτων τοῦ ἔργου τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς, δυσκολευόμεθα νὰ εὕρωμεν ἀρκετὰ τοιαῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀρμονικῶς ἔχουν συνδυασθῆ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς αὐτονόμου παιδικῆς προσωπικότητος. Ἴσως ἐχρειάζετο ἰδιαιτέρα συζητήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος : «Σχολεῖον Αὐτενεργείας καὶ χριστιανικὴ ἀγωγή». Ἀσχοληθέντες μὲ τὸ θέμα τοῦτο κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι 1) εἶναι δυνατὴ ἡ καλλιέργεια τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς εἰς τὸ σχολεῖον αὐτενεργείας, 2) εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναθεωρηθοῦν αἱ μέθοδοι ἀγωγῆς τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν, αἱ λαμβάνουσαι χώραν εἴτε εἰς Δημόσια Σχολεῖα, εἴτε εἰς Κέντρα καὶ Ὀργανώσεις Νεότητος καὶ 3) εἶναι ἀπαραίτητον νὰ γνωρίζουν ἐπαρκῶς οἱ ἐργάται τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν συναισθημάτων τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας του, τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου του καὶ τῶν ποικίλων διαφερόντων του. Μόνον ἡ προσηρμοσμένη εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ ἀγωγή κατὰ χριστιανικὴν ἠθικὴν δύναται νὰ καταστήσῃ ἱκανοῦς τοὺς 18ετείς καὶ 25ετείς Νέους νὰ μὴ θέλουν νὰ ἀπορρίψουν ἠθικὰ χριστιανικὰ προστάγματα, τὰ ὁποῖα ἐδιδάχθησαν κατὰ τὴν μικρὰν μαθητικὴν τῶν ἡλικίαν, νὰ μὴ αἰσθάνωνται ἐντροπὴν τότε νὰ ὀνομάζονται «Χριστιανοὶ Νέοι» (ὡς συμβαίνει πολλάκις), καὶ νὰ ρυθμίζον τὰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας των συμφώνως πρὸς τὴν φωνὴν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεώς των. Εἶναι δὲ μεγίστη ἡ εὐθύνη τῶν παντὸς εἴδους παιδαγωγῶν, τῶν ἐπικαλουμένων εἰς τὴν διδασκαλίαν των τὰ χριστιανικὰ ἀξιῶματα, διότι, λόγῳ τῶν προσωπικῶν, προχείρων, τυχαίων καὶ ἐσφαλμένων πολλάκις ψυχολογικῶς ἀντιλήψεων των, κινδυνεύουν νὰ καταστρέψουν τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἀκαταλύτου καὶ τόσον δυναμένης ὀρθῶς νὰ παιδαγωγῆ Χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Ὀφείλομεν ἐξ ἴσου νὰ τονίσωμεν, ὅτι καὶ οἱ ἄνευ χριστιανικῆς θεμελιώσεως τοῦ ἔργου των παιδαγωγοῦντες δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἠθικὴν μὀρφωσιν τοῦ ἀτόμου.

Β'. Τὸ παιδί καὶ τὰ περιβάλλοντά του

Τὸ θέμα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ὡς παράγοντος ἀγωγῆς, ἀπασχολεῖ σοβαρῶς τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν. Αὕτη εἰς τὸν τομέα αὐτὸν τοῦ ἔργου της ἐπιδιώκει νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ ἀναλύσῃ τὰς ἐπιδράσεις τῶν διαφόρων περιβαλλόντων ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἀγωγῆς τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀπησχόλησε σοβαρῶς τοὺς 600 Ψυχολόγους, Παιδαγωγοὺς καὶ Κοινωνιολόγους, οἱ ὅποιοι συνεκεντρώθησαν ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον εἰς Διεθνὲς Ψυχολογικὸν Συνέδριον εἰς Παρισίους ἀπὸ 21 - 26 Ἀπριλίου 1954 (1). Τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο γενικῶν θεμάτων τοῦ συνεδρίου ἀνεφέρετο εἰς τὸ «παιδί καὶ τὰ περιβάλλοντά του». Κατὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀναπτυχθέντων μερικωτέρων θεμάτων, διεπιστώσαμεν, ὅτι σήμερον γίνονται παραδεκταὶ αἱ ἀκόλουθοι ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου :

Εἰς τὸν ἔμβιον κόσμον ὁ ἀναπόφευκτος θάνατος τῶν ἀτόμων ἀπαιτεῖ τὴν ἀνανέωσιν τῶν γενεῶν. Εἰς τὰ ζῶα τὸ ἔνστικτον προνοεῖ δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν, κατὰ τρόπον καθοριζόμενον ἀπὸ τὸ εἶδος. Γνωρίζομεν μὲ πόσῃ θαυμασίᾳ σοφίᾳ καὶ προνοητικότητι συντελεῖ εἰς τὸ ἐξασφαλίζει τὴν ἀναπαραγωγὴν καὶ τὴν ἐπίζησιν τῶν νέων ὄντων.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅμως τὸ πρόβλημα γίνεται πολυπλοκώτερον. Εἰς τοὺς νόμους καὶ τὴν τάξιν τῆς φύσεως, οἱ ὅποιοι εἶναι σχεδὸν σταθεροί, ὁ ἄνθρωπος προσέθεσε τὸν ρόλον τῆς κοινωνίας, τῆς διαφορετικῆς καὶ μεταβαλλομένης ἐκάστοτε κοινωνίας. Ὑπάρχουν χωρὶς ἀμφιβολίαν, εἶδη ζώων, ὅπου τὰ θήλεα, ἐνίοτε δὲ καὶ τὰ ἄρρενα, βοηθοῦν τὰ μικρά των εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῶν χρησίμων διὰ τὴν ζωὴν των δεδιοτήτων, ὅμως αἱ δεξιότητες αὗται εἶναι πάντοτε ἐνέργειαι χαρακτηριστικαὶ τοῦ εἴδους καὶ δὲν ποικίλλουν καθόλου.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀγωγῆς ἀντιθέτως εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀτόμου ἐντὸς τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῇ. Τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία θὰ μορφώσῃ τὸ ἄτομον μὲ τὰς παραδόσεις, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς κοινωνίας, ὅπου καλεῖται νὰ ζῆσιν καὶ ὅπου θὰ δράσῃ.

Δύναται κανεὶς νὰ συμπεράνη, ὅτι ἡ ἀγωγή εἶναι ἀποκλειστικῶς καὶ κυρίως ἡ λειτουργία μιᾶς καθωρισμένης κοινωνίας καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλους σκοπούς, παρὰ τοὺς τοιούτους αὐτῆς τῆς κοινωνίας καὶ ὅτι αἱ μέθοδοί της πρέπει νὰ ἐμπνέωνται ἀπὸ τὰ ἦθη καὶ τοὺς τρόπους, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζουν τὴν δεδομένην αὐτὴν κοινωνίαν.

Εἶναι δύσκολον νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν ἀγωγήν. Αἱ κοινωνίαι ὅμως ὑπόκεινται εἰς ἀναμορφώσεις. Αὗται δὲν εἶναι ἀμετάβλητοι, ὅπως εἶναι δυνατὸν νὰ φανερωθῇ τοῦτο ἀπὸ τὸν τύπον τῆς ζωῆς ἐνὸς εἴδους τῶν ζώων. Θὰ ὀφείλε, λοιπόν, νὰ εἶπῃ τότε κανεὶς, ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἀναμορφοῦται καθ' ὅμοιον τρόπον πρὸς τὰς ἄλλας κοινωνικὰς λειτουργίας.

Ἄν καὶ τοῦτο φαίνεται τόσον ἀντικειμενικόν, ὅμως θὰ προέκυπτε μία παραγνώρισις αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ προορισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ὅλη ἡ ἀνθρωπότης, κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορικῆς τῆς ἐξελιξέως.

1. Ἰδέ: «Αἱ ἐργασίαι τοῦ Διεθνοῦς Συνεδρίου τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ εἰς Παρισίους»: Κων. Κίτσου, εἰς τὸ περιοδικὸν «Σχολεῖο καὶ Ζωή», Μάϊος 1954.

Ἄναμφιβόλως ὁ ἄνθρωπος ἐκάστης ἐποχῆς εἶναι περικεκλεισμένος εἰς ἓν σύστημα ζωῆς, ἡ ὁποία θέτει ὄρια εἰς αὐτὸν διὰ τὴν ἐκκόλαψιν τῶν δυνατοτήτων του, ἀπὸ τὰς ὁποίας δυνατότητας εἶναι πλούσιος καὶ τῶν ὁποίων ἢ ἀνάδυσις βεβαιοῖ τὴν ὑπαρξίν των ἐκάστην φοράν, καθ' ἣν αἱ περιστάσεις ἀποβαίνουν εὐνοϊκαὶ πρὸς τοῦτο.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δὲν πρέπει νὰ συντελῆ εἰς τὸ νὰ ἐγκλείσῃ τὸ παιδί εἰς ἓν ἀμετάβλητον σύστημα ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν συνηθειῶν μὲ τὴν μόνην δικαιολογίαν ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τῆς παρουσίας ἐποχῆς.

Ἡ ἀγωγή ὀφείλει ἀντιθέτως νὰ βοηθήσῃ τὸ παιδί νὰ ὑπερπηδᾷ τοὺς περιορισμούς, ἀπὸ τότε, ὅπου αὕτη θὰ συναντήσῃ εἰς αὐτὸ τὰς ἰκανότητας καὶ τὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι κάμνουν αὐτὸ ἰκανὸν νὰ ἐπιζητῆ περισσοτέραν διανοητικὴν ἐνεργητικότητα, περισσοτέραν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, περισσοτέραν ἀλήθειαν, περισσοτέραν ἀνθρωπίνην δύναμιν.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον εἶναι αὕτη ἢ ἀνάγκη του νὰ προσπερνᾷ ἐκάστοτε τὸν ἑαυτὸν του. Εἰς τὸ παιδί, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς του, ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι ἰδιαιτέρως σφοδρά. Ἡ ἀγωγή, μακρὰν ἀπὸ τὸ νὰ τὸ ἐμποδίσῃ, ὀφείλει νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ εἰς τοῦτο.

Ἡ τοιαύτη ὅμως ἀγωγή εὕρσκει δύσκολα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῶν περιβάλλοντων του.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καλεῖται περιβάλλον, ἀποτελεῖ μίαν ὁλότητα, ἡ ὁποία δύναται νὰ διαιρεθῆ. Διὰ τὰ ζῶα ὑπάρχει τὸ φυσικὸν περιβάλλον. Μεταξὺ ὅμως τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου παρεντίθεται τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει ποικίλας μορφάς, ἤτοι οἰκογενειακόν, σχολικόν, ἐπαγγελματικόν, φιλικόν, κοινωνικόν κλπ. Διὰ τὸ παιδί δύο εἴδη περιβάλλοντος ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν: τὸ οἰκογενειακόν καὶ τὸ σχολικόν περιβάλλον. Καὶ τὰ ἄλλα περιβάλλοντα, εἴαν εἶναι ὀλιγώτερον βασικά, δύνανται, παρὰ ταῦτα, νὰ ἀσκήσουσιν ἐπ' αὐτοῦ μίαν μεγάλην ἐπίδρασιν. Τὸ περιβάλλον τῆς κατοικίας, τὰ περιβάλλοντα τοῦ παιγνιδιοῦ καὶ τῶν παιδικῶν ὁμίλων, τὸ περιβάλλον τῶν περιπάτων, τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν κέντρων ψυχαγωγίας καὶ τὸ περιβάλλον τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, ἀσκοῦν σημαντικὴν ἐπίδρασιν, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἶναι εὐνοϊκὴ ἢ ἐπιβλαβής.

Τοιοιουτρόπως τὰ περιβάλλοντα ἀποβαίνουν παράγων ἀποφασιστικὸς διὰ τὴν ψυχικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδιοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον οἱ παιδαγωγοὶ ὀφείλουσιν νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως προσεκτικοί.

Παρὰ ταῦτα τὸ περιβάλλον δὲν εἶναι τὸ πᾶν. Ὁ δεύτερος ὅρος εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ παιδί, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς του, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ παιδί προβαίνει εἰς μίαν ἐσωτερικὴν διεργασίαν τῶν διανοητικῶν, συναισθηματικῶν καὶ βουλευτικῶν δεδομένων, τῶν δημιουργηθέντων ἐσωτερικῶς ἐκ τῆς ἐπίδρασεως τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Περὶ τούτων ὅμως θὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

λαιον «περί τῶν πορισμάτων ἐκ τῆς πορείας τῆς ἐξελιξεως τοῦ παιδιοῦ».

Μετὰ τὰς γενικὰς αὐτὰς σκέψεις εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἴδωμεν ὀλίγα ἐκ τῶν μερικωτέρων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν περιβαλλόντων τοῦ παιδιοῦ :

Πορίσματα ἐρευνῶν ἐπ' ἀρκετῶν τοιούτων συγκεκριμένων προβλημάτων ἀνεκοινώθησαν εἰς τὸ ψυχολογικὸν συνέδριον τῶν Παρισίων. Διὰ νὰ καταφανῆ ἡ μεγάλη σημασία, τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει σήμερον ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία εἰς τὸ θέμα τοῦτο, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τίτλους μόνον μερικῶν ἐκ τῶν ἀναπτυχθέντων ἐκεῖ θεμάτων :

- 1) Φάσεις τῆς ἐξελιξεως τοῦ παιδιοῦ καὶ ἐνέργεια τοῦ περιβάλλοντος.
- 2) Τὸ παιδί εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ Νηπιοτροφείου.
- 3) Προσπάθειαι δημιουργίας ἐνὸς οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος εἰς μίαν κοινωνίαν παιδιῶν στερουμένων οἰκογενείας.
- 4) Συνθήκαι τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἐξέλιξις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη.
- 5) Σχέσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς παθητικῆς (ἀδρανούς) συμπεριφορᾶς τῶν παιδιῶν, ἡλικίας 4—6 ἐτῶν, εἰς τὸ σχολεῖον.
- 6) Τὸ συναίσθημα ἐγκαταλείψεως εἰς τὰ πρωτότοκα παιδιά πολυτέκνων οἰκογενειῶν.
- 7) Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ἐστία.
- 8) Ἡ ἐπίδρασις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, ἐξεταζομένη κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Adler περί ζωῆς.
- 9) Ὁ χαρακτήρ τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ ὀλοκλήρωσις του εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον.
- 10) Οἰκογενειακαὶ ἀνωμαλῖαι, προσωπικότης καὶ κοινωνικὴ προσαρμογή.
- 11) Ἡ ἐπίδρασις τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα των εἰς διάφορα περιβάλλοντα διαμονῆς.
- 12) Ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ οἰκογενειακοῦ καὶ σχολικοῦ περιβάλλοντος εἰς συνοικίαν ἐργατῶν μὴ εἰδικευμένων.
- 13) Ὁ ρόλος τῆς μητέρας κατὰ τὴν γέννησιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν ἀδελφικῶν σχέσεων.
- 14) Συμπεριφορὰ τοῦ παιδιοῦ ἔναντι τῶν διαφόρων μελῶν τῆς οἰκογενείας του.
- 15) Ἐπιθυμία ἐγκαταλείψεως καὶ ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ ἀγροτικοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ παιδί καὶ ἐπίδρασις τοῦ διδασκάλου.
- 16) Ὁ παιδικὸς ἀλκοολισμὸς καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος.
- 17) Σχέσεις μεταξὺ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος καὶ ἐγκληματικότητος τῶν ἐφήβων.
- 18) Παιδιά χωρὶς οἰκογένειαν.
- 19) Ἀνικανότης τῶν ἐφήβων διὰ τὴν προσαρμογὴν των εἰς τὸ ἀγροτικὸν περιβάλλον.
- 20) Ψυχολογικὴ μελέτη τοῦ μαθητοῦ κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς σχολικῆς τάξεως.
- 21) Συμπεριφορὰ διδασκάλων καὶ μαθητῶν.
- 22) Ἐπίδρασις τοῦ σχολικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τῆς σχολικῆς ἐπιτυχίας τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.
- 23) Ἀναπροσανατολισμὸς τῶν ἐφήβων ἐχόντων δυσκολίας προσαρμογῆς εἰς τὸ σχολικὸν καὶ οἰκογενειακὸν περιβάλλον.
- 24) Ἐπίδρασις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ προεφήβου.
- 25) Ὁ ἔφηβος καὶ τὸ περιβάλλον του.
- 26) Ἐρευναι εἰς τὸ σχολικὸν περιβάλλον ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν συμμαθητῶν - φίλων.
- 27) Τὸ διατηρούμενον εἰς τὸ Σανατόριον παιδί καὶ τὸ οἰκογενειακὸν πρόβλημα.
- 28) Κοινωνικὴ προσαρμογὴ διὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως τῶν παιδιῶν—θυμάτων πολέμου.
- 29) Ἡ ὀργάνωσις εἰδικῶν κέντρων

βοηθείας παιδιών, ως παιδαγωγική ανάγκη. 30) Ψυχολογικαὶ μέθοδοι ἐπιδράσεως εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν γονέων ἔναντι τῶν τέκνων των. 31) Ἡ ἐπίδρασις τῶν εἰκονογραφημένων περιοδικῶν εἰς τὰ παιδιά. 32) Ἡ ἐπίδρασις τῶν οἰκοτροφείων ἐπὶ τῶν παιδιῶν διαφόρων κατηγοριῶν (τυφλῶν, κωφαλάλων, ὀρφανῶν κλπ.).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι εὐκόλον νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἔργου τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας. Τὸ ἄξιον λόγου εἶναι, ὅτι τὰ ἀνωτέρω θέματα ἀνεφέροντο εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, δὲν ἀπετέλουν σύνολον κατ' ἐπινόησιν σκέψεων. Τὰ εἰς αὐτὰ ἀνακοινοῦμενα πορίσματα ἐξήχθησαν κατόπιν στατιστικῆς καὶ πειραματικῆς ἐργασίας. Τὸ τοιοῦτον πνεῦμα ἐργασίας τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας παρέχει ἕν ἀκόμη χαρακτηριστικὸν τῶν ἐπιστημονικῶν προσανατολισμῶν τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς.

Γ' Ἐξαγωγή πορισμάτων κατὰ τὴν πορείαν τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδιοῦ.

Οὐδεμίαν παιδαγωγικὴν προσπάθειαν δύναται νὰ τελεσφορήσῃ, ἐὰν ὁ ἐνεργῶν αὐτὴν παιδαγωγὸς δὲν ἔχῃ σαφῶς ἐνώπιόν του τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τῶν παιδιῶν. Ὅφειλει, δηλαδή, ὡσάκις εὐρίσκεται ἐνώπιον ἑνὸς ἢ πολλῶν μαθητῶν μιᾶς ὠρισμένης ἡλικίας, νὰ γνωρίζῃ νὰ τοποθετῇ τοὺς μαθητὰς αὐτοὺς ἐντὸς ἑνὸς πεδίου καθωρισμένων λειτουργιῶν καὶ φαινομένων, πρὸς τὰ ὁποῖα εἶναι πολὺ πιθανὸν καὶ εὐκταῖον νὰ ἀναφέρονται καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν παιδιῶν τῆς δεδομένης ἐκείνης ἡλικίας.

Τοῦτο εἶναι δυνατὸν σήμερον, καθ' ὅτι οἱ ἐπιστήμονες τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, κατόπιν πολλοῦ πειραματικῶν ἐρευνῶν, κατέληξαν ὁμοφώνως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι :

α) Ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ παιδιοῦ, ἐξελισσόμενος, διέρχεται ἀπὸ στάδια, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὴν εὐνοϊκὴν στιγμὴν διὰ τὴν ἀπόκτησιν μερικῶν νεωτέρων πνευματικῶν ἰκανοτήτων ἢ μερικῶν στοιχείων τοῦ χαρακτήρος καὶ διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν καὶ τὴν ἐνδυνάμωσιν τῶν ὑπαρχόντων.

β) Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν διαδοχὴν τῶν σταδίων αὐτῶν καὶ οὐχὶ τὴν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τῶν ἡλικιῶν διὰ τὴν ἐμφάνισίν των. (Wallon, Piaget, Gesell).

γ) Ἡ παραγνώρισις τῆς διαδοχῆς τῶν σταδίων μᾶς ἄγει εἰς τὸν κίνδυνον νὰ ἐμποδίσωμεν μίαν δυνατὴν πρόοδον ἢ νὰ ἐπιδεινώσωμεν μίαν «κρίσιν» τῆς ἐξελίξεώς των.

δ) Ὑπάρχει σχεδὸν συμφωνία διὰ τὰ χρονικὰ ὄρια διακρίσεως τῶν σταδίων ἀπὸ ὅλους τοὺς ψυχολόγους. (Wallon, Piaget, Gesell).

Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὰ πορίσματα τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς τῆς Γενεῦσης (J. Piaget) θὰ ἐκθέσωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ἐν συντομίᾳ, τὰ χαρακτηριστικὰ δι' ἕκαστον τῶν σταδίων ἐξελίξεως τῆς παιδικῆς ψυχῆς.

ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΧΟΛΗΝ ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ

Περὶ τῆς μεγάλης σημασίας καὶ καταφανοῦς ὠφελιμότητος τῆς Ἐξελικτικῆς Ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενεῦσης διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν τὰ συγγράμματα τοῦ κ. J. Piaget καὶ τῶν συνεργατῶν του : 1) Ἡ γλῶσσα καὶ ἡ σκέψις εἰς τὸ παιδί. 2) Ἡ κρίσις καὶ ὁ συλλογισμὸς εἰς τὸ παιδί. 3) Τὸ ἠθικὸν κριτήριον τοῦ παιδιοῦ. 4) Ἡ γέννησις τῆς Νοημοσύνης εἰς τὸ παιδί. 5) Ἡ κατανόησις τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων ἀπὸ τὸ παιδί. 6) Τάξεις—σχέσεις—ἀριθμοί. 7) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κατανοήσεως τῶν ποσοτήτων εἰς τὸ παιδί. 8) Ἡ γέννησις τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τὸ παιδί. 9) Ὁ σχηματισμὸς τῶν συμβόλων εἰς τὸ παιδί. 10) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου εἰς τὸ παιδί. 11) Αἱ ἐννοιαὶ τῆς κινήσεως καὶ τῆς ταχύτητος εἰς τὸ παιδί. 12) Ἡ Ψυχολογία τῆς Διανοήσεως. 13) Ἡ παράστασις τοῦ χώρου εἰς τὸ παιδί. 14) Ἡ αὐθόρμητος Γεωμετρία εἰς τὸ παιδί. 15) Σειρὰ μελετῶν περὶ τῶν ποικίλων φαινομένων τῆς ἀντιλήψεως. 16) Αἱ πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις τοῦ κ. Piaget εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Γενεῦσης καὶ τῶν Παρισίων ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀκόλουθα κατὰ ἐξάμηνια κεφάλαια ὕλης : α) Ἡ ἐξέλιξις τῆς νοημοσύνης εἰς τὸ παιδί. β) Τὰ φαινόμενα τῆς ἀντιλήψεως. γ) Ἡ ἐξέλιξις τῆς συναισθηματικότητος εἰς τὸ παιδί καὶ συσχετίσις αὐτῆς πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς νοημοσύνης καὶ δ) Τὸ παιγνίδι καὶ τὰ σύμβολα.

Γενικαὶ ἐννοιαὶ τῆς Ψυχολογίας τοῦ J. Piaget. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἐξελικτικὴ Ψυχολογία τῆς Γενεῦσης πρόσκειται εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Μορφολογικῆς Ψυχολογίας ἢ τῆς ψυχολογίας τῆς ὁλότητος τοῦ ψυχικοῦ βίου. Διὰ τὴν Σχολὴν τῆς Γενεῦσης, κατὰ ταῦτα, πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διακρίνονται εἰς μὲν μορφὰς Διαγωγῆς.

Ἐκάστη Διαγωγή εἶναι μία προσαρμογὴ ἢ μία ἀναζήτησις πρὸς προσαρμογὴν πρὸς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον. Ἡ προσαρμογὴ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς καὶ, ἐννοουμένη καλῶς, θὰ μᾶς διεφύτιζε εἰς τὴν ὀρθὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς. Τὴν λέξιν «προσαρμογὴ» χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὰ ὑλικά ἀντικείμενα (μηχανήματα κλπ.) καὶ εἰς τὴν βιολογίαν. Κατὰ τὴν προσαρμογὴν λαμβάνουν χώραν αἱ λειτουργίαι α) τῆς ἀφομοιώσεως καὶ β) τῆς προσαρμοστικῆς ρυθμίσεως.

Εἰς τὸν ψυχικὸν τομέα, λέγομεν, διὰ τὸ παιδί, τὸ ὁποῖον σύρει μίαν ράβδον καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὸ ἀλογάκι του, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀμιλεῖ καὶ κτυπᾷ, διὰ νὰ τρέξῃ, ὅτι εἰς τὴν ψυχὴν του τελεῖται μία ἀφομοίωσις τῆς εἰκόνης τῆς ράβδου ἀπὸ τὸ ὑπάρχον ἤδη ἐν ἑαυτῷ ψυχικὸν περιεχόμενον (ἐννοιαὶ, ἐπιθυμίαι, τάσεις) κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν νόησιν τοῦ τῆς ράβδου εἰς ἀλογάκι.

Ἀντιθέτως, ὅσάκις βλέπομεν τὸ παιδί νὰ μιμῆται, διὰ τοῦ παιδικοῦ του τρόπου, τὴν πράξιν ἢ τὴν γλῶσσαν τῶν ἐνηλίκων ἢ τὴν στάσιν καὶ κίνησιν αὐτῶν, καθὼς καὶ τὴν κίνησιν διαφόρων ἀντικειμένων, τότε λέγομεν ὅτι ἐσωτερικῶς, εἰς τὴν ψυχὴν του, τελεῖται μία ρύθμισις ὅλου τοῦ

ψυχικοῦ, ὑπάρχοντος ἤδη ἐσωτερικῶς, περιεχομένου προσαρμοστικῶς πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἀντιλήψεως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μεταβληθῇ τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον καὶ νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὴν ψυχικὴν ἢ ἄλλην κατάστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου.

Ἐκάστη τῶν λειτουργιῶν τούτων ἐπενεργεῖ εἰς πᾶσαν στιγμὴν, εἰς πᾶσαν μορφήν Διαγωγῆς καὶ τείνει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἄλλην. Ἡ ἐπικράτησις μόνον τῆς μιᾶς δὲν παρέχει τὴν προσαρμογὴν, τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὴν ὀρθὴν γνῶσιν τοῦ νέου.

Ὁ βίος ἐμφανίζει εἰς τὸ παιδί ποικίλα προβλήματα ; « τί εἶναι αὐτό ; » « εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ; (βαρὺ, μέγα κλπ.), « ποῦ ; » « πότε ; », « διὰ ποίαν αἰτίαν ; », « πρὸς ποῖον σκοπὸν ; » « πόσον ; ».

Αἱ ἐρωτήσεις αὗται ἀπασχολοῦν τὸ παιδικὸν πνεῦμα, προέρχονται ἐκ ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν αἰτιῶν καὶ θέτουν εἰς λειτουργίαν τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν προσαρμοστικὴν ρύθμισιν. Ἡ συνεχὴς ἐμφάνισις τοιούτων προβλημάτων ἐπιφέρει τὴν συνεχῆ διατάραξιν τῆς ἰσορροπήσεως, ἀλλὰ συμβάλλει, ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχῆς τοῦ παιδός, καθ' ὅτι παρέχεται συνεχὴς ἢ εὐκαιρία τῆς λειτουργίας τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργητικότητος τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς συναλλαγῆς του πρὸς τὸ περιβάλλον. Ἡ ἰσορρόπησις εἶναι στιγμιαία ἐκάστοτε, καθ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τελῶν ἐν ζωῇ, θέτει συνεχῶς εἰς λειτουργίαν τὰς ἐνεργείας τῆς ἀφομοιώσεως καὶ τῆς προσαρμοστικῆς ρυθμίσεως καὶ καθ' ὅτι εἶναι συνεχεῖς οἱ ἐξωτερικοὶ ἢ ἐσωτερικοὶ ἐρεθισμοί, οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν ἐκάστοτε νέα προβλήματα.

Διὰ τῶν τοιούτων λειτουργιῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ Προσαρμογὴ. Ἡ σύγχρονος ψυχολογία κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπάρχει μία ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἱκανότητος πρὸς προσαρμογὴν συμβαδίζουσα μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καὶ τῆς φυσικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πορεία αὕτη ἀκολουθεῖ στάδια, εἰς τὰ ὅποια διακρίνομεν μορφὰς διαγωγῆς, κατ' ἀρχὴν κινητικοῦ χαρακτήρος καὶ κατόπιν συμβολικοῦ, πνευματικοῦ, τοιούτου. Τὰ στάδια ἐξελίξεως χαρακτηρίζονται ἀπὸ μορφὰς ἰσορροπήσεως, αἱ ὅποια, διὰ τῆς αὐξανομένης τελειότητος καὶ σταθερότητος τῶν ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον, ἀποτελοῦν τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καλλιτέραν προσαρμογὴν.

Τὴν τοιαύτην ἐξελικτικὴν πορείαν θὰ μελετήσωμεν ἀκολουθῶν κατὰ στάδια καὶ κατὰ ἰδιαιτέρας μορφὰς Διαγωγῆς, διακρινόμενας α) διὰ τὰ νοητικὰ τῶν χαρακτηριστικὰ, β) διὰ τὰ συναισθηματικὰ καὶ βουλευτικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ γ) διὰ χαρακτηριστικὰ ἀναφερόμενα εἰς κοινωνικὰς σχέσεις.

ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ: Ἀπὸ 0 — 13 ἐτῶν :

1) Περίοδος τῆς βρεφικῆς ἡλικίας (0 — 1½, ἐτῶν). 2) Περίοδος τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας (2 — 8 ἐτῶν). 3) Περίοδος τῆς δευτέρας παιδικῆς ἡλικίας (7 — 11 ἐτῶν). 4) Περίοδος τῆς προεφηβικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας (12 — 18 ἢ 20 ἐτῶν).

Αον ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΒΡΕΦΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ : (0 — 1 1/2, ΕΤΩΝ)

1. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ :

Κατά την περίοδον αὐτὴν διακρίνομεν ἕξ (6) μερικώτερα στάδια ἐξε-
λιξεως τῆς αἰσθητικοκινητικῆς νοημοσύνης, χαρακτηριζόμενα : α) ἀπὸ ἀντι-
δράσεις εἰς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, αἱ ὁποῖαι, ἐπαναλαμβανόμεναι, παρέχουν
εἰς τὸ βρέφος τὴν εὐχέρειαν νὰ θέτῃ αὐτοὺς εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐπὶ νέων
ἀκόμη καταστάσεων, β) ἀπὸ τὰς πρώτας ἕξεις καὶ τὰς συστηματικὰς πλέον ἀν-
τιδράσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἀποκαλύπτεται ἡ ἐσωτερικὴ ἐνεργητικότης τοῦ
βρέφους ὑπὸ μορφήν ἀφομοιωτικῆς διεργασίας καὶ ἰκανότητος διακρίσεως
ἀντικειμένων, ἀναπαραγωγῆς κινήσεων καὶ ἐπαναλήψεως ἀντιδράσεων, γ)
ἀπὸ τὴν σκόπιμον σύλληψιν τῶν ἀντικειμένων, καὶ τὴν διάκρισιν τῶν μέσων
καὶ τῶν σκοπῶν, δ) ἀπὸ ἀναζήτησιν ἐνὸς μέσου πρὸς ἐπιτυχίαν ἐνὸς σκοποῦ,
ε) ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν νέων μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν σκοπῶν, ἀπὸ διανοητικὰς
ἐνεργείας, μὲ αἰσθητικοκινητικὰς ἐκδηλώσεις, πρὸς λύσιν προβλημάτων
(1 — 1 1/2, ἐτῶν), καὶ ἀπὸ τὴν χρῆσιν γνωστῶν ἤδη κινητικῶν ἐνεργειῶν
συνδυαζομένων καταλλήλως πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ παθουμένου (Γέννησις τῆς
Νοημοσύνης), καὶ στ) ἀπὸ ταχεῖαν ἐπινόησιν νέων μέσων, ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν
συντονισμόν ἐνεργειῶν, τὴν σύντομον ἐπιψηλάφισιν, τὴν διακοπὴν τῆς
συγκεκριμένης πράξεως καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σκέψιν. Ἡδη εἰς τὸ στάδιον
τοῦτο ἔχει μορφωθῆ ἡ Νοημοσύνη. Ἡ Διαγωγή παύει νὰ ἔχῃ κινητικὸν
χαρακτῆρα, καθ' ὅτι ἀποκτᾷ ἤδη συμβολικὸν περιεχόμενον. Τὸ ἀκόλου-
θον παράδειγμα ἐρμηνεύει τὴν νοημοσύνην κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο : Προσ-
φέρομεν εἰς τὸ βρέφος τῶν 1 1/2 — 2 ἐτῶν ἓνα κουτάκι σπέρτων μὲ ἐλα-
φρῶς ἀνοικτὸν τὸ συρτάρι του. Ζητοῦμεν νὰ ἀνοίξῃ τὸ συρτάρι, διὰ νὰ
τοποθετήσῃ ἐκεῖ μίαν μικρὰν ἀλυσσίδα. Παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνώπιον τοῦ
προβλήματος τούτου, ἴσταται σκεπτικὸν ἐπὶ ὀλίγα δευτερόλεπτα, χωρὶς
νὰ προβῆ εἰς οὐδεμίαν κίνησιν. Κατόπιν βλέπομεν αὐτὸ νὰ ἀνοίγῃ καὶ νὰ
κλείῃ τὸ στόμα του, ὅπως ἀκριβῶς θὰ συμβῆ, ὅταν ἀνοίξῃ τὸ συρτάρι.
Τοῦτο φανερώνει ὅτι μιμεῖται ἐσωτερικῶς μὲ τὰς κινήσεις τοῦ στόματός
του τὸ ἄνοιγμα εἰς τὸ κουτάκι, δηλ. ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ λάβῃ χώραν εἰς
τὴν πράξιν, ἐκτελεῖται πρῶτον εἰς τὴν νοημοσύνην τοῦ παιδιοῦ καὶ χρησι-
μοποιοῦνται πρὸς τοῦτο γνωστὰ ἤδη κινήσεις (ἄνοιγμα τοῦ στόματος δι'
εἴσοδον φαγητοῦ κλπ.) αἱ ὁποῖαι ρυθμίζονται προσαρμοστικῶς πρὸς τὰ
δεδομένα τοῦ ἀντικειμένου.

Κατὰ τὴν τοιαύτην αἰσθητικοκινητικὴν νοημοσύνην ὁ ρόλος τῆς ἀν-
τιλήψεως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα. Ἡ ἀντίληψις καὶ αἱ ἕξεις δι' ὠρι-
σμένας κινήσεις καὶ ἐνεργείας προετοιμάζουν τὴν νοημοσύνην τοῦ βρέ-
φους νὰ ἀποκτήσῃ τὰς ἐννοίας : τοῦ χώρου, τῆς αἰτίας, τοῦ ἀποτελέσμα-
τος καὶ τῶν ἀντικειμένων εἰς τὸν πλησίον χώρον καὶ χρόνον.

Εἰς τὰ παιγνίδια τοῦ παιδιοῦ κυριαρχοῦν πάλιν ἡ ἀντίληψις καὶ αἱ
ἕξεις, αἱ ὁποῖαι τοῦ παρέχουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀσκηθῆ καὶ νὰ εὐ-
χαριστῆται.

Ἡ γλῶσσα τῆς ἡλικίας αὐτῆς δὲν χαρακτηρίζεται ἀκόμη ἀπὸ τὸ συμβολικὸν περιεχόμενον τῆς, ἀλλὰ ἀπὸ μίμησιν φωνῶν ἢ ἀπὸ ἐκφράσεις ἀνάρθρους, διὰ τῶν ὁποίων τὸ βρέφος διατυπώνει τὰς ἐπιθυμίας του.

2. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΤΙΚΑΙ ΤΑΣΕΙΣ (0—1½ ἢ 2 ἔΤΩΝ)

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν διακρίνομεν προοδευτικῶς : α) Κληρονομικὰς ἀνάγκας ἢ ἐνστικτώδεις τάσεις σχετιζομένας πρὸς τὴν λειτουργίαν εἰδικῶν σωματικῶν ὀργάνων (=καθαρὰ ἐνστικτα : τὸ τῆς τροφῆς καὶ τὸ σεξουαλικόν). β) Τάσεις ἄνευ ἐκδήλου σημασίας, ὡς εἶναι ἡ διανοητικὴ ἐνεργητικότητα πρὸς γνῶσιν τοῦ περιβάλλοντος. γ) Εἰδικὰς τάσεις συναισθηματικοβουλευτικοῦ περιεχομένου, ὡς εἶναι τὰ λεγόμενα : ἐνστικτα ἀγάπης πρὸς τὸν πατέρα καὶ μητέρα, κοινωνικὸν ἐνστικτον, τάσις πρὸς ἐπιθετικότητα. δ) Τὰς πρώτας συγκινήσεις φόβου, θυμοῦ, φυγῆς, ἐπιθετικότητος. ε) Συναισθηματικὰς καταστάσεις συνδεόμενας μὲ ἀντικείμενα (χαρὰν διὰ τὴν κούκλαν κλπ.). στ) Συναισθήματα συνδεόμενα μὲ βουλευτικὰς ἐνεργείας καὶ μὲ ὠρισμένους σκοπούς. Διακρίνομεν, δηλαδή, συντονισμὸν μέσων καὶ σκοπῶν, ποικίλα ἀπλᾶ ἐνδιαφέροντα, τρόπους ἱκανοποιήσεώς των, ρύθμισιν ἐνεργειῶν καὶ τάσεων, χαρὰν, λύπην, συναισθηματικὴν ἔντασιν, καταπράυνσιν, συναισθηματικὰς καταστάσεις εὐχαρίστους ἢ δυσσάρεστους προερχομένας ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν τῶν σκοπῶν. Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα φαινόμενα διαβλέπομεν καὶ στοιχεῖα νοημοσύνης, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν εὔρεσιν καὶ τὸν συντονισμὸν τῶν μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν σκοπῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἀποφαινόμεθα ὑπὲρ τῆς συνυπάρξεως τῶν νοητικῶν καὶ τῶν συναισθηματικοβουλευτικῶν στοιχείων εἰς τὰς τοιαύτας μορφὰς Διαγωγῆς, δηλαδή ὑπὲρ τῆς ὁλότητος τοῦ ψυχικοῦ βίου.

—Ἐκ τῶν ψυχολογῶν ἄλλοι μὲν ἐθεώρησαν τοὺς τιθεμένους ἐκάστοτε σκοπούς καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς συνεχῆ προσπάθειαν ὡς ἐκδηλώσεις συναισθηματικῶν φαινομένων (ἐνδιαφέροντα, ἀνάγκη, ἱκανοποίησις), τὴν δὲ ἱκανότητα πρὸς εὔρεσιν καὶ χρῆσιν τῶν μέσων ὡς ἐκδηλώσεις λειτουργίας τῆς νοημοσύνης (E. Claparède), ἄλλοι δὲ εἰς τὰς τοιαύτας μορφὰς Διαγωγῆς διέκριναν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ δυναμικὸν (Lewin) ἢ τὸ ἐνεργητικὸν (J. Piaget) μέρος τῆς ὁλότητος τῆς ψυχικῆς καταστάσεως καὶ ὡς τοιοῦτον ἐθεώρησαν τὸ σύνολον τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν βουλευτικῶν τάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐσωτερικὴν δομὴν, τὸν τρόπον συνθέσεως (structure) τῆς ὁλότητος ταύτης, θεωρήσαντες ὡς τοιοῦτον τὸ σύνολον τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν. Πρόκειται δηλαδή περὶ παραδοχῆς τῆς ὁλότητος τοῦ ψυχικοῦ βίου μὲ τὰ ἀλληλεξαρτώμενα μέρη, τὴν νοημοσύνην, τὰ συναισθήματα καὶ τὰς βουλευτικὰς ἐνεργείας.

Αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις τῆς βρεφικῆς περιόδου ἐμφανίζονται καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας περιόδους τῆς ἐξελιξεως προστιθέμεναι εἰς νέας μορφὰς Διαγωγῆς καὶ εἰς νέας συναισθηματικὰς καταστάσεις ἀνωτέρας καὶ συνδεδεμένας ἐπίσης μὲ ἀνωτέρας νοητικὰς ἐνεργείας.

3. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ (0—1 1/2 ἢ 2 ΕΤΩΝ)

Ἐκ τῶν πρώτων ἤδη μῆνας διακρίνομεν εἰς τὸ βρέφος τὰς σχέσεις καὶ συναλλαγὰς τοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον. Οὕτως ἀρχίζει ἡ συναισθηματικὴ ἐκλογή τῶν προσώπων. Ἡ μητέρα π.χ., παρέχουσα τὴν τροφήν ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον πρόσωπον, πρὸς τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται τὸ βρέφος τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπικοινωνῇ.

Βον. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ (2 — 7 ἢ 8 ἐτῶν).

Ιον. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ. (Περίοδος τῶν συμβόλων καὶ τῆς διαισθήσεως ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐποπτείας).

α) Διανόησις διὰ τῶν συμβόλων: Τὸ παιδί κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δύναται ἄνευ τῶν δεδομένων τῆς ἀντιλήψεως (δηλ. μὴ παρόντων τῶν ἀντικειμένων) νὰ διανοηθῆται χρησιμοποιοῦν τὰ σύμβολα αὐτῶν. Ἡ ἐξίς πρὸς ὠρισμένας κινήσεις καὶ ἡ ἀντιληπτικὴ ἐνεργητικότης τῆς προηγουμένης περιόδου ἀποβαίνουν ταχύτεραι καὶ συντομώτεραι, συνδιοργανοῦνται μεταξύ των καὶ οὕτω συντελεῖται ἀπότομος καὶ ταχεῖα ἀφομοιωτικὴ ἐνέργεια εἰς τὸν τρόπον, ὥστε παρέχεται ἡ δυνατότης τῆς συνδέσεως καὶ συνθέσεως ἐντὸς τῆς ψυχῆς τῶν ἐντυπώσεων ἐκ τῶν πλησίον εἰς τόπον καὶ χρόνον ἀντικειμένων πρὸς τὰς τοιαύτας ἐκ τῶν ἀπωτέρων ἀντικειμένων, τῶν μὴ ὑποπιπτόντων ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ παιδιοῦ. Κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν γεννᾶται ἡ συμβολικὴ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου κατὰ τὸν ἐξίς τρόπον: Ἡ προσαρμοστικὴ ρύθμισις τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὰ ἀντιληπτικὰ δεδομένα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων προεκτείνεται εἰς μιμητικὴν ἐνέργειαν. Ἐκ τῆς μιμητικῆς ταύτης ἐνεργείας, τελουμένης μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν καὶ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀντικειμένου, γεννᾶται ἡ πνευματικὴ εἰκὼν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἔν ἴχνος, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἡ ἀντίληψις, ἀλλὰ προῖον τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργητικότητος κατὰ τὴν μίμησιν. Οὕτως ἡ παράστασις γίνεται σύμβολον ἀντικειμένου.

Ἡ γλῶσσα, ἐκδήλωσις ἰκανότητος πρὸς χρῆσιν φωνητικῶν συμβόλων, ἀποκτᾶται ἀπὸ τὴν μιμητικὴν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ παιδί μιμεῖται τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἀκούει ἀπὸ τοῦς ἐνηλίκους καὶ αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα ἢ πράξεις ἰκανοποιοῦντα τὰς ἀνάγκας τῆς ἡλικίας τοῦ.

Βραδύτερον τὰ σύμβολα τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὁπωσδήποτε ὀλικὴν ἢ μερικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἀντικείμενα, θὰ ἀποβοῦν σημεῖα, ὅποτε δὲν θὰ ἔχουν οὐδεμίαν ὁμοιότητα πρὸς τὰ πράγματα (= γραφὴ λέξεων, ἀριθμοὶ κλπ.). Ἡ ἰκανότης πρὸς χρῆσιν συμβόλων ὁδηγεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ ὑλικὸν τῶν ἀληθῶν διανοητικῶν ἐνεργειῶν.

β) Τὰ παιγνίδια: Τὸ παιδί ἡλικίας 1 1/2—5 ἢ 6 ἐτῶν). α) Παίζει μιμούμενον κινήσεις ἄνευ χρήσεως συμβολικοῦ ἀντικειμένου (κινεῖ τὰ χέρια τοῦ, ὡς νὰ πλύνῃ κλπ.). β) Δίδει συμβολικὴν ἐννοιαν εἰς ἀντικείμενα καὶ παίζει ρίπτον π. χ. ἀφ' ὑψηλοῦ τὴν ἄμμον, ἡ ὁποία οὕτω συμβολίζει τὴν

βροχήν. γ) Δύναται νά αναπαριστᾶ γεγονότα, λαβόντα χώραν εἰς τὸ Νη-
πιαγωγεῖον, συνομιλεῖ ἐπίσης μὲ πλασματικά ἀντικείμενα (κούκλα). δ)
Παίζει συμβολικά παιγνίδια μὲ συμπαίκτης (σκηναὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ
βίου). Τὰ παραστατικά αὐτὰ παιγνίδια ἀσκοῦν τὰς συμβολικὰς λειτουρ-
γίας, τὴν νοητικὴν ἀναπαράστασιν, τὴν ἐλευθέραν δημιουργίαν, βοηθοῦν
εἰς τὸν μηχανισμόν τῆς σκέψεως, εἰς τὴν εὐρεσιν ἀναλογιῶν, ὁμοιοτήτων,
ὑποκαταστάσεως καὶ εἰς πλουσίας ἐπινοήσεις. Ἀπὸ συναισθηματικῆς δὲ
ἀπόψεως βοηθοῦν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἰσορροπίαν καὶ εἰς τὴν ἔμμεσον ἰκα-
νοποίησιν τάσεων καὶ ἐπιθυμιῶν.

γ) **Τὰ ἰχνογραφήματα τοῦ παιδιοῦ:** Ἐκαστον ἰχνογράφημα ἀντα-
ποκρίνεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εἰκόνα, τὴν ὅποیان ἔχει σχηματίσει τὸ παι-
δί διὰ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐν γένει, τὸ ἰχνογράφημα
ἀποτελεῖ μέσον ἐκφράσεως καὶ ἀναπαραστάσεως καὶ ρυθμιστὴν τῶν συν-
αισθηματικῶν καὶ καλαισθητικῶν ἀναγκῶν. Μέχρις ἡλικίας 3 1/2 ἐτῶν τὸ
ἰχνογράφημα εἶναι μίᾳ καρικατούρα (γραμμαὶ ἀπλαῖ, διασταυρούμεναι)
ἄνευ σημασίας, λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς συμβολικῆς παραστάσεως. Ἀπὸ
3 1/2—7 ἐτῶν τὸ ἰχνογράφημα βελτιοῦται καὶ, ἀπὸ σχεδίου μὲ ἐλλιπῆ τὴν
πραγματικότητα καὶ ἄνευ συνθετικῆς συνεχείας καὶ ταξινομήσεως τῶν
ἀναπαρισταμένων ἀντικειμένων, ἀποβαίνει εἰς ἰχνογράφημα ἀνταποκρινό-
μενον πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ εἰκονίζον μόνον τὴν μίαν ὄψιν αὐ-
τῆς, ἐκείνην τὴν ὅποیان βλέπει τὸ παιδί καὶ διὰ τὴν ὅποیان πιστεύει, ὅτι
εἶναι ἡ μόνη, ἡ ὅποία ὑπάρχει. Ἀκόμη, διὰ τὴν ἀναπαράστασιν μιᾶς ἱστο-
ρίας, παραθέτει ὅλας τὰς σκηνὰς τῶν γεγονότων εἰς τὸ αὐτὸ ἰχνογράφη-
μα, ἄνευ φυσικῆς συνδέσεως, διότι θέλει νά ἀναπαραστήσῃ πᾶν, ὅ,τι
ἤκουσεν.

δ) **Ἡ συνομιλία τοῦ παιδιοῦ.** Ἀπὸ 1 1/2—2 ἐτῶν χρησιμοποιεῖ φρά-
σεις μὲ δύο μόνον λέξεις (οὐσιαστικὸν - ρῆμα). Μεταξὺ 2—2 1/2 ἐτῶν συν-
θέτει πλήρεις φράσεις, χρησιμοποιεῖ τὰ ρήματα εἰς τὸ 3ον πρόσωπον.
Ἀπὸ 2 1/2—4 ἐτῶν: Ὀμιλεῖ εἰς τὸ 1ον πρόσωπον καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ ρή-
ματα εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα. Μεταξὺ 4—7 ἐτῶν λαμβάνει χώραν προοδευ-
τικὴν προσαρμογὴν τῆς γλώσσης τοῦ πρὸς τὴν τοιαύτην τῶν ἐνηλίκων καὶ
ἐμφανίζεται ἡ ἰκανότης διὰ διηγήσεις εἰς συνεχῆ λόγον μὲ λέξεις πλήρεις
ἐννοιῶν. Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις τῆς γλώσσης συμβαδίζει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν
τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς ἰκανότητος συγκροτήσεως ἐννοιῶν. Ἡ γλώσσα,
διὰ τὸ παιδί τῆς ἡλικίας αὐτῆς, ἀποβαίνει μέσον ἐκφράσεως καὶ ὄργανον
ἐξελίξεως τῆς σκέψεως καὶ κοινωνικῆς συναλλαγῆς.

ε) **Ἐννοιαὶ καὶ κρίσεις:** Διὰ τὴν συγκρότησιν ἐννοιῶν ἀπαιτεῖται
νοητικὴ ἰκανότης τῶν παιδιῶν πρὸς διάκρισιν α) τοῦ μέρους ἀπὸ τοῦ ὅλου,
β) τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν ἀντικειμένων καὶ γ) ἐκείνου, τὸ
ὅποιον προέρχεται ἐκ τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἐνεργείας καὶ ἐκείνου, τὸ ὅποιον
προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα. Αἱ πρῶται ἐννοιαὶ τοῦ παιδιοῦ σχηματί-
ζονται περὶ τὸ τέλος τοῦ 2ου ἔτους καὶ εἶναι πρὸς ἐννοιαὶ, δηλαδὴ ἀπο-
τελοῦν ἐνδιάμεσον φαινόμενον μεταξὺ τῶν συναισθητικο-κινητικῶν ἐνεργ-

γειών και τῆς ἐννοίας (π. χ. βουβου = τὸ σκυλάκι, παπὰ = οἱ ἄνδρες, οἱ ὅποιοι καπνίζουν). Διὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐννοίας, ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰς ἀνάγκας του. (Π. χ. «τὸ κουτάλι εἶναι, γιὰ νὰ τρῶμε»).

στ) **Οἱ συλλογισμοὶ τοῦ παιδιοῦ** : Τὸ παιδί τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἀνίκανον δι' ἐπαγωγὴν καὶ δι' ἀπαγωγὴν. Δύναται νὰ σκέπτεται ἐκ τοῦ μερικοῦ πρὸς τὸ μερικόν, χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συλλάβῃ ἐκ τῶν μερῶν τὸ ὅλον. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ὅλου καὶ τοῦ μέρους κάμνει ἐσφαλμένους συλλογισμούς. Παρουσιάζομεν π. χ. εἰς αὐτὸ 20 ξυλίλους μικροὺς κύβους (χάνδρες), ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 17 εἶναι χρώματος καστανοῦ, οἱ δὲ 3 ὑπόλοιποι χρώματος λευκοῦ. Εἰς τὴν ἐρώτησιν : «Ἐχομεν περισσοτέρους κύβους καστανοῦ χρώματος ἢ περισσοτέρους ξυλίλους;» ἀπαντᾷ : «Περισσοτέρους καστανοῦ χρώματος, διότι ὑπάρχουν μόνον 2 - 3 λευκοῦ χρώματος». Ἐνταῦθα «τὸ ὅλον» εἶναι οἱ ξύλινοι κύβοι καὶ «τὰ μέρη» εἶναι 17 καστανοῦ χρώματος καὶ 3 λευκοῦ τοιοῦτου. Τὸ παιδί ἀπήντησε μὲ ἐσφαλμένον συλλογισμὸν, διὰ τοῦτο συνεχίζομεν τὰς ἐρωτήσεις : «Οἱ καστανοὶ κύβοι εἶναι ἀπὸ ξύλο;» Ἀπάντησις : «Μάλιστα». Ἐρωτήσεις : «Ἐὰν τοποθετήσω εἰς ἓν ἄλλο κουτάκι ὅλους τοὺς κύβους τί θὰ μείνῃ εἰς τὸ πρῶτον;» Ἀπάντησις : «Τίποτε, διότι ὅλοι οἱ κύβοι εἶναι ἀπὸ ξύλο». Ἐρωτ. «Ἐὰν λάβω ὅλους τοὺς καστανοὺς κύβους, θὰ μείνουν ἄλλοι κύβοι εἰς τὸ κουτάκι;» Ἀπάντησις : «Μάλιστα, οἱ λευκοὶ κύβοι». Ἐπαναλαμβάνομεν τὴν πρώτην ἐρώτησιν : «Εἶναι περισσότεροι οἱ ξύλινοι κύβοι ἢ οἱ καστανοί;» Ἀπάντησις : «Οἱ καστανοί, διότι ἔχομεν μόνον 2 - 3 λευκοὺς». Κατὰ ταῦτα τὸ παιδί δυσκολεύεται νὰ κάμῃ συλλογισμούς καὶ νὰ συμπεριλάβῃ τὸ μέρος εἰς τὸ ὅλον, διότι συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν του ἐπὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια βλέπει πρὸς στιγμὴν καὶ μένει ἢ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἢ ἐπὶ τῶν μερῶν.

Αἱ συνεχεῖς συγκεντρώσεις τῆς προσοχῆς του καθιστοῦν αὐτὸ ἀνίκανον νὰ περνᾷ ἀπὸ τὴν μίαν κατάστασιν εἰς τὴν ἄλλην, νὰ ἐπανέρχεται ἀπὸ τὸ τέλος εἰς τὴν ἀρχὴν κατ' ἀντίστροφον σειρὰν ἐνεργειῶν καὶ νὰ κάμῃ οὕτω τὴν λεγομένην «*νοητικὴν ἀντίστροφον ἐνέργειαν*», (reversibilité), ἢ ὅποια προσδίδει τὴν βεβαιότητα εἰς τὸ ἄτομον νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ὅλου, παρὰ τὰς ἐξωτερικὰς μεταβολὰς του ἢ τὴν ἀλλαγὴν τῆς συνθέσεως τῶν μερῶν του. Δὲν δύναται ἀκόμη τὸ παιδί νὰ σκέπτεται διὰ τὴν πρόσθεσιν τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον, τὰς σχέσεις διαφορᾶς καὶ ὁμοιότητος, καθ' ὅτι ἢ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις ἐμφανίζει ἐκάστοτε διαφορετικὸν τὸ ἀντικείμενον ἢ τὴν σειρὰν ἢ τὴν ὁμάδα ἀντικειμένων.

ζ) **Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ πέριξ κόσμου.** Τὸ παιδί τῆς ἡλικίας τῶν 5—7 ἐτῶν ἐνδιαφέρεται συνεχῶς διὰ τὰ μεγάλα προβλήματα : «*ποῦ;*», «*πότε;*», «*γιατί;*» καὶ «*πῶς;*». Ἀξίζει νὰ ἴδωμεν ποῖαι εἶναι σκέψεις του εἰς αὐτά, αἱ ὅποια δύνανται νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἐρμηνείαν τῆς γενικῆς ἰδέας, τὴν ὅποیان ἐσχημάτισε διὰ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα.

Ἡ ἐννοια τοῦ χώρου : Ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις καὶ αἱ κινητικαὶ

ένέργειαι τοῦ παιδιοῦ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων βοηθοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν τοπολογικῶν ἐννοιῶν : τοῦ «πλησίον», τοῦ «μακρὰν», τοῦ «χωριστοῦ», τοῦ «ἀνοικτοῦ», τοῦ «κλειστοῦ», τῆς «ἐσωτερικότητος», τῆς «ἐξωτερικότητος», τῶν ἀπλῶν ἐννοιῶν τῶν σχημάτων, τῶν εὐθειῶν, τῆς προβολῆς, τῆς σκιᾶς. Ἀργότερον, εἰς τὸ ἐπόμενον στάδιον, θὰ ἀποκτήσῃ τὰς ἐννοίας τῆς Εὐκλείδειου Γεωμετρίας (ὀριζοντιότητος, παραλλήλων, γωνιῶν κλπ.).

Τὰς ἐννοίας τοῦ χώρου συναντᾷ εἰς τὴν φύσιν καθημερινῶς καὶ ἀναπαριστᾷ αὐτὰς εἰς τὰ ἰχνογραφήματά του. Τὸ ἀξιοπρόσεκτον ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὅτι δυσκολεύεται νὰ ἀναπαραστήσῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ κάμῃ εἰς τὴν πρᾶξιν. Πολλοὶ εἶναι αἱ πρὸς τοῦτο αἰτίαι. Μεταξὺ τῶν ἄλλων διακρίνομεν τὴν αἰτίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ τὴν διατήρησιν τοῦ μήκους τῶν γραμμῶν, τῶν ἀποστάσεων τῶν ἀντικειμένων, τῶν ἐπιφανειῶν τῶν σωμάτων, καθ' ὅτι ἡ ἀντίληψις, ἐμφανίζουσα ταῦτα πρὸς στιγμὴν διαφορετικὰ, τοῦ καταστρέφει τὴν ἐννοιαν τοῦ ὅλου.

Ἡ ἐννοια τοῦ χρόνου : Ἡ ἐννοια αὕτη συγγέεται μὲ ἐκείνην τοῦ χώρου. Ἡ χρονικὴ διαδοχὴ συγγέεται μὲ τὸ διάστημα, αἱ ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, τὸ «σήμερα», «χθές», «αὔριον» συγγέονται καὶ γίνονται μόνον κατανοητὰ, ἐφ' ὅσον παρασταθοῦν κατὰ τοπικὴν σειράν. Τὸ «πρότερον» ἐρμηνεύεται διὰ τοῦ «ἔμπροσθεν». Συγγέεται ἡ ἡλικία εἰς ἔτη μὲ τὸ ἀνάστημα τῶν ἀνθρώπων.

Αἱ ἐννοιαὶ τῶν φυσικῶν ποσοτήτων. Τὸ παιδί τῆς ἡλικίας αὐτῆς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ παραδεχθῇ τὴν διατήρησιν τῆς ὕλικῆς ποσότητος τῶν ἀντικειμένων, τοῦ βάρους των καὶ τοῦ ὄγκου των.

Παρουσιάζομεν π.χ. εἰς τὸ παιδί δύο σφαῖρας ἐκ πλαστιλίνης ἴσας κατὰ ποσότητα ὕλης, κατὰ βᾶρος καὶ ὄγκον. Ἐπιμηκύνοντες τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν, δηλ. μεταβάλλοντες τὸ σχῆμά της καὶ ζητοῦντες ἀπὸ τὸ παιδί νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἰσότητός των παρατηροῦμεν, ὅτι δὲν παραδέχεται πλέον τὴν ἰσότητά των εἰς ποσὸν ὕλης, εἰς βᾶρος. Νομίζει ὅτι ηὐξήθη τὸ ποσὸν ὕλης, τὸ βᾶρος καὶ ὁ ὄγκος εἰς τὴν ἐπιμηκυνθεῖσαν σφαῖραν. Τὸ παιδί πιστεύει, ὅτι μὲ τὴν μετατροπὴν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ ἀντικειμένου μεταβάλλεται καὶ τὸ ποσὸν ὕλης του. Ἡ ἀντίληψις, ἐν προκειμένῳ, κυβερνᾷ ἀπολύτως καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν νόησιν νὰ δύναται νὰ κάμῃ τὴν μεταπήδησιν ἀπὸ τὴν μίαν κατάστασιν εἰς τὴν ἄλλην καὶ νὰ ἐπανέρχεται ἐκ τῆς τελευταίας καταστάσεως εἰς τὴν ἀρχικὴν καὶ νὰ διαπιστώσῃ οὕτω τὸ παιδί τὴν διατήρησιν τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου. Λέγομεν, λοιπόν, ὅτι διανοεῖται κατὰ διαίσθησιν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐποπτείας (intelligence intuitive). Οἱ συλλογισμοὶ τοῦ εἶναι ἐσφαλμένοι καὶ πολλάκις εἰς τὸν ἄγευστον ψυχολογίας ἐνήλικον δύναται νὰ δημιουργήσουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ παιδιοῦ διανοητικῶς καθυστερημένου.

Ἐρμηνεία τῶν φαινομένων καὶ τοῦ κόσμου : Κατὰ τὴν περίοδον

αὐτὴν παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ παιδί ἐρμηνεύει τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ φαινόμενα συμφώνως πρὸς τὰς τάσεις τοῦ «ἐγώ» τοῦ τῆς ἡλικίας του καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς ιδιότητες τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω διακρίνομεν :

α) *Τὸν παιδικὸν ρεαλισμόν* : Κατ' αὐτὸν ἡ ἐγωκεντρικὴ τάσις τῆς ἡλικίας τοῦ ἀπαγορεύει πάντα διαχωρισμὸν καὶ πᾶσαν διάκρισιν μεταξύ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ. Λαμβάνει δηλαδὴ χώραν μίαν συγχώνευσιν τοῦ «ἐγώ» καὶ τῶν ἀντιληπτικῶν δεδομένων ἐκ τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο πιστεύει τὸ παιδί, ὅτι ἡ σκέψις εἶναι ἐγκατεστημένη εἰς τὸ στόμα καὶ συνδεδεμένη μὲ τὴν γλῶσσαν. Ἀποδίδει δηλ. ὑλικὴν ἔννοιαν εἰς πνευματικὰ φαινόμενα. Νομίζει, ὅτι πᾶν ὅ,τι βλέπει εἶναι στερεοποιημένον, ὑλικόν. Διὰ τοῦτο ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, τὸν καπνὸν καὶ τὴν σκιάν.

β) *Τὸν παιδικὸν ψυχισμόν* : Κατ' αὐτὸν τὸ παιδί νομίζει, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν συνείδησιν, προθέσεις καλὰς ἢ κακὰς, βούλησιν, ψυχικὰς ιδιότητας καὶ πολλάκις, μὴ δυνάμενον νὰ διαχωρίσῃ τὸ ὑποκειμενικὸν ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον ἀποδίδει τὰ ἰδανικὰ τοῦ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τὰ ὑλικά ἀντικείμενα. Κατὰ ταῦτα ἀκούομεν σοβαρὰς παρερμηνείας : Τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, τὰ χρήσιμα εἰς τὴν ζωὴν ἀντικείμενα, πάντα ὅσα ἔχουν ἴδιαν κίνησιν, οἱ ἀστέρες, τὰ σύννεφα, ὁ ἄνεμος, ἡ βροχὴ, ὅλα αὐτὰ ἔχουν συνείδησιν καὶ ζωὴν καὶ δρῶσιν εὐνοϊκῶς ἢ μὲ κακὴν πρόθεσιν πρὸς τὸ παιδί.

γ) *Τὴν τεχνητοκρατικὴν ἀντίληψιν* : Τὸ παιδί πιστεύει, ὅτι ὅλα τὰ ἀντικείμενα ἔχουν κατασκευασθῆ τεχνητῶς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν του. Οὕτως «ὁ ἥλιος εἶναι δημιουργημένος, διὰ νὰ μᾶς φωτίζῃ, ἡ δὲ βροχὴ, διὰ νὰ μᾶς δροσίζῃ». Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ πηγὴ τῶν πάντων, ὁ δημιουργὸς τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, τὰ ὅποια σκοπίμως κατασκεύασε διὰ τὴν ζωὴν του. «Δημιουργοὶ αὐτῶν εἶναι κατ' ἀρχὴν οἱ καλοὶ γονεῖς καὶ κατόπιν καὶ ὁ Θεός». Διὰ τοῦτο ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐννοίας τῶν ἀντικειμένων γίνεται μὲ τὴν δοξασίαν, ὅτι σκοπὸς καὶ δημιουργὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

* * *

Ὁ παιδικὸς ρεαλισμὸς, ὁ παιδικὸς ψυχισμὸς καὶ ἡ τεχνητοκρατικὴ ἀντίληψις συντελοῦν, ὥστε τὸ παιδί νὰ δημιουργῇ τοὺς «κόσμους τῆς φαντασίας του», νὰ ζῆ μὲ τοὺς μύθους του, νὰ συνομιλῇ μὲ τὰ ἄψυχα πράγματα καὶ νὰ συμπεριφέρεται μὲ τὸν παράδοξον ἐκεῖνον τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐκπλήσσει τοὺς ἐνηλίκους. Αἱ δοξασίαι αὗται, χωρὶς νὰ ἐξαφανισθοῦν τελείως, θὰ ὑποχωρήσουν συγχρόνως μὲ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ τοῦ παιδιοῦ εἰς ἡλικίαν 7 - 8 ἐτῶν, ὅποτε θὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐπικοινωνῇ συχνότερον μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα, νὰ ἀκούῃ τὰς σκέψεις καὶ ἐρμηνείας των διὰ τὸν κόσμον καὶ νὰ λαμβάνῃ περισσοτέραν συνείδησιν τοῦ «ἐγώ» του. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ἐκδηλώσεις λαμβάνει χώραν ὑπερβολικὴ ἐνέργεια τῆς ἀφομοιώσεως, καθ' ἣν ἐρμηνεύεται ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, συμφώνως πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς τάσεις καὶ τὰ ψυχικὰ προϋπάρχοντα δεδομένα, ἐνῶ εἶναι

άνεπαρκής ή ένέργεια τής προσαρμοστικής ρυθμίσεως τοῦ έσωτερικοῦ κόσμου πρὸς τήν πραγματικότητα τῶν φαινομένων καί άντικειμένων.

2ον Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ (2 - 7 έτών).

Μέχρι τής ήλικίας τῶν 3 έτών διακρίνομεν τὸ σχηματισμὸν τοῦ «έγώ» τοῦ παιδιοῦ. Κατ' άρχήν σχηματίζει τήν έννοιαν τής άτομικότητός του, δηλαδή τήν ταυτότητα τοῦ «έγώ» του εἰς διαφόρους θέσεις τοῦ χώρου καί κατόπιν τήν ταυτότητά του εἰς τὸν καθρέπτην καί εἰς τήν φωτογραφίαν. Ἄρχίζει καί χρησιμοποιεῖ τήν λέξιν «έγώ» καί πολλάκις άντιτίθεται πρὸς τοὺς περιβάλλοντας αὐτὸ άνθρώπους, οἱ ὅποιοι δέν συμφωνοῦν πρὸς τὰς σκέψεις του. Ἐπιδιώκει νά κερδίσῃ τήν άγάπην τοῦ ένός έκ τῶν γονέων συνήθως καί άνταγωνίζεται πρὸς τὸν ἕτερον.

Ἡ συνομιλία του πρὸς τοὺς ἄλλους λαμβάνει τήν μορφήν μονολόγου καί έξελίσσεται κατόπιν εἰς τήν μορφήν τοῦ «κοινωνικοῦ μονολόγου», κατὰ τὸν ὅποιον ὁμιλεῖ, διὰ νά έλκύσῃ τήν προσοχήν τῶν ἄλλων καί πολλάκις συνομιλεῖ μὲ άόριστα καί μὴ ὑπάρχοντα πρόσωπα μὲ τήν δοξασίαν, ὅτι τυγχάνει προσοχῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ἄπὸ τής ήλικίας τῶν 3 - 7 έτών τὸ παιδί εἶναι εἰς θέσιν νά συμμετάσχῃ εἰς μικρᾶς διάρκειας καί ὀλιγομελεῖς ὁμάδας καί συνεννοηται μὲ τοὺς συμπαίκτας διὰ τής συνομιλίας καί ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῶν χειρονομιῶν, τῶν κινήσεων καί τῶν πράξεων ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Εἶναι άνίκανον νά λάβῃ μέρος εἰς τὸ κοινὸν ἔργον τής ὁμάδος μέχρις άποπερατώσεώς του, καί, ένῶ διὰ τὸν λόγον αποφασίζει νά συμμετάσχῃ εἰς τήν συνεργασίαν, έν τῇ πράξει άσχολεῖται μόνον του, χωρὶς νά ὑπολογίζῃ τήν ὑπαρξιν τοῦ συνεργάτου, τὸν ὅποιον θεωρεῖ μόνον ὡς μέσον έξυπηρητήσεως, διὰ νά τοῦ προσφέρῃ τὰ άναγκαῖα διὰ τὰς παιδικὰς κατασκευὰς του άντικείμενα. Ἐπικρατεῖ εἰς τήν ήλικίαν αὐτὴν άπολύτως ὁ «έγωκεντρισμός», κατὰ τὸν ὅποιον τὸ παιδί άδυνατεῖ νά μεταφερθῇ εἰς τήν θέσιν τοῦ ἄλλου.

Κατὰ τήν θεωρίαν τής ψυχανάλυσεως (S. Isaacs) ή περίοδος αὕτη τῶν 3 - 6 έτών διακρίνεται ἀπὸ τήν έχθρότητα τοῦ παιδιοῦ, εἴτε πρὸς ἕν άτομον εἴτε πρὸς ὁμάδα ατόμων. Τὰ αίτια τής τοιαύτης ἐπιθετικότητος εἶναι: α) ή τάσις πρὸς κατοχήν (φόβος πρὸς άπώλειαν τοῦ κατεχομένου, έξ οὗ έχθρότης πρὸς τοὺς ἄλλους), β) ή τάσις πρὸς άπόκτησιν δυνάμεως καί ἐπιβολῆς πρὸς τοὺς ἄλλους (τὸ πρωτότοκον τέκνον πρὸς τὰ δευτερότοκα), γ) ή τάσις πρὸς άνταγωνισμὸν έξ αίτίας κοινῆς άγάπης πρὸς ἕν πρόσωπον, δ) τὸ συναίσθημα τής μειονεκτικότητος καί τής άγωνίας, ε) ή άνάγκη τής άμύνης τής ὁμάδος του ἔναντι τῶν έχθρῶν ή νέων μελῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο, κατὰ τήν θεωρίαν τής ψυχανάλυσεως, συμβάλλει εἰς τήν συνεργασίαν δύο παιδιῶν, διὰ νά άμυνθοῦν ἔναντι ένός τρίτου ή τῶν παιδιῶν μιᾶς ὁμάδος ἔναντιον ένός έχθροῦ ή νέων μελῶν εἰς τήν ὁμάδα.

Τὰ αἰσθήματα φιλίας καί ή άληθῆς συνεργασία ἔμφανίζονται εἰς τήν ήλικίαν τῶν 6 1/2 έτών (θεωρία τής ψυχανάλυσεως), κατὰ τήν ὁποίαν τὸ

παιδί αισθάνεται φιλίαν και συνεργάζεται με τὸν ἐνήλικον, καθ' ὅτι ἀσκεῖ ἐπ' αὐτοῦ γοητείαν και καθ' ὅτι δι' αὐτὸ ὁ ἐνήλικος ἀποτελεῖ τὸν ἰδεώδη τύπον, τὸ «ὑπὲρ - ἐγὼ» τοῦ παιδιοῦ. Συνεργάζεται ἐπίσης με ἄλλα παιδιά, ἐφ' ὅσον τοῦ προσφέρουν ἕν δῶρον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει εἰς αὐτό, ὅτι εἶναι ἄξιον νὰ δεχθῆ δῶρον και νὰ τύχη ἀγάπης. Αἱ ἀνωτέρω αἰτίαι προέρχονται ἐκ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξαρτήσεως τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὴν μητέρα του, τὴν ὁποῖαν δὲν θέλει νὰ ἀπολέσῃ και ὡς ἐκ τούτου τὰ συναισθήματά του αὐτὰ προεκτείνει και ἐκδηλώνει και δι' ἄλλα ἄτομα. Σὺν τῷ χρόνῳ ταῦτα θὰ ὑποχωρήσουν και τὸ παιδί θὰ ἀντιληφθῆ τὴν πραγματικότητα, ὡς ἔχει τῷ ὄντι αὕτη.

Ὁ ἠθικός βίος τοῦ παιδιοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔλλειψιν ἀτομικῆς, ἐλευθέρας, ἐνεργητικότητος, ἀπὸ τυφλὴν πειθαρχίαν εἰς τοὺς κανόνες τῶν μεγαλυτέρων, ἀπὸ ἐκτίμησιν τῶν διαφόρων πράξεων βάσει τοῦ ἀποτελέσματος των και οὐχὶ συμφώνως πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ ἐνεργοῦντος, και ἀπὸ ἔλλειψιν κατανοήσεως τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ψεύδους.

3ον Ο ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ (2 - 7 ἐτῶν)

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἰκανότητος πρὸς ὁμιλίαν βοηθεῖ εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ παιδιοῦ με ἄλλα ἄτομα. Οὕτω γεννῶνται τὰ ἀπλᾶ κοινωνικά συναισθήματα τῆς συμπαθείας και ἀντιπαθείας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχει τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς και ἀξίας. Ἐκ τῆς αὐτοεκτιμήσεως εἰς περιπτώσεις ἐπιτυχιῶν ἢ ἀποτυχιῶν γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς ἢ τῆς μειονεκτικότητος. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν μητέρα και πρὸς τὸν πατέρα συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν λεγομένων «οἰκογενειακῶν συναισθημάτων».

Βον ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ (7 - 11 ἢ 12 ἐτῶν)

1ον ΝΟΗΤΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

α) Αἱ διανοητικαὶ ἐνέργειαι τοῦ παιδιοῦ τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἀναφέρονται εἰς τὰ συγκεκριμένα πράγματα: Διὰ τῶν συμβόλων και ἐννοιῶν τὰς ὁποῖας ἀπέκτησε τὸ παιδί κατὰ τὸ προηγούμενον στάδιον, διὰ τῆς ὀριμάνσεως τοῦ νευρικοῦ του συστήματος και διὰ τῆς αὐξανομένης ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸ κόσμον, ἀποβαίνει ἰκανὸν νὰ διακρίνῃ εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τὰς ἰδιότητάς του και νὰ προβάλῃ εἰς ποικίλας ἐνεργείας ἐπ' αὐτῶν. Οὕτω δύναται νὰ εὕρσῃ ὁμοιότητας και νὰ συγκεντρώῃ ἀντικείμενα, διὰ νὰ δημιουργήσῃ τάξεις ὁμοίων πραγμάτων. Εὕρσκει ὡσαύτως διαφορὰς εἰς ἰδιότητας ἀντικειμένων και δημιουργεῖ σειρὰς αὐτῶν κατὰ μέγεθος.

Αἱ ἐννοιαὶ, με τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ βάθους και τοῦ πλάτους, εἶναι πλήρεις κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν τοῦ παιδιοῦ, καθ' ὅτι δύναται νὰ ἀποφανθῆ περὶ τοῦ συνόλου τῶν ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν τῶν ἀντικειμένων (=βάθος ἐννοίας) και περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὰς κοινὰς ἰδιότητάς των (=πλάτος ἐννοίας).

Τοιοιτοτρόπως, μεταξὺ πολλῶν ἀναμεμιγμένων ἀντικειμένων, κάμνει ἐπιλογὴν τῶν ὁμοίων και δημιουργεῖ «τάξεις» (=δένδρα, ἀρνάκια, πτηνὰ

κλπ.). Δύναται νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα μὲ τοὺς κύβους καστανοῦ καὶ λευκοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἀνεφέραμεν εἰς τὸ προηγούμενον στάδιον (2 - 7 ἐτῶν). Εὐρίσκει τὰς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ἐπὶ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου, ἀνακαλύπτει ἀναλογίας μεγεθῶν εἰς ἀντιστοίχους σειρὰς ἀντικειμένων, προβαίνει εἰς συγκρίσεις καὶ συσχετίσεις, καὶ εὐρίσκει τὴν συμμετρικὴν ἢ ἀσύμμετρον τοποθέτησιν ἀντικειμένων.

Πάντα ταῦτα κατορθώνει, διότι ἡ διανόησις του δύναται νὰ συνοργανώσῃ ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἀντιλήψεως, νὰ μεταπηδᾷ ἀπὸ τὴν μίαν κατάστασιν εἰς τὴν ἄλλην, νὰ παρακολουθῇ τὴν πορείαν τῆς κινήσεως ἢ ἀντιληπτικῆς μεταβολῆς τῶν ἀντικειμένων, νὰ συγκρατῇ τὴν πρώτην ἀντιληπτικὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου, νὰ προχωρῇ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν συνεχόμενων εἰκόνων αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκάστοτε διαφορετικαί, λόγω τῆς ἐνεργείας τοῦ παιδιοῦ ἐπ' αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐπανέρχεται ἐκ τῆς τελευταίας φάσεως τῆς πράξεως εἰς τὴν ἀρχικὴν. Τοιοῦτοτρόπως λαμβάνουν χώραν διανοητικαὶ ἐνέργειαι, κατὰ τὰς ὁποίας α) προστίθενται ἀντικείμενα, β) ἀφαιροῦνται τοιαῦτα ἀπὸ ἓν σύνολον, γ) λαμβάνουν χώραν αἱ ἴδιαι ἐνέργειαι ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων (ὡς ἐπανάληψις) καὶ δ) ἐπιτυγχάνονται ποικίλοι συνδυασμοὶ ἐνεργειῶν ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων, οἱ ὁποῖοι ὁδηγοῦν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ διανόησις, κατὰ ταῦτα, χαρακτηρίζεται α) ἀπὸ τὴν ἰκανότητα πρὸς σύνθεσιν ὄλων τῶν ἀπόψεων, β) ἀπὸ συνδυασμοὺς ποικίλων πράξεων καὶ γ) ἀπὸ ἀντίστροφον νοητικὴν ἐνέργειαν (ἐκ τοῦ τέρατος μιᾶς πράξεως ἐπάνοδος εἰς τὸ σημεῖον ἐνάρξεως).

Εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 6 1/2 - 7 ἐτῶν τὸ παιδί ἀποκτᾷ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ - συμβόλου, διότι πιστεύει πλέον ὅτι τὸ σύμβολον 3 π. χ. φανερώνει τὴν ὁμάδα τῶν τριῶν ὁμοίων πραγμάτων καὶ ὅτι τὸ 3 εὐρίσκεται εἰς μίαν σειρὰν πραγμάτων μετὰ τὸ 2 καὶ πρὸ τοῦ 4. Ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὸν J. Piaget εἶναι δημιούργημα τῆς ἐννοίας τῆς τάξεως ὁμοίων πραγμάτων καὶ τῆς σειρᾶς πραγμάτων διαφορετικῶν κατὰ μίαν ἰδιότητα.

Αἱ ἀνῳτέρω διανοητικαὶ λειτουργίαι δύνανται νὰ λάβουν χώραν μόνον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων ἢ τῶν εἰκόνων αὐτῶν. Ἀναφέρονται δὲ εἰς τὰ ἀντικείμενα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ χρόνου (διαδοχὴ εἰς τὸν χρόνον, σύνθεσις διαστημάτων, διατήρησις μηκῶν, σχέσεις τοῦ «πρὸ», «μετὰ», «πολύ», «ὀλίγον» κλπ.), εἰς τὰς ἀριθμήσεις πραγμάτων καὶ εἰς τὰ κεχωρισμένα μέρη ἀντικειμένων.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς διανοήσεως ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς λογικῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ ἀποτελοῦν τὰς λεγομένας «διανοητικὰς ἐνεργείας ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων». Κατ' αὐτὰς δηλαδὴ τὸ παιδί προβαίνει εἰς ταξινομήσεις, εἰς εὗρεσιν σχέσεων, εἰς ἀριθμήσεις, εἰς ἐνώσεις μερῶν καὶ στοιχείων διὰ τὸ ὅλον, εἰς μεταθέσεις καὶ μετρήσεις εἰς τὸν χρόνον καὶ χῶρον. Τὰς ἐνεργείας αὐτὰς οἱ ἐνήλικοι κάμνουν ἐν ἀπουσίᾳ τῶν ἀντικειμένων, διότι δύνανται νὰ ὑποθέσουν τὴν ὑπαρξίν των (νοερώς) καὶ τὰς σχέσεις των.

β) **Αἱ ἔννοιαι τῶν πραγμάτων :** Τὸ παιδί τῆς περιόδου αὐτῆς πα-

ραδέχεται π.χ. ὅτι τὸ τεμάχιον σακχάρως, βυθιζόμενον εἰς τὸ ὕδωρ, δὲν χάνει τὴν ὕλην του (7ον ἔτος), οὔτε τὸ βάρος του (9ον ἔτος) οὔτε τὸν ὄγκον του (10—11ον ἔτος). Πιστεύει ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπιμηκυνθεῖσα σφαῖρα ἐκ πλαστιλίνης δὲν μεταβάλλεται εἰς τὴν ποσότητα ὕλης (7ον ἔτος), οὐδὲ εἰς τὸν ὄγκον της (11ον ἔτος). Καὶ ταῦτα, διότι τὸ παιδί δύναται πλέον νὰ κάμη τὸν συλλογισμόν καὶ νὰ εἶπη, ὅτι οὐδὲν μετεβλήθη, καθ' ὅτι οὐδεὶς προσέθεσεν ἢ ἀφῆρεσε κάτι καὶ ὅτι, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χάνει ἐν ἀντικείμενον εἰς πάχος τὸ κερδίζει εἰς μῆκος (περίπτωσις τῆς σφαίρας). Κατὰ ταῦτα ὁ ρόλος τῆς ἀντιλήψεως, ἡ ὁποία ἐμφανίζει διαφορετικὰς ἐκάστοτε τὰς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων, δὲν εἶναι σοβαρὸς καὶ ἡ διανόησις, διὰ τῆς συνθετικῆς καὶ τῆς κατ' ἀντίστροφον σειρὰν ἐνεργείας της, βεβαιοῖ τὸ παιδί περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου τῶν πραγμάτων.

γ) **Αἱ ἔννοιαι τοῦ χώρου**: Εἰς τὰς τοπολογικὰς ἐννοίας, τὰς ἀποκτηθείσας κατὰ τὸ προηγούμενον στάδιον, προστίθενται τώρα αἱ ἔννοιαι τοῦ κατὰ προβολὴν διαστήματος (τῆς σκιᾶς, τῆς προοπτικῆς) καὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ Εὐκλείδειου διαστήματος (εὐθεῖαι γραμμαί, γωνίαι, κανονικὰ σχήματα, ὀριζοντιότης κλπ.).

δ) **Αἱ ἔννοιαι τοῦ χρόνου**: Τὸ παιδί δύναται νὰ γνωρίζῃ πλέον σαφῶς τὰς ἐννοίας: «προχθές», «μεθαύριον», τὴν διαφορὰν ἡλικίας, τὴν χρονικὴν σειρὰν γεγονότων κλπ.

ε) **Αἱ αἰτιώδεις σχέσεις**: Εὐρίσκει, κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν, τὰς αἰτίας πολλῶν ἐνεργειῶν καὶ κινήσεων μηχανημάτων ἀπλῶν, ἐργαλείων καὶ παιγνιδιῶν (π.χ. ποδηλάτου κλπ.). Ἐρμηνεύει ὀρθῶς σχεδὸν τὰς αἰτιώδεις σχέσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων ἢ δηλοῖ ἄγνοιαν.

στ) **Τὰ παιγνίδια του**: Παίζει ὁμαλῶς μὲ ἄλλα παιδιά καὶ ἀναγνωρίζει εἰδικούς κανόνας εἰς τὰ παιγνίδια του, ἐπιβλέπει τὸν συμπαίκτην διὰ τὴν τήρησιν τῶν κανόνων, δέχεται τὴν ἀλλαγὴν τῶν κανονισμῶν, ἐφ' ὅσον συμφωνοῦν ὅλοι οἱ συμπαῖκται. Μένει ἱκανοποιημένον ἀπὸ τὸ παιγνίδι διότι «νικᾷ κάποιον ἄλλον», διότι «εἶναι πιὸ δυνατός, πιὸ ἱκανός».

ζ) **Τὰ ἰχνογραφήματα τοῦ παιδιοῦ**: Ἰχνογραφεῖ μὲ ἀναλογίας καὶ προοπτικὴν, μὲ εὐθείας γραμμάς, μὲ ἀναπαράστασιν γεωμετρικῶν κανονικῶν σχημάτων. Περιορίζεται νὰ ἰχνογραφήῃ ἐν ἀντικείμενον μόνον ἀπὸ τὴν ἄποψιν, ἐκ τῆς ὁποίας βλέπει αὐτό.

η) **Ἡ γλῶσσα τοῦ παιδιοῦ**: Λόγω τοῦ πλούτου τῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας ἀποκτᾷ, δύναται νὰ ὁμιλῇ εὐχερῶς εἰς συνεχῆ λόγον, νὰ περιγράψῃ γεγονότα καὶ ἰδιότητας ἀντικειμένων καὶ νὰ χρησιμοποιῇ οὐσιαστικά, ρήματα, ἐπίθετα, ἀντωνυμίας, εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πτώσεις, τοὺς ἀριθμούς, τοὺς χρόνους καὶ τὰς ἐγκλίσεις.

2ον Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ (7—11 ἢ 12 ἐτῶν)

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τὸ παιδί ἐπιθυμεῖ τὴν συνεργασίαν μὲ ἄλλα παιδιά. Ὁ ἐγωκεντρισμὸς του ἔχει ἤδη ὑποχωρήσει καὶ δύναται πλέον

νά υπολογίζη καί τήν γνώμην τοῦ ἄλλου. Ὁ κοινωνικός του βίος χαρακτηρίζεται ἀπό α) κανονικὴν συζήτησιν κατὰ τὴν ὁμίλιαν καί β) ἀπὸ ἐπινοήσιν τρόπων συνεργασίας καί κατανομῆς τῆς ἐργασίας δι' ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἔργου καί ἀπὸ ἐκδηλώσεις ἀμοιβαίου σεβασμοῦ. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὅμως τῶν πράξεων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ ἔργου ἀποδεικνύεται ἀνίκανον τὸ παιδί νά συνεχίσῃ ἐργαζόμενον μετὰ τῶν ἄλλων, περιπίπτει εἰς τὸν ἐγωκεντρισμὸν του καί ἐργάζεται μόνον του καί διὰ λογαριασμὸν του.

Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀνταλλαγὴ γνώμων, τὰ τιθέμενα πρὸς λύσιν προβλήματα εἰς τὰ παιγνίδια του, τὰ ἀπαιτοῦντα τὴν συμμετοχὴν ὅλων τῶν μελῶν, ἡ ὑπακοὴ εἰς κοινοὺς κανονισμοὺς καί ἡ ἐξέλιξις τῆς διανοήσεως σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου θὰ συντελέσουν, ὥστε νά λάβῃ (τὸ παιδί τῆς ἡλικίας τῶν 11 ἐτῶν) συνειδησιν τῆς θέσεώς του ὡς μέλους μιᾶς ὁμάδος, ἡ ὅποια ὀφείλει νά ἐκτελέσῃ ἕν κοινὸν ἔργον.

Τὸ ἠθικὸν του κριτήριον συνίσταται : α) εἰς τὸ νά ἀποδίδῃ περισσότερον δίκαιον ἐκάστοτε εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του, ἢ εἰς τοὺς συμμαθητὰς καί φίλους του ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς κοινότητός του, παρὰ εἰς ἀνθρώπους ἔξω τῆς οἰκογενείας του, τοῦ σχολείου τοῦ, τῆς κοινότητός του. Πιστεύει πλέον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀληθείας διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον τῆς ὁμάδος καί ἀποκτᾷ τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν τοῦ ψεύδους καί, σὺν τῷ χρόνῳ, τῆς δικαιοσύνης καί τῆς εὐθύνης τῶν πράξεών του.

3ον Ο ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ (7—11 ἢ 12 ἐτῶν)

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐμφανίζονται τὰ ἠθικὰ συναισθήματα. Τὸ συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης γίνεταί διακριτὸν καί ἄσχετον ἀπὸ τὴν πειθαρχίαν καί σχετίζεται πρὸς τὰς κοινῶς ἀνεγνωρισμένας ἀξίας. Κρίνει τὸν συμπαίκτην, βάσει τῶν προθέσεων του καί οὐχὶ βάσει τοῦ αποτελέσματος. Ὑπάρχει ἡ ἀμοιβαιότης εἰς τὴν δικαιοσύνην. Ὁ κοινωνικός βίος του συντελεῖ, ὥστε νά παραδεχθῇ ὠρισμένας ἀξίας καί νά αἰσθάνεται σεβασμὸν πρὸς αὐτάς. Τὰ συναισθήματά του ἔχουν σταθερότητα πλέον.

Ἡδὴ ἐμφανίζεται καθαρῶς ἡ λειτουργία τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς νίκης μιᾶς τάσεως ἐναντίον ἄλλης, βάσει μιᾶς κλίμακος ἀξιῶν σταθερῶν.

Ἡ ἑτερονομία, ὁ μονόπλευρος σεβασμὸς, ἡ καταναγκαστικὴ καί τυφλὴ πειθαρχία παρέχουν πλέον ἔδαφος εἰς τὴν αὐτονομίαν, εἰς τὴν δημιουργίαν νέων κανόνων ἰδίας του ἐμπνεύσεως, εἰς τὴν συνειδητὴν πειθαρχίαν, εἰς τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν.

Τὰ συναισθηματικά, τὰ βουλευτικά καί κοινωνικά φαινόμενα τῆς περιόδου αὐτῆς (7—11 ἐτῶν) συνδέονται στενῶς πρὸς τὰ διανοητικὰ τοιαῦτα. Ἡ ἠθικὴ ἀποτελεῖ τὴν λογικὴν τῶν συναισθημάτων του, ἡ δὲ λογικὴ τῆς διανοήσεώς του τὴν ἠθικὴν τῶν νοητικῶν του σκέψεων καί ἐνεργειῶν.

Γ'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΦΗΒΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΦΗΒΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ (ἀπὸ τοῦ 12—18 ἢ 20 ἔτους).

1ον ΝΟΗΤΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ (12—14 ἐτῶν)

Αἱ νοητικαὶ λειτουργίαι, κατὰ τὴν περίοδον τῶν 12 ἢ 13 ἐτῶν, ἔχουν ὡς ἔργον τὴν ταξινομήσιν τῶν ὁμοίων πραγμάτων, τὴν εὗρεσιν σχέσεων, τὴν ἔνωσιν μερῶν πρὸς δημιουργίαν τοῦ ὅλου, τὴν ἀρίθμησιν καὶ τὴν μέτρησιν εἰς τὸν χῶρον καὶ χρόνον, καὶ πάντα ταῦτα ἐν ἀπουσίᾳ πλέον τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων ἢ τῶν εἰκόνων αὐτῶν. Ἡ διανόησις ἤδη δύναται νὰ ὑποθέσῃ τὴν ὑπαρξίν πραγμάτων καὶ οὕτω τὸ παιδί σκέπτεται ἐπὶ τῶν προτάσεων καὶ ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν μόνον. Αἱ διανοητικαὶ ἐνέργειαι ἀποβαίνουν πλουσιώτεροι, δύνανται νὰ ἀναφέρωνται ταυτοχρόνως εἰς πολλὰ καὶ ποικίλα ἀντικείμενα, καθ' ὅτι πλέον ἢ ἀντίληψις δὲν δεσμεύει αὐτὰς οὐδόλως (ἐμφανίζουσα τὰς ιδιότητας καὶ τὰς διαφόρους ὀψεις τῶν ἀντικειμένων). Τὸ παιδί πλέον παραδέχεται τὴν διατήρησιν τῆς ὕλης, τοῦ βάρους, τοῦ ὄγκου καὶ τῶν σχέσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ δύναται νὰ σκέπτεται ἐπὶ μιᾶς μόνον ιδιότητος, νὰ ἀπομονώσῃ τὰς ἄλλας καὶ νὰ μελετᾷ πιθανὰς μεταβολὰς. Εἶναι εἰς θέσιν νὰ προβάλῃ εἰς ποικίλας ὑποθέσεις διὰ τὴν λύσιν ἐνὸς προβλήματος, νὰ ἐλέγχῃ τὴν πιθανότητα τῶν ὑποθέσεων, νὰ ἀποκλείῃ πολλὰς ἐξ αὐτῶν καὶ νὰ καταλήγῃ εἰς μίαν ἢ δύο ὑποθέσεις συγκεντρούσας τὰς περισσοτέρας πιθανότητας. Δύναται νὰ εὕρῃ ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων ἢ τῶν μερῶν αὐτῶν, νὰ προβάλῃ εἰς συνθέτους ταξινομήσεις καὶ εἰς ποικίλους συνδυασμούς. Αἱ ἐνέργειαι αὗται χαρακτηρίζουν τὴν ἀφαιρετικὴν σκέψιν καὶ βοηθοῦν τὸ παιδί νὰ λύῃ τὰ προβλήματα τῶν φυσικῶν φαινομένων, τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

2ον. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ (12—14 ἐτῶν).

Αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις τοῦ παιδιοῦ τῶν 12 - 14 ἐτῶν πολλαπλασιάζονται καὶ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀληθῆ συνεργασίαν. Ἐνώπιον τῶν πρὸς λύσιν προβλημάτων ἢ τοῦ κοινοῦ πρὸς δημιουργίαν ἔργου, ἕκαστος δύναται νὰ ἐκθέσῃ τὴν γνώμην του, νὰ συζητῇ ὑπολογίζων τὴν σκέψιν τοῦ ἄλλου, νὰ βοηθῇ εἰς τὴν ὅλην ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας καὶ νὰ ἀναλαμβάνῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν ρόλον του εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν. Εἶναι εἰς θέσιν νὰ ζῆ τὸν ἀληθῆ κοινωνικὸν βίον, καθ' ὅτι δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς του συναισθηματικὰς καταστάσεις καὶ τάσεις τῆς στιγμῆς, νὰ λάβῃ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ὑποκειμένου, νὰ συγχρονίσῃ τὴν προσπάθειάν του πρὸς τὰς τοιαύτας τῶν ἄλλων, νὰ συγκρίνῃ καὶ νὰ συνδιοργανώσῃ τὰς διαφόρους ἀπόψεις, νὰ ἐργάζεται συνεχῶς εἰς τὴν ὁμάδα, νὰ ὑφίσταται τὰς ἐπιδράσεις τῆς, νὰ δημιουργῇ μετὰ τῶν ἄλλων νέους κανόνας καὶ νὰ αἰσθάνεται πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν.

Ὁ ἠθικὸς του βίος ὁμοιάζει πρὸς τὸν τοῦ ἐνηλίκου, καθ' ὅτι κατανοεῖ σαφῶς τὴν ἐννοιαν τῆς δικαιοσύνης, τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων, ἔχει συνείδησιν τῶν ὑποχρεώσεών του καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν ὀλοκλήρωσίν του εἰς τὴν κοινωνίαν.

3ον Ο ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ (12—14 ἐτῶν)

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐμφανίζονται νέα συναισθήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας. Συναισθήματα κοινωνικά, αἰσθητικά, πατριωτικά, μεταφυσικά, θρησκευτικά χαρακτηρίζουν τὴν ἡλικίαν αὐτὴν καὶ βοηθοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ. Τὸ παιδί συνθέτει τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον του, δημιουργεῖ μίαν κλίμακα ἀξιῶν καὶ κοινωνικοῦ βίου καί, μὲ τὴν διάνοησιν τῶν ἀφηρημένων συλλογισμῶν του, ἀποκτᾷ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτως ἐτοιμάζεται νὰ εὐρέθῃ μετ' ὀλίγον εἰς τὴν περίοδον τῶν μεγάλων κρίσεων τῆς ἐφηβικῆς τοῦ ἡλικίας (13—18 ἐτῶν).

*
* *

Ἐδώσαμεν ἀνωτέρω μίαν εἰκόνα τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενεύης. Τὰ ἐξ αὐτῆς πορίσματα διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν εἶναι πολύτιμα. Δύνανται νὰ ἀναφέρονται α) εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων γνώσεων καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν δεξιοτήτων, β) εἰς τὴν ἐπινόησιν διδακτικῶν συστημάτων αὐτενεργείας, γ) εἰς τὴν σύνταξιν τῶν προγραμμάτων, δ) εἰς τὴν λύσιν πολλῶν μεθοδολογικῶν προβλημάτων, ε) εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν μαθητῶν καὶ στ) εἰς τὴν διάπλασιν ἠθικοῦ χαρακτήρος (1). Τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς ἐξαγωγῆς παιδαγωγικῶν πορισμάτων ὀφείλει νὰ μᾶς ἀπασχολῇ σοβαρῶς, οὐχὶ μόνον καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψυχολογικὴν Σχολὴν τῆς Γενεύης, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας Σχολὰς (Wallon, Gesell) τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς χαρακτηρολογίας. Ὄφειλομεν οὐχὶ μόνον νὰ τοποθετοῦμεν ἕκαστον μαθητὴν ἐκ τῶν προτέρων, βάσει τῆς ἡλικίας, εἰς ἓν πλαίσιον ψυχικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ νὰ δυνάμεθα νὰ εὐρίσκωμεν τὰς ἀτομικὰς του διαφορὰς καὶ ἴδια τὸν χαρακτήρα του. Σήμερον γίνεται δεκτὸν ὅτι μόνον οἱ κατὰ τὸν C. Jung ψυχολογικοὶ τύποι τοῦ ἐξωστρεφοῦς καὶ ἐνδοστρεφοῦς καὶ οἱ ἀντίστοιχοι τούτων τοῦ κυκλοθύμου καὶ σχιζοθύμου, κατὰ τὴν χαρακτηρολογίαν τοῦ E. Kretschmer, δύνανται νὰ διακριθοῦν καὶ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἀκόμη ἡλικίας. Διὰ ταῦτα, ἐν συνεχείᾳ, κρίνομεν ὠφέλιμον νὰ ἐκθέσωμεν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τύπων τούτων διὰ τὸν μαθητὴν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, συμφῶνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Γερμανοῦ ψυχολόγου Oswald Kroh (2). Θεωροῦμεν ὡσαύτως σκόπιμον κατόπιν νὰ ἐκθέσωμεν ἐν περιλήψει τὰς ἐννοίας καὶ σκέψεις τοῦ παιδιοῦ περὶ τῆς ἠθικῆς, περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν Σχολὴν τοῦ κ. Gesell.

II. ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Α'. Ὁ κυκλόθυμος μαθητής : Οὗτος εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

1. Ἰδέ : Κ. Ι. Κίτσου : « Ἀπόψεις ἐκ τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενεύης καὶ παιδαγωγικὰ πορίσματα » : περ.οδικόν : « Ἐπιστημονικὸν Βῆμα τοῦ Διδασκάλου ». Ἰανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος, Ἀπρίλιος 1954.

2. Σπ. Καλλιὰφα : Πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, 1952.

ζωηρός, άνοικτόκαρδος και έλεύθερος εις τας έκδηλώσεις του. Άκολουθει με προθυμίαν τήν διδασκαλίαν όλων τών μαθημάτων ώς τι αυτονόητον. Ή προσοχή του άποτρέπεται εύκόλως δια νέων έντυπώσεων. Προσαρμόζεται με εύκολιαν εις νέας καταστάσεις. Τήν προσοχήν του προσελκύουν ίδια τὰ χρώματα. Αί παρατηρήσεις του είναι πολλάκις άνακριβείς. Εύκόλως αντιπαρέρχεται δυσάρεστα γεγονότα. Έχει πρακτικά ένδιαφέροντα και είναι επιχειρηματικός και φίλεργος. Ύστερεί πολλάκις ή κριτική του δύναμις και τὸ συναίσθημά του έγείρεται εύκόλως. Εύχαρίστως βοηθεί τὸν παρακαλοῦντα αυτόν, δέν είναι μνησίκακος, διατηρεί στενήν έπαφήν με τὸ περιβάλλον και είναι αγαθός. Πρὸς παντοίας επιδράσεις άντιδρᾶ καταλλήλως. Είναι προσφιλης εις συμμαθητάς και διδασκάλους. Πολλάκις έμφανίζει υπερβολικήν ζωηρότητα, ένῶ άλλοτε δεικνύει καταθλιπτικήν κατάστασιν.

Β'. **Ο σχιζόθυμος μαθητής :** Είναι πάντοτε προσεκτικός, άποσύρεται από τούς άλλους και έπιδεικνύει ιδιαίτερον διαφέρον εις ώρισμένα μαθήματα και άσχολίας. Είναι πιστός εις τὸ καθήκον και έπιμελής. Δέν άποσπᾶ τήν προσοχήν του εύκόλως από τὰ ένδιαφέροντα αυτόν πράγματα. Δέν δύναται νά κατανέμη τήν προσοχήν του εις πολλά πράγματα. Παρατηρεί με άκριβειαν. Δυσάρεστα βιώματα τὸν άκολουθοῦν επί μακρόν και είναι μνησίκακος. Παρουσιάζει τάξιν εις τὸν βίον του. Ένωρίς έγείρεται ή δύναμις τοῦ κρίνειν και εις τήν ζωήν του φαίνεται ὅτι ακολουθεί γενικά άξιώματα. Συνδέεται με ὀλίγους μόνον φίλους. Εύχαρίστως σκέπτεται περι τοῦ έαυτοῦ του.

Οί δύο αυτοί τύποι είναι ὁμαλοί και οὔδεις έξ αυτών είναι άνώτερος τοῦ άλλου. Ο μαθητής, άνήκων εις ένα έκ τών τύπων τούτων, πρέπει νά τύχη ιδιαίτερας προσοχῆς και άγωγῆς, δια νά άποκτήση και μερικά χαρακτηριστικά έκ τοῦ άλλου τύπου. Άλλως διακινδυνεύει νά άποβῆ τύπος μονομερῆς και νά καταλήξη εις τοιοῦτον παθολογικῆς μορφῆς.

Έκ τούτου συνάγεται ή μεγάλη σημασία τῆς χαρακτηρολογίας δια τήν Παιδαγωγικήν Ψυχολογίαν.

ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ, ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

(Κατά τήν έξελικτικήν ψυχολογίαν τῆς Σχολῆς τοῦ Α. Gesell).

Αί έκτιθέμεναι έν συνεχείᾳ άπόψεις αναφέρονται εις τὰ πορίσματα τῆς Σχολῆς τοῦ Α. Gesell, διατυπωθέντα εις πολλά συγγράμματά του, έκ τών ὁποίων μερικά μετεφράσθησαν εις τήν Γαλλικήν, ώς π.χ. «Le jeune enfant dans la civilisation moderne», Paris 1948, «L'enfant de 5 à 10 ans» Paris, P.U.F. 1949 κλπ.

Αί άπόψεις τῆς Σχολῆς αὐτῆς τυγχάνουν ιδιαίτερας προσοχῆς εις τὰ Γαλλικά Ψυχολογικά Ίνστιτούτα.

—Ο κ. Arnold Gesell είναι Διευθυντής τῆς «Κλινικῆς δια τήν ανάπτυξιν τοῦ παιδιοῦ» εις τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Yale εις New—Haven τῆς

Ἀμερικῆς. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη πειραματίζεται μὲ ἄλλους ἐπιστήμονας καὶ μελετᾷ ἐπιστημονικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχοσωματικῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ. Κατὰ τὰς μελέτας του διεπίστωσεν : α) ἰδιαίτερα στάδια εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἔτη τῆς ἡλικίας καὶ β) μίαν ἐσωτερικὴν δύναμιν τῆς παιδικῆς προσωπικότητος πρὸς ἐξέλιξιν. Ἡ ὥριμανσις τοῦ παιδιοῦ, προΐούσης τῆς ἡλικίας του, καὶ ἡ ἀποκτωμένη πειρὰ του ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Gesell, τοὺς παράγοντας, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ἀνάπτυξιν του.

Ἡ ἐξελικτικὴ ψυχολογία τοῦ Ἀμερικανοῦ ἐπιστήμονος ἀναφέρεται εἰς δέκα κύρια σημεῖα τῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 10—11 ἐτῶν, ἧτοι : α) Χαρακτηριστικὰ τῶν κινήσεων τοῦ παιδιοῦ, β) ἀτομικὴ ὑγιεινή, γ) ἐκδηλώσεις τῶν συγκινήσεων καὶ ἀψιθυμιῶν, δ) φόβοι, τρόμοι καὶ ὄνειρα τοῦ παιδιοῦ, ε) τὸ «ἐγὼ» καὶ τὸ φύλον, στ) αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, ζ) τὸ παιγνίδι καὶ ὁ ἐλεύθερος χρόνος τοῦ παιδιοῦ, η) ἡ σχολικὴ ζωὴ, θ) ὁ ἠθικὸς βίος, ι) φιλοσοφικαὶ σκέψεις τοῦ παιδιοῦ.

Θὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω τὰ πορίσματα μόνον περὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς, τοῦ Σύμπαντος καὶ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ παιδί. Δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν τὰ ἐκτιθέμενα χαρακτηριστικὰ ἐκάστης περιόδου τῆς ἡλικίας του ὡς αὐστηροὺς κανόνας, οὐδὲ ὡς ὑποδείγματα. Ἀπεικονίζουσι ἀπλῶς τοὺς τύπους ἐκείνους τῆς διαγωγῆς, τοὺς ὁποῖους θὰ ἠυχόμεθα ἢ δὲν θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ ἔχη τὸ παιδί τῆς δοθείσης περιόδου. Κάθε παιδί παρουσιάζει ἰδιαιτέραν ψυχολογικὴν σύνθεσιν κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν του, ἢ ὁποία εἶναι προσωπικὴ εἰς αὐτό. Τὰ περιγραφόμενα ἐδῶ φαινόμενα τοῦ βίου του δύνανται νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύσωμεν καλλίτερον τὴν ἀτομικότητά του καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ἐπίπεδον τῆς ὠριμότητός του.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ περὶ τῶν φιλοσοφικῶν σκέψεων τοῦ παιδιοῦ ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὸ σχολεῖον. Αἱ ἐκτιθέμεναι ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις ἀναφέρονται, βεβαίως, εἰς τὰ παιδιὰ τῆς Ἀμερικῆς. Δὲν νομίζομεν ὁμῶς, ὅτι θὰ εἶναι πολὺ διαφορετικαὶ ἀπὸ ἐκείνας τῶν ἑλληνοπαίδων. Εἶναι, ἐξ ἄλλου, ἀπαραίτητον νὰ ἀνοιχθοῦν οἱ ὀρίζοντες πρὸς δημιουργίαν μιᾶς ἑλληνικῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας. Ὡρισμένοι πειραματικαὶ ἐργασίαι τῶν κ.κ. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Γ. Σακελλαρίου καὶ Σ. Καλλιᾶφα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν, τῆς ὁποίας τὴν συνέχειαν δύνανται νὰ πραγματοποιήσουν καὶ ἄλλοι παιδαγωγοὶ καὶ ψυχολόγοι τῆς πατρίδος μας, οἱ ὁποῖοι θὰ πιστεύουν, ὅτι ἡ Παιδαγωγικὴ δὲν εἶναι μόνον φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ἐπιστήμη μὲ τοὺς νέους προσανατολισμούς της α) τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν καὶ β) τὴν Πειραματικὴν Παιδαγωγικὴν.

Α'. ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἄρκετὰ δύσκολον καὶ ἀκανθῶδες. Κάθε συζήτησις ἀναφερομένη εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν ἢ τῶν ἐνηλί-

κων προκαλεῖ ἀναπόφευκτα τὴν δημιουργίαν συγκεχυμένων συγκινήσεων καὶ ἀντιτιθεμένων ἰδεῶν. Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀπομακρύνῃ κανεὶς τὰς ἤδη σχηματισθείσας ἰδέας τῶν ἐνηλίκων περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον «ὠφείλε» τὸ παιδί νὰ κάμῃ καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν εὐκόλως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κάμνει τὸ παιδί καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀληθές καὶ ὀρθὸν ἠθικῶς δι' αὐτό.

Ὁ πολιτισμὸς μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἠθικὰς κατευθύνσεις καὶ κανόνας, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ διατηρήσωμεν, ὥστε νὰ ἐπιζήσῃ οὗτος.

Οἱ σοφοί, κατὰ τὰς διαφόρους γενεάς, ἔχουν συζητήσει τὰ αἰώνια προβλήματα τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ. Ἡ φιλολογία κάθε λαοῦ παρουσιάζει ποικίλα τεκμήρια περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀμαρτίας, τοῦ καθήκοντος, τῆς πειθαρχίας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς συγγνώμης, τῆς εὐθύνης, τῆς καθάρσεως, τῆς ἀμοιβῆς, τῆς σωτηρίας, τοῦ σφάλματος. Εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ παιδιοῦ, δὲν εἴμεθα πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν, ὅπου ἐγένετο συζήτησις περὶ τῆς ἐκ γενετῆς διαφθορᾶς του.

Αἱ τοιαῦται χίμαιραι τοῦ παρελθόντος, λέγει ὁ Gesell, δὲν ἔχουν ἐξαφανισθῆ ἀκόμη. Ὅλοι π.χ. συνδέομεν τὰς σκέψεις μας μὲ ὠρισμένα αὐθεντικὰ δόγματα ἀπολύτου ἰσχύος, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἴδωμεν καθαρὰ τὴν ἀληθῆ καὶ συνεχῶς μεταβαλλομένην ἰδιοσυστασίαν τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν του, ὑπὸ διαφόρους προόδους καὶ εἰς τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς διαγωγῆς του. Οἱ ἰδιαιτέροι μηχανισμοὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδιοῦ ἀρχίζουσι ἀπὸ τὴν μικρὰν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ συνεχίζουσι καθ' ὅλην τὴν ἐφηβείαν, προοδευτικῶς πλουτιζόμενοι εἰς τελειότητα.

Ἴδου μερικαὶ ἐρωτήσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν: Πότε σχηματίζεται ἡ ἠθικὴ εἰς τὸ παιδί; Ὄταν συγκρίνῃ κανεὶς τὴν ἀφάνταστον ἠθικὴν ἐξέλιξιν τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὰ δέκα πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, μὲ τὴν αὐξήσιν ἐκείνην τὴν σχετικῶς μικροτέραν, κατὰ τὰ ἐπόμενα δέκα ἔτη, δὲν διαπιστώνει ἀληθῶς ἐξαιρετικὰς προόδους; Μέχρι ποίου σημείου οἱ ἐνηλικές ἔχουσι διαβῆ τὰς βαθμίδας τῆς ἠθικῆς τῆς πρώτης καὶ δευτέρας παιδικῆς τῶν ἡλικίας;

Εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ψυχολογίαν δὲν ἐνδιαφέρει τόσον ὁ ὀρισμὸς τῆς ἠθικῆς ὡς ἰκανότητος νὰ διακρίνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ πράξεις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅσον ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς τῆς ἰκανότητος, ὅπως ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀτόμου.

Τὸ παιδί δὲν γεννᾶται μὲ μίαν ἀδύνατον ἠθικὴν συναίσθησιν, ἡ ὁποία θὰ ἐνδυναμοῦται κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν του. Γεννᾶται μὲ μερικὰς διαθέσεις καὶ δυνατότητας, αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς μίαν προοδευτικὴν διοργάνωσιν, λέγει ὁ κ. Gesell.

1) Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 6 ἐβδομάδων τὸ παιδί χαμογελᾷ μόνον του. Πρόκειται περὶ ἐνός «ἐγώκεντρικοῦ μειδιάματος». Κατὰ τὴν 8ην ἐβδομάδα ἀπαντᾷ μὲ ἓνα χαμόγελο εἰς τὸ φαιδρὸν πρόσωπον τῆς μητέρας του— χαμόγελο ἀπαντήσεως καὶ ἐπικοινωνίας μὲ τὸν συνάνθρωπον.

2) Κατὰ τὴν 12ην ἐβδομάδα τὸ παιδί λαμβάνει αὐθορμήτως τὴν πρω-

τοβουλίαν δι' ἓν παρόμοιον χαμόγελον — χαμόγελον ἀμοιβαίων κοινωνικῶν σχέσεων. Εἰς τὰ διαδοχικὰ αὐτὰ μειδιάματα διακρίνομεν τὸν δυναμισμὸν, ὁ ὁποῖος κατευθύνει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ παιδιοῦ. Ὁ βασικὸς αὐτὸς δυναμισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνεται σταθερῶς μὲ τὰς συνεχῶς πλουτιζομένας ἐπεξεργασίας κατὰ τὴν ἑλικοειδῆ πορείαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδιοῦ, διακρίνεται εἰς τρεῖς φάσεις : α) ἐγωκεντρικὴν φάσιν, β) φάσιν τῆς κοινωνικῆς συσχετίσεως καὶ γ) τὴν ἀλληλοδιαδόχως ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν φάσιν.

3) Τὸ βρέφος εἶναι ἤδη εὐαίσθητον εἰς τὰ μειδιάματα τῆς ἐπιδοκιμασίας. Μετ' ὀλίγον, ὁμοίως, θὰ εἶναι εὐαίσθητον καὶ εἰς τὰς συνοφρυώσεις τῶν ἐνηλίκων. Πολὺ ἔνωρις (περὶ τὴν 36ην ἑβδομάδα) ἀντιδρᾷ εἰς τὸ προειδοποιητικὸν «μή !. μή !..» ὅπως τὸ μέλος μιᾶς κοινωνίας ἔναντι αὐστηρᾶς ρητῆς διαταγῆς. Εὐρίσκομεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὰ σπέρματα τῆς ἀπαγορεύσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀποδοκιμασίας. Περὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας του τὸ βρέφος ἔχει ἀναπτύξει τόσον τὰς «κοινωνικὰς σχέσεις του», ὥστε θέλει νὰ δημιουργῇ εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἄλλους. Εὐχαριστεῖται νὰ ἐπαναλάβῃ πράξεις, αἱ ὁποῖαι κάμνουν τοὺς ἄλλους νὰ γελοῦν.

4) Τὸ παιδί δέχεται τὸν πολιτισμὸν τῆς κοινωνίας του καὶ ἐγκλείεται οὕτως εἰς σύνθετον δίκτυον μειδιαμάτων καὶ συνοφρυώσεων, ἐπιδοκιμασιῶν καὶ ἀποδοκιμασιῶν. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς, ὅτι ἠθικὴ του συγκρότησις ἐπετεύχθη. Ὅμως, ἀπαιτεῖται προσοχὴ, διότι περὶ τὸν 15ον μῆνα ἔχει ἤδη τόσον ἰσχυρὰν θέλησιν, ὥστε δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ «μή !.. μή...». Ἐπιμένει νὰ ἐνεργῇ μὲ τὰς ἰδίας του δυνάμεις καὶ ἐνίοτε μέχρις ὑπερβολῆς. Δὲν δέχεται πλέον τὴν προστασίαν, τὴν ὁποῖαν ἐπεθύμει κατὰ τὸν 12ον μῆνα. Ρίπτει κάτω τὰ παιγνίδια του κατὰ αὐταρχικὸν τρόπον. Δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα ἠθικὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν θορυβώδη καὶ πεισματῶδη διαγωγὴν του, διότι εἶναι ἀκόμη πολὺ μικρὸν. Μὲ ἐπιείκειαν κρίνοντες, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν εὐνοϊκὴν καὶ ἐποικοδομητικὴν σημασίαν τῶν μεταβολῶν τῆς αὐξήσεώς του, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν ἐνώπιόν μας.

Παρὰ ταῦτα, ἡ διαγωγὴ τοῦ παιδιοῦ πολὺ συχνὰ ἐρμηνεύεται κακῶς, ἐξ αἰτίας μιᾶς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ὅταν πλησιάζῃ π. χ. ἡ ἑορτὴ, τῶν γενεθλίων τοῦ παιδιοῦ, εἰς Ἀμερικὴν ὁ κάθε γονεὺς, ἐπιθυμῶν τὸ ἀπόλυτον μὲ τὴν αὕξησιν τῆς ἡλικίας, περιμένει πολλὰ ἀπ' αὐτό. Ἡ ἔξις τοῦ παιδιοῦ διὰ τὴν καθαριότητα δύναται ν' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα τῆς ἀπολύτου ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας τῶν γονέων. Τὸ παιδί περὶ τὸν 18ον μῆνα χαμηλώνει, ἀπὸ ἐντροπὴν, τὴν μικρὰν κεφαλὴν του, ἐὰν θεωρηθῇ «ὑπεύθυνον» διὰ τὴν «λάσπην εἰς τὸ πάτωμα». «Εἶναι πλέον ὑπεύθυνον», λέγουν οἱ γονεῖς. Ἀπαντᾷ συνήθως ἀποτόμως εἰς τὰς κρίσεις τῶν γονέων καὶ ἀποδίδει τὴν κακὴν πράξιν εἰς κάποιον ἄλλον, ὡς νὰ ἐζήτηι μιαν τυχαίαν δικαιολογίαν. Γεννᾶται ὁμως ἓνα ἐρώτημα :

Τὰ ἀνωτέρω μᾶς φανερώνουν, ὅτι τὸ μικρὸν παιδί τῆς προσχολικῆς

ήλικίας διακατέχεται από μίαν ήθικὴν συναίσθησιν καὶ δύναται κανεὶς νὰ τὸ θεωρῇ ἱκανὸν νὰ ἐντρέπεται διὰ τὰς πράξεις του καὶ νὰ ἔχη συνείδησιν διὰ τὸ σφάλμα του;.. Ἐὰν ἡ ήθικὴ συναίσθησις ἦτο μία λειτουργία ἰδιαιτέρα τοῦ πνεύματος, θὰ ἀπαντούσαμεν θετικῶς, λέγει ὁ Gesell.

Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓν σύστημα ἀφαντάστως σύνθετον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ διαχωρίσωμεν τὰ στοιχεῖα τῆς συναισθήσεως. Διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ήθικὴν σημασίαν τῆς διαγωγῆς ἑνὸς παιδιοῦ 18 μηνῶν, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν αὐτὸ εἰς ὅλας τὰς ἰδιότητάς του καὶ ὄχι εἰς μόνην τὴν συνείδησίν του.

Δὲν νομίζομεν, λέγει ὁ κ. Gesell, ὅτι ἡ συναίσθησις τῆς εὐθύνης ἐκ μέρους του εἶναι βαθεῖα καὶ ὅτι διακατέχει ὀλόκληρον τὴν προσωπικότητά του. Εἶναι τώρα ἀνίκανον, πιθανόν, νὰ «κοκκινίζη», ἂν καὶ, ἔν ἡ δύο ἔτη κατόπιν, τὸ πολὺ εὐαίσθητον παιδί δύναται νὰ «κοκκινίζη», ὅταν τὸ ἐπιπλήττη κανεὶς δι' ἓν σφάλμα του.

Ἡ ἐμβρόντητος ὄψις τοῦ παιδιοῦ τῶν 18 μηνῶν φανερῶνει μίαν ἀπλὴν μορφήν δειλίας καὶ συστολῆς, συνδεδεμένην πολλάκις μὲ τὰς λειτουργίας τῆς ἀφοδεύσεως, αἱ ὁποῖαι συσχετίζονται μὲ ποικίλας συγκινήσεις.

Ἡ ήθικὴ συναίσθησις εἶναι ἀκόμη ἀσθενής. Θὰ χρειασθοῦν ἀρκετὰ ἔτη ὠριμάνσεως καὶ πείρας, ὥστε νὰ καταστῇ ἱκανὸν τὸ παιδί δι' ἄνωτέρας ήθικὰς κρίσεις.

5) *Τὸ παιδί τῶν 2 1/2 ἐτῶν* ἀσχολεῖται συχνάκις μὲ τὴν πραγματοποίησιν δύο ἀντιθέτων σκοπῶν. Τὰ ἄκρα τὸ ἐλκύουν ἴσως ἐξ ἴσου. Μὲ τὴν πείραν ὅμως καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐνηλίκων μαθαίνει νὰ ἐκλέγῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν αὐξανομένων ἱκανοτήτων του. Περὶ τὸ 3ον ἔτος ἐπιθυμεῖ, ἀληθῶς, νὰ ἐκλέγῃ καὶ νὰ φθάνη νὰ κλαίῃ, ἐὰν δὲν πραγματοποιηθῇ ἡ ἐκλογή του. Ὑπὸ τὰ ὄρια τῆς ὠριμάνσεώς του, τὴν στιγμὴν αὐτὴν, ἀποκτᾷ μίαν ήθικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαμβάνει ἢ θὰ πρέπη νὰ ἀναλάβῃ εὐθύνας ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών του.

6) *Κατὰ τὸ 4ον ἔτος*, ἐκ λόγων ἀναπτύξεως ἤδη, τὸ παιδί φαίνεται ὀλιγώτερον εὐαίσθητον εἰς τοὺς ἐπαίνους καὶ εἰς τὰς κατηγορίας. Εἰς περιπτώσεις ἐπιβολῆς τῆς πειθαρχίας εἶναι ἀπαραίτητοι νέαι δικαιολογίαι καὶ ἄλλα μέσα. Ἐπιρρίπτει εὐκόλως κατηγορίας εἰς τὰ πράγματα καὶ ἐνίοτε ἀναγνωρίζει τὰ σφάλματά του. Εἶναι συχνάκις ἀπειθαρχον καὶ ἐπιμένει εἰς ὠρισμένας ἀποφάσεις του. Ἡ ἄμιλλα καὶ ὁ προσδιορισμὸς σκοπῶν ἀποτελοῦν καλὰ ἐρεθιστικὰ μέσα. Ἀρχίζει ν' ἀντιλαμβάνεται τοὺς κανονισμοὺς τῆς ζωῆς καὶ τοὺς τρόπους ἐκτελέσεώς των. Ἐνδιαφέρεται ὀλίγον διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ διὰ τὸ κακόν, χωρὶς ν' ἀντιλαμβάνεται πλήρως τὴν σημασίαν των. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἰδιοκτησίαν του καὶ εἶναι ὑπερήφανον δι' αὐτήν. Ἔχει τὰς προτιμήσεις εἰς τοὺς φίλους του καὶ εἶναι ἱκανὸν νὰ μοιράζεται μὲ αὐτοὺς καὶ ν' ἀνταλλάσῃ διάφορα ἀντικείμενα. Λαμβάνει καὶ μεταφέρει εἰς τὸ σπίτι του, πολλάκις, ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶδεν εἰς τὸ Νηπιαγωγεῖόν του. Κατανοεῖ τὴν σημασίαν τῶν χρημάτων διὰ τὴν ἀγο-

ράν διαφόρων αντικειμένων. Ἡ ὑπερβολικὴ φαντασία του τὸ ὁδηγεῖ νὰ διηγητῆται ψευδῆ ἐπεισόδια.

7) Ἐνῶ, κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν, ἐμφανίζεται ἀπειθαρχον καὶ ἐπιθετικόν, κατὰ τὸ 5ον ἔτος, ἐπιδεικνύεται κατευθυνόμενον, παρουσιάζεται ἐκ νέου πειθαρχικόν.. Ἀναζητεῖ τότε καὶ δέχεται τὴν ἐπίβλεψιν. Ἐπιθυμεῖ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐξουσιοδότησιν καὶ τὴν ἄδειαν διὰ τὰς διαφόρους πράξεις καὶ ἀπὸ ἄγνωστα ἀκόμη πρόσωπα.

Θέλει νὰ «τὰ ἔχη καλά», ὡς λέγομεν, μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ μορφή αὐτὴ τῆς πειθαρχίας τοῦ ἐλκύει τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐνηλίκων. Εὐχαρίστως βοηθεῖ τὴν μητέρα του εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐὰν ἀρνήται κάποτε μίαν πρᾶξιν, τοῦτο ὀφείλεται ἢ εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἄλλοῦ πολὺ ἀπησχολημένον, ἢ εἰς τὸ ὅτι δὲν γνωρίζει πῶς νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν νέαν προσπάθειαν. Θυμῶνει καὶ κλαίει, ἐὰν κανεὶς τὸ διορθῶνῃ ἢ τὸ παρατηρῇ ἐπανειλημμένως. Ἀποφασίζει εὐκόλως ἐκεῖνο, ποῦ θέλει. Δὲν θέλει νὰ παιδαγωγητῆται «σὰν ἓνα κακὸ παιδί». Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχη εἰς τὸ σπίτι του τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα κατεσκεύασεν εἰς τὸ σχολεῖον. Συνεχίζει φανταστικὰς διηγήσεις, ἀρχίζει ὁμως νὰ διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τὸ φανταστικόν, διότι ὁμολογεῖ ἐνίοτε, ὅτι διηγεῖται «ψευτιές».

8) Ἀξιόλογοι ψυχολογικαὶ μεταβολαὶ ἀρχίζουν νὰ ἐπιδροῦν ἐφ' ὅλης τῆς προσωπικότητός του. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς καλῆς διαγωγῆς συνίστανται εἰς τὴν πειθαρχίαν εἰς τὰς ἐντολάς τῶν ἀνωτέρων. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 5 - 10 ἐτῶν λαμβάνει χώραν ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὡς ταῦτα ἐννοοῦν οἱ ἐνήλικες, καθ' ὅσον τὸ παιδί κατανοεῖ καλύτερον τὸ ἴδιόν του «ἐγὼ» καὶ τὸ «ἐγὼ» τῶν συμμαθητῶν καὶ μεγαλυτέρων του. Ἡ παρατήρησις ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων τὸ βοηθεῖ νὰ κατανοήσῃ καλύτερον τὸν ἑαυτὸν του. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται ἐσωτερικῶς δι' ἑαυτό, τὸ ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Οὕτω, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσῃ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ παιδί τῶν 6 ἐτῶν ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀπατᾷ, καθ' ὅτι εἶδε νὰ ἀπατοῦν οἱ ἄλλοι αὐτό. Ἐχει λεπτὴν συναίσθησιν τῆς ιδιοκτησίας. Δὲν ἀπασχολεῖται ἀκόμη μὲ τὰ θέματα τῆς τιμιότητος καὶ ποτιέ του δὲν θέλει νὰ χάσῃ κάτι μὲ καλὴν θέλησιν. Ἀρνεῖται τὴν εὐθύνην του, ὅταν ἀποδειχθῇ «ἀπατεῶν». Ἀρνεῖται τὸ σφάλμα του καὶ κατηγορεῖ τὰ ἀδελφία του, τὸν φίλον του ἢ τὴν μητέρα του. Εὐρίσκει δικαιολογίας πρὸς κάλυψιν τῶν πράξεών του. Πιεζόμενον, ἀρνεῖται τὴν ἐκτέλεσιν κανόνων. Ἐχει ἀνάγκην ἀπλῶν ἐντολῶν, τὰς ὁποίας θέλει πρῶτον νὰ υἱοθετήσῃ. Ἀγαπᾷ τοὺς ἐπαίνους. Ἀντιτίθεται εἰς τὰς σωματικὰς ποινὰς ἢ τὰς παρατηρήσεις. Δὲν ἀλλάσσει γνώμην, ἄπαξ καὶ ἔλαβεν ἀπόφασιν. Ἀγαθὸν καὶ κακὸν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιδοκιμάζουν ἢ ἀποδοκιμάζουν οἱ γονεῖς. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν συμμαθητῶν του κατὰ τὸ παιγνίδι, (ἐὰν εἶναι φρόνιμοι ἢ ὄχι, ἐὰν ἐνεργοῦν, ὅπως πρέπει κλπ.). Σκέπτεται ἐνίοτε, ὅτι οἱ ἄλλοι δὲν εἶναι δίκαιοι. Λέγει ὀλιγώτερα ψέματα καὶ ὑπερβολὰς, εἶναι περισσότερον «εἰλικρινής». Λέγει ὁμως ψέματα, διὰ νὰ ἀποφύγῃ μίαν ἐπίπληξιν. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχη μεγάλας ποσότητας πραγμά-

των. Δέν γνωρίζει νά λαμβάνη τὰς ἀπαραιτήτους φροντίδας διὰ τὰ παιγνίδια του, τὰ ὅποια σπάζει ἢ χάνει. Ἐπιθυμεῖ νά φέρη εἰς τὸ σχολεῖον ἀντικείμενα, διὰ νὰ τὰ ἐπιδείξη. Ὅμοίως, τὰ σχολικά του ἔργα τὰ μεταφέρει εἰς τὴν οἰκίαν, διὰ νὰ τὰ δείξη εἰς τοὺς γονεῖς του. Ἀρχίζει καὶ κάμνει συλλογὰς διαφόρων ἀντικειμένων. Θεωρεῖ πολλάκις ὡς ἰδικὰ του τὰ παιγνίδια τῶν ἄλλων. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις δίδει ὅ,τι πολὺτιμον ἔχει. Ἡ συναίσθησις τῶν ὀρίων τῆς ἰδιοκτησίας του εἶναι ἀσθενής. Προτιμᾷ, εἰς τὸ παιγνίδι, νὰ ἀπατήσῃ τὸν συμπαίκτην, ἐὰν πρόκειται νὰ κερδίσῃ. Ἐξοδεύει τὰ χρήματά του χωρὶς νὰ σκεφθῆ πολὺ. Δέν εἶναι ἕνας «καλὸς οἰκονόμος».

9) Κατὰ τὸ 7ον ἔτος ὑποχωρεῖ ὀλίγον ἢ τάσις πρὸς «ἀπάτην». Τὸ παιδί ἐπιμένει μὲ περισσοτέραν σφοδρότητα, ὥστε καὶ οἱ ἄλλοι ν' ἀποφεύγουν τὴν ἀπάτην. Προσθέτει οὕτω καὶ τὸ ἰδικόν του βάρος εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς ἀτιμίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑφαίνεται ἀδιακόπως μὲ τὰ λεπτὰ νήματα τὸ ἠθικὸν πλέγμα του.

Τὸ σκεπτικὸ παιδί τῶν 7 ἐτῶν ἔχει νέον εἶδος συνειδήσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Οἱ δεσμοὶ μὲ τὴν οἰκογενειακὴν ἐστίαν χαλαροῦνται. Τὸ παιδί ἀντιλαμβάνεται ἀορίστως πῶς τὴν κινήσῃ. Γενικεύει πλέον καὶ δέν περιορίζει τὰς σκέψεις του εἰς τὰς μερικὰς πράξεις. Αἰσθάνεται ποιοτικῶς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν καὶ δημιουργεῖ κανόνας διαγωγῆς περισσότερο γενικοῦς. Κατανοεῖ καλλιτέραν τὴν τιμιότητα καὶ τὴν εἰλικρίνειαν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον. Ἡ ἐπιπλήξεις καὶ αἱ δικαιολογίαι τοῦ διακρίνονται διὰ τὴν ἠθικὴν τῶν ἀρμονίαν.

Συζητεῖ πολλάκις τὰς ἐντολάς τῶν πατέρων του. Ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίζῃ τὰς τιμωρίας κατὰ τὰς παραβάσεις τῶν κανόνων. Εἶναι εὐαίσθητον καὶ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην τῶν ἄλλων.

Εἶναι ἤδη εὐκόλον εἰς αὐτὸ νὰ λαμβάνη ταχέως ἀποφάσεις, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη δυσκόλον νὰ ἀνταλλάσῃ γνώμας. Ἐχει ἤδη τὸ ἰδεῶδες του καὶ δύναται νὰ ἐπικαλῆται συχνὰ τὸ ἰδεῶδες του αὐτό. Γνωρίζει, ὅτι ἢ πειθαρχεῖ καὶ ἢ καλὴ θέλησις εἶναι καλαὶ μορφαὶ διαγωγῆς. Ἐπιθυμεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἠθικόν του ἰδεῶδες, θέλει νὰ εἶναι «δίκαιος». Μπορεῖ νὰ ἐπιδεικνύῃ καλλιτέραν διαγωγὴν ἔξω τῆς οἰκίας του. Εἶναι ὑπερήφανον διὰ τὰς «καλάς του ἡμέρας».

Ἐνδιαφέρεται ἰδιαιτέρως δι' ὠρισμένα ἀντικείμενά του. Τὰ κορίτσια περιποιοῦνται ἰδιαιτέρως τὰ ρουχὰ τους. Κάμνει πολλὰς συλλογὰς καὶ ἀνταλλαγὰς ἀντικειμένων ἐπὶ ἴσοις ὄροις.

Ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ χρήματα καὶ συχνάκις συγκεντρώνει ποσά, διὰ ν' ἀγοράσῃ κάποιον σπουδαῖον ἀντικείμενον (ποδήλατον κλπ.). Τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι «κακὰ» τόσον δι' αὐτὸ ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι τὰ κάμνουν.

Τὰ ἀνωτέρω μᾶς ἀποδεικνύουν, ὅτι τὸ παιδί γίνεται περισσότερο «ἐν ἄτομον ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀτόμων».

10) Τὸ παιδί τῶν 8 ἐτῶν ἔχει περισσοτέραν συνειδήσιν τῆς προσωπικότητός του καὶ ἐκείνης τῶν ἄλλων. Τὸ βλέμμα του εἶναι ἄρκετὰ διεισδυτι-

κόν εις τὰς καλὰς ὄψεις τῆς διαγωγῆς καὶ εἰς τὰς ἀτελείας τῶν συμμαθητῶν του. Ἀναγνωρίζει π.χ., ὅτι τὸ παιδί ἐκεῖνο εἶναι ὁ καλλίτερος ἀθλητής, ὅτι τὸ μικρὸ αὐτὸ κορίτσι εἶναι ἡ καλλιτέχνης τοῦ σχολείου, ὅτι τὸ παιδί αὐτὸ δὲν εἶναι μὲν τόσον τίμιον, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ παιγνίδι εἶναι περισσότερον εὐχάριστον μὲ αὐτό. Ἡ διεύρυνσις αὐτῆ τῶν ἐκτιμήσεων καὶ ἡ λεπτότης των ἀποδεικνύουν κάποιαν σταθερότητα εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀπόψεις.

Αἱ τάσεις αὗται τῆς ἐκτιμήσεως ἐφαρμόζονται καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Τραυματίζεται ἀληθῶς ἀπὸ τὰς ἐπικρίσεις. «Ποτέ, ὄχι, ποτέ, δὲν θὰ ξανακάμῃ αὐτό». Εἶναι εὐαίσθητον καὶ δὲν ἀμιλλᾶται πολὺ μὲ τοὺς ἄλλους. Δεικνύει ἰσχυρὰν τάσιν νὰ ἔχῃ καλὰς σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους. Εἰς τὰς φιλονεικίας του εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὴν ἔναρξιν τῆς σκέψεως καὶ συμπεριφορᾶς του συμφώνου πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα.

Εἶναι τώρα περισσότερον ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν συγγνώμην καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Ἀπαιτεῖ νὰ τὴν ἀγωγῆς ὡς ἐνήλιξ. Ἐπιθυμεῖ τὰς ἀνταμοιβὰς διὰ τὴν ἐργασίαν του καὶ ἀγαπᾷ τοὺς ἐπαίνους. Παραδέχεται τὴν ἐνοχὴν του. Δὲν ἀνέχεται νὰ τὸν ἐρεθίζουν ἢ νὰ τὸν περιπαίζουσιν. Ἀκούει τοὺς συλλογισμοὺς τῶν ἄλλων, πολλάκις ὁμῶς ἐπιθυμεῖ τὰς ἀτομικὰς του ἀποφάσεις. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν δὲν εἶναι μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπαιτοῦν οἱ γονεῖς. Θέλει νὰ ζῆ ὄχι μόνον συμφώνως πρὸς τὸ ἰδεῶδες του, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκεῖνο τῶν ἐνηλίκων. Μὲ μίαν βαθυτέραν αὐτοκριτικὴν διαπιστώνει, ὅτι δὲν ὑπῆρξε τόσον «φρόνιμον παιδί» καὶ ὅτι δὲν ἐπέτυχε τὸ ἐπιθυμητὸν σημεῖον. Εἶναι δυστυχῆς ἐσωτερικῶς, ἐὰν ἔπραξε τὸ κακόν. Θέλει νὰ τύχῃ συγγνώμης.

Δεικνύει μεγάλον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἀγαθὰ του καὶ τὰς ἰδιοκτησίας του. Ἐπιθυμεῖ ν' ἀποκτᾷ νὰ κατέχῃ καὶ νὰ ἀνταλλάσῃ τὰ ἀντικείμενα. Θέλει νὰ ἔχῃ μίαν ξεχωριστὴν γωνίαν, διὰ νὰ τακτοποιῆ ἐκεῖ τὰ πράγματά του. Ἐπιθυμεῖ νὰ φέρῃ εἰς τὸ σχολεῖον ἀντικείμενα σχετιζόμενα μὲ τὰ μαθήματά του.

Αἰσθάνεται σφοδρὰν ἀνάγκην δι' ὅ,τι ἐπιθυμεῖ. Ἐὰν δὲν τὸ ἀποκτήσῃ ἀρπάζει χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν δύναμιν τῆς ἀγορᾶς του. Λατρεύει κυριολεκτικῶς τὰ χρήματα. Λογαριάζει πόσα ἔχει, πόσα τοῦ ὀφείλουν καὶ πόσα στοιχίζουσιν, ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀγοράσῃ. Δὲν σπαταλᾷ τὰ χρήματά του. Εἶναι εἰλικρινῆς διὰ σπουδαῖα ζητήματα.

11) *Τὸ παιδί τῶν 9 - 10 ἐτῶν* εἶναι σχεδὸν ὄριμον ἠθικῶς. Εἶναι πλέον «ἕνας πολίτης, ὁ ὁποῖος σέβεται τὸν Νόμον». Ἐπιθυμεῖ τὴν ἴσιν καὶ δικαίαν κατανομήν τῶν ἐπιπλήξεων. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σφάλματος καὶ αἰσθάνεται ἐντροπὴν διὰ τὸ παράπτωμά του. Ἐπιρρίπτει συχνάκις τὴν εὐθύνην εἰς τοὺς ἄλλους. Δύναται νὰ διακόψῃ μίαν ἐργασίαν του, διὰ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἐντολήν τῶν μεγαλυτέρων του. Ἐπιθυμεῖ λεπτομερεῖς ἐντολὰς καὶ κατευθύνσεις. Ἐὰν αὗται δὲν τοῦ ἀρέσουν, γίνεται σκυθρωπός, ἀπότομος καὶ θυμώνει. Δύναται νὰ φθάσῃ ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον τῶν σκέψεων καὶ ἐνεργειῶν του εἰς τὸ ἄλλο. Προτιμᾷ ἐνίοτε τὴν λογικευ-

μένην ἐκτίμησιν τῆς ἐργασίας του. Μία ἀπειλή ἢ στέρησις ἑνὸς ἀγαπητοῦ ἀντικειμένου ἢ ἀσχολίας ἀρκοῦν νὰ τὸν ἐπαναφέρουν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον. Δέχεται τὴν κριτικὴν, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται προσοχὴ εἰς τὴν διατύπωσίν της. Ἀποδίδει μεγαλυτέραν σημασίαν, κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐνεργειῶν του, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ὁμάδος παρὰ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς οἰκογενείας του. Δέχεται τὰ ἀστεῖα. Ἀποφασίζει εὐκόλως διὰ τὰς πράξεις του.

Σκέπτεται ἀρκετὰ ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὀρθοῦ. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν δικαιοσύνην τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ διὰ τὰς ποινάς.

Τακτοποιεῖ καλῶς τὰ πράγματά του. Θεωρεῖ πολλάκις τὰ ροῦχά του καὶ τὸ δωμάτιόν του ὡς ἱερά. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν συλλογὴν ἀντικειμένων (γραμματοσήμων, εἰκόνων κλπ.) καὶ κάμνει ἀνταλλαγὰς μετὰ τοὺς συμμαθητάς του.

Ἔχει καθωρισμένας ἠθικὰς ἰδέας καὶ εἶναι ἀπαιτητικὸς εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀπαγορεύουν οἱ γονεῖς, τὸ ἐπιτυγχάνει κρυφίως κατὰ τὴν ἀπουσίαν των. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ πολλὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα παρατηρεῖ, ἐπιδεικνύει καὶ λογαριάζει. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν τιμὴν ποικίλων πραγμάτων.

Εἶναι περισσότερον εἰλικρινὴς τώρα, ἀλλὰ συχνάκις ὑποστηρίζει ἕνα συμμαθητὴν του ἢ φίλον του ἢ ἀδελφόν του, ὃ ὁποῖος ψεύδεται.

***

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ διετυπώθησαν αἱ ἐποικοδομητικαὶ μᾶλλον ἀπόψεις τῆς ἐξελιξεως τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς καὶ αἱ ἀρνητικαὶ ἀπόψεις, διότι τὸ ὁμαλὸν παιδί δὲν εἶναι πάντοτε καὶ γενικῶς καλόν, ἀγαθόν. Εἶναι ἐνίοτε ἐγωιστής, καταστροφεύς, ἀπατεῶν κλπ. Καὶ τὸ παιδί τῶν 10 ἐτῶν ἀκόμη, διὰ τὸ ὁποῖον ἀνεφέραμεν τόσας ἀρετάς, δύναται νὰ περιφρονῇ τοὺς συμμαθητάς του, νὰ συνωμοτῇ κατ' αὐτῶν, καὶ νὰ ἐξαρθρώνη καὶ διαλύη κάθε δραστηριότητα τῆς ὁμάδος.

Πολλάκις κινδυνεύομεν ἡμεῖς οἱ ἐνήλικες, ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, νὰ ἐπικρίνωμεν καὶ νὰ θεωρῶμεν ἀπαραίτητον τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἠθικῆς συγκροτήσεως τοῦ ἀνθρώπου βασιζόμενοι μόνον εἰς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ παιδιοῦ. Νομίζομεν ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀντανάκλασις τοῦ κακοῦ. Τὰ ἠθικὰ σφάλματα τοῦ παιδιοῦ εἶναι σχετικὰ καὶ δύναται νὰ προσανατολισθοῦν, καθ' ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν φυσικὴν λειτουργίαν, ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζει τὴν ἐξέλιξίν του. Ἡ ἀπλή ἀνοχὴ καὶ ἡ ἐπιείκειά μας ἐπ' αὐτῶν δὲν ἐμποδίζουν καθόλου τὴν ἐποικοδομητικὴν προσπάθειάν μας ἢ τὸν ἔλεγχον. Ἡ γνῶσις τῆς ἐξελιξεως τῆς κακῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ θὰ ἐπιτρέπη εἰς τοὺς γονεῖς καὶ εἰς τοὺς διδασκάλους νὰ χρησιμοποιοῦν περισσότερον ἀποτελεσματικὰς μεθόδους. Δὲν εἶναι λογικὸν καὶ δίκαιον νὰ ἐπιβάλλωμεν ἀποτόμως κανόνας διαγωγῆς εἰς τὰ παιδιά τῶν 10 πρώτων ἐτῶν. Ἡ αὐθεντία δημιουργεῖ συναισθηματικὰς συγκρούσεις καὶ νοητικὰς συγχύσεις. Αἱ αὐστηραὶ τιμωραὶ

δέν ἐπιδροῦν εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ παιδιοῦ, τὸ ὁποῖον, λόγῳ ἑλλείψεως ἠθικῆς ὠριμότητος, περιπίπτει εἰς σφάλματα.

Ἄπαιτεῖται ὡσαύτως προσοχὴ καὶ εἰς τὴν συγχώρησιν τῶν σφαλμάτων. Ἡ συγχώρησις εἶναι μία μορφή ἐξαγνίσεως τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶναι νὰ ἐπανακαταστήσῃ τὰς καλὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐνήλικος ἢ μεταξὺ δύο παιδιῶν. Ὅταν ὅμως ἡ συγχώρησις ἀπαιτῆται ἢ χορηγῆται χωρὶς διάκρισιν, τότε καταλήγει εἰς ἑλλειψιν ἢ ἀπώλειαν τῆς εἰλικρινείας.

Αἱ σωματικαὶ ποιναὶ δέν φέρουν καλὰ ἀποτελέσματα, ὅταν ἐφαρμόζονται εἰς τὴν στιγμὴν τῆς ἠθικῆς κρίσεως, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ σὺφρων ἀγωγή ὑποχρεώνει νὰ καταφύγωμεν εἰς μεθόδους ἐλέγχου περισσότερον διαφωτιστικάς.

Εἰς ἐκάστην μορφήν ἐπιβολῆς τῆς πειθαρχίας ἢ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς ὁ ἐνήλιξ ὀφείλει νὰ συγκρατῆται καὶ νὰ ἐπιτηρῇ πρῶτον τὸν ἑαυτὸν τοῦ τόσον, ὅσον ἐπιτηρεῖ τὸ παιδί. Αἱ ἀπαιτήσεις του πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὰ διάφορα στάδια. Ποτὲ δέν πρέπει νὰ συγχέῃ τοὺς τρόπους ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ καὶ τὰς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς τῶν ἐνηλίκων.

Ἐν πνεῦμα εὐθυμίας καὶ εὐφυῶν ἀστείων δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς πολλὰ καὶ νὰ ἐλαφρώσῃ καὶ μειώσῃ τὰς συναισθηματικὰς ἐξάψεις καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ἠθικῆς ἀκόμη. Θὰ ὀφείλωμεν ἴσως ἡμεῖς οἱ ἐνήλικες νὰ σκεπτόμεθα περισσότερον διὰ τὴν συναισθηματικὴν ἰσορροπήσιν τοῦ παιδιοῦ καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὴν ἐξαγνιστικὴν ποινὴν καὶ τὴν ἐκδικητικὴν κρίσιν, διότι, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως, τίποτε δέν εἶναι περισσότερον σταθερὸν καὶ ἀποτελεσματικὸν ἀπὸ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν μεταξὺ τοῦ ἐνήλικος καὶ τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ ἠθικὴ ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν καὶ εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις ἀγάπης, τὰς ὁποίας γεννᾷ ὁ τοιοῦτος σεβασμὸς. Ἡ ἀμοιβαιότης αὕτη ὀδηγεῖ, μὲ τὴν σειράν τῆς εἰς τὴν *Λογικὴν* καὶ τελικῶς εἰς τὰς ἐννοίας τῆς ἀνθρωπίνης ἢ θείας *Δικαιοσύνης*, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν ἠθικὴν τῆς ὠρίμου ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου.

Β' ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

Ὁ ἀνθρώπος ἐχρειάσθη πολλὰ ἔτη διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ σύμπαν καὶ νὰ λάβῃ συνειδήσιν αὐτοῦ. Εἶναι γεγονός ὅτι διακατέχεται ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ ἀναζητῇ τὸ ἄγνωστον. Εὐρισκόμεθα ἤδη εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ἀτόμου καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ σκέψεις ποτὲ δέν ἐθεωρήθησαν περισσότερον ἀναγκαῖαι. Οἱ φιλόσοφοι, ὡς γνωστόν, διατυπώνουν τὰς ἀπόψεις των, ταξινομοῦν τὰς σκέψεις των καὶ τὰς ὀργανώνουν εἰς ἓν λογικὸν σύστημα.

Τὰ παιδιὰ τῆς ἐποχῆς μας ἔχουν τὸν προσανατολισμὸν των καὶ τὰς διανοητικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν μιᾶς ἐν διαμορφώσει φιλοσοφίας των.

Τὸ νεογέννητον βρέφος μόλις ἀνοίξῃ τὰ μάτια του εἰς τὸν κόσμον, ἀντιμετωπίζει τὰ αἰνίγματα τοῦ Χρόνου καὶ τοῦ Χώρου, εἰς τὰ ὁποῖα δίδει

λύσεις με ένα πνεύμα πραγματοκρατίας. Το Έγώ του διαχωρίζεται από τον Κόσμον, ο οποίος το εκράτει αίχμάλωτον κατά την γέννησίν του και χάρις εις την πορείαν της εξέλιξεώς του, διασπᾶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ ἀγνώστου εἰς τὸν κόσμον. Εἰς κάθε νέαν ἔκπληξιν ἀντιδρᾷ με μίαν κίνησιν, μ' ἓνα συναίσθημα, με μίαν λέξιν, με μίαν ἐκδήλωσιν καὶ ἀποβαίνει ἔτσι «ἓνας ἐμβρυώδης φιλόσοφος». Αἱ κατακτήσεις του εἰς τὸν κόσμον ἀποβαίνουν ὄλοέν εὐρύτεραι καὶ οὕτω σχηματίζει προοδευτικῶς τὰς ἐννοίας περὶ τοῦ Χρόνου, τοῦ Χώρου, τοῦ Έγώ, τῆς Κοινωνίας, τῆς Ζωῆς, τοῦ Θανάτου, τοῦ Σύμπαντος καὶ τοῦ Θεοῦ.

Τὸ παιδί πραγματοποιεῖ ἓνα μεγάλο ταξίδι, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει με τὰ πρῶτά του βήματα, με τὴν ἀρχὴν τῆς κατακτήσεως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, ποὺ συνεχίζεται με τὰς ἀδιακόπτους ἐρωτήσεις : «τί εἶναι αὐτό ;» «γιατί ;», «πῶς ;» καὶ ποὺ καταλήγει εἰς τὰ ἱερὰ καὶ κοσμικὰ καίμια, τὰ ὁποῖα διαπραγματεύονται διὰ τὴν Φύσιν καὶ τὸν Θεόν. Ὁ πολιτισμὸς ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐρωτήσεις αὐτὰς τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ ἐνηλίκου διὰ τῆς Ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς Θρησκείας.

1) Ἡ κοσμολογία τοῦ βρέφους ἀναφέρεται εἰς τὸ πεδῖον τῆς μητέρας του ἢ τῆς τροφοῦ του. Τὸ παγκόσμιον σύστημά του συντίθεται ἀπὸ τὰ ἔπιπλα, τὰ ἀπαραίτητα ἀντικείμενα διὰ τὸ γεῦμά του, τὴν κούνια του, τὰ ρουχὰ του καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς οἰκίας του. Ὄταν ἐξέρχεται, δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τὰ δένδρα, τὰ ὁποῖα ὑψώνονται πρὸς τὸν οὐρανόν, βλέπει τὴν κίνησιν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων καὶ τῶν τροχοφόρων, διακρίνει ἐλαφρῶς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν, βασιζόμενον εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὄγκου τῶν οἰκιῶν εἰς τὸν χῶρον. Βαδίζει ἀργότερα εἰς τὸ πεζοδρόμιον καὶ πλησίον τῶν τοίχων με συναίσθησιν τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς κατευθύνσεως. Κατανοεῖ, ὅτι οἱ δρόμοι ὀδηγοῦν κάπου. Γνωρίζει τὸ ὄνομα τῆς ὁδοῦ τῆς οἰκίας του, τοῦ χωριοῦ του, τῆς πόλεως του, τῶν γειτονικῶν χωριῶν καὶ πόλεων. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ γνωρίσῃ τὸ παντοπωλεῖον, τὴν ἀγορὰν, τὸ νηπιοτροφεῖον, τὸν παιδικὸν κήπον, πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν «κοσμολογίαν» του, ἢ ὁποῖα εἶναι τόσον προσωπικῆ.

2) Εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 6 - 7 ἐτῶν τὰ ἐνδιαφέροντά του ἀποβαίνουν περισσότερο ἀπρόσωπα. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ βιβλία με εἰκόνας ἀπὸ ξένας χώρας, προβαίνει εἰς «ἐρεῦνας» ἀστρονομικὰς καὶ θεολογικὰς. Ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ ἀκριβῶς τὴν κατοικίαν τῆς παντοδυνάμου Θεότητος. Ἡ περιέργειά του ἐκτείνεται εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, εἰς τὸν φλοιὸν τῆς γῆς, εἰς τὴν φωτιάν, τὸν ἀέρα, τὴν θερμοκρασίαν, τὰ σύννεφα, τὸν σχηματισμὸν τῆς χιόνος καὶ τοῦ πάγου, τὴν προέλευσιν τῶν ποταμῶν, τῶν λιμνῶν, τῶν θαλασσῶν, εἰς τὴν χλωρίδα καὶ εἰς τὴν πανίδα. Τὸ δένδρον εἶναι πλέον ἓνα φυτόν. «Ἀπὸ ποῦ ὅμως ἦλθεν ; Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ὁ ἄνεμος ; Ἀπὸ τί εἶναι ἡ πέτρα ; Μαμά, ποῦ μ' εὗρηκες ; Ποῦ ἦμουν ἐγώ, ὅταν ἐσὺ ἐπήγαινες εἰς τὸ σχολεῖον ; κλπ.». Ἴδου αἱ ἀπορίαι τῆς ἡλικίας αὐτῆς.

Εἰς μίαν τοιαύτην βροχὴν ἐρωτήσεων τὸ παιδί δὲν κινδυνεύει νὰ εὗρεθῇ

είς σύγχυσιν. Δύναται νὰ συνθέσῃ ἓνα καλῶς ταξινομημένον σύμπαν. Δὲν ἀρχίζει ὅλας τὰς ἐρωτήσεις συγχρόνως. Ἐρωτᾷ ἐπὶ ἑνὸς σημείου τοῦ ἀγνώστου. Ἐὰν αἱ ἐξηγήσεις εἶναι ὑπερβολικαί, τότε χάνει τὸν προσανατολισμὸν τῆς ἀρχικῆς του ἐρεύνης. Πάντοτε θέλει νὰ προχωρῇ βῆμα πρὸς βῆμα εἰς τὸ ἄγνωστον. Κάμνει ἐρωτήσεις διὰ τὸ σύμπαν, διότι ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιον ἓν μέρος τοῦ σύμπαντος. Αἰσθάνεται, ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἓνα κόσμον δυνάμεων, καλῶς ὀργανωμένων, καὶ ὅτι ἐλέγχει καὶ ἐξουσιάζει μερικὰς ἀπὸ αὐτάς. Διὰ τοῦτο αἱ ἐρωτήσεις του καὶ αἱ σκέψεις του ὑπαισέρχονται εἰς τὸν τομέα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς κοσμολογίας. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος αὐτοῦ, πιστεύει εἰς τὸν «Καλὸν Θεὸν» ὡς δημιουργόν, ἀλλὰ πολλάκις φθάνει νὰ λέγῃ μὲ ἓνα σκεπτικισμόν: «Ναί! Ὁ καλὸς Θεός!.. ὅμως ἐγὼ δὲν τὸν εἶδα ποτὲ εἰς τὸ σχολεῖον.» Ὅταν ἐμφανισθῇ ὁ σκεπτικισμὸς εἰς τὰς σκέψεις τοῦ παιδιοῦ, τότε δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι τὸ πνευμᾶ του λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἔτσι ὀδηγεῖται εἰς περισσότερον ἀντικειμενικὰς ἀπόψεις διὰ τὴν Φύσιν. Ἡ ἔννοια τοῦ Ἐγὼ καθορίζεται καλλίτερον. Κατὰ τὰ προσχολικὰ ἔτη αἱ σχέσεις τοῦ παιδιοῦ μὲ τὸν κόσμον εἶναι περισσότερον στεναὶ καὶ ἐγωκεντρικαί, ὡς λέγει καὶ ὁ κ. Piaget, ὥστε ἀποδίδει σκοποὺς καὶ συναισθήματα εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Αἱ περισσότεραι ἔννοιαι τοῦ παιδιοῦ εἶναι χρωματισμέναι μὲ ψυχισμόν καὶ μαγείαν καὶ ὁμοιάζουν μὲ ἐκείνας τῆς πρωτογόνου μυθολογίας. Τὸ παιδί, γεμᾶτο ἀπὸ φαντασίαν, προβάλλει τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἀντικείμενα, καὶ τοῦτο, διὰ νὰ παίξῃ καὶ νὰ εὐχαριστηθῇ. Ἐπιθυμεῖ νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν βιβλίων, νὰ καταστήσῃ ζῶντα τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα διὰ τῆς μαγικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἤθελε νὰ ἔχῃ.

3) *Προϊούσης τῆς ἡλικίας του, καὶ ἰδίᾳ περὶ τὸ 10ον ἔτος*, δύναται νὰ σκέπτεται διὰ τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἐπὶ τῶν μηχανῶν. Τὰ ὀφέληματα ἐρμηνείας εἶναι ὀλιγώτερα. Ἡ περιέργειά του μὲ τὸ «γιατί» εἶναι ἔμφυτος, ὅπως εἶναι ἔμφυτα τὸ παιγνίδι καὶ ἡ φαντασία του. Πιστεύει πλέον, ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιον καὶ οἱ γονεῖς του δὲν εἶναι παντοδύναμοι. Ὁ πατὴρ του δὲν εἶναι πλέον παντογνώστης, οὔτε μία θεότης μὲ μεγάλην δύναμιν, δι' αὐτὸ νομίζει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ δέχεται τυφλῶς εἰς τὸ μέλλον τὰς σκέψεις του. Λαμβάνει συνείδησιν πλέον τοῦ «ἐγὼ» του ὡς μιᾶς δυνάμεως εἰς τὸ μυαλό του, εἰς τὸ ἴδιόν του τὸ σῶμα. Ἡ πείρα ἀπὸ τὴν ζωὴν μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ διδάσκουν καὶ τοῦ ἀποκαλύπτουν πολλά.

*
* *

Ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ θρησκευτικότης τῆς οἰκογενείας ἐπιδρῶν τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ ἐννοιῶν τοῦ παιδιοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ γενικὸν ὅμως χαρακτηριστικὸν τῶν ἰδεῶν του καθορίζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς παράγοντας τῆς ἀναπτύξεώς του καὶ ἀπὸ ἐμφύτους τινὰς προδιαθέσεις.

1) *Περὶ τὸ 2ον ἔτος* τῆς ἡλικίας δὲν ἔχει σχεδὸν καμμίαν θρησκευτικὴν

συναίσθησιν. Εὐχαριστεῖται ἐνίοτε νὰ ἐπαναλαμβάνη τὰς τελευταίας φράσεις μιᾶς προσευχῆς.

2) Τὸ παιδί τῶν 3 ἐτῶν ἐπαναλαμβάνει ὀλοκλήρους προσευχάς, ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον τῆς Κυριακῆς καὶ δύναται νὰ παρευρίσκειται μὲ εὐχαρίστησιν εἰς ἓν μέρος τῆς λειτουργίας. Ὁ Ἀϊ - Βασίλης, «ποὺ φέρνει τὰ δῶρα κι' ἀγαπᾷ τὰ παιδιὰ», ἐλκύει τὸ ἐνδιαφέρον του. Πιστεύει εἰς ὄλους τοὺς περὶ αὐτὸν θρύλλους.

3) Κατὰ τὸ 4ον ἔτος ἐκδηλοῦται τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Θεόν, μὲ τὰς πολλὰς καὶ λεπτομερεῖς ἐρωτήσεις του. Οἱ γονεῖς, βεβαίως, βοηθοῦν εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀπαντήσεώς των εἰς τὰ ἐρωτήματα «γιατί;» καὶ «πῶς;». Λατρεύει τοὺς γονεῖς του ὡς πανσόφους, παντοδυνάμους καὶ αἰωνίους. Ἀγαπᾷ τὰς προσευχάς καὶ μπορεῖ μόνον του νὰ συνθέτῃ μερικάς. Ἐπιθυμεῖ νὰ συχνάζῃ εἰς τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον καὶ νὰ μένη ἡσυχον κατὰ τὴν λειτουργίαν, διὰ νὰ ἀκούσῃ τὴν μουσικὴν καὶ τοὺς ψαλμοὺς. Πιστεύει ἀκόμη εἰς ὅλα τὰ διηγησόμενα καὶ θρυλούμενα διὰ τὸν Ἀϊ - Βασίλην.

4) Τὸ παιδί τῶν 5 ἐτῶν πιστεύει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὑπεύθυνος δι' ὅλα καὶ κατευθύνει τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τὰ ἀτυχήματά του εἰς τὰ παιγνίδια κλπ. Ἀγαπᾷ τὰς προσευχάς καὶ ἐπινοεῖ καὶ ἰδικὰς του. Φαντάζεται τὸν Θεὸν καὶ τὸν Ἀϊ - Βασίλην ὡς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ζοῦν εἰς τὰς οἰκίας των.

5) Κατὰ τὸ 6ον ἔτος τὸ παιδί παραδέχεται τὸν Θεὸν ὡς δημιουργὸν τοῦ κόσμου, τῶν ζώων καὶ κάθε πράγματος ὠραίου. Ἀγαπᾷ τὰς διηγήσεις διὰ τὸν μικρὸν «Χριστοῦλη» καὶ ἐνδιαφέρεται διὰ τοὺς ἀγγέλους. Θέλει νὰ παρευρίσκειται εἰς μιαν θρησκευτικὴν τελετὴν, ὅχι βεβαίως μεγάλης διαρκείας. Ἐπιθυμεῖ, ὅπως πραγματοποιηθοῦν αἱ προσευχαὶ του. Παραδέχεται δύο δυνάμεις: τὸν Θεὸν καὶ τὸν Διάβολον, τὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. Πιστεύει εἰς τὸν Ἀϊ - Βασίλην καὶ ἀρνεῖται κάθε ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς μὴ ὑπάρξεώς του.

6) Τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν παράδεισον εἶμαι μεγαλύτερον κατὰ τὸ 7ον ἔτος. Ἀρχίζει νὰ σκέπτεται καὶ ν' ἀμφιβάλλῃ ὀλίγον. Δικρίνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γνωρίζει ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπλῶς τοῦ διηγήθησαν. Ἐπιδεικνύει ἐνδιαφέρον διὰ τὸ κατηχητικὸν σχολεῖον καὶ εὐχαρίστως ἀκούει διηγήσεις ἀπὸ τὴν Βίβλον. Ἀρχίζει ν' ἀμφιβάλλῃ διὰ τὸν Ἀϊ - Βασίλην, ἐφ' ὅσον βλέπει «πολλοὺς Ἀϊ - Βασίληδες» εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς προθήκας τῶν καταστημάτων καὶ ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦν δι' αὐτὸν οἱ γονεῖς ὄλων τῶν παιδιῶν.

7) Κατὰ τὸ 8ον ἔτος ἐνδιαφέρεται νὰ μάθῃ, ἐὰν μόνον ἡ ψυχὴ καὶ ὄχι τὸ σῶμα πηγαίνῃ εἰς τὸν οὐρανόν. Παραδέχεται τὸν θάνατον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀπ' εὐθείας ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, μιᾶς ἀσθενείας ἢ ἐνὸς παθήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι μία τιμωρία τοῦ Θεοῦ. Δέν ἀπασχολεῖται ὑπερβολικὰ μὲ τὸν Θεόν. Δύναται νὰ ἀρνηθῇ νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν Ἀϊ - Βασίλην ἢ νὰ τὸν θεωρήσῃ ὡς «πνεῦμα καλοκάγαθον καὶ εὐεργετικόν» μὲ σάρκα καὶ ὀστά

Ἀγαπᾷ τὰς ἱστορίας τῆς Βίβλου καὶ τὰς προσευχὰς μὲ τὴν μητέρα του.

8) *Τὸ παιδί τῶν 9—10 ἐτῶν* κάμνει ὀλιγωτέρας ἐρωτήσεις περὶ τοῦ Θεοῦ. Προσεύχεται ἀυθορμήτως, ἐὰν εὑρίσκεται εἰς ἀνάγκην ἢ εἰς κίνδυνον. Τὰ περισσότερα παιδιὰ δὲν πιστεύουν πλέον εἰς τοὺς θρύλλους διὰ διὰ τὸν Ἀϊ-Βασίλη. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ Κατηχητικὸν σχολεῖον, ἐὰν εὐχαριστῆται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ὅλην ἐκεῖ ζωὴν. Τὸ ἐνδιαφέρον του εἶναι ζωηρὸν δι' ἱστορίας ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἀπὸ ἱστορικὰ βιβλία. Εὐχαριστεῖται νὰ μανθάνῃ ἀπ' ἔξω τροπάρια καὶ χωρία τῆς Βίβλου καὶ νὰ ψάλλῃ μὲ τὴν χορωδίαν.

9) *Τὸ παιδί τῶν 10 ἐτῶν* εἶναι περισσότερον ὀρθολογιστής. Ἀποδίδει τὴν προέλευσιν καὶ τὰς αἰτίας πολλῶν φαινομένων εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ παραδέχεται ὑπεράνω τοῦ κόσμου μίαν ὑπερτάτην θεότητα. Ἐφθασε, λοιπόν, εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ὀριμότητος, ὅπου δύναται νὰ συνδυάζῃ, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν του ἄποψιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θρησκείαν. Διὰ τοῦτο ἐν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἔργων τῆς ἀγωγῆς θὰ εἶναι νὰ ἐκθέτῃ εἰς τὸ παιδί τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ διατηρηθοῦν συγχρόνως αἱ ὀρθολογιστικαὶ ἀξίαι καὶ αἱ πνευματικαὶ τοιαῦται.

* * *

Εἰς τὴν ἀνωτέρω μελέτην ἐξεθέσαμεν τὰς ἀπόψεις τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας τῆς ἀμερικανικῆς Σχολῆς τοῦ Gesell περὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ παιδιοῦ διὰ τὴν ἠθικὴν, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν· καὶ ἐσχολιάσαμεν ἐπ' ὀλίγον αὐτὰς ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω διαπιστοῦμεν τὴν ἐλικοειδῆ πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ· καὶ ἀγόμεθα εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι ἡμεῖς, οἱ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι, ὀφείλομεν κυρίως νὰ σεβώμεθα τὴν συνεχῶς ἐξελισσομένην προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ, νὰ μὴ ἀνησυχῶμεν πολὺ διὰ τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας ἐκδηλώσεις καὶ κρίσεις τῆς ἀναπτύξεώς του καὶ νὰ ἐπιδεικνύωμεν πλουσίαν τὴν ἀγάπην μας εἰς αὐτό, διὰ νὰ τὸ ὀδηγήσωμεν σταθερῶς εἰς τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἀληθοῦς, τοῦ Ὁραίου, τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ τοῦ Ὁσίου.

Δ'. Ἡ πρακτικὴ συμβολὴ τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας εἰς τὸ σχολικὸν ἔργον.

Μετὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ συζήτησιν ἐπὶ τῶν τριῶν ἀνωτέρω προβλημάτων, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ Παιδαγωγικὴ ψυχολογία ὀφείλομεν νὰ καθορίσωμεν τὰ μερικώτερα θέματα τοῦ πρακτικοῦ ἔργου τῆς, τοῦ ἔχοντος σχέσιν μὲ τὸ σχολεῖον.

Αἱ ἐξαγόμεναι γενικαὶ ἀρχαὶ ἐκ τῆς λύσεως τῶν τριῶν αὐτῶν γενικῶν προβλημάτων (περὶ τοῦ πραγματοποιησίμου του σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, περὶ τοῦ περιβαλλοντος καὶ περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδιοῦ) δύνανται τὰ μέγιστα νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν λύσιν σοβαρῶν ζητημάτων τοῦ σχολικοῦ

ἔργου. Μίαν τοιαύτην ἐφαρμογὴν ἐπιδιώκει ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία διὰ τῶν δύο τομέων τοῦ πρακτικοῦ ἔργου της ὡς ἀκολούθως :

α) Μελετᾷ ἐπιστημονικῶς τὴν διαγωγὴν, τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν μαθητῶν καὶ εὐρίσκει τρόπους καταλλήλους διὰ τὴν καλλιτέραν προσαρμογὴν των εἰς τὸν σχολικὸν βίον καὶ τὸν οἰκογενειακὸν τοιοῦτον. Εἰδικὰ Σχολεῖα ἔχουν ἰδρυθῆ διὰ τὰ ἀπροσάρμοστα καὶ ἀνώμαλα παιδιὰ, ὅπου τελεῖται ἀξιόλογον παιδαγωγικὸν ἔργον.

β) Μελετᾷ τὸν ἐσωτερικὸν μηχανισμόν τῆς νοήσεως τοῦ μαθητοῦ κατὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων τοῦ σχολικοῦ προγράμματος.

Διὰ τὸ πρακτικὸν τοῦτο ἔργον της ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία στηρίζεται εἰς τὰ πορίσματα ὄλων τῶν κλάδων τῆς ψυχολογίας, τοὺς ὁποίους ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν.

Οὕτω, διὰ τὸν πρῶτον τομέα τοῦ ἔργου της, ἔχει σαφῶς ὑπ' ὄψιν της τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν περὶ τῆς ὁλότητος τῶν ψυχικῶν φαινομένων, γνωρίζει νὰ χρησιμοποιῆ τὰ πορίσματα τῆς κλινικῆς ψυχολογίας, τῆς χαρακτηρολογίας, τῆς ψυχανάλυσεως, τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐξελικτικῆς ψυχολογίας. Ἐξ ὄλων αὐτῶν ἐπιτυγχάνει τὴν καλλιτέραν προσαρμογὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὸν σχολικὸν βίον καὶ δύναται νὰ ὀργανώσῃ ἀρμονικὴν τὴν ζωὴν τῆς ἰδιαίτερας κοινωνικῆς ομάδας, τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ ἡ τάξις ἢ τὸ σχολεῖον ὁλόκληρον ἢ ἡ οἰκογένεια (*).

Διὰ τὸν δεύτερον τομέα τοῦ ἔργου της, τὴν μελέτην τοῦ μηχανισμοῦ τῆς νοήσεως τῶν μαθητῶν κατὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων τοῦ σχολικοῦ προγράμματος, χρησιμοποιεῖ κυρίως τὰ πορίσματα τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, ἡ ὁποία μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν εἰς ἐκάστην περίοδον τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ ἐξελικτικὴ ψυχολογία τῆς Σχολῆς τῆς Γενεῦσης ἔχει νὰ μᾶς δώσῃ ἀξιολογώτατα πορίσματα, καθ' ὅτι μᾶς διδάσκει, ὡς εἶδομεν, περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μηχανισμοῦ, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ παιδί ἀποκτᾷ τὰς βασικώτερας ἐννοίας τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων, ὡς π.χ. τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ, τὰς ἐννοίας τῶν βασικῶν ἀριθμητικῶν πράξεων, τὴν ἐννοιαν τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τὰς ἐννοίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰς ἰδιότητες τῶν σωμάτων (οὐσία, βάρος, ὄγκος), τὰς γεωμετρικὰς ἐννοίας κ.λ.π.

Τὰ πορίσματα ταῦτα στηρίζονται βεβαίως εἰς τὴν αὐθόρμητον διανοητικὴν ἐνέργειαν τοῦ παιδιοῦ, δύνανται ὅμως σημαντικώτατα νὰ μᾶς ὠφελήσουν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῶν γλωσσικῶν, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας, τῶν φυσιογνωστικῶν, τῆς ἰχνογραφίας.

---

1) Εἰς πολλὰς χώρας οἱ ἐπιστήμονες τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας ἔχουν ἰδρύσει «Σχολεῖα Γονέων», ὅπου διδάσκουν ἐπιστημονικῶς εἰς τοὺς γονεῖς ὅλα τὰ θέματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ εἰς τὸ σχολεῖον, τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν.

Ἡ Παιδαγωγικὴ ψυχολογία, ἐν προκειμένῳ, παραδέχεται, ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ ἀποδεικνύη ὁ ψυχολόγος, ἀπὸ τὰς ἐλευθέρας ἐκδηλώσεις τοῦ παιδιοῦ, τὸν μηχανισμόν τῆς ψυχῆς του, καὶ ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ ἐπινοήσῃ καὶ νὰ δημιουργήσῃ κανεῖς, ἀπὸ τὰ ψυχολογικά του πορίσματα, μίαν μέθοδον, ἢ ὁποῖα θὰ δύναται νὰ γενικευθῇ ὡς μορφωτικὴ ἐνέργεια.

Ἡ σύγχρονος ὁμῶς Παιδαγωγικὴ, δεχομένη ὅτι τὸ διδακτικὸν ἔργον πρέπει νὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὴν φυσικὴν μάθησιν τοῦ παιδός, εὐρίσκει μεγίστην ὠφέλειαν εἰς τὴν προσφορὰν τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας, ἢ ὁποῖα, συγκεντρώνουσα τὰ πορίσματα ὄλων τῶν ψυχολογικῶν κλάδων καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, ἐτοιμάζει, δι' ἐκάστην τῶν βασικῶν ἐννοιῶν τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῶν γλωσσικῶν, τῶν φυσιογνωστικῶν καὶ τῆς ἰχνογραφίας ἐπιστημονικὰ ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ἱκανοποιοῦντα τὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα :

α) Ποῖα εἶναι ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ παιδιοῦ ἐκάστης ἡλικίας, καθ' ὃν χρόνον αἰσθάνεται τοῦτο τὴν ἀνάγκην διὰ τὴν ἀπόκτησιν νέας γνώσεως;

β) Ποῖαι εἶναι αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, εἰς τὰς ὁποίας προβαίνει αὐθόρμητως τὸ παιδί, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς νέας γνώσεως;

γ) Ποῖαι εἶναι αἱ νέα διανοητικαὶ ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουσιν νὰ τεθοῦν εἰς λειτουργίαν καὶ εἰς ἄσκησιν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ νέου;

δ) Ποῖα εἶναι ἡ ἡλικία, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀρχίζει τὸ παιδί καὶ δύναται νὰ μανθάνῃ τὴν ἐν λόγω νέαν γνώσιν καὶ εἰς ποῖαν ἡλικίαν ἀποκτᾷ αὐτὴν πλήρως καὶ σταθερῶς;

ε) Ποῖαι ἐννοιαὶ πρέπει προηγουμένως νὰ ἔχουν ἀποκτηθῆ, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀφομοιώσῃ μὲ αὐτὰς τὴν νέαν τοιαύτην;

Τὰ παρεχόμενα στοιχεῖα περὶ τῶν ἐρωτημάτων τούτων εἶναι λίαν ὠφέλιμα εἰς τὸν παιδαγωγόν, τόσον διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου διδασκαλίας τῶν γνώσεων, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπινοήσιν τῶν καλλιτέρων μεθόδων, τῶν ὁποίων τὴν ἀποτελεσματικότητα θὰ ἐλέγξῃ διὰ τοῦ ἔργου τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἐκ τῆς πρακτικῆς συμβολῆς τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας εἰς τὸ σχολικὸν ἔργον, κατανοεῖ κανεῖς, ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη προσδίδει εἰς τὴν σύγχρονον Παιδαγωγικὴν ἕνα νέον ἐπιστημονικὸν προσανατολισμόν. Διὰ τῶν πορισμάτων τοῦ θεωρητικοῦ ἔργου τῆς διαφωτίζει τὰ μέγιστα τὴν φιλοσοφικὴν παιδαγωγικὴν σκέψιν περὶ τοῦ πραγματοποιησίου τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τῶν παραγόντων αὐτῆς.

Τὸ ἔργον τῆς νεαρᾶς αὐτῆς ἐπιστήμης ὑπηρετοῦν α) οἱ ἐπιστήμονες ὄλων τῶν κλάδων τῆς Ψυχολογίας, καθ' ὅτι καὶ αὐτοὶ ἄγονται εἰς ὀρθὰ παιδαγωγικὰ πορίσματα, β) οἱ παιδαγωγοί, οἱ ὁποῖοι, ἐμφορούμενοι ἀπὸ διαφέρον πρὸς τὴν ψυχολογίαν, συγκεντρώνουσιν ἐξ αὐτῆς πορίσματα ὠφέλιμα διὰ τὴν ἀγωγήν, καὶ γ) οἱ σχολικοὶ ψυχολόγοι, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦμεν ἐν συνεχείᾳ.

Ε'.—Οἱ Σχολικοὶ ψυχολόγοι

Τὸ ἔργον τῶν σχολικῶν ψυχολόγων ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ γνωρίσωμεν τὸ παιδί ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν του ἀτομικότητα καὶ ὑπὸ τὴν πορείαν τῆς ἐξελιξεώς του.

Τὸ σχολικὸν ἔργον εἶναι πολύπλοκον καὶ δὲν παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς διδασκάλους νὰ μελετήσουν καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὰς μεθόδους ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιτρέψουν τὸν καθορισμὸν, δι' ἕκαστον μαθητὴν, τῆς διανοητικῆς, κοινωνικῆς καὶ χαρακτηρολογικῆς αἰτίας τῆς σχολικῆς διαγωγῆς του.

Ἐξ ἄλλου, μόνη ἡ ἀποδοτικότητα τῶν μαθητῶν δὲν εἶναι ἐπαρκῆς νὰ μᾶς ἀποδείξῃ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν διδακτικῶν μεθόδων, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάζουν οἱ μαθηταὶ μᾶς μίαν ἀξιόλογον ἀπόδοσιν ἀλλὰ κατόπιν μεγάλης κοπώσεως καὶ κατόπιν καταστροφῆς ἢ περιορισμοῦ πολυτίμων ἰκανοτήτων, ὡς εἶναι ἡ πρωτοβουλία, ἡ αὐθόρμητος ἐνέργεια κλπ.

Ἡ διδακτέα ὕλη εἰς τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα πρέπει νὰ καθορισθῇ κυρίως βάσει τῶν ψυχικῶν ἰκανοτήτων τῶν παιδιῶν ἐκάστης σχολικῆς βαθμίδος.

Τὸ σχολεῖον, ὡς κοινωνικὴ ὁμάς, μετὰ τὰς διαδοχικὰς ἢ παραλλήλους τάξεις, μετὰ τὴν ποικιλίαν ἢ τὴν ὁμοιογένειαν τῶν ἰκανοτήτων, τῶν ἰδιαιτέρων κλίσεων καὶ τῶν ἡλικιῶν, μετὰ τὰς ποικίλας σχέσεις τῶν μαθητῶν μετὰ τῶν καὶ μετὰ τοῦ διδασκάλου, ἢ ὁμάς αὕτη, ἢ χαρακτηριζομένη ἀπὸ τὰς ποικίλας δυνάμεις τῆς, τὰς ὁποίας ἀσκεῖ εἰς τὸ ἄτομον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ατόμου ἐπ' αὐτῆς, τὸ ὠργανωμένον τοῦτο κοινωνικὸν σύνολον χρήζει ἰδιαιτέρας ψυχολογικῆς μελέτης.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω σχολικὰς ἀνάγκας ἔρχεται εἰς βοήθειαν ὁ Σχολικὸς Ψυχολόγος, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ ἀναζητήσῃ δι' ἕκαστον μαθητὴν τοὺς λόγους τῶν σχολικῶν του ἀποτυχιῶν, νὰ διασαφηνίσῃ τὰς προσωπικὰς αἰτίας, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ὑγείαν, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὸν χαρακτήρα, νὰ εὔρη αἰτίας σχετιζομένας μετὰ τὴν δύσκολον κατανόησιν τῆς διδασθείσης ὕλης, νὰ μελετήσῃ τὸ ψυχολογικὸν καὶ ἠθικὸν κλίμα τῆς τάξεως τῶν μαθητῶν καὶ μετὰ τὴν εὐρείαν ψυχολογικὴν μὀρφωσίν του νὰ συμβάλῃ καὶ νὰ εὔρη μετὰ τὸν διδάσκαλον τὰ κατάλληλα θεραπευτικὰ μέσα μιᾶς ἀποτελεσματικωτέρας ἀγωγῆς (H. Wallon).

Ἡ συνελθοῦσα εἰς Γενεύην τὴν 28ην Ἰουνίου 1948 Διεθνῆς Συνδιάσκεψις τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, καθώρισεν ὡς ἀκολουθῶν τὸ ἔργον τοῦ Σχολικοῦ Ψυχολόγου :

«Τὸ ἔργον τῶν Σχολικῶν Ψυχολόγων ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀκολουθῶν ἀνάγκας : Εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν καθυστερημένων παιδιῶν καὶ τῶν εὐφυῶν τοιούτων, εἰς τὴν ἀναπροσαρμογὴν τῶν δυσκόλων παιδιῶν, εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν μαθητῶν καὶ τὸν σχολικὸν προσανατολισμὸν, εἰς τὸν προεπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν, εἰς τὴν προσαρμογὴν τῶν σχολικῶν προγραμμάτων, εἰς τὰς ψυχικὰς ἰκανότητας τῶν μαθητῶν, εἰς τὸν ἔλεγχον

της αποδοτικότητος τῶν διαφόρων παιδαγωγικῶν μεθόδων καὶ εἰς τὴν συνεργασίαν μὲ τοὺς διδασκάλους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν σχολείων».

Διὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα καὶ ὠφελιμότητα τοῦ ἔργου τῆς σχολικῆς Ψυχολογίας, θεωρεῖται ἀπαραίτητον, ὅπως στρατολογοῦνται ὡς Σχολικοὶ Ψυχολόγοι διδάσκαλοι μὲ ἀρκετὴν σχολικὴν πεῖραν, ἀλλὰ καὶ μὲ σημαντικὴν ψυχολογικὴν μόρφωσιν, διδάσκαλοι, οἱ ὅποιοι θὰ συνεχίζουσι νὰ ζοῦν πλησίον τῶν συναδέλφων των καὶ νὰ θεωροῦνται ὡς συνάδελφοι, εἰδικευθέντες εἰς ἓνα τομέα.

Εἰς τὰ οἰκονομικῶς εὐημεροῦντα καὶ πολιτιστικῶς ἐξειλιγμένα κράτη (Γαλλία, Βέλγιον, Ἀγγλία, Ἀμερική), ὑπάρχουσι εἰς ἑκάστην ἐκπαιδευτικὴν περιφέρειαν ἢ εἰς ἕκαστον συγκρότημα σχολείων, ἐκτὸς τοῦ σχολιάτρου ἢ τῶν εἰδικῶν νοσοκόμων, καὶ εἰς Σχολικὸς Ψυχολόγος.

Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τῆς Γαλλίας υἱοθέτησεν τὰ ἀκόλουθα ἄρθρα διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὸ ἔργον τῶν Σχολικῶν Ψυχολόγων: «1ον) Ὁ σχολικὸς ψυχολόγος ὀφείλει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν διδασκαλικὸν κλάδον καὶ νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ Δημόσιον Σχολεῖον. 2ον) Ὁ Σχολικὸς Ψυχολόγος πρέπει νὰ ἔχῃ μόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου, βεβαιουμένην μὲ εἰδικὰ διπλώματα. 3ον) Ὁ διοικητικὸς καὶ παιδαγωγικὸς ἔλεγχος τοῦ ἔργου του πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Διοίκησιν τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὃ δὲ ἐπὶ τῆς τεχνικῆς του ἔλεγχος ὀφείλει νὰ ἐνεργῆται ἀπὸ ἐπιστημονικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πανεπιστημίου».

Ἡ σχολικὴ ψυχολογία δημιουργεῖται καὶ ἐξελισσεται ἐντὸς τῆς σχολικῆς πραγματικότητος, μὲ τὰς καθυποθύνσεις καὶ τὴν συνεργασίαν τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ καὶ μὲ τὰς στενὰς σχέσεις πρὸς τοὺς γονεῖς, καὶ ἔχει σκοπὸν τὴν ἀντικειμενικὴν μελέτην τῶν ψυχολογικῶν λειτουργιῶν, αἱ ὅποια λαμβάνουσι χώραν κατὰ τὸ καθολικὸν ἔργον τῆς μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς (R. Zazzo).

Ὁ Σχολικὸς Ψυχολόγος δὲν ἔχει ἰδιαίτερα προβλήματα τῆς εἰδικότητός του πρὸς λύσιν. Ὁ ρόλος του εἶναι νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τοῦ σχολείου, τὰ ὅποια διαπιστώνουσι οἱ διδάσκαλοι εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τοῦ ἔργου των. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρωμεν μερικὰς ἐργασίας, τὰς ὁποίας ἔφεραν εἰς πέρας διάφοροι Σχολικοὶ Ψυχολόγοι:

Κατανομὴ τῶν μαθητῶν κατὰ τάξεις, βάσει τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ἡλικίας των πρὸς ἐπιτυχίαν ὁμογενείας τοῦ μαθητικοῦ πληθυσμοῦ τῆς τάξεως. Σύνταξις πινάκων κατὰ στάδια σχολικῆς προόδου ἑκάστου μαθητοῦ (στοιχεῖα διὰ τὸν σχολικὸν προσανατολισμόν). Ἐξέτασις ἀτομικῶν περιπτώσεων ἀνωμάτων, καθυστερημένων καὶ δυσκόλων παιδιῶν. Σύνταξις, ἐπίδοσις καὶ διόρθωσις τῶν τέσσερς διὰ τὴν διάγνωσιν ἱκανοτήτων καὶ γνώσεων τῶν μαθητῶν. Σχολικὸς προσανατολισμὸς τῶν ἀποφοίτων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Συνεργασίαι Σχολικοῦ Ψυχολόγου καὶ Σχολιάτρου διὰ περιπτώσεις κοπώσεως, ἐλαττωματικῆς λειτουργίας φυσιολογικῶν ὀργάνων καὶ νοήσεως. Μελέτη εἰδικῶν κοινωνικῶν περιπτώσεων τῶν μαθητῶν (ἀνεπαρκῆς δίαιτα, τροφή, κατοικία, περιβάλλον). Μελέτη τῆς ἐπιδρά-

σεως τῶν σχολικῶν κτιρίων καὶ τῶν παραρτημάτων των ἐπὶ τοῦ παιδιοῦ. Τὰ προβλήματα τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῶν διασκεδάσεων τοῦ παιδιοῦ. Τὸ πρόβλημα τῶν ἐξετάσεων καὶ τῶν διαγωνισμῶν (τρόποι ἀντικαταστάσεως των μὲ τέσς ἱκανότητων καὶ σχολικῶν γνώσεων). Ἡ κατανόησις καὶ ὁ συλλογισμὸς τοῦ παιδιοῦ ἐπὶ ἀριθμητικῶν προβλημάτων (ψυχολογικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἐσωτερικοῦ μηχανισμοῦ). Καταγραφή, ταξινόμησις καὶ ἐρμηνεία τῶν σφαλμάτων τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ὀρθογραφίαν, ἀνάγνωσιν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ συγκρότησις ὁμάδων μὲ συγγενῆ σφάλματα. Μελέτη αἰτιῶν ἐξωσχολικῶν, κοινωνικῶν, οἰκογενειακῶν, φυσιολογικῶν, σεξουαλικῶν διὰ τὰ ἀνωτέρω σφάλματα. Προτάσεις πρὸς θεραπείαν καταστάσεων, κατόπιν παρατηρήσεων καὶ στατιστικῶν μελετῶν καὶ ὑπολογισμῶν. Μελέτη τῆς χειροτεχνικῆς δεξιότητος τῶν παιδιῶν κατὰ διαφόρους ἡλικίας (διαφορὰ φύλων, συσχέτισις μὲ ἄλλας ἱκανότητας κ.λ.π).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Σχολικοῦ Ψυχολόγου δὲν περιορίζεται εἰς τὰ προβλήματα τῶν ἀνωμαλῶν καὶ καθυστερημένων παιδιῶν, ἀλλ' ἐπεκτείνεται κυρίως εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ τὰ ὁμαλὰ παιδιὰ καὶ τοὺς κανονικοὺς μαθητάς.

Ὁ Σχολικὸς ψυχολόγος παραδέχεται, ὅτι ἡ ψυχολογία δὲν προσφέρει οὐδένα κανονισμὸν θεραπείας, οὐδέ τὴν κλεῖδα ἐπιτυχίας, ἀλλ' ὅτι δι' αὐτῆς δύναται νὰ παρατηρῇ μὲ μέθοδον τὴν καθημερινὴν σχολικὴν πραγματικότητα, νὰ διατυπώσῃ προβλήματα πρὸς εἰδικὴν ἔρευναν, νὰ συγκεντρώσῃ διαπιστώσεις, νὰ εὕρῃ τὰς μεταξὺ των σχέσεις, νὰ προβαίῃ εἰς προσεγγιζούσας τὴν ἀλήθειαν γνωματεύσεις καὶ νὰ βοηθῇ, ἀπὸ τὴν πλευρὰν του, εἰς τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ σχολείου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ :

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, τὸ ἔργον τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν μεγίστην συμβολὴν αὐτῆς διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Σχολείου. Δὲν δυνάμεθα ὁμοίως νὰ ἀμφιβάλωμεν διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα τοῦ ἔργου τῆς.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους θεωροῦμεν τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν ὡς ἓν σκέλος τῶν ἐπιστημονικῶν προσανατολισμῶν τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς.

Τὸ ἕτερον σκέλος τῶν προσανατολισμῶν ἀποτελεῖ ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κεφάλαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ Η ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

[1) Ὁρισμός. 2) Ἐξέλιξις τῆς Παιδαγωγικῆς Μεθοδολογίας: Ἐμπειρικὴ μεθοδολογία—Μεθοδολογία τοῦ Νέου σχολείου—Πειραματικὴ παιδαγωγική. 3) Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγική: Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης—ἄδυναμιαί τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς. 4) Τὸ ἔργον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς: α) Ἐλεγχος καὶ μέτρησις τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος, β) ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῆς σχολικῆς ἐργασίας: πρόγραμμα διδασκείας ὕλης, βοηθητικὰ βιβλία, γ) μελέτη τῶν σχολικῶν μαθημάτων ἀπὸ ἀπόψεως ψυχολογικῆς καὶ διδακτικῆς καὶ μεθοδολογικοὶ πειραματισμοί, δ) σχολικὸς προσανατολισμός. 5) Ἡ ἀγωγή τῶν ἀπροσαρμοστων, καθυστερημένων καὶ ἀνωμάτων σωματικῶς καὶ πνευματικῶς παιδιῶν. 6) Συμπέρασμα.

1) ΟΡΙΣΜΟΣ

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν ἰδιαιτέραν ἐπιστημονικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν φαινομένων τῆς ἀγωγῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐπιστήμων δύναται νὰ διέλθῃ ἐκ τοῦ πεδίου τῆς ἐμπειρίας εἰς τὸ τοιοῦτον τοῦ πειραματισμοῦ. Πρόκειται περὶ ἀντικειμενικῆς μελέτης τῶν προβλημάτων τοῦ σχολείου, ἰδίᾳ τῶν μεθοδολογικῶν τοιούτων, ὑπὸ ἓν πραγματικὸν πνεῦμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐλέγχεται ἐπιστημονικῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων διὰ τῆς μετρήσεως τῆς πνευματικῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν. Τὸ ἔργον τῆς ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν μεθοδολογίαν.

2) ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ Παιδαγωγικὴ Μεθοδολογία, κατὰ τὴν βραδεῖαν ἐξέλιξιν τῆς, διήλθε τὰ ἑξῆς στάδια: α) τῆς ἐμπειρικῆς μεθοδολογίας, β) τῆς μεθοδολογίας τοῦ Νέου Σχολείου καὶ γ) τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς.

Ἐμπειρικὴ Μεθοδολογία

Οἱ διδακτικοὶ τῆς μεθοδολογίας αὐτῆς βασίζονται εἰς τὰς ἰδίας τῶν ἐπιτυχίας κατὰ τὸ σχολικὸν ἔργον, εἰς τὰς ἐπινοήσεις καὶ εἰς τὴν πεῖραν τῶν ἢ εἰς τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχάς, τὰς διατυπωθείσας ἀπὸ εὐφυεῖς παιδαγωγικὰς προσωπικότητας, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξουν τὴν ἐπαλήθευσιν τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν μεθόδων μὲ τὴν βοήθειαν ἑνὸς πειραματικοῦ ἐλέγχου. Πρόκειται περὶ ἐμπειρικῶν μεθόδων βασιζομένων εἰς μίαν λογικοφάνειαν, περὶ μεθόδων δημιουργηθεισῶν ἐκ συνηθείας, ἐκ παραδόσεως, ἐκ μιμήσεως καὶ ἐξ ἐπαγγελματικῆς πείρας τῶν πρακτικῶν. Τοιαῦται εἶναι π.χ. ὁ σωκρατικὸς διάλογος, τὰ στάδια τοῦ Ἐρβάρτου καὶ κάθε ἄλλη τυπικὴ μεθοδολογία.

Οἱ παιδαγωγοὶ τῆς μεθοδολογίας αὐτῆς δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς

δύο κατηγορίας: α) εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται μόνον διὰ τὰς σχολικὰς ἐπιτυχίας τῶν μαθητῶν κατὰ τοὺς διαγωνισμοὺς καὶ ἐξετάσεις καὶ β) εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, περιφρονοῦντες τὴν ἀπόκτησιν σχολικῶν γνώσεων τῶν μαθητῶν, ἰσχυρίζονται, ὅτι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν πνευματικὴν διάπλασιν τοῦ παιδιοῦ, μὲ τὴν ἐξέλιξιν δὴθεν τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς κρίσεώς του, πιστεύοντες ὅτι διὰ τοῦ ἔργου των ἐξυπνοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ παιδιοῦ καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τοῦ παρέξουν γνώσεις.

Εἰς τὴν ἐμπειρικὴν παιδαγωγικὴν τὸ πᾶν θαυμασίως περὶ μεθόδων ἔχει λεχθῆ ἢ ἔχει πολὺ συζητηθῆ, ὅμως σχεδὸν οὐδενὸς ἔχει ἀποδειχθῆ ἢ ἀποτελεσματικότης. Περιφρονεῖται ἢ ἀπόδειξις τῶν φαινομένων καὶ ὁ καθεὶς εὐχαριστεῖται μὲ τὴν προσωπικὴν λύσιν, τὴν ὁποῖαν ἔδωσε, πιστεύων ὅτι «εἰς ἕκαστον ἀνήκει ἡ ἀλήθειά του».

Διὰ μίαν σχολικὴν ἀποτυχίαν τῶν μαθητῶν ὁ εἷς μὲν ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν μεθοδολόγων εὐκόλως θὰ ἀποδώσῃ τὴν αἰτίαν εἰς τὸ πρόγραμμα λέγων, ὅτι δὲν εἶναι οἱ διδάσκαλοι ὑπαίτιοι, οὐδὲ ἡ μέθοδος διδασκαλίας, ἀλλὰ τὰ σχολικὰ προγράμματα, τὰ ὅποια εἶναι βαρυφορτωμένα. Ἄλλος θὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι οὔτε τὰ προγράμματα, οὔτε αἱ μέθοδοι πταίου, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος, ὁ ὅποιος εἶναι ἀνίκανος νὰ χειρισθῆ τὰς μεθόδους καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐπιδεξιῶς τὰ προγράμματα. Ὁ τρίτος θὰ εἴπῃ, ὅτι γενικῶς οἱ διδάσκαλοι εἶναι φιλόπονοι καὶ ἱκανοί, τὰ προγράμματα δὲν εἶναι τόσον ἐλαττωματικά, ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον μᾶς ἐλλεῖπει εἶναι ἡ μέθοδος, ἡ λογικὴ καὶ ἡ καλὴ μέθοδος. Οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν δύναται ν' ἀποφανθῆ μετ' ἀσφαλείας ὑπὲρ τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου καὶ οὐδεὶς ὑπολογίζει ἐξ ἴσου τὴν ἐλαττωματικότητά καὶ τῶν τριῶν παραγόντων: προγράμματος—μεθόδου—διδασκάλου.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ Ἐμπειρικὴ Παιδαγωγικὴ συνέβαλεν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Μεθοδολογίας καὶ τὰ ἀποτελέσματά της ὑπῆρξαν ἀρκετὰ ἱκανοποιητικά.

Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἡ μεθοδολογία αὕτη δὲν ἐθεωρήθη ὡς ἱκανοποιουσα τὰς ἀνάγκας τῆς ἀγωγῆς. Οἱ παιδαγωγοὶ ὠδηγήθησαν εἰς ἄλλας σοβαρωτέρας καὶ περισσότερον ἐκτιμησίμους σκέψεις καὶ ἐδημιούργησαν τὴν Μεθοδολογίαν τοῦ Νέου Σχολείου ἢ τὴν λεγομένην Ἐπιστημονικὴν Παιδαγωγικὴν.

Μεθοδολογία τοῦ Νέου Σχολείου

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ αἰῶνός μας εὐρέως ἔχει διαδοθῆ ἡ μεθοδολογία τοῦ Νέου Σχολείου ἢ τῆς νέας Παιδαγωγικῆς. Ἐννοεῖ δι' αὐτῆς κανεὶς μίαν μεθοδολογίαν χαρακτηριζομένην ἀπὸ ἕνα νεωτερισμὸν, ἀπὸ μίαν προοδευτικὴν τάσιν, ἀπὸ μίαν πολλακίς ριζικὴν ἀνακαίνισιν. Αὕτη ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν διορατικότητα καὶ τὴν εὐφυΐαν τῶν κλασικῶν παιδαγωγῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπινόησιν ἢ διαίσθησιν τῶν μεγάλων μορφῶν τῆς Νέας Παιδαγωγικῆς, ἐνῶ συγχρόνως δὲν περιφρονεῖ νὰ χρησιμοποιῆ ὁμοίως καὶ τὰ πορίσματα τῆς πείρας τῶν πρακτικῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι συνεχῶς εὐρίσκονται ἐν μέσῳ τῶν σχολικῶν προβλημάτων.

Πρόκειται περί τῆς Νέας Παιδαγωγικῆς τῶν Rousseau, Pestalozzi, Montessori, Ferrière, Kerschensteiner, Gaudig, Decroly κλπ.

Τὴν μεθοδολογίαν αὐτὴν ἐπιθυμοῦν νὰ τὴν ὀνομάζουσαν ἐπιστημονικὴν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι στηρίζεται εἰς τὰ πορίσματα ἢ τὰς ὑποθέσεις τῶν συναφῶν πρὸς τὴν ἀγωγὴν ἐπιστημῶν, ὡς εἶναι α) ἡ βιολογία, ἡ ὁποία ἐδίδασκε π.χ. τοὺς νόμους τῆς φυλογενέσεως καὶ ὄντογενέσεως, β) ἡ ψυχολογία τῆς παιδικῆς ἡλικίας μὲ τοὺς νόμους τῶν παιδικῶν διαφερόντων καὶ γ) ἡ κοινωνιολογία, τῆς ὁποίας ἐχρησιμοποιήθη π.χ. τὸ πόρισμα ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθῇ ἡ ζωὴ τῶν πρωτογόνων λαῶν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς παιδικῆς ψυχῆς.

Διακρίνομεν οὕτω τὰς μεθοδολογικὰς θεωρίας, τὰς προερχομένας ἀπὸ τοὺς μύστας τῆς Παιδαγωγικῆς, ἀπὸ τοὺς ἀφωσιωμένους ἱεροφάντας εἰς τὴν διάπλασιν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, πληρούμενοι ἀπὸ θερμὴν ἀγάπην πρὸς τὸ παιδί, ἠνάλωσαν τὸν βίον των εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς καὶ ἄφησαν ἐλευθέραν τὴν εὐφυΐαν των καὶ τὴν πλουσίαν εἰς ἀγάπην καρδίαν των νὰ ὀδηγηθοῦν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἔμπνευσιν. Τὴν τάσιν αὐτὴν ἀντιπροσωπεύουσι οἱ «καλλιτέχναι τῆς ἀγωγῆς». Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἰδιαίτερος σεβασμὸς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ μελέτη τῶν πορισμάτων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν ἀγωγὴν ἐπιστημῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ νεωτεριστικὴ μεθοδολογικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὴν φωτεινὴν σκέψιν καὶ ἀπὸ τὴν εὐγενὴ καρδίαν τοῦ μεγάλου παιδαγωγοῦ, ἀπὸ τὴν θείαν διαίσθησιν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν εὐφυΐαν.

“Ὅμως, ποῖος θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἐργάτην τοῦ σχολείου τὴν ἀνωτερότητα τῆς μιᾶς τῶν μεθόδων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄλλην, αἱ ὁποῖαι ἀντιτίθενται πολλακίς ;...

— Πῶς δυνάμεθα ἄλλωστε νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αἱ ἐπιθυμίαι μας καὶ αἱ ἐμπνεύσεις μας ὀδηγοῦν ἀναγκαίως εἰς τὰς πραγματικότητας καὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν φαινομένων ;...

— Δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸν συνεχῶς μοχθοῦντα διδάσκαλον ἡ συναίσθησις τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν παιδευτικῶν του ἐνεργειῶν, συναίσθησις προερχομένη ἐκ τῆς κατὰ τινὰ τρόπον μετρήσεως τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος ;...

Εἰς τὴν τάσιν λοιπὸν αὐτὴν ἐλλεῖπει κάτι σπουδαῖον... Ἡ παιδαγωγικὴ πρωτοβουλία, ἡ ὑποκινουμένη ἀπὸ τὴν πείραν καὶ τὴν διαίσθησιν, ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς συμπληρώματος. Ὅφείλει αὕτη νὰ συμπληρωθῇ ἀπὸ τὸν ἀκριβῆ ἔλεγχον τοῦ ἀποτελέσματός της, δι' εἰδικῶν, καθαρῶς ἐπιστημονικῶν, τεχνικῶν μεθόδων, ἀναλόγων πρὸς ἐκείνας τῶν πειραματικῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Τὴν συμπλήρωσιν ταύτην εἰς τὴν μεθοδολογίαν τοῦ Νέου Σχολείου θέλει προσφέρει ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ.

3. Η ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ μελετᾷ τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης

Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθειαν, ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ μίαν ὁδὸν ὑπὸ ὠρισμένους κανόνας καὶ μέσα. Ὅφειλει νὰ ἀκολουθήσῃ μίαν μέθοδον.

Κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν ὁ ἐπιστήμων εἶναι πάντοτε, κατὰ τρόπον συνετόν, ἐπιφυλακτικὸς καὶ ἀμερόληπτος, διακατέχεται ἀπὸ μίαν ἀμφιβολίαν ἐκάστοτε καὶ εἶναι μετριόφρων καὶ ἀνεκτικός. Εἰς τὸ τοιοῦτον ἔργον δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ παρατήρησις τῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ ἡ σκέψις ἐπ' αὐτῶν. Ὁ παρατηρητὴς «ἀκούει τὴν φύσιν καὶ τὰ φαινόμενα», ὁ πειραματιστὴς «τὴν ἐρωτᾷ καὶ τὴν ἀποκαλύπτει». Οὕτως, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ὀφείλουν νὰ γεννηθοῦν ἰδέαι, νὰ τεθοῦν προβλήματα, νὰ γίνουν ὑποθέσεις, νὰ λάβῃ χώραν ἐπεξεργασία θεωριῶν, νὰ ἐπινοηθοῦν πειραματισμοὶ διὰ τὸν ἔλεγχον, νὰ συγκριθοῦν τὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ ἐξαχθοῦν πορίσματα. Ὅλα αὐτὰ ἀπαιτοῦν μίαν νέαν προσπάθειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τίθενται εἰς λειτουργίαν ἡ δημιουργικὴ φαντασία, ἀπαραίτητος ἰκανότης διὰ τὴν ἔρευναν, καὶ ὁ λογικὸς συλλογισμὸς, ἀναγκαῖος διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα χαρακτηρίζεται α) ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῆς Ἀληθείας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν συνειδητὴν ἐπεξεργασίαν τῶν φαινομένων, τὴν συνετὴν ἐρμηνείαν καὶ εὐρεῖαν ἐπαλήθευσίν των, καὶ β) ἀπὸ τὸ κριτικὸν πνεῦμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἐπιστήμων γνωρίζει «νὰ ἀμφιβάλλῃ ἐκεῖ ὅπου πρέπει, νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἐκεῖ, ὅπου πρέπει, νὰ ὑποτάσσεται ἐκεῖ, ὅπου πρέπει, καὶ νὰ πιστεύῃ, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις εἶναι πάντοτε σχετικὴ καὶ ὅτι ὁ Νόμος δὲν ἐξηγεῖ ἐνίοτε παρὰ τὸ ἥμισυ τῶν φαινομένων καὶ ἐν ἐπί πλέον». Ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐρμηνείας τῶν γεγονότων πρέπει νὰ στηρίζεται εἰς τὸ ὅτι αὕτη εἶναι προφανὴς οὐχὶ μόνον διαισθητικῶς καὶ λογικῶς, ἀλλὰ καὶ πειραματικῶς. Ἡ σχετικότης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, γενομένη δεκτὴ ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα, ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ προχωρῇ ἐπιμύονως διὰ συνεχῶν προσεγγίσεων καὶ νὰ φθάσῃ τὸ maximum τῆς πιθανότητος τῆς ἀληθείας.

Δι' ἐκάστην ἀνακάλυψιν ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀκολουθοῦνται συνήθως οἱ κάτωθι κανόνες καὶ στάδια :

Σχετικῶς πρὸς τοὺς κανόνας, ἄς ἐνθυμηθῶμεν τὸν Descartes λέγοντα : α) Νὰ μὴ δεχώμεθα οὐδὲν πρᾶγμα ὡς ἀληθές, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν ὡς τοιοῦτον, β) Νὰ διαιρῶμεν τὰς δυσκολίας εἰς μέρη διὰ τὴν καλλιτέραν μελέτην των, γ) Νὰ ἀρχίζωμεν πάντοτε ἀπὸ τὰ ἀπλούστερα καὶ εὐκολώτερα καὶ δ) Νὰ προβαίνωμεν εἰς ἀπαριθμήσεις, μετρήσεις, γενικὰς ἐπιθεωρήσεις καὶ εἰς συνθέσεις.

Τὰ στάδια τῆς πειραματικῆς ἐρεύνης διακρίνονται εἰς τὴν παρατήρησιν, τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν ἐπαλήθευσιν.

Ἡ παρατήρησις : Κατ' αὐτὴν α) ἀπομονώνοντα τὰ δεδομένα, διὰ νὰ περιγραφοῦν τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν καὶ διὰ νὰ ταξινομηθοῦν καὶ συνδεθοῦν λογικῶς, β) καθορίζονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φαινομένων καὶ μετροῦνται μαθηματικῶς.

Ἡ ὑπόθεσις : Κατ' αὐτὴν ὁ ἐρευνητὴς ὑποθέτει τὸ ἀληθὲς κατ' ἀναλογίαν ἢ ἀληθοφάνειαν, προβαίνει εἰς θεωρίας, εἰς γενικὰς ὑποθέσεις προσωρινοῦ χαρακτήρος, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν, διὰ νὰ ὑποδείξουν πειραματισμοὺς καὶ διὰ νὰ προσανατολίσουν τὰς ἐρέυνας.

Ἡ ἐπαλήθευσις : Λέγομεν α) ὅτι ἡ ἐπαλήθευσις τῶν ὑποθέσεων εἶναι **λογικὴ**, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν ὑποθέσεων, ὅποτε ἡ βεβαιότης εἶναι προφανὴς λογικῶς καὶ β) λέγομεν ὅτι ἡ ἐπαλήθευσις εἶναι **πειραματικὴ**, ὅταν ὁ ἐπιστήμων ἐλέγχει καὶ ἀποδεικνύει, ἐφ' ὅσον προηγουμένως ἔχει διαχωρίσει τὰ μεταβλητὰ στοιχεῖα, ἔχει ἀναλύσει τὸ σύνθετον δίκτυον τῶν αἰτιῶν καὶ ἔχει ἀπομονώσει ὅλους τοὺς ἄλλους παράγοντας, διὰ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἑνός, τοῦ νέου παράγοντος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἐξεταστέον πρόβλημα.

* * *

Τοιοῦτον ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα ἐπιδιώκουν οἱ σύγχρονοι παιδαγωγοὶ νὰ δώσουν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν τῶν ἐρευναν.

Ἐὰν τοῦτο εἶναι εὐκόλον διὰ τὰ ὑλικά, φυσικά, φαινόμενα, γεννᾶται ἡ ἐρώτησις ἐὰν θὰ εἶναι δυνατὴ μία τοιαύτη ἐργασία διὰ τὰ παιδαγωγικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ, τὴν ὁποίαν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναλύσωμεν, νὰ μετρήσωμεν, νὰ ἐλέγξωμεν.

Διὰ ταῦτα οφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰς ἀδυναμίας τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, αἱ ὁποῖαι διακρίνονται εἰς ἀδυναμίαν ἠθικῆς φύσεως καὶ εἰς τοιαύτας τεχνικῆς φύσεως.

Ἀδυναμίαι ἠθικῆς φύσεως τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς

Ὁ ἐπιστημονικὸς πειραματισμὸς τῆς Παιδαγωγικῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς μεθόδους καὶ εἰς τὰ τεχνικὰ μέσα ἀγωγῆς, ὡς π. χ. εἰς τὴν ὀργάνωσιν, εἰς τὰ προγράμματα, εἰς τὴν διδακτικὴν τῶν μαθημάτων, εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς μαθητικῆς ἐργασίας, δηλαδὴ εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ σχολικοῦ ἔργου. Εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῆ κανεὶς ὅτι ἡ τεχνικὴ δύναται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν ὑψίστων σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς.

Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουν μερικὰ μέσα ἀγωγῆς, τὰ ὁποῖα σχετίζονται στενῶς μὲ ὠρισμένας ἀντιλήψεις τῆς ζωῆς.

Συνήθως, διὰ τοὺς ἐπιδιωκτέους σκοποὺς ὑλικῆς φύσεως, θεωροῦμεν ἐξ ὅλων τῶν μέσων καλλίτερον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συντελεῖ εἰς τὸ ἀξιολογώτερον καὶ ταχύτερον ἀποτέλεσμα.

Εἰς τὸν τομέα ὅμως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὰ πράγματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ἀσκεῖται ἐπίδρασις τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς, καθ' ὅτι ἡ ἀγωγή εἶναι ἔργον ἠθικῆς καὶ καθ' ὅτι τὸ πρὸς ἀγωγήν ἄτομον εἶναι συγχρόνως ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸ μέσον καὶ σκοπός. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐν ἄτομον ἐνεργεῖ ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου, ἢ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸ ἠθικὸν πρόβλημα τίθεται εἰς ἑκάστην τῶν περιπτώσεων καὶ ἑκάστη ἐνέργεια ἀγωγῆς δύναται νὰ λαμβάνη τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιβλαβοῦς, τῆς ἐπωφελοῦς ἢ τῆς ἀδιαφόρου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὡς ἀναφέρωμεν μερικὰ παραδείγματα τοῦ Παιδαγωγοῦ E. Planchard :

— Εἶναι γνωστὸν, λέγει, πόσον ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν σχολικῶν μέσων ἀγωγῆς, τῶν βιβλίων, τῶν προγραμμάτων, τῆς ἐκλογῆς τῆς ὕλης, τοῦ χρόνου διδασκαλίας δι' ἑκάστον κλάδον, αἱ πολιτικά, φιλοσοφικά ἢ θρησκευτικά ἰδέαι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι προτείνουν ἢ ἐφαρμόζουν τὰ μέσα αὐτά. Αἱ ἰδέαι τῶν αὐτῶν δύνανται νὰ ἀναφέρονται π. χ. εἰς τὰ προβλήματα τῆς προτεραιότητος τοῦ ατόμου ἢ τῆς κοινωνίας, τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀξιῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν, τοῦ δικαιώματος ἰδιοκτησίας τῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἢ ἀπὸ τὸ Κράτος, τῆς ἐξελίξεως τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν συγχρόνως μὲ τὰς κοινωνικὰς μεταβολὰς, τῆς ἐλευθερίας ὡς δικαιώματος τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὡς προνομίου, τῆς ἰσότητος τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου κ.λ.π.

Ἐξ ἄλλου, εἶναι μὲν δυνατόν ἢ συνεκπαίδευσίς τῶν ἐφήβων, ὁ γυμνισμός, ἢ ψυχανάλυσις νὰ παρουσιάζουν μερικὰ προτερήματα διὰ τὴν ἀγωγήν, ὅμως τὰ περιορισμένα αὐτά προτερήματα εἰς ἕν ἄλλον πεδῖον, τὸ τῆς ἠθικῆς, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ἀνώτερον, ἀποβαίνουν καταστρεπτικά καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀποτελοῦν θέματα πειραματισμοῦ δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι οἰσθετοῦν μίαν φιλοσοφίαν τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀξιῶν.

Εἶναι γνωστὸν πόσην καταστρεπτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν παιδιῶν εἶχον ψυχαναλυτικοὶ πειραματισμοί, κατὰ τοὺς ὁποῖους ἐφηρμόζοντο τὰ λεγόμενα «ἠθικὰ τέστς» διὰ τῆς ἐμφανίσεως, εἰς ἀνήλικα παιδιὰ καὶ εἰς ἐφήβους, πορνογραφημάτων ἢ διὰ τῆς ὑποβολῆς ἐρωτήσεων σεξουαλικοῦ περιεχομένου, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ παιδιὰ πολλάκις δὲν εἶχον καμμίαν ἰδέαν ἢ συναίσθησιν διὰ τὰ ζητούμενα, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἐμάνθανον σεξουαλικά σχήματα νοσηρᾶς φαντασίας.

Ὅθεν ἡ τεχνικὴ τοῦ σχολείου ὀφείλει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ παιδαγωγικὰ ἰδεώδη. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς ὅλα τὰ τεχνικὰ μέσα, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖται ὡς ἠθικὸν πρόσωπον, ὡς π. χ. εἰς τὰ μέσα τοῦ πολέμου (ἀσφυξιόγωνα), εἰς τὰ βιομηχανικὰ μέσα, κατὰ τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆται ὁ ἄνθρωπος ὡς μηχανή, εἰς τὰ ἰατρικὰ μέσα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπολογίζεται σήμερον καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀσθενοῦς.

Κατὰ ταῦτα, ἡ Παιδαγωγικὴ δὲν δύναται νὰ περιορίζη τὸ πεδῖον τῆς μόνον εἰς τὴν πειραματικὴν Παιδαγωγικὴν, ὡς τὴν ἤθελεν ὁ W. Lay ὁ

ὁποῖος παρὰ ταῦτα ἀνεγνώριζε καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως.

Παρὰ ταῦτα. ὅμως, ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν μερικὰ λεπτομερειακὰ τεχνικὰ μέσα, διὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ὁποίων ἡ πειραματικὴ ἔρευνα δύναται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν ἠθικῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πολυάριθμα θέματα τῆς καθαρᾶς διδακτικῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα τίθενται καθημερινῶς εἰς τὸν διδάσκαλον, ὡς π. χ. ἡ καθυστέρησις τῶν μαθητῶν εἰς ἓν μάθημα, ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς ἀτομικῆς ἢ ὁμαδικῆς ἐργασίας, ἡ καλλιτέρα κατανομὴ τῶν ὥρῶν ἐργασίας δι' ἕκαστον μάθημα, διὰ μίαν ἡμέραν, δι' ἓν ἔτος, ἡ ἀξία τοῦ κινηματογράφου ὡς διδακτικοῦ μέσου, αἱ δυσκολίαι καὶ ἡ ἐνδεικνυομένη σειρὰ ἐργειῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων κ.λ.π.

Ἐπὶ τῶν προβλημάτων αὐτῶν καὶ ἐπὶ ἄλλων παρομοίων, μετὰ τὴν ἐπισταμένην παρατήρησιν τῶν φαινομένων, τὴν ἀντικειμενικὴν μέτρησιν τῶν καὶ τὴν πιστὴν ἐρμηνεύσιν τῶν, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὁμοφωνία ἀπόψεων καὶ πορισμάτων. Οὕτως αἱ συμπάθειαι καὶ ἀντιπάθειαι δι' ὠρισμένας μεθοδολογικὰς θεωρίας θὰ ὑποχωρήσουν ἐνώπιον τῶν δεδομένων τῆς πραγματικότητος, ἐνώπιον τῆς καθαρᾶς διαπιστώσεως καὶ ἐνώπιον τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἀφιλοκερδοῦς καὶ ἀμερολήπτου πειραματισμοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀνυψώνει τοὺς παιδαγωγοὺς εἰς τὴν ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων.

Ἄδυναμίαι τεχνικῆς φύσεως τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς

Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα διὰ τὰς τεχνικὰς μεθόδους τῆς παιδαγωγικῆς δικαιολογεῖται κυρίως λόγῳ τοῦ ὅτι συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταφανῆ καὶ ἐπιτευχθῆ ἡ ἀντικειμενικότης, ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ ταχύτης τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μεθόδων αὐτῶν. Ἐναπομένουν ὅμως σοβαρὰ ἐμπόδια καὶ δυσκολίαι διὰ τὸ τοιοῦτον ἔργον τῆς. Ὁ ἔμπειρος περὶ τὰ τοιαῦτα Βέλγος παιδαγωγός R. Buyse διακρίνει δυσκολίας α) ἐσωτερικὰς καὶ β) ἐξωτερικὰς.

Ἐσωτερικαὶ δυσκολίαι : Α) προερχόμεναι ἀπὸ τὸν Παιδαγωγικὸν Πειραματισμόν :

α) Κατὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ πειραματισμοῦ : "Ὀργανα, ὡς γνωστόν, τοῦ παιδαγωγικοῦ πειραματικοῦ εἶναι τὰ τέστς καὶ οἱ βαθμοί, οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ μονάδες μετρήσεως. Μεγίστη εἶναι ἡ δυσκολία διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μετρήσεως καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ εἰς τὰ παιδαγωγικὰ φαινόμενα, διότι 1) τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἶναι ἰδιαζόντως περίπλοκα, 2) διότι ὑπάρχει μεγίστη δυσκολία διὰ τὴν εὑρεσιν ἀληθῶν μέτρων, 3) διότι αἱ μονάδες μετρήσεως εἶναι ἀνακριβεῖς καὶ τὸ μηδὲν δὲν λαμβάνει καμμίαν σημασίαν εἰς τὰς βαθμολογικὰς κλίμακας, 4) ὑπάρχει ἔλλειψις ἰσοδυναμίας τῶν κλιμάκων μετρήσεως καὶ 5) διότι συναντᾶται μεγάλη δυσκολία δημιουργίας συμβολικῶν κανόνων.

β) Κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐρευνῶν : Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπολογίζῃ ὁ πειραματιστὴς ἐκάστοτε πληθὺν παραγόντων φυσικῶν (θερμοκρασία και-

ροῦ, φωτισμός κλπ.), φυσιολογικῶν (κυκλοφορία τοῦ αἵματος, κατάστασις τῶν ζωϊκῶν λειτουργιῶν τοῦ πειραματιζομένου) καὶ ψυχικῶν (συναισθηματικὴ διάθεσις, κόπωσις, ὑποβολή κλπ.).

γ) Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐρεύνης καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀποτελεσμάτων: Εἶναι δύσκολον νὰ ἔχουν ὅλοι οἱ ἐρευνηταὶ τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα καὶ νὰ δύνανται νὰ ἀποφασίζουσιν διὰ τὰς μᾶλλον ἐνδιαφερούσας καὶ χρησίμους ἐρέυνας, νὰ ὑπολογίζουσιν τοὺς ἐπεμβαίνοντας ἐκάστοτε παράγοντας καί, μὲ τὴν μόρφωσίν των, νὰ ἐρμηνεύουσιν πιστῶς καὶ ἀμερολήπτως τὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ θεωροῦν, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ ἐκ τῶν ἐρευνῶν δὲν ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν τῆς Παιδαγωγικῆς, ἀλλὰ τὰ μέσα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ὑψηλῶν ἐπιδιώξεων τῆς ἀγωγῆς.

Β') Δυσκολίαι προερχόμεναι ἀπὸ ἀνεπάρκειαν τῶν ἐρευνῶν, καθ' ὅτι οἱ ἐρευνηταὶ, λόγῳ τῶν ποικίλων ἐνδιαφερόντων των κατέφθασαν εἰς ἕνα θρυμματισμὸν τῆς ὅλης πειραματικῆς προσπάθειας τῆς νέας αὐτῆς κινήσεως τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ οὕτω δὲν εἶναι ἀρκεταὶ αἱ ἐρευνᾶι ἐπὶ τῶν βασικωτέρων προβλημάτων τοῦ σχολικοῦ ἔργου, ὥστε διὰ τῆς συγκρίσεώς των νὰ ἐβοηθοῦντο οἱ μεταγενέστεροι ἐπιστήμονες εἰς τὴν κατὰ πλάτος καὶ βάθος ἐπέκτασιν τῶν μελλοντικῶν ἐρευνῶν των.

Γ') Δυσκολίαι προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν συναφείας τῶν παιδαγωγικῶν δεδομένων: Πολλάκις τὰ παιδαγωγικὰ δεδομένα καταγράφονται χωρὶς σύστημα καὶ συσχέτισιν. Πολλοὶ ἐπιστήμονες συγκεντρώνουσιν ἕνα ἀριθμὸν δεδομένων ἐκ τῶν ἀντιδράσεων τοῦ παιδιοῦ καὶ ὁδηγοῦνται εἰς πορίσματα ἀπομεμονωμένα. Ὁ σκοπὸς ὁμῶς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν καὶ εἰς τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν φαινομένων, τελούντων πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα τοιαῦτα. Τοιαύτη συσχέτισις δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ ἐὰν ἐκληφθῆ ὡς ἔργον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς ἢ μεθοδικῆ μελέτη τῶν ἀντιδράσεων τῶν μαθητῶν κατὰ τὴν ἐπενέργειαν τῆς διδασκαλίας καὶ ἐὰν χρησιμοποιηθοῦν αἱ κάτωθι μέθοδοι: α) ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις καὶ συνεχὴς καταγραφή ὅλων τῶν ἀντιδράσεων τῶν μαθητῶν καὶ β) ὁ πειραματισμὸς ἐπὶ τῶν σχολικῶν μεθόδων διὰ τῆς χρήσεως τῆς Στατιστικῆς. Τότε μόνον θὰ ἀχθῆ ὁ ἐπιστήμων παιδαγωγὸς εἰς Νόμους, οἱ ὅποιοι, καίτοι δὲν θὰ ἔχουν τὸ γνῶρισμα τῶν μαθηματικῶν Νόμων, ὁμῶς θὰ ἔχουν ἀξίαν διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν.

Ἐξωτερικαὶ δυσκολίαι: α) Προερχόμεναι ἀπὸ τοὺς γονεῖς, οἱ ὅποιοι συνήθως θεωροῦν τοὺς σχολικοὺς πειραματισμοὺς ὡς ἀπώλειαν χρόνου καὶ ὡς δημιουργίαν συγχύσεως εἰς τὰς καθιερωμένας σχολικὰς μεθόδους. Πολλάκις οἱ γονεῖς ἔχουν δίκαιον, ἴδιον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν ἐρευνῶν, ὅποτε οἱ πειραματισταὶ δίδουν ἀκαίρως, ἐν σπουδῇ καὶ ἀποτόμως, καθαρῶς ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, ἀμελοῦντες πολλάκις τὸ μορφωτικὸν ἔργον τοῦ σχολείου: β) Δυσκολίαι προερχόμεναι ἀπὸ τοὺς διδασκάλους: Συναντᾶ συχνάκις κανεὶς εἰς τοὺς διδασκάλους ἀδιαφορίαν ἢ ἐχθρικὴν στάσιν ἐναντι ἐρευνῶν, ἔλλειψιν κριτικοῦ πνεύματος καὶ λεπτῆς σκέψεως, ἀνικανότητα ἐκτιμήσεως μερικῶν σπουδαίων ἀντιδράσεων τοῦ παιδιοῦ, ἄγνοιαν καὶ πε-

ριφρόνησιν εἰς τὴν στατιστικὴν καὶ εἰς τὴν μέτρησιν τῶν παιδαγωγικῶν φαινομένων, ἀπαίτησιν πάντοτε τοῦ ἀπολύτου, προσκόλλησιν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς παραδόσεως, πίστιν εἰς τὸ ἀλάθητον τῆς πείρας τοῦ διδασκάλου, κατὰ τὴν ἀχρησίαν τοῦ δικαιώματος τῆς σχολικῆς ἐξουσίας, ἔλλειψιν ἐκτιμήσεως μερικῶν πνευματικῶν ἀξιών κλπ. "Ὅλα αὐτά, λέγει ὁ καθηγητὴς R. Buysse, προέρχονται ἀπὸ μίαν σύγχυσιν, κατὰ τὰς σπουδὰς των, μεταξὺ τῆς μηχανικῆς μεταδόσεως γνώσεων καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν φαινομένων τῆς ἀγωγῆς, ἀπὸ τὸν ὑπερβολικὸν θεωρητικὸν χαρακτήρα τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων εἰς τὰ Διδασκαλεῖα καὶ ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ τοὺς δοθοῦν μερικοὶ τύποι (καλούπια) διδακτικῆς πορείας. Προέρχεται ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν μερικῶν καθηγητῶν τῆς Παιδαγωγικῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν πιστεύουν ὅτι τὸ ἔμφυτον διδασκαλικὸν τάλαντον εἶναι παντοδύναμον, ἐνῶ παραμελοῦν τὴν σπουδαιότητα πολλῶν σοβαρῶν προβλημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν λύσεις μόνον τὸν 20ὸν αἰῶνα μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν, καί τοι ὑπῆρχον διδάσκαλοι προικισμένοι μὲ εἰδικὸν τάλαντον καὶ κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας. Τοιαῦτα προβλήματα εἶναι π.χ. τὸ περὶ τῆς πνευματικῆς καθυστερήσεως τῶν μαθητῶν, περὶ τῶν νόμων τῆς κοπώσεως, περὶ τῶν μυστικῶν τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξελιξέως τοῦ παιδιοῦ, περὶ τῶν διανοητικῶν τύπων κλπ.

Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ ὑπολογίζωμεν, ὅτι ἐλάχιστοι δύνανται νὰ εἶναι οἱ προικισμένοι μὲ ἰδιαιτέρας ἰκανότητάς, τὰς ὁποίας δὲν εἶναι εὐκόλον πάντοτε νὰ διαγνώσωμεν εἰς τοὺς ὑποψηφίους διδασκάλους, καὶ ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις ἐκάστης χώρας ἔχει ἀνάγκην τόσο ἀριθμοῦ διδασκάλων (E. Claparède).

Προέρχονται ἀκόμη ἐμπόδια ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον πίστιν διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν, ὅτι μόνη ἡ πρακτικὴ καθημερινὴ πείρα δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς διδακτικούς κανόνες καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν τέχνην τῆς ἀγωγῆς, ἐνῶ παραγνωρίζεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ πρακτικὸς διδάσκαλος, κλεισμένος εἰς ἑαυτόν, δὲν βλέπει καὶ δὲν συγκρίνει τὰς ἀπόψεις τῶν συναδέλφων του περὶ τῶν διδακτικῶν προβλημάτων, συνηθίζει εἰς τὴν ρουτίαν καὶ δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ πῶς ἐμφανίζονται τὰ νέα προβλήματα, ἀδυνατεῖ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς νέας καταστάσεις, ἀδυνατεῖ ἀκόμη νὰ μεταδώσῃ τὰς μεθοδολογικὰς ἐκ τύχης ἀνακαλύψεις του, διότι δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀξίαν των, προβαίνει εἰς συνεχεῖς προσπάθειας καὶ δοκιμάς, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς ἀνάλυσιν, μέτρησιν καὶ ἔλεγχον τῶν δεδομένων τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος, στερεῖται πολλάκις ψυχολογικῶν γνώσεων, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ του εἶναι θύματα τῶν προσωπικῶν του πειραματισμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἀξίαν, διότι οὐδὲν εἰς αὐτοὺς ἔτυχε κριτικῆς καὶ ἐπαληθεύσεως.

*
* *

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν ὄλων τῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἐμποδίων εἰς τὴν Πειραματικὴν Παιδαγωγικὴν, πρέπει νὰ ἴδωμεν ἀναλυτικῶς ποῖον ὀφείλει νὰ εἶναι ἔργον τῆς, κατὰ τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν, καὶ ποῖαι αἱ μέθοδοι ἐργασίας τῆς.

4. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ, πιστεύουσα ὅτι μόνη ἢ ἐπιστημονικὴ μέθοδος δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ ποῖα εἶναι ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῶν παιδιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀσκήσωμεν μίαν παιδευτικὴν ἐνέργειαν καὶ ποῖα εἶναι ἡ συνέπεια τῆς ἐνεργείας μας αὐτῆς, ἀσχολεῖται :

- α) μὲ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν μέτρησιν τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος,
- β) μὲ τὴν συστηματικὴν ὀργάνωσιν τῆς σχολικῆς ἐργασίας : πρόγραμμα διδασκτέας ὕλης—βοηθητικὰ βιβλία τῶν μαθητῶν,
- γ) μὲ τὴν μελέτην τῶν σχολικῶν μαθημάτων ἀπὸ ψυχολογικῆς καὶ διδακτικῆς ἀπόψεως καὶ μὲ μεθοδολογικοὺς πειραματισμοὺς,
- δ) μὲ τὸν σχολικὸν προσανατολισμὸν, καὶ
- ε) μὲ τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀπροσαρμόστων, καθυστερημένων καὶ ἀνωμαλῶν σωματικῶς καὶ πνευματικῶς παιδιῶν.

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ ἐκκινεῖ κατ' ἀρχὴν ἀπὸ ταπεινὴν προοπτικὴν. Πιστεύει ὅτι ὁ πρῶτος πειραματισμὸς εἶς ὁδηγήσῃ εἰς δεύτερον, ἀπὸ τὴν μίαν ἔρευναν θὰ δημιουργηθοῦν νέα προβλήματα πρὸς ἐξέτασιν. Οὕτως, ἀπὸ ὀλίγας καὶ περιορισμένας κατ' ἀρχὴν ἐρεῦνας, ἀλλὰ καλῶς διεκπεραιωθείσας, θὰ προκύψῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μίαν νέα Παιδαγωγικὴ Μεθοδολογία, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ ἀχρήστου θεωρίας καὶ δογματικὰς διαβεβαιώσεις, τὰς ὁποίας περιέχουν ἀκόμη πολλὰ ἐγχειρίδια Διδακτικῆς. Μία Μεθοδολογία, ἡ ὁποία θὰ διαφωτίσῃ καὶ θὰ εὐκολύνῃ τὴν σχολικὴν πρᾶξιν διὰ τοῦ πνεύματος τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἀκριβείας, μεθοδολογία, ἡ ὁποία θὰ βασίζεται εἰς τὴν πείραν τῶν πρακτικῶν, εἰς τὴν ἔμπνευσιν τῶν νεωτεριστῶν, εἰς τὴν συνθετικὴν ἐνόρασιν τῶν φιλοσόφων καὶ εἰς τὸν ἀκριβῆ ἔλεγχον τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ὁποία τροφοδοτεῖται ἀπαραιτήτως ἀπὸ τὰς πολυτίμους πηγὰς : α) τὴν Παιδαγωγικὴν Φιλοσοφίαν, β) τὴν ἱστορίαν τῆς Διδακτικῆς, γ) τὰ δεδομένα τῆς Κοινωνιολογίας, δ) τὴν ἐφηρμοσμένην Λογικὴν (μέθοδοι Λογικῆς : ἀνάλυσις—σύνθεσις), ε) τὰ ἀποτελέσματα τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας καὶ στ) τὴν πρακτικὴν τῆς ψυχοτεχνικῆς.

Α) Ἐλεγχος καὶ μέτρησις τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος

Γνωρίζομεν ὅλοι καὶ ἐξ ἰδίας ἀκόμη πείρας, ὅτι ἡ μέτρησις τῆς ἀποδοτικότητος τῆς ἀνθρωπίνης προσπάθειας, πνευματικῆς ἢ χειρωνακτικῆς, δημιουργεῖ τὴν εὐχαρίστησιν διὰ τὴν ἐργασίαν, τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἀποτελεῖ τὴν ἀποκάλυψιν ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς προσωπικότητος καὶ ἀποβαίνει ἢ αἰτιολόγησις τῆς ὑπάρξεώς μας καὶ ἐν μέσον συνεχοῦς βελτιώσεως τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἄνθρωπος θέλει ἐκάστοτε νὰ ἀποδίδῃ περισσότερον καὶ νὰ προχωρῇ πρὸς μίαν ζωὴν ὀλοὴν καλλιτέραν.

Εἰς τὸ σχολεῖον ὁ ἔλεγχος τῆς μαθητικῆς παραγωγῆς, τῆς ἀποδοτικότητος τῶν προσπαθειῶν τοῦ μαθητοῦ, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐὰν αἱ καταβαλλόμεναι δυνάμεις εἶναι ἀνάλογοι ἢ δυσανάλογοι πρὸς τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα.

Ὁ ἐκπαιδευτικός, λέγει ὁ παιδαγωγὸς R. Dottrens, δύναται ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ διδαχθῇ πολλὰ ἀπὸ τὸ ἔργον τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις κατ' ἔτος εἰς ἀπολογισμὸς πληροφορεῖ τὸν ἐπιχειρηματίαν περὶ τοῦ κέρδους καὶ τῶν ζημιῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ τὸν ὀδηγήσῃ νὰ διακόψῃ τὴν παραγωγὴν ἐνὸς προϊόντος ἢ νὰ συνεχίσῃ αὐτὴν ἢ νὰ βελτιώσῃ τὰ μηχανήματά του ἢ νὰ ὀργανώσῃ συστηματικώτερον τὴν ἐργασίαν του ἢ νὰ ἐκλέξῃ καλλιτέραν πρώτην ὕλην.

Εἰδικὰ ἐργαστήρια ἐρευνῶν καὶ δοκιμῶν εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὰ μεγάλα ἐργοστάσια καὶ συμβουλεύουν τοὺς ἐπιχειρηματίας ἐπὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διορθωθοῦν καὶ ἐπὶ τῶν νέων ἐπιχειρήσεων, αἱ ὁποῖαι συμφέρει νὰ ἀναληφθοῦν. Ἔτσι προοδεύουν αἱ βιομηχανίαι.

Εἰς τὸ σχολικὸν ὅμως ἔργον, διὰ τὴν ἀποδοτικότητα τῆς μαθητικῆς ἐργασίας, ποτὲ δὲν συντάσσει κανεὶς ἕνα ἰσολογισμὸν, οὔτε ἐλέγχει συστηματικῶς τὴν παραγωγὴν τῶν μαθητῶν, τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς μορφωτικῆς ὕλης καὶ τῶν διδακτικῶν μέσων. Τὰ μόνον μέσα ἐλέγχου εἶναι τὰ διάφορα συστήματα τῆς βαθμολογίας καὶ τῶν ἐξετάσεων, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία θεωρεῖται σήμερον ἀμφισβητήσιμος.

Εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐν γένει ἐρεῦνας ὑπάρχει ἡ τάσις τῆς εὐρέσεως πρακτικῶν μέσων, διὰ νὰ ἀναχθῇ ἡ ποιότης εἰς ποσότητα. Ἡ μέτρησις ἀπέβη ὁ πλέον ἀσφαλὴς τρόπος διὰ τὴν ἐρευναν, καθ' ὅτι ἐξουδετερώνει κάθε μεταβολὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν περιστάσεων ἢ εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐρευνητοῦ.

Μετρήσιμον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ παρασταθῇ δι' ἐνὸς ἀριθμοῦ καθωρισμένου καὶ δημιουργηθέντος διὰ μιᾶς μονάδος τῆς αὐτῆς φύσεως καταλλήλως ἐκλεγείσης. Οὕτω δύνανται νὰ ἐφαρμόζωνται τὰ ἀποτελέσματα δι' ἀριθμητικῶν πινάκων, διὰ μαθηματικῶν τύπων καὶ διὰ γραφικῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ σχολεῖον ὅμως, ὅπου ἡ γενικὴ ἀποτελεσματικότης τοῦ ἔργου πρέπει νὰ μετρηθῇ διὰ τῶν ἀξιῶν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οἱ μαθηταί, εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγάγωμεν τὴν ποιότητα τῶν μαθητῶν εἰς ποσοτικὰς μετρήσεις. Παρὰ ταῦτα, εἰς τὸ σχολικὸν ἔργον, ἐκτὸς τῶν ὑψίστων σκοπῶν, περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ὁποίων ἡ μετασχολικὴ μόνον ζωὴ δύναται νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, ὑπάρχουν ἄμεσοι σκοποί, τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ὀφείλει καὶ δύναται κανεὶς νὰ ἐλέγξῃ κατὰ τὴν σχολικὴν ἀκόμη ἡλικίαν. Ἀσφαλῶς ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια ὀφείλει νὰ πρυτανεύῃ τῆς τέχνικῆς προόδου. Ἡ ἀγωγή ἐξ ἄλλου μορφώνει ἀνθρώπους. Εἶναι ὅμως ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ μάθῃ ὁ μαθητής, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ εἰς τὸ ἀνώτατον ὄριον τὸν προορισμὸν του ὡς ἀνθρώπου. Οὕτως, αἱ γνώσεις τῶν σχολικῶν μαθημάτων δύνανται νὰ μετρηθοῦν. Ὅ,τι παράγει ὁ μαθητής πνευματικῶς ἢ χειρωνακτικῶς, ἀποδεικνύει τὴν ἀποδοτικότητά τῶν δυνάμεών του. Ἡ ἐρμηνεύσις αὐτῆς τῆς ἀποδοτικότητος διὰ τὸ προϊόν τοῦ ἐργοστασίου εἶναι εὐκόλος. Διὰ τὸ σχολικὸν ὅμως προϊόν, τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς κρίσεως τοῦ διδασκάλου. Εἰς

τήν κρίσιν του αὐτὴν ὁ διδάσκαλος περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν, δύναται σημαντικῶς νὰ βοηθηθῆ ἀπὸ μερικὰ ἀντικειμενικὰ μέσα μετρήσεως, ὅπως εἶναι τὰ Τέστς, τὰ ἀντικειμενικὰ ἐρωτηματολόγια καὶ αἱ κλίμακες μετρήσεως τῶν σχολικῶν προϊόντων.

α) **Τὰ σχολικὰ Τέστς** δύνανται νὰ ἀποτελοῦν μέσα ἐλέγχου καὶ ἐπαληθεύσεως ὠρισμένων ὑποθέσεων καὶ κρίσεων μας περὶ τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τῶν μαθητῶν ἢ περὶ τῶν γνώσεων των, ἐφ' ὅσον ἔτυχον αὐστηρᾶς ἐπεξεργασίας καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι προικισμένα ὑὲ ψυχοπαιδαγωγικὰς καὶ στατιστικὰς ἰδιότητας, δηλαδή ἐφ' ὅσον εἶναι πλήρη, καταληπτά, καλῶς ἐσταθμισμένα καὶ διακρίνονται δι' ἐγκυρότητα, πιστότητα, ἀντικειμενικότητα καὶ εὐκόλον καὶ οἰκονομικὴν χρῆσιν. (Αἱ ἰδιότητες αὗται τῶν tests ἀπαιτοῦν εὐρυτέραν ἀνάλυσιν) (1).

Τὰ σχολικὰ τέστς δύνανται νὰ εἶναι : 1) Τέστς ἐπιπέδου γνώσεων ἢ ἱκανοτήτων, 2) Τέστς ταχύτητος εἰς τὴν διεκπεραίωσιν διαφόρων σχολικῶν ἐργασιῶν, 3) Τέστς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, 4) Τέστς ἀκριβείας εἰς ἀνάγνωσιν, ἀριθμητικὴν, ἰχνογραφίαν, 5) Τέστς ποιότητος εἰς τὴν σύνταξιν, τὴν γραφήν, τὸ τραγούδι, 6) διαγνωστικὰ καὶ ἀναλυτικὰ τῆς ἱκανότητος τῶν μαθητῶν ἔναντι τῶν ψυχολογικῶν ἀπαιτήσεων τῶν διαφόρων μαθημάτων, 7) Τέστς τῆς γραπτῆς καὶ προφορικῆς ὀρθογραφίας, τῆς προφορᾶς λέξεων, συλλαβῶν, γραμμάτων, τῆς ὀπτικῆς καὶ ἀκουστικῆς μνήμης αὐτῶν κλπ. 8) διαγνωστικὰ τέστς σιωπηρᾶς καὶ ἀκουστικῆς ἀναγνώσεως, 9) Τέστς προγνωστικὰ τῶν ἱκανοτήτων τῶν παιδιῶν δι' ἓν μελλοντικὸν ἔργον (χρήσιμα διὰ τὸν σχολικὸν προσανατολισμὸν καὶ ἀλλαχοῦ).

β) **Τὰ ἀντικειμενικὰ ἐρωτηματολόγια** περιέχουν πολλὰς καὶ ἀπλᾶς ἐρωτήσεις ἢ ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν συντόμους καὶ ἀκριβεῖς ἀπαντήσεις, πολλάκις μονολεκτικὰς, καὶ ἀφορώσας τὴν ἀνάμνησιν γνώσεων, ἀναγνώσιν ἀναμνήσεων, πρόκλησιν ἀναμνήσεων ὀνομάτων καὶ γεγονότων, διακρίσιν ὀρθῶν καὶ ἐσφαλμένων προτάσεων, τὴν ἐκλογὴν ὀρθῆς ἀπαντήσεως μεταξὺ πολλῶν τοιούτων, τὴν εὕρεσιν καλλιτέρας ἀπαντήσεως, τὴν ἐπιτυχῆ λογικὴν σύνθεσιν στοιχείων διὰ τὸν σχηματισμὸν ὀρθῶν προτάσεων ἢ ἀπαντήσεων, τὴν ἀναδιοργάνωσιν στοιχείων κατὰ χρονολογικὴν ἢ τοπικὴν σειρὰν, κατὰ σπουδαιότητα κλπ.

γ) **Κλίμακες ἐκτιμήσεως τῶν σχολικῶν προϊόντων.** Αὗται ἀφοροῦν τὴν γραφήν, τὸ ἰχνογράφημα, τὰς ἐκθέσεις, τὸ ὀρθογραφικὸν λεξιλόγιον, δηλαδή προϊόντα τῶν μαθητῶν, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ βαθμολογηθοῦν ἀκριβέστερον δι' εἰδικῶν κλιμάκων, ὥστε ὅλοι νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὰ ἐκτιμοῦν ὁμοίως. Ἡ δημιουργία τῶν τοιούτων κλιμάκων προϋποθέτει τὰς κρίσεις εἰδικῶν ἐπιστημόνων ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς ἔργων μαθητῶν, τὴν σύγκρισιν τῶν κρίσεων αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ τούτου δημιουργίαν σειρᾶς, κατὰ ψηφισθεῖσαν ἀξίαν, τῶν μαθητικῶν ἔργων. Πρὸς τὰ ἔργα ταῦτα κατόπιν

(1) Ἰδέ : Ν. Ἐξαρχοπούλου : «Ψυχικαὶ διαφοραὶ τῶν παίδων» καὶ ἄλλας σχετικὰς δημοσιεύσεις του.

συγκρίνονται τὰ ἐκάστοτε παραγόμενα νέα τοιαῦτα καὶ λαμβάνουν τὴν ἀντίστοιχον βαθμολογίαν τῶν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω κλιμάκων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι τοιαῦται, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν μέτρῃσιν τῆς ἀξίας τῶν διδασκάλων, τοῦ χαρακτήρος τῶν μαθητῶν, τῆς ποιότητος τῶν σχολικῶν κτιρίων, τῆς ποιότητος τῆς μικρᾶς κοινωνικῆς ομάδος τῆς σχολικῆς τάξεως κλπ.

Ἐκ τῶν τριῶν εἰδῶν τῶν τεχνικῶν τούτων μέσων, ἄλλα ἐφαρμόζονται εἰς ομάδας μαθητῶν, ἄλλα εἰς ἰδιαίτερα ἄτομα, ἄλλα ἐρευνοῦν τὴν λειτουργίαν πνευματικῶν ἱκανοτήτων ἢ τὴν ἀποδοτικότητα τῶν μαθητῶν, δηλ. εἰς ὅ,τι γνωρίζουν καὶ εἰς ὅ,τι δύνανται νὰ πράξουν.

Τὰ μέσα αὐτὰ δὲν δύνανται νὰ μᾶς δώσουν τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα τῆς ἱκανότητος τῶν παιδιῶν. Οἱ σύγχρονοι ἐπιστήμονες πιστεύουν, ὅτι μᾶς παρέχουν μίαν γνώσιν πλησιάζουσαν τὴν ἀλήθειαν, ἐφ' ὅσον ἐπιτυχεν ὁ ἐξεταστής νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς ἐπιδράσεις τῶν ποικίλων παραγόντων (τυχαίων, συστηματικῶς ἐμφανιζομένων) καὶ ἐφ' ὅσον ὑγιᾶς ἀποδέχεται τὴν ἀξίαν τῶν καὶ συνεπῶς τὰ χρησιμοποιεῖ. Δύνανται θαυμασίως νὰ ἀντικαταστήσουν τὰς συνήθεις ἐξετάσεις καὶ τὴν συνήθη βαθμολογίαν, καθ' ὅτι εἶναι ἀπηλλαγμένα ἀπὸ τὰ ὑποκειμενικὰ καὶ συναισθηματικὰ στοιχεῖα τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ διδασκάλου καὶ καθ' ὅτι, ὡς ἀντικειμενικὰ μέσα μετρήσεως, ἐπιτρέπουν νὰ συγκρίνωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῶν μαθητῶν ἄλλων σχολείων, νὰ γνωρίσωμεν τὴν σειρὰν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἕκαστος μαθητῆς, ἀναλόγως τῶν ἱκανοτήτων καὶ γνώσεών του, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς συμμαθητὰς τοῦ μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας, νὰ ἔχωμεν τοιοῦτοτρόπως ἐνιαίαν καὶ ἀντικειμενικὴν μέτρῃσιν. Ταῦτα πάντα βοηθοῦν νὰ ὑπολογίσωμεν τὰς προόδους τῶν μαθητῶν καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν μεθόδων καὶ ὡς ἐκ τούτου τὴν ἱκανότητα τῶν διδασκάλων.

Ἐν συμπεράσματι, ἀποδίδοντες τὴν πρώτην σημασίαν εἰς τὴν καλὴν κρίσιν τοῦ διδασκάλου περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν μαθητῶν, παρὰ τὸν ἀντικειμενικὸν τῆς χαρακτήρα, νομίζομεν, ὅτι πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς αὐτὴν τὴν κρίσιν καὶ ἡ τόσον ὠφέλιμος βοήθεια τῶν ἀνωτέρω στατιστικῶν τεχνικῶν μεθόδων μετρήσεως.

Β' Ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῆς σχολικῆς ἐργασίας

Ἡ ὀργάνωσις τῆς σχολικῆς ἐργασίας ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς διδακτέας ὕλης καὶ εἰς τὰ βοηθητικὰ βιβλία τῶν μαθητῶν.

Εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας διακρίνει κανεὶς τὸ πνεῦμα τῆς συστηματικῆς ὀργανώσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδιώκονται, εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον χρόνον καὶ μὲ κατανάλωσιν τῶν ὀλιγωτέρων δυνάμεων, τὰ καλλίτερα καὶ πλουσιώτερα ἀποτελέσματα. Σημαντικὴ, νομίζομεν, θὰ ἐπήρχετο βελτίωσις εἰς πολλοὺς τομεῖς τῆς σχολικῆς ζωῆς, ἐὰν ὁ ἐπιστήμων τῆς ψυχοτεχνικῆς ἤρχετο εἰς τὸ σχολεῖον καὶ παρετήρει τὰ ὅσα συμβαίνουν εἰς τὰς τάξεις μας καὶ ἐὰν κατόπιν κατεβάλλετο προσ-

πάθεια εισαγωγής ενός συστήματος εις τὴν ἐργασίαν τοῦ μαθητοῦ.

Διὰ ταῦτα ἀξίζει νὰ ἴδωμεν λεπτομερέστερον τοιαύτας λυσιτελεῖς προσπάθειας.

α) Τὸ πρόγραμμα τῆς διδακτέας ὕλης

— Ἐὰν ἐξετάσῃ κανεὶς τὰ προγράμματα διδακτέας ὕλης εἰς τὰ σχολεῖα διαφόρων χωρῶν, καὶ γειτονικῶν ἀκόμη, διαπιστώνει, ὅτι αἱ βασικαὶ γνώσεις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων διδάσκονται εἰς διαφορετικὰς δι' ἐκάστην χώραν ἡλικίας. Γεννᾶται, λοιπόν, τὸ ἐρώτημα: Ποῦ εὐρίσκεται τὸ ὀρθόν;...

— Τὰ περισσότερα τῶν προγραμμάτων, συνταχθέντα πρὸ ἐτῶν, δὲν τυγχάνουν ἀνανεώσεως καὶ προσαρμογῆς πρὸς τὰς νέας ἀνακαλύψεις καὶ κατακτήσεις τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ καὶ οὕτω φθάνομεν εἰς τὸ σημεῖον, ὥστε τὸ σχολεῖον νὰ μὴ προφθάνῃ νὰ παρακολουθῇ τὰς προόδους τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς.

Διὰ ταῦτα δύο εἶναι τὰ βασικὰ προβλήματα διὰ τὴν σύνταξιν τῶν προγραμμάτων: α) ἡ εὐρεσις τῶν κατὰ μέσον ὄρων ἀφομοιωτικῶν ἰκανοτήτων τῶν παιδιῶν εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας τῶν καὶ β) ὁ καθορισμὸς τῆς χρησιμότητος τῆς διδακτέας ὕλης διὰ τὰ ἄτομα καὶ τὴν κοινωνίαν.

Σήμερον ἐφαρμόζονται συνήθως διὰ τὴν σύνταξιν τῶν προγραμμάτων αἱ ἀκόλουθοι ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι:

α) Ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν ἰκανοτήτων τῶν μαθητῶν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν τέσσερς νοημοσύνης καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν πορισμάτων τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, ἡ ὅποια μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῶν σταδίων τῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν.

β) Ἀνάλυσις τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὅποian θὰ ζήσῃ αὐριοῦν ὁ μαθητὴς.

γ) Ἀνάλυσις τῶν ἀναγκῶν τῶν μαθητῶν, εἰς ἐκάστην περίοδον τῆς ἡλικίας, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων ἢ ἄλλων ἀρμοδίων προσώπων (γονέων, τροφῶν, διευθυντῶν οἰκοτροφείων, παιδικῶν κέντρων κλπ.).

δ) Ἀνάλυσις τῶν γνώσεων, αἱ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα βοηθητικὰ βιβλία ἢ παρέχονται κατὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ

ε) Καθορισμὸς τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν σχολικῶν μαθημάτων.

Εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ εἰς μερικὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας οἱ παιδαγωγοὶ καταβάλλουν φιλοτίμους προσπάθειας, διὰ νὰ φθάσουν, διὰ τῶν συντασσομένων προγραμμάτων, εἰς ἓνα συμβιβασμὸν μεταξὺ ἐκείνου, τὸ ὅποion εἶναι ἀπαραίτητον, διὰ νὰ ἀποβῇ κανεὶς ἓνας τίμιος ἄνθρωπος καὶ ἓνας καλὸς πολίτης καὶ ἐκείνου, τὸ ὅποion ὁ μαθητὴς δύναται νὰ ἀφομοιώσῃ καὶ νὰ μάθῃ εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας του.

Θὰ περιγράψωμεν ἐν συντόμῳ τὴν ἀξιόλογον προσπάθειαν τοῦ παιδαγωγοῦ τῆς Ἀμερικῆς C. Washburne καὶ τῶν συνεργατῶν του εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Winnetka, πόλεως πλησίον τοῦ Σικάγου.

Ὁ παιδαγωγὸς C. Washburne ἔθεσε, διὰ τὸ ὅλον σχολικὸν ἔργον, τὰ ἀκόλουθα σπουδαῖα ἐρωτήματα : α) *Τί ὀφείλει νὰ μάθῃ τὸ παιδί*, β) *τί δύναται νὰ μάθῃ* καὶ γ) *πῶς δύναται νὰ μάθῃ*. Αἱ δύο πρῶται ἐρωτήσεις ἀφοροῦν τὸ πρόγραμμα ὕλης, ἡ δὲ τρίτη τὴν μέθοδον διδασκαλίας. Ἐνταῦθα θὰ ἐξετάσωμεν τὰς δύο πρῶτας ἐρωτήσεις, περὶ δὲ τῆς τῆς τρίτης θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν μεθοδολογικῶν πειραματισμῶν.

Ὁ ἐπιστήμων οὗτος τῆς Ἀμερικῆς κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ μάθῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ μάθῃ καὶ ἐν συνεχείᾳ πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ζωὴν του ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς πολίτου.

Τὸ πρόβλημα εἶναι πάντοτε περὶ τοῦ τί δύναται νὰ μάθῃ τὸ παιδί. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο υἰοθέτησε τὴν ἀκόλουθον σκέψιν : Μία οἰαδήποτε γνῶσις, ὡς π.χ. τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γραμματικῆς, τῆς ὀρθογραφίας κλπ. εἶναι ἀφομοιώσιμος ἀπὸ τὰ παιδιὰ μιᾶς δοθείσης ἡλικίας καὶ κατὰ συνέπειαν δύναται νὰ διδαχθῇ εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτήν, ἐφ' ὅσον αὕτη ἔγινε καταληπτὴ καὶ ἔγινεν ἀκόμη κτῆμα ἀπὸ τοὺς 75 % ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς δοθείσης ἡλικίας, ἀποδειχθέντος τούτου κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μαθητῶν αὐτῶν 5—6 ἐβδομάδας μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς γνώσεως αὐτῆς καὶ μὲ ἀνοχὴν σφαλμάτων 10 % κατὰ τὴν χρῆσίν της.

Εἰς τὰ προγράμματα διδασκίας ὕλης τῶν σχολείων τῆς Winnetka, ἡ ὕλη τῶν βασικῶν μαθημάτων, τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ τῶν γλωσσικῶν εἶναι κατανεμημένη βάσει πειραματικῶν δεδομένων, συγκεντρωθέντων κατόπιν σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία διήρκεσε τέσσαρα ὀλόκληρα ἔτη. Κατὰ τὴν ἀξιόλογον αὐτὴν προσπάθειαν οἱ διδάσκαλοι κατ' ἀρχὴν ἐδίδασκαν, μὲ ὅλας τὰς γνωστὰς καὶ καλλιτέρας μεθόδους, τὰς γνώσεις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων, συμφώνως πρὸς τὰ παλαιὰ προγράμματα. Πέντε ἕως ἕξ (5—6) ἐβδομάδας μετὰ τὴν διδασκαλίαν ἐκάστης γνώσεως οἱ μαθηταὶ ἐξητάζοντο διὰ τὴν συγκράτησιν καὶ κατοχὴν τῆς γνώσεως αὐτῆς. Ἐὰν ἐκ τῶν μαθητῶν ὅλων τῶν σχολείων τῆς πόλεως Winnetka (τῆς αὐτῆς τάξεως) οἱ 75 % συνεκράτουν καὶ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιήσουν εἰς ποικίλα προβλήματα τὴν διδαχθεῖσαν πρὸ 5—6 ἐβδομάδων γνῶσιν, χωρὶς νὰ κάμουν πλέον τῶν 10 % λάθη κατὰ τὴν χρῆσίν της τότε ἡ γνῶσις αὕτη ἔθεωρεῖτο σύμφωνος πρὸς τὰς ἀφομοιωτικὰς ἰκανότητας τῶν μαθητῶν τῆς δοθείσης ἡλικίας. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν συνέταξαν τὸ πρόγραμμα καὶ παρατήρησαν ὅτι, καθυστεροῦντες τὴν διδασκαλίαν μιᾶς γνώσεως, μέχρις ὅτου τὰ 75 % τῶν μαθητῶν δύνανται ἀληθῶς νὰ τὴν κάμουν κτῆμά των, ἔχουν ἕνα σημαντικὸν κέρδος χρόνου καὶ μίαν οἰκονομίαν δυνάμεων ἀφάνταστον. Ἐκεῖνο, δηλαδή, τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖ κανεὶς νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν ἐγκέφαλον τῶν παιδιῶν 8 ἐτῶν ἐντὸς τριῶν μηνῶν, δύναται ἐντὸς τριῶν ἐβδομάδων ἢ τριῶν ἡμερῶν νὰ τὸ ἐπιτύχῃ εἰς παιδιὰ 10 ἢ 12 ἐτῶν καὶ μὲ ἀπείρως μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν διὰ τὴν συγκράτησίν του.

Εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Winnetka ἡ σχολικὴ ἐργασία διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν βασικῶν γνώσεων, (Ἀριθμητικὴ, γλωσσικά, Ἱστορία, Γεωγραφία) κα-

ταλαμβάνει μόνον τὰς πρῶϊνάς ὥρας, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ἄρκεταί. Πρόκειται περὶ ἑνὸς προγράμματος, τὸ ὁποῖον περιέχει τὸ ἐλάχιστον (minimum) ποσὸν γνώσεων, ἀπαραιτήτων δι' ὅλους τοὺς μαθητὰς τῆς αὐτῆς ἡλικίας. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν συστηματικὴν διαβάθμισιν τῶν δυσκολιῶν, εἰς τοὺς περιοδικοὺς ἐλέγχους δι' εἰδικῶν τέσται γνώσεων, εἰς τὴν ἀτομικευμένην διδασκαλίαν δι' εἰδικῶν καρτελλῶν (δελτίων) μὲ ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι παρέχουν τὴν εὐχέρειαν μαθήσεως δι' αὐτοδιορθώσεως.

Τὸ ἀπόγευμα διατίθεται διὰ τῶν ὁμαδικῶν ἐργασίας καὶ διὰ τῶν λεγομένων «Κοινωνικῶν μελέται» ὑπὸ μορφήν συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας. Πρόκειται περὶ λογοτεχνικῶν ἐργασιῶν, θεατρικῶν παραστάσεων, χειροτεχνικῶν ἀπασχολήσεων, μουσικῆς, ἐκδρομῶν, ἐπισκέψεων, κηπουρικῆς κλπ. Ὅλα αὐτὰ θεωροῦνται ὡς μία σειρά μέσων, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν εἰς τὰ παιδιὰ νὰ ἐκφράζωνται, νὰ διαπιστώνουν τὰς ἰκανότητας τῆς προσωπικότητός των, νὰ καλλιεργοῦν τὰς κλίσεις των καὶ τὰ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντά των, νὰ ἱκανοποιοῦν τὰς βαθυτέρας ἀνάγκας των καὶ νὰ καλλιεργοῦν τὰ κοινωνιστικὰ συναισθήματά των.

Δύναται εὐκόλως νὰ φαντασθῆ κανεὶς τὸ μέγεθος καὶ τὸ πολυσύνθετον τῶν ἀναγκαίων ἐρευνῶν διὰ τὴν σύνταξιν τοιούτων προγραμμάτων. Πρόκειται περὶ ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, τῆς ὁποίας ἀνάλογον παρηκολουθήσαμεν εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς Γενεύην, διαπιστώσαντες τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς διὰ μίαν ἀποτελεσματικὴν ἀγωγὴν.

β) Τὰ βοηθητικὰ βιβλία τῶν μαθητῶν

Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι σχετικὸν πρὸς ἐκεῖνο τῶν προγραμμάτων διδασκίας ὕλης. Οἱ συντάκται βοηθητικῶν βιβλίων ὀφείλουν νὰ ἀντιμετωπίζουσι δύο πρόβλήματα : α) νὰ κάμουν ἔργον παιδαγωγικόν, δηλαδὴ κατάλληλον διὰ μαθητὰς καὶ διδασκάλους καὶ β) νὰ κάμουν ἔργον ἐπιστημονικόν, δηλαδὴ νὰ ἐμφανίσουν τὴν ὕλην ὑπὸ λογικὴν ἀλληλουχίαν καὶ μετὰ τὴν δι' ἑκάστην περίπτωσιν ποσότητα, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς κρίσεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικὰ δὲν δύνανται πάντοτε νὰ πραγματοποιηθοῦν καὶ πολλάκις ἐπιτυγχάνεται τὸ ἓν εἰς βλάβην τοῦ ἄλλου.

Παρατηρεῖται προσέτι ὅλα ὅλα τὰ ἐγχειρίδια γηράσκουν συντόμως, λόγῳ τῆς ταχυτάτης προόδου τῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ πρόβλημα τῶν βοηθητικῶν βιβλίων ἀντιμετωπίζεται σήμερον διὰ τῶν ἑξῆς τρόπων :

Α) Διὰ τῆς δημιουργίας εἰδικῶν φακέλλων δι' ἕκαστον μάθημα, οἱ ὁποῖοι περιέχουν : α) εἰδικὰ δελτία ἐκ χαρτονίου (καρτέλλας) μὲ πληροφορικὰ στοιχεῖα, μὲ εἰκόνας, ἀναπαραστάσεις, σχεδιαγράμματα, μὲ ἐρωτήσεις, δι' αὐτενεργὸν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν, καὶ μὲ ἀσκήσεις πάσης φύσεως. β) Εἰδικὰς περιοδικὰς ἐκδόσεις, εἰς τεύχη, οὐντασσομένης ἀπὸ διδασκάλους καὶ μαθητῶν ἐπὶ ἐνοτήτων γνώσεων, ἐρευνηθεισῶν κατὰ τὸ σύ-

στημα της ένιαίας διδασκαλίας. γ) Ἀποκόμματα ἀπὸ ἡμερίδας καὶ περιοδικά. δ) Φωτογραφίας, εἰκόνας καὶ ἄλλα στοιχεῖα συλλεγόμενα ἀπὸ τοὺς μαθητὰς. ε) Ἐπιστολάς καὶ ἄλλα στοιχεῖα, προερχόμενα ἀπὸ τὴν σχολικὴν ἀλληλογραφίαν. στ) Παλαιὰ βοηθητικὰ βιβλία καὶ ζ) Πίνακας μὲ παραπομπὰς εἰς ποκίλα ἐλεύθερα ἀναγνώσματα, περιοδικὰ καὶ βιβλία τῆς σχολικῆς βιβλιοθήκης, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ ἀνατρέχουν διὰ σχετικὰς πληροφορίας. Οἱ φάκελλοι πλουτίζονται συνεχῶς ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν διδάσκαλον.

Ἐγνωρίσαμεν λεπτομερῶς τὸ περιεχόμενον τοιούτων φακέλλων, δημιουργηθέντων ἀπὸ τοὺς διδασκάλους ἑνὸς Γαλλικοῦ Διδασκαλικοῦ Συνεταιρισμοῦ καὶ διεπιστώσαμεν τὸ μέγεθος τῆς συμβολῆς των διὰ τὸν ἔθισμόν των μαθητῶν εἰς αὐτενεργὸν μάθησιν.

Β) Ἄλλος τρόπος λύσεως τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι ἡ σύνταξις βοηθητικῶν βιβλίων διὰ τὰ γλωσσικά, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὰ φυσιογνωστικά κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν διὰ τὴν σύνταξιν τῶν προγραμμάτων. Οὕτως, ἀφοῦ καθορισθῇ τὸ ποσὸν τῶν διδακτέων γνώσεων εἰς ἐκάστην τάξιν, ὁμὰς συγγραφέων δύναται νὰ δοκιμάσῃ τρόπους προσφορᾶς τῆς ὕλης εἰς διάφορα σχολεῖα, νὰ δεχθῇ τὰς κρίσεις τῶν διδασκόντων, νὰ ἐπαναλάβῃ μετὰ τι χρονικὸν διάστημα τὸν ἴδιον πειραματισμόν καὶ τελικῶς νὰ ἀποφασίσῃ τὴν σύνταξιν τῶν βοηθητικῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα θὰ ὑποκινούσιν τὴν αὐτενεργὸν μάθησιν διὰ καταλλήλων ἀσκήσεων. Τὰ βοηθητικὰ βιβλία εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Winnipeg συνετάχθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον. Ἀνάλογον προσπάθειαν εἶδομεν ἀναληφθεῖσαν καὶ ἀπὸ ἐκλεκτοῦ παιδαγωγοῦ τῆς Γενεύης.

Ὁ γνωστὸς παιδαγωγὸς Thorndike εἰς Ἀμερικὴν προέβη εἰς παρομοίαν ἀξιολογωτάτην ἐργασίαν διὰ τὴν σύνταξιν λεξιλογίου, βιβλίων τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων, ἀριθμητικῆς κλπ. Εἰς τὸ Σικάγον ὁμοίως ὁ παιδαγωγὸς H. Judd εἰργάσθη ἐπιστημονικῶς διὰ τὴν σύνταξιν 20 βοηθητικῶν βιβλίων, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ περιεχόμενον ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν προβλημάτων πρὸς ἔρευναν καὶ λύσιν καὶ ὑπὸ εἰδικὸν ἐκάστοτε προσανατολισμὸν τῶν ἐργασιῶν καὶ τοῦ προσωπικοῦ ἢ ὁμαδικοῦ πειραματισμοῦ τῶν μαθητῶν.

Τὸ καλῶς συντεταγμένον βοηθητικὸν βιβλίον ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἀγωγήν τῶν παιδιῶν. Ὅφειλουν διὰ ταῦτα οἱ συγγραφεῖς νὰ μελετήσουν τὸ πρόβλημα τοῦτο, οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐμπορικοῦ κέρδους, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς παιδαγωγικῆς ὠφελείας, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ μόνον δι' ἐπιστημονικῆς πειραματικῆς ἐργασίας.

Γ'. Μελέτη τῶν σχολικῶν μαθημάτων ἀπὸ ψυχολογικῆς καὶ διδακτικῆς ἀπόψεως καὶ μεθοδολογικοὶ πειραματισμοὶ

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ ἐπιλαμβάνεται τῶν σοβαρῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, τῆς διδακτικῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἀξίας ἑνὸς ἐκάστου τῶν σχολικῶν μαθημάτων.

Ἡ Ψυχολογία καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ τῆς σχολικῆς μαθήσεως μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ προβῶμεν εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας πειραματικὰς ἐργασίας δι' ἕκαστον μάθημα :

α) Εἰς ἀνάλυσιν πλήρη καὶ λεπτομερῆ κατὰ τὸ δυνατόν, τῶν διαφόρων γνώσεων καὶ β) εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν μεθόδων, τῶν πλέον καταλλήλων καὶ οἰκονομικωτέρων, διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μηχανισμοῦ τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῆ καλλίτερον ἢ ἀφομοίωσις τῶν γνώσεων καὶ ἡ κατανόησις ὠρισμένων τεχνικῶν μεθόδων αὐτενεργοῦ ἐργασίας τοῦ μαθητοῦ.

Προκειμένου δὲ περὶ διδακτικῶν πειραματισμῶν, χρησιμοποιοῦνται συνήθως τρεῖς μέθοδοι. Πάντοτε εἰς ἕκαστον πειραματισμὸν ἐπεμβαίνει ὁ νέος παράγων, δηλαδὴ ἡ νέα ὑπὸ δοκιμὴν μέθοδος. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ νέου παραγόντος καὶ ἡ σύγκρισις τῶν ἀρχικῶν καὶ τελικῶν ἀποτελεσμάτων γίνονται ὡς ἀκολουθῶς :

α) **Πρώτη περίπτωσις :** Διδάσκομεν ἓν μάθημα διὰ τῆς γνωστῆς ἤδη μεθόδου ἐπὶ τι διάστημα. Μετροῦμεν τὰ ἀποτελέσματα. Κατόπιν, εἰς τὴν ἴδιαν τάξιν διδάσκομεν τὸ ἴδιον μάθημα διὰ τῆς νέας ὑπὸ δοκιμὴν μεθόδου καὶ μετροῦμεν τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα.

Διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρώτης καὶ δευτέρας περιπτώσεως ἔχομεν ἐνώπιόν μας τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς νέας μεθόδου.

β) **Δευτέρα περίπτωσις :** Συγκροτοῦμεν δύο ομάδας μαθητῶν ἰσοδυνάμων, κατὰ τὸ δυνατόν, πνευματικῶς. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν διδάσκομεν ἓν μάθημα μετὰ τὴν καθιερωθεῖσαν γνωστὴν μέθοδον. Εἰς τὴν ἄλλην ομάδα διδάσκομεν διὰ τῆς νέας μεθόδου. Μετροῦμεν τὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰς δύο ομάδας καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως ἀποφαινόμεθα περὶ τῆς ἀξίας τῆς νέας μεθόδου.

γ) **Τρίτη περίπτωσις :** Συγκροτοῦμεν δύο ἰσοδυνάμους πνευματικῶς ομάδας μαθητῶν. Ἐφαρμόζομεν ἐναλλάξ εἰς ἑκάστην ομάδα τόσον τὴν παλαιάν, γνωστὴν, μέθοδον, ὅσον καὶ τὴν νέαν. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀποτελεσμάτων περὶ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας μεθόδου εἰς τὴν αὐτὴν ομάδα καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν κατὰ τοὺς πειραματισμοὺς ἐπὶ τῶν δύο μεθόδων καὶ εἰς τὰς δύο ομάδας, ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἀσφαλῆ στοιχεῖα, διὰ νὰ ἀποφανθῶμεν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μεθόδου. Κατὰ τὴν τρίτην αὐτὴν περίπτωσιν τῶν πειραματισμῶν ἔχομεν τὴν σύνθεσιν, τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο προηγουμένων τρόπων καὶ ἐπιτυγχάνομεν ἀσφαλέστερα ἀποτελέσματα.

Διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν ομάδων ἐκλέγονται μαθηταὶ α) ἢ τυχαίως, ὁπότε, κατὰ πιθανότητα, θὰ τύχουν μαθηταὶ εἰς τὰς δύο ομάδας μετὰ ποικίλης ἰκανότητος, β) ἢ κατόπιν μετρήσεως τῶν πνευματικῶν τῶν ἰκανοτήτων.

Ἐκ τῶν μεθόδων τούτων τῶν διδακτικῶν πειραματισμῶν, καλλιτέρα δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ τρίτη. Ἡ καταλληλότης τῆς ἐφαρμογῆς ἑκάστης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πρὸς ἔρευναν θέμα.

Ἡ χρησιμοποίησις εἰδικῶν τέστερ νοημοσύνης καὶ ἐξακριβώσεωρ τοῦ ἀποτελέσματορ τῆρ ἐπενεργείαρ τοῦ νέου ὑπὸ πειραματισμὸν παράγοντορ (= νέαρ μεθόδου), ἢ χρησιμοποίησις μονάδων μετρήσεωρ, ὡρ τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ πηλίκου (φυσικὴ ἡλικία—διανοητικὴ ἡλικία—παιδαγωγικὴ ἡλικία), ἢ χρῆσιρ τεχνικῶν μεθόδων Στατιστικῆρ διὰ τὴν ἐξαγωγήν γενικῶν ἀποτελεσμάτων, τὴν εὗρεσιρ τῆρ σειρᾶρ ἐκάστου μαθητοῦ εἰρ μίαν ὀλότητα ἢ ἐπὶ τοῖρ ἐκατὸν (%), τὴν εὗρεσιρ ἐνόρ ἀντιπροσωπευτικοῦ ἀριθμοῦ μαθητῶν εἰρ ἕνα μεγάλον μαθητικὸν πληθυσμὸν, τὴν ἀνάλυσιρ τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων κλπ., ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀξιόλογα μέσα συγκρίσεωρ τῶν ἱκανοτήτων τῶν μαθητῶν καὶ τῆρ μαθητικῆρ ἀποδοτικότητορ, ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἐκτίμησιρ τοῦ ἐσωτερικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆρ ἀξίαρ τῶν διδακτικῶν μεθόδων.

Μέχρι σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ ἐμελέτησε συστηματικῶρ, διὰ τῶν ἀνωτέρω μεθόδων, τὰ μαθήματα τῶν βασικῶν γνώσεων τοῦ σχολείου, ἤτοι τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν ἀνάγνωσιρ, τὴν γραφὴν, τὴν ὀρθογραφίαν καὶ κατόπιν τὸ ἰχνογράφημα, τὴν Ἱστορίαν, τὴν Γεωγραφίαν, τὰ Φυσιογνωστικά.

Διὰ τὴν Ἀνάγνωσιρ ἐμελετήθησαν: 1) Ὑγιεινοὶ παράγοντερ (μέγεθορ γραμμάτων, μῆκορ γραμμῶν, χρῶμα χάρτου, διαστήματα, φωτισμόρ, στάσιρ τοῦ μαθητοῦ εἰρ τὴν ἀνάγνωσιρ, ἀναπνοὴ κλπ.). 2) Τὸ ὕλικὸν τῆρ ἀναγνώσεωρ (λεξιλόγιον τοῦ κειμένου, σύνθεσιρ τῆρ φράσεωρ καὶ στυλ δι' ἐκάστην ἡλικίαν, ἐνδιαφέρον κλπ.). 3) Ἡ κίνησιρ τῶν ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιρ. 4) Διάστημα μεταξὺ ὀπτικῆρ εἰκόνορ τῶν λέξεων καὶ προφορᾶρ τῶν εἰρ τὴν σιωπηρὰν καὶ εἰρ τὴν ἀκουστικὴν ἀνάγνωσιρ. 5) Ἀντιληπτικαὶ λειτουργίαι κατὰ τὴν σιωπηρὰν καὶ ἀκουστικὴν ἀνάγνωσιρ, ἢ ἀναγνώρισιρ τῶν γραμμάτων, ἢ προφορᾶ τῶν. 6) Ταχύτηρ εἰρ τὴν σιωπηρὰν καὶ εἰρ τὴν ἀκουστικὴν ἀνάγνωσιρ μὲ διαφόρουρ τύπουρ περιεχομένου. 7) Ἡ κατανόησιρ εἰρ τὴν σιωπηρὰν καὶ εἰρ τὴν ἀκουστικὴν ἀνάγνωσιρ. 8) Ἡ νοημοσύνη τῶν μαθητῶν καὶ ἡ ἱκανότηρ πρὸρ ἀνάγνωσιρ. 9) Ἀτομικαὶ διαφοραὶ τῶν μαθητῶν εἰρ τὰ λάθη, εἰρ τὴν προφορὰν, εἰρ τὰς ἐπαναλήψειρ, εἰρ τὰρ παραλείψειρ λέξεων, εἰρ ἀντικαταστάσειρ συλλαβῶν κλπ. 10) Ἡ ἐκτίμησιρ ἀπὸ τοῦρ μαθητᾶρ τῆρ αἰσθητικῆρ, κοινωνικῆρ καὶ πνευματικῆρ ἀξίαρ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κειμένου. 11) Ἡ ποιότηρ τῶν εἰκόνων καὶ ἡ σημασία τῶν. 12) Ἀσκήσειρ αὐτοδιορθώσεωρ. 13) Ἡ διδασκαλίαι τῆρ πρώτηρ ἀναγνώσεωρ διὰ τῆρ ὀλικῆρ καὶ διὰ τῆρ ἀναλυτικοσυνθετικῆρ μεθόδου. 14) Τὰ εἶδη τῆρ μνήμηρ κατὰ τὴν ἀπόδοσιρ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγνωστικῶν κειμένων (μνήμη λογικὴ, συναισθηματικὴ, μνήμη βουλευτικῶν πράξεων κλπ. 15) Τρόποι πρὸρ καλλιτέραν κατανόησιρ ἐνόρ κειμένου διὰ τῆρ κατ' ἐπανάληψιν ἀναγνώσεωρ ἢ διὰ τῆρ ἐπὶ δύο φορὰρ ἀναγνώσεωρ καὶ συγκρατήσεωρ περιλήψεωρ. 16) Πλεῖστοι ἄλλαι περιπτώσειρ ἐμελετήθησαν ἐπιστημονικῶρ διὰ τὸ σπουδαῖον τοῦτο μάθημα τῆρ ἀναγνώσεωρ.

Διὰ τὴν ὀρθογραφίαν ἀναφέρομεν π.χ. 1) ἔρευναν περὶ τῆρ ἀποτελεσματικότητορ τῶν ἐξῆρ μεθόδων: α) Παρουσιάσιρ καὶ ἐκμάθησιρ τῶν λέ-

ξεων δι' ἑνὸς πίνακος αὐτῶν. β) Παρουσιάσεις τῶν ἰδίων λέξεων ἐντὸς ἑνὸς κειμένου. γ) Ἡ ἀπὸ μνήμης καὶ ἡ γραπτὴ ὀρθογραφία καὶ πλεῖσται ἄλλαι περιπτώσεις.

Διὰ τὴν γραφὴν: Ἐμελετήθησαν ἡ εὐκολία καὶ ἡ ἀξία τῆς γραφῆς τοῦ τύπου, τῆς συνεχομένης γραφῆς, τῆς χρήσεως κεφαλαίων, μικρῶν, πλαγίων κλπ.

Διὰ τὰς ἐκθέσεις τῶν μαθητῶν: Ἐμελετήθησαν πειραματικῶς: 1) Ἡ σύνταξις τῶν προτάσεων, 2) ὁ πλοῦτος νοημάτων εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας διὰ τὴν προφορικὴν καὶ διὰ τὴν γραπτὴν ἐκθεσιν, 2) ἡ κατὰ παράταξιν καὶ ἡ καθ' ὑπόταξιν σύνταξις εἰς τὸ παιδί, 4) τὰ λάθη: συχνότης λαθῶν, διόρθωσις των, αὐτοδιόρθωσις κλπ., 5) Τὰ σημεῖα στίξεως εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας τοῦ παιδιοῦ, αἰτίαι λαθῶν. 6) χρήσις τοῦ γραπτοῦ λόγου μετὰ τὴν σχολικὴν φοίτησιν (εἰς τοὺς ἐφήβους, τοὺς ἐργαζομένους εἰς ἐπαγγέλματα, εἰς ἐργοστάσια κλπ.).

Διὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἐμελετήθησαν: 1) Ἡ ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τὸ παιδί, 2) αἱ δυσκολίαι εἰς τὰς τέσσαρας βασικὰς πράξεις, τὰ συχνότερα σφάλματα κατ' αὐτάς, αἱ αἰτίαι των, 3) ὁ τρόπος τῆς διατυπώσεως τῶν προβλημάτων, 4) ἀτομικαὶ διαφοραὶ εἰς τὴν λύσιν προβλημάτων, 5) περιπτώσεις ἀνωμάτων παιδιῶν εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, 6) σύγκρισις μεθόδων προσφορᾶς ὕλης, 7) ὕλικὸν καὶ ἀσκήσεις αὐτομαθήσεως, 8) ἀξία τῆς ἐπαγωγικῆς καὶ ἀπαγωγικῆς μεθόδου, 9) συγκεκριμέναι πράξεις καὶ ἀφηρημένοι ἀριθμοί, 10) ἡ ἐκμάθησις ἀριθμητικῶν πινάκων καὶ ἀριθμητικῶν τύπων, 11) ἡ πρόσθεσις ἀριθμῶν κατὰ στήλας, 12) αἱ δοκιμαὶ δι' ἐπαλήθευσιν ἀριθμητικῶν πράξεων, 13) ψυχολογικὴ ἀνάλυσις ὄλων τῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴν πρᾶξιν τῆς διαιρέσεως, 14) αἱ δυσκολίαι εἰς τὰς ἔννοιαι καὶ εἰς τὰς πράξεις τῶν κλασμάτων, τῶν δεκαδικῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν συμμιγῶν, 15) ὁ κατάλληλος δι' ἀσκήσεις χρόνος: πνευματικὴ ἄσκησις πρὸ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀριθμητικῆς, σύνταξις ἀσκήσεων διὰ μαθητὰς ἀδυνάτους, μέσης ἰκανότητος καὶ ἀρίστους, 16) σχέσις μεταξὺ τῶν μακρῶν διακοπῶν τοῦ θέρους ἢ τῶν ἑορτῶν καὶ τῆς συγκρατήσεως τῶν ἀριθμητικῶν κανόνων, 17) τὸ πρόβλημα τῆς ἐμφύτου μαθηματικῆς ἰκανότητος, 18) συσχέτισις μεταξὺ γραπτῆς καὶ προφορικῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, 19) διαφοραὶ μεταξὺ τῶν φύλων, 20) ἐπίδρασις τῆς αὐξήσεως τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ ἐπιπέδου νοημοσύνης ἐπὶ τῆς ταχύτητος καὶ ἀκριβείας ἢ τῆς ποικιλίας τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, 21) μελέτη συγκριτικὴ τῶν αὐθορμήτως ἐπινοηθεισῶν ἀπὸ τοῦ μαθητᾶς μεθόδων λύσεως προβλημάτων προσθέσεως, ἀφαιρέσεως, πολλαπλασιασμοῦ καὶ διαιρέσεως, ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν διαφόρων ἡλικιῶν, 22) συγκριτικὴ μελέτη τῶν λαθῶν εἰς ἀριθμητικὰ προβλήματα ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν κλπ.

Διὰ τὴν Ἱστορίαν καὶ Γεωγραφίαν ἐμελετήθησαν: 1) Ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου εἰς τὸ παιδί (παρελθόν, παρόν, μέλλον), 2) ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ μνήμη τῶν μονάδων τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, 3) ἡ φαντασία καὶ ἡ συναισθηματικότης ἐν σχέσει πρὸς τὰ παρελθόντα ἱστορικὰ γεγονό-

τα, 4) αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τῶν παιδιῶν, 5) άτομ. καὶ διαφοραὶ ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, 6) τὰ ἐγχειρίδια τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, 7) ἡ χρῆσις τοῦ κινηματογράφου, τοῦ ραδιοφώνου, τῶν δίσκων φωνογράφου, τῆς τηλεοράσεως κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, 8) ἡ δραματοποίησις ἐν σχέσει μὲ τὴν μνήμην ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τὴν ἱστορικὴν κρίσιν κλπ.

Διὰ τὴν ἐκφραστικὴν ἱκανότητα μὲ τὸν γραπτὸν ἢ προφορικὸν λόγον καὶ μὲ τὰ χειροτεχνικὰ μαθήματα ἐμελετήθησαν : 1) τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ μορφή τοῦ γραπτοῦ ἢ προφορικοῦ λόγου τοῦ παιδιοῦ, 2) ἀνάλυσις τῶν λειτουργιῶν τῆς νοημοσύνης, τοῦ συναισθήματος καὶ τῶν μυϊκῶν κινήσεων κατὰ τὸ ἰχνογράφημα, 3) ὁ χαρακτήρ τῶν παιδιῶν βάσει τῶν ἰχνογραφημάτων, 4) ἡ σημασία τοῦ χρώματος, τοῦ χάρτου καὶ τῶν ὑλικῶν διὰ διὰ τὴν ἰχνογραφίαν καὶ χειροτεχνίαν (προτιμήσεις, ἐπιτυχίαι, ἀποτυχίαι, ἐρμηνεῖα αὐτῶν), 5) ἡ σχέσις τοῦ ἰχνογραφήματος πρὸς ἄλλα μαθήματα (ψυχολογικὴ ἐπίδρασις κλπ.).

*
* *

Διὰ τὰ ψυχοπαιδαγωγικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δημιουργεῖ ἡ διδασκαλία τῶν πολυαρίθμων γνώσεων τῶν σχολικῶν μαθημάτων, βλέπομεν, ὅτι αἱ λύσεις δίδονται οὐχὶ διὰ προχείρων ἀντιλήψεων, εἰκασιῶν καὶ ἐλευθέρων γνώμων τῶν παιδαγωγῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ πειραματισμοῦ καὶ διὰ τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως τοῦ φαινομένου εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐκδηλώσεώς του καὶ διὰ τῆς στατιστικῆς μετρήσεως τῆς ἐπενεργείας τοῦ ὑπὸ πειραματισμὸν νέου παράγοντος. Ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ δὲν στηρίζεται εἰς «τὰς γνώμας», ἀλλὰ εἰς τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Διὰ πολλὰ τῶν ἀνωτέρω προβλημάτων ἡμεῖς, μὲ τὴν πεῖράν μας, θὰ ἐδίδομεν λύσεις καὶ εἰκασίας, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύονται ἀντίθετοι πρὸς τὴν πραγματικότητα τῶν ψυχικῶν ἀντιδράσεων τῶν παιδιῶν, διότι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς ἡμᾶς λογικόν, φυσικὸν ἐπακόλουθον, προφανὲς λογικῶς, δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἄνευ συστήματος ἀποκτηθεῖσα πεῖρά μας, ἡ ἄνευ ἰδιαιτέρου ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος παρατήρησις μερικῶν φαινομένων, ἡ ὅσονδήποτε σοφὴ ἐπινόησις μας, ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν σήμερον μεγάλην σημασίαν διὰ μίαν σοβαρὰν διδακτικὴν μεταρρύθμισιν.

Σήμερον δι' ἕκαστον μεθοδολογικὸν πειραματισμὸν ἀκολουθοῦντα συνήθως οἱ ἑξῆς κανόνες :

α) Οὐδεὶς πειραματισμὸς πρέπει νὰ βλάπτῃ τὴν μὀρφωσιν τῶν παιδιῶν, τὴν ὁποῖαν μὲ τόσην ἐμπιστοσύνην μᾶς ἀναθέτουν οἱ γονεῖς καὶ τὸ Κράτος.

β) Εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐπιστημονικὴ πορεία κατὰ τὸν πειραματισμὸν καὶ ὁ συνεχῆς καθημερινὸς ἔλεγχος τῶν ἀποτελεσμάτων.

γ) Συνιστᾶται περιορισμὸς κατ' ἀρχὴν τῆς ἐκτάσεως τῶν πειραματικῶν προσπαθειῶν.

δ) Εἶναι ἀνάγκη πάντοτε παραμονῆς εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυνα-

τοῦ καὶ τοῦ πραγματοποιησίμου, διότι εἶναι ἄχρηστον νὰ θέσῃ κανεὶς εἰς ἐφαρμογὴν μεθόδους, τῶν ὁποίων ἡ γενίκευσις θὰ καθίσταται ἀπραγματοποίητος, λόγῳ συνθηκῶν διδακτηρίων, ἀριθμοῦ μαθητῶν, ὕλικου διδασκαλίας ἢ ὑπερβολικῆς ἐργασίας τοῦ διδάσκοντος κλπ. Πρέπει ὁ πειραματισμὸς νὰ λαμβάνῃ χώραν εἰς ἓν περιβάλλον ὁμοιον πρὸς τὰ σχολικὰ ἐκεῖνα περιβάλλοντα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά του. Διδακτικοὶ πειραματισμοὶ ἐπιτυχόντες εἰς σχολικὰ περιβάλλοντα, προικισμένα μὲ ἰδιαζόντως εὐνοϊκὰς συνθήκας δὲν δύνανται νὰ ἀποτελοῦν ἀξιόλογα θέματα τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς ἐνὸς Ἔθνους.

ε) Μὴ καθισταμένης δυνατῆς τῆς ριζικῆς μεταρρυθμίσεως τῶν διδακτικῶν μεθόδων εἰς μίαν χώραν, διὰ λόγους σοβαροὺς καὶ ποικίλους, ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ ἀντιμετωπίζει καὶ μερικωτέρας ἢ προσωρινὰς λύσεις, προσαρμόζει πολλάκις τὰς ἐνεργείας τῆς πρὸς τὸ ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνατὸν γενέσθαι καὶ οὕτω βῆμα πρὸς βῆμα, χρόνον μὲ χρόνον, προχωρεῖ, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὀλικήν, τὴν ἐπιθυμητὴν μεταρρύθμισιν.

Μετὰ ταῦτα, γεννᾶται εὐλόγως τὸ ἐρώτημα : Ποῦ εὕρισκόμεθα σημερον ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδων ;

Ἐὰν μελετήσῃ κανεὶς τὰ σύγχρονα παιδαγωγικὰ περιοδικὰ καὶ τὰ ἐκδιδόμενα βιβλία εἰς ὅλον τὸν κόσμον διαπιστώνει, ὅτι παντοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἶναι γνωστὰ θεωρητικῶς καὶ ἐφαρμόζονται μερικῶς ὅλαι αἱ λεγόμεναι «μέθοδοι τοῦ Νέου Σχολείου».

Ἡ γενικὴ ἢ μερικὴ ἐφαρμογὴ τῶν νέων μεθόδων διδασκαλίας ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τῆς συνθήκας τοῦ σχολείου, ὅπου ἐργάζονται οἱ διδάσκαλοι, καὶ εἰς ὅσας μόνον περιπτώσεις ἀπὸ τὰς παιδαγωγικὰς πεποιθήσεις τῶν διδασκόντων.

Ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ εἰς τὸ θέμα αὐτὸ τῆς Διδακτικῆς Μεθοδολογίας προτείνει ὡς λύσιν τὴν σύνθεσιν ὅλων τῶν ἀπόψεων τοῦ Νέου Σχολείου, δηλαδή τὴν ταυτόχρονον ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας, τῆς μελέτης τῆς στενωτέρας πατρίδος καὶ τῆς αὐτενεργείας τῶν μαθητῶν διὰ τῆς ἀτομικευμένης διδασκαλίας καὶ διὰ τῶν καθ' ὀμάδας ἐργασιῶν. Ἐὰν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἐμφανίζονται ἀπὸ διαφόρους χώρας ἀνὰ μίαν ἢ δύο διδακτικαὶ ἀρχαί, ἤδη, διὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ αἰῶνός μας, ἤρχισεν ἡ προσπάθεια πρὸς μίαν σύνθεσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Νέου Σχολείου, καθ' ὅτι τοῦτο ἐπιτάσσουν τόσοσιν ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ὑπὲρ τῆς καλλιέργειας τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων τῆς ἐναντι τῶν ἄλλων, ὅσον καὶ τὰ πορίσματα τῆς ψυχολογίας περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς νοημοσύνης, τῶν συναισθηματικοβουλευτικῶν τάσεων καὶ τῆς κοινωνικότητος τοῦ παιδιοῦ.

Σημαντικὸν βῆμα πρὸς τὴν τοιαύτην σύνθεσιν τῶν διδακτικῶν μεθόδων ἀποτελοῦν τὰ τελευταίως ἐφαρμοζόμενα συστήματα α) τῆς Ἀμερικαν-

νικῆς πόλεως Winnetka καὶ β) τοῦ Γάλλου Παιδαγωγοῦ Freinet.

α) Τὸ σύστημα Winnetka : Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, διατίθενται ἐκ τοῦ χρόνου σχολικῆς ἐργασίας τὰ 32% διὰ τὴν ἀτομικευμένην ἐργασίαν τοῦ μαθητοῦ, τὰ 11% διὰ τὴν κοινὴν διδασκαλίαν εἰς τὴν τάξιν, τὰ 42% δι' ὁμαδικῆς ἐργασίας καὶ τὰ 15% διὰ διαφόρους ἄλλας ἀτομικὰς ἐργασίας ἐλευθερωτέρας φύσεως καὶ πρωτοβουλίας. Ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραφὴ, ἡ ὀρθογραφία καὶ τὰ κοινωνικὰ μαθήματα (ἱστορία, γεωγραφία, ἀγωγή τοῦ πολίτου) διδάσκονται δι' ἀτομικευμένης διδασκαλίας (εἰδικὰ δελτία ὁδηγοῦν τοὺς μαθητὰς εἰς ἄσκησιν καὶ αὐτενεργὸν μάθησιν). Εἰς τὰς καθ' ὁμάδας ἐργασίας περιλαμβάνονται τὰ χειροτεχνικὰ μαθήματα, τὰ φυσιογνωστικὰ, ἀσχολαί εἰς τὰ ἐργαστήρια, εἰς τὸ μαγειρεῖον, εἰς τὸν σχολικὸν κήπον, εἰς τὴν ραπτικὴν, μουσικὴν, θέατρον, ραδιόφωνον, κινηματογράφον, παιγνίδια, εἰς τὴν φωτογραφικὴν τέχνην, εἰς τὴν μελέτην μιᾶς πολυσυνθέτου πολιτιστικῆς ἢ φυσικῆς ἐνότητος ὑπὸ μορφῆν ἐνιαίας διδασκαλίας (=τὸ ἐργαστάσιον, ἡ λίμνη, πατριδογνωστικαὶ ἐργασίαι, γεωγραφικαὶ μελέται κλπ.).

Οἱ μαθηταὶ κατανέμονται εἰς τάξεις, συμφώνως πρὸς τὰς ἰκανότητάς των. Διὰ μὲν τὰ μαθήματα τῶν βασικῶν γνώσεων (ἀριθμητικὴν, γλωσσικὰ ἱστορίαν, γεωγραφίαν), προάγονται εἰς ἕκαστον τούτων ἐφ' ὅσον κατέχουν τὰς γνώσεις τῆς ἡλικίας των. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἄλλας ὁμαδικὰς καὶ λοιπὰς ἐνασχολήσεις, ἐργάζονται συνεχῶς καθ' ὁμάδας συγκροτηθείσας κατὰ κάθετον σύνθεσιν, δηλαδὴ συγκεκλιμέναις ἐκ μαθητῶν διαφόρων ἡλικιῶν, ἀναλόγως πρὸς τὰ ἐνδιαφέροντά των.

Προσωπικῶς ἐκτιμῶμεν τὸ σύστημα Winnetka, διότι ἀφ' ἐνός μὲν ἐπέτυχεν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ σύνταξιν προγραμμάτων διδασκίας ὕλης καὶ βοηθητικῶν βιβλίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι α) ἐξασφαλίζει σταθερὰν τὴν ἀπόκτησιν τῶν βασικῶν γνώσεων τῆς μητρικῆς γλώσσης, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν μαθημάτων εἰς τὸν ἀπόφοιτον τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου καὶ β) ἐπιτυγχάνει ἱκανοποιητικῶς τὴν σύνθεσιν τῶν σπουδαίων διδακτικῶν ἀρχῶν τῆς πατριδογνωσίας, τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς αὐτενεργείας διὰ τῆς ἀτομικευμένης διδασκαλίας καὶ διὰ τῶν ὁμαδικῶν ἐργασιῶν.

Εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλβετίας καὶ Γαλλίας παρηκολουθήσαμεν ἀξιολόγους προσπαθείας τῶν διδασκάλων, διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος Winnetka.

Μεταξὺ αὐτῶν ἀξίζει νὰ ἀναφέρωμεν τὸ εἰς Γενεύην ἐφαρμοζόμενον σύστημα τῆς «ἀτομικευμένης διδασκαλίας», τὸ ὁποῖον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, προπαρασκευάζει τὸ σχολικὸν ἔδαφος διὰ τὴν ἐφαρμογὴν, μίαν ἡμέραν, τοῦ συστήματος Winnetka.

Εἰς Γενεύην ὁ παιδαγωγὸς κ. R. Dottrens παρετήρησεν, ὅτι εἰς τὸν πληθυσμὸν μιᾶς τάξεως τοῦ σχολείου διακρίνομεν τρεῖς κατηγορίας μαθητῶν : α) μαθητὰς ἀδυνάτους εἰς ἓν ἢ περισσότερα μαθήματα, β) μαθητὰς μέσης ἀποδοτικότητος, οἱ ὁποῖοι εἶναι συνήθως καὶ οἱ περισσότεροι καὶ

γ) μαθητάς εύφυεῖς, προικισμένους μὲ ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα ἀποδοτικότητος. Ὁ διδάσκαλος παρέχων τὰς νέας γνώσεις ἀπευθύνεται κυρίως εἰς τοὺς μέσης ἱκανότητος μαθητάς, δηλαδή λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς ἀφομοιωτικὰς ἱκανότητας τῶν περισσοτέρων καὶ ὀλίγον ὑπολογίζει τοὺς ἀδυνάτους καὶ πολλάκις καταστέλλει τὴν πρωτοβουλίαν τῶν εύφυῶν. Διὰ ταῦτα ἐσκέφθη, ὅτι τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ τὰς τρεῖς κατηγορίας, τῶν ὁποίων ἡ σύνθεσις ἀλλάσσει οὐχὶ μόνον εἰς ἕκαστον εἶδος τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕκαστον νέον κεφάλαιον τοῦ ἰδίου μαθήματος, διότι εἶναι ποικίλαι αἱ αἰτίαι διὰ τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ μαθητὴς εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοῇ εύκόλως ἢ δυσκόλως ἐκάστοτε τὰς γνώσεις τοῦ αὐτοῦ μαθήματος ἢ διαφόρων μαθημάτων.

Παρορμηθεὶς ὁ κ. R. Dottrens ἀπὸ τὰς ἐργασίας τοῦ συστήματος Wippetka εἰσήγαγε τὴν «ἀτομικευμένην διδασκαλίαν» κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον :

Μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ νέου κεφαλαίου ὁ διδάσκαλος διανέμει εἰς ἐκάστην τῶν τριῶν, ὡς ἀνωτέρω, ὁμάδων μαθητῶν εἰδικὰ δελτία ἐκ χαρτονίου (καρτέλλας), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει ἀναγράψει ἐρωτήσεις, ἀσκήσεις, πληροφορίας, παραπομπάς, σχετικὰς πρὸς τὸ διδαχθὲν κεφάλαιον, καὶ ἔχει σχεδιάσει εἰκόνας, σχήματα ἀνάλογως πρὸς τὰς ἐρωτήσεις, ἢ ἔχει ἐπικολλήσει σχετικὰ ἀποκόμματα ἐφημερίδων ἢ περιοδικῶν. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῶν δελτίων αὐτῶν οἱ μὲν ἀδύνατοι μαθηταί, ἐργαζόμενοι ἀτομικῶς, θὰ συμπληρώσουν τὰς γνώσεις των, οἱ μέσης ἱκανότητος τοιοῦτοι θὰ ἀσκηθοῦν εἰς τὰς διδαχθείσας γνώσεις, διὰ νὰ τὰς σταθεροποιήσουν, καὶ οἱ εύφυεῖς θὰ ἐμβαθύνουν περισσότερον καὶ θὰ εύρύνουν τὸν κύκλον τῶν διδαχθέντων.

Αἱ ἐπὶ τῶν δελτίων ἐρωτήσεις συντάσσονται μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ εἶναι κατάλληλοι δι' ἐκάστην ὁμάδα μαθητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑποκινοῦν τὴν περιέργειαν καὶ νὰ θέτουν εἰς αὐτενέργειαν τὸν μαθητὴν.

Διακρίνονται εἰς δελτία ἀτομικῶν ἐργασιῶν προοριζόμενα δι' ἐπαναλήψεις διδαχθείσης ὕλης, εἰς δελτία δι' ἄσκησιν καὶ εἰς δελτία δι' αὐτενεργὸν μάθησιν ἐπὶ νέων γνώσεων. Ὁ διδάσκαλος ἐλέγχει τὰς ἐργασίας τῶν μαθητῶν διὰ τῶν τοιούτων δελτίων καὶ διαπιστώνει ἐκάστοτε τὸν βαθμὸν κατανοήσεως τῆς διδαχθείσης ὕλης, ὁ δὲ μαθητὴς βλέπει τὰς ἀτομικὰς του ἱκανότητας καὶ προβαίνει οὕτως εἰς αὐτοέλεγχον. Διὰ τοῦτο ἡ σύνταξις τῶν ἐρωτήσεων τῶν δελτίων εἶναι πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὸ ποιὸν τῶν μαθητῶν ἐκάστης τάξεως μὲ τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς.

Οὕτως εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Καντονίου τῆς Γενεύης καὶ ἄλλων Ἑλβετικῶν καντονίων, καθὼς καὶ εἰς πολλὰ σχολεῖα τῆς Γαλλίας, βλέπει κανεὶς δις ἢ τρις τῆς ἑβδομάδος νὰ διανέμονται εἰς τοὺς μαθητάς μιᾶς τάξεως εἰδικαὶ σειραὶ δελτίων διὰ τὴν γραμματικὴν ἢ τὴν ὀρθογραφίαν, ἢ τὴν ἀριθμητικὴν, ἢ τὴν ἱστορίαν, ἢ τὴν γεωγραφίαν, ἢ τὰ φυσιογνωστικὰ καὶ παρακολουθεῖ τὴν ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν τῶν μαθητῶν, νὰ ἐργάζονται μό-

νοι ή καθ' ομάδας (έκ 2—3 μαθητών) επί ενδιαφερουσών έρωτήσεων.

Διά τής μεθόδου αύτης λύεται τὸ πρόβλημα τῶν έπαναλήψεων καὶ τῶν σιωπηρῶν έργασιῶν, έπιτυγχάνεται ή παρακολούθησις τής προόδου έκάστου μαθητοῦ καὶ ὁ έθισμός του εἰς αὐτενεργὸν μάθησιν.

β) **Αἱ τεχνικαὶ μέθοδοι τοῦ Γάλλου παιδαγωγοῦ Freinet :** Ἡ περι τὸ ὄνομα τοῦ Γάλλου παιδαγωγοῦ Freinet παιδαγωγικὴ κίνησις διευθύνεται ἀπὸ Συνεταιρισμὸν 4.000 περίπου Γάλλων Διδασκάλων, οἱ ὅποιοι συνεργάζονται εἰς τὸν έπιστημονικὸν τομέα καὶ εἰς τὴν προμήθειαν καὶ κατασκευὴν τεχνικῶν ὀργάνων καὶ ὕλικῶν διὰ τὸ σχολικὸν ἔργον.

Κατὰ τὸ σύστημα Freinet ή ὄλη εἰς τὸ σχολεῖον ἔργασία στηρίζεται εἰς τὴν ἔλευθέραν δημιουργίαν τοῦ παιδιοῦ καὶ κυρίως εἰς τὸ γραπτὸν κείμενον τής ἔλευθέρας έκθέσεως τοῦ παιδιοῦ περι τῶν βιωμάτων του. Ἐκ τῶν πολλῶν ἀνακοινουμένων εἰς τὴν τάξιν γραπτῶν έκθέσεων οἱ μαθηταὶ προτείνουν τὴν ἰδιαιτέραν ἐνασχόλησίν των ἐπὶ μιᾶς έκθέσεως, ή ὅποια εἴλκυσε τὸ ενδιαφέρον των. Ἐπὶ τοῦ κειμένου τούτου λαμβάνουν χώραν :

α) ἔργασία γραμματολογικῆς φύσεως, β) έκτύπωσις του εἰς τὸ σχολικὸν τυπογραφεῖον ἀπὸ τοὺς μαθητάς, γ) καταγράφονται αἱ προβαλλόμεναι ἐπ' αὐτοῦ έρωτήσεις καὶ κατανέμεται ή έπεξεργασία των εἰς ομάδας μαθητῶν, οἱ ὅποιοι καταφεύγουν εἰς πηγὰς εύρισκομένας εἰς τοὺς εἰδικοὺς φακέλλους δι' ἕκαστον μάθημα ή δι' ἕκαστην πολιτιστικὴν ή φυσικὴν ένότητα (οἱ φάκελλοι οὗτοι ἔχουν ἀντικαταστήσει τὰ βοηθητικὰ βιβλία), καὶ δ) ἀνακοινοῦνται εἰς τὴν τάξιν αἱ ἔργασίαι τῶν ὀμάδων, λαμβάνει χώραν συζήτησις καὶ έξάγονται πορίσματα.

Πρὸς ἄσκησιν τῶν μαθητῶν εἰς τὰς βασικὰς γνώσεις τής γραμματικῆς καὶ ἀριθμητικῆς διαγέρονται καθ' ἕκαστην ἔβδομάδα (τὴν Δευτέραν) σειραὶ δελτίων ἀτομικῶν έργασιῶν καὶ καθ' ἕκαστον Σάββατον ὁ μαθητῆς ὑποχρεοῦται νὰ παρουσιάσῃ τὰς προσπάθειάς του ἐπ' αὐτῶν.

Διά τής συνεχοῦς ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν τάξεων τῶν διαφόρων σχολείων τής Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν (ἀνταλλαγὴ έπιστολῶν, σχολικῶν περιοδικῶν, σχολικῶν προϊόντων κλπ.), πλουτίζονται αἱ γνώσεις τῶν μαθητῶν καὶ καλλιεργεῖται τὸ κοινωνικὸν συναίσθημα.

Ἐκάστη τάξις σχολείου λαμβάνει τὴν μορφήν ἔργαστηρίου. Ἐκεῖ βλέπει κανεὶς 1) μικρὰ σχολικὰ τυπογραφεῖα καὶ πολυγράφους, 2) έντυπα δελτία ἀτομικευμένων έργασιῶν, 3) εἰδικὰ βοηθητικὰ βιβλία δι' ἕκαστην φυσικὴν ή πολιτιστικὴν ένότητα συνταχθέντα ἀπὸ διδασκάλους καὶ μαθητάς καὶ πλουτισμένα δι' εἰκονογραφήσεων, 4) παιδικὰ περιοδικὰ, συνταχθέντα καὶ έκτυπωθέντα ἀπὸ τοὺς μαθητάς, 5) ἄφθονον χειροτεχνικὸν ὕλικόν, 6) κινηματογραφικὰς μαθητικὰς ταινίας, 7) δίσκους σχολικοῦ γραμμοφώνου, 8) φωνοληπτικὰ μηχανήματα διὰ τὴν ἀνταλλαγὴν μεταξὺ τῶν σχολείων τῶν εἰδικῶν ταινιῶν πρὸς ἀναπαραγωγὴν τής διδασκαλίας καὶ τῶν συζητήσεων τῶν μαθητῶν ἐπὶ μιᾶς διδακτικῆς ένότητος, 9) εἰδικὰ ἠλεκτρικὰ μικρὰ μηχανήματα παιδικῆς χρήσεως διὰ τὴν ξυλοκοπτικὴν καὶ ξυλογλυπτικὴν (πυρογράφους κλπ.).

“Όλα αὐτὰ τὰ ὑλικά καὶ τεχνικά μέσα προμηθεύονται οἱ διδάσκαλοι εἰς εὐθηνὰς τιμὰς ἀπὸ τὸν «Συνεταιρισμὸν τοῦ Νέου Σχολείου», ὁ ὁποῖος διαθέτει σήμερον 40 ὑπαλλήλους, 5 οἰκήματα καὶ σημαντικὸν κεφάλαιον εἰς ἀπόθεμα ὑλικῶν καὶ τεχνικῶν μέσων τοῦ σχολικοῦ ἔργου.

Εἰδικαὶ ἐπιτροπαὶ διδασκάλων—μελῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ ἐργάζονται συνεχῶς διὰ τὴν ἐπινόησιν καὶ βελτίωσιν τῶν μεθόδων, τὴν παραγωγὴν ἢ τὴν προμήθειαν ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τεχνικῶν μέσων διδασκαλίας.

Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο συνδυάζονται αἱ ἀρχαὶ τῆς αὐτενεργείας, τῆς πατριδογνωσίας καὶ τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας. Καλλιεργεῖται κυρίως ἡ κρίσις τοῦ παιδιοῦ, ἡ ἰκανότης του νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ αἱ χειροτεχνικαὶ του δεξιότητες. Ἡ αὐτενεργὸς μάθησις τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν ἐνοτήτων συντελεῖται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐπισήμου ἀναλυτικοῦ προγράμματος καὶ καθ’ ἕκαστον μῆνα γίνεται ἔλεγχος ἐπὶ τῶν ἀποκτηθεισῶν γνώσεων.

Τὸ μέγα προτέρημα διὰ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι, ὅτι εἰσάγονται ἐκάστοτε μέθοδοι δυνάμεναι νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰς ὅλους τοὺς τύπους τῶν σχολείων καὶ ὑπὸ οἵασδήποτε συνθήκας αὐτῶν. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ διδασκάλου εἰς τὸν συνεταιρισμὸν, ἡ ὀργάνωσις ὁμοίως μαθητικῶν συνεταιρισμῶν καὶ Ἐνώσεων τῶν γονέων καὶ τῶν ἀποφοίτων τοῦ σχολείου ἐφήβων, ὅλα αὐτὰ συμβάλλουν, ὅπως καθίσταται δυνατὴ, καὶ διὰ τὸ πτωχότερον ἀκόμη σχολεῖον, ἡ προμήθεια τῶν ἀνωτέρω τεχνικῶν μέσων.

Διὰ πολυαρίθμων καὶ πλουσιῶν δημοσιεύσεων εἰς περιοδικὰ καὶ βιβλία οἱ διδάσκαλοι κατατοπίζονται ἐπὶ τῶν νέων μεθόδων ἢ ἐπὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐκάστοτε τιθεμένων εἰς κυκλοφορίαν τεχνικῶν μέσων.

Παρακολουθήσαντες εἰς Γαλλίαν σχολεῖα, ἐργαζόμενα κατὰ τὸ σύστημα Freinet, διεκρίναμεν τὴν εὐχαρίστησιν τῶν μαθητῶν διὰ τὴν φοίτησίν των εἰς τὸ τοιοῦτον σχολεῖον καὶ διεπιστώσαμεν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Freinet καὶ τῶν συνεργατῶν του εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου αὔριον καὶ τὴν τάσιν των πρὸς συνεχῆ βελτίωσιν τῶν τεχνικῶν μεθόδων σχολικῆς ἐργασίας. Λαβόντες δὲ ὑπ’ ὄψει τὰς σημερινὰς ἀρχὰς των καὶ προπολεμικὴν κριτικὴν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, σχετιζομένων μὲ πολιτικὰς κινήσεις, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἐργάται τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῆς Γαλλικῆς κινήσεως, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, εἶναι ἀπηλλαγμένοι καὶ ἐλεύθεροι ἀπὸ πολιτικὰ δόγματα εἰς τὴν παιδαγωγικὴν των σκέψιν καὶ ἐργασίαν.

Δ'. Σχολικὸς προανατολισμὸς

Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι βασικὴ προσπάθεια τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ κατευθύνῃ τὸ ἄτομον πρὸς τὴν ἰδεώδη τελείωσίν του, διὰ τῆς μᾶλλον καταλλήλου ὁδοῦ καὶ διὰ τῶν μᾶλλον προσαρμοζόντων εἰς τὴν φύσιν του μέσων τότε ὀφείλομεν νὰ δημιουργήσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἓν σχολεῖον «εἰς τὰ μέτρα ἐκάστου μαθητοῦ», ὡς τὸ ἐπεθύμει ὁ μέγας παιδαγωγὸς Claparède

Τὸ τοιοῦτον ἔργον εἶναι δυσχερέστατον. Ἡ λεπτομερὴς ὁμῶς κα

κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκριβῆς γνῶσις τῶν ἀτόμων ἀπὸ τὰ πρῶτα σχολικὰ των ἔτη, δύναται νὰ βοηθήσῃ, ὥστε νὰ συμβουλευσώμεν αὐτὰ διὰ τὴν καλλιτέραν προσαρμογὴν των εἰς τὸ περιβάλλον τῆς μελλοντικῆς ζωῆς των.

Ὁ ἐμπλουτισμὸς ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος τοῦ ἀτομικοῦ φακέλλου τοῦ μαθητοῦ διὰ παρατηρήσεων τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ βίου του, διὰ συγκεντρώσεως ἔργων τῆς ἐλευθέρας ἐκδηλώσεώς του, διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκάστοτε σωματικῶν καὶ πνευματικῶν μετρήσεών του, διὰ τῶν κρίσεων τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν γενικῶν ἐνδιαφερόντων του, ὅλα αὐτὰ βοηθοῦν σημαντικῶς διὰ τὴν διάγνωσιν τῆς ἀτομικότητος.

Τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον προσδίδει γενικὴν καὶ στοιχειώδη μόρφωσιν, ὀφείλει ὅμως νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συμβουλεύσῃ τὸν ἀπόφοιτόν του διὰ τὸ εἶδος τῶν μελλοντικῶν σπουδῶν του ἢ διὰ τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὸ ἐπάγγελμα του.

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἔργου τῆς προσαρμογῆς τῶν μαθητῶν εἰς τοὺς διαφόρους τύπους σχολείων τόσο τῆς Στοιχειώδους, ὅσον καὶ τῆς Μέσης καὶ ἐπαγγελματικῆς Παιδείας, δι' ἑνὸς ἰδιαιτέρου κλάδου τῆς, τοῦ σχολικοῦ προσανατολισμοῦ. Ὁ σχολικὸς προσανατολισμὸς ἔχει σκοπὸν νὰ κατευθύνῃ τὰς σπουδὰς τῶν μαθητῶν, διὰ νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς τὸ ἀνώτατον ὄριον αἱ λανθάνουσα δυνάμεις εἰς ἐκάστην ἐν δημιουργίᾳ προσωπικότητα, ὥστε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν τελείωσίν της.

Εἰς τὰς προωδευμένας χώρας τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἔχουν πολλὰς κατευθύνσεις. Οἱ παιδαγωγοὶ θεωροῦν ἀπαραίτητον, ὅπως τὸ παιδί, μετὰ τὸ 12ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, εὐρεθῇ ἐπὶ δύο ἔτη εἰς σχολικὸν περιβάλλον τοιοῦτον ὥστε, μαζὶ μὲ τὰς βασικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας θὰ τοῦ παρέχῃ, ἀπαραιτήτους δι' οἵαδήποτε σπουδὰς ἢ ἐπάγγελμα, νὰ τοῦ παρέχῃ τὰ μέσα νὰ ἐκδηλώσῃ τὰ ἐνδιαφέροντά του ἐλευθέρως καὶ νὰ λάβῃ συνείδησιν, ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς του ἡλικίας, τῶν ἱκανότητων του.

Τὰ ἔτη τῶν 12—15 ἐτῶν θεωροῦνται ψυχολογικῶς ὡς ἡλικία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦνται αἱ ἰδιαίτεροι κλίσεις τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐφήβου, ὡριμάζει ἡ ἀφαιρετικὴ σκέψις, διακρίνονται σαφῶς οἱ θεωρητικοὶ τύποι ἀπὸ τοὺς πρακτικοὺς τοιούτους, ἐκδηλοῦνται σαφῶς ἤδη οἱ ἐνδοστρεφεῖς καὶ οἱ ἐξωστρεφεῖς τύποι καὶ διαγράφεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ ἐφήβου αὐτοῦ ἡ γενικὴ κατεύθυνσις τῶν ἐνδιαφερόντων του.

Διὰ τοῦτο προτείνεται, ὅπως οἱ μαθηταὶ τῶν 12—15 ἐτῶν φοιτοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ σχολικοῦ προσανατολισμοῦ, ὅπου, μαζὶ μὲ τὴν βασικὴν μόρφωσίν των, θὰ τυγχάνουν ἰδιαιτέρας παιδαγωγικῆς παρακολουθήσεως εἰς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰ ἔργα των ἀπὸ τοὺς διδασκάλους των, θὰ ὑποβάλλωνται εἰς διάφορα τέστς διὰ τὰς ἱκανότητάς των, θὰ ἐργάζωνται ὑπὸ τὰς νέας μεθόδους τῆς αὐτενεργείας, τὰς ἐπιτρεπούσας τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν καὶ δημιουργίαν. Κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα συντάσσεται εἰδικὸς φάκελλος δι' ἕκαστον μαθητὴν μὲ στοιχεῖα: α) βαθμοὺς τοῦ διδασκάλου εἰς τὰ διάφορα μαθήματα καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς μέχρι τότε σχολικῆς φοιτήσεως, β) βαθμολογίαν εἰς τὰ τέστς γνώσεων, γ) βαθμολο-

γίαν εἰς τὰ ψυχολογικὰ τέστς, τὰ ἐρευνῶντα τὰς ἀντιστοίχους δι' ἕκαστον μάθημα ψυχικὰς ἰκανότητας, τὴν γενικὴν νοημοσύνην, τὸν ἰδιαιτέρον ψυχωσωματικὸν τύπον τοῦ μαθητοῦ, δ) γνωμάτευσιν τοῦ σχολικοῦ ψυχολόγου, ε) στοιχεῖα τῆς οἰκογενειακῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ μαθητοῦ, στ) στοιχεῖα ὑγιεινῆς καταστάσεως, ζ) τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ μαθητοῦ καὶ τῶν γονέων διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συζητοῦνται εἰς τὸ συμβούλιον τῶν διδασκόντων καὶ, μετὰ τὴν μελέτην τῶν ἰδιαιτέρων ἀπαιτήσεων ἑκάστου εἴδους σχολείων, ἐξάγεται μία ἀπόφασις, ἡ ὁποία παρέχεται ὡς συμβουλή εἰς τὸν 15ετῆ μαθητὴν διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς του ἢ διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσίν του.

Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πόσον ἀνθρωπιστικὸν εἶναι ἓν τοιοῦτον ἔργον, καθ' ὅτι, δοθέντος τοῦ ὑψηλοῦ ἢ χαμηλοῦ ἐπιπέδου ἰκανότητων, θὰ γνωρίζη ἕκαστον ἄτομον τὸ εἶδος τῶν σπουδῶν του ἢ τῆς περαιτέρω ἐνασχολήσεώς του, ὥστε νὰ ἐπιτύχη τὴν καλλιτέραν ἐξέλιξίν του, νὰ εὕρη τὴν κατάλληλον δι' ἑαυτὸ θέσιν καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ οὕτω καλλίτερον τὴν κοινωνίαν.

Ε'. Ἡ ἀγωγή τῶν ἀπροσαρμόστων, καθυστερημένων καὶ ἀνωμάτων σωματικῶς καὶ πνευματικῶς παιδιῶν

Ἀξιόλογοι εἶναι μέχρι σήμερον καὶ ἀρκούντως ἀποτελεσματικαὶ αἱ ἐργασίαι τῶν παιδαγωγῶν διὰ τὴν ἀγωγήν τῶν ἀπροσαρμόστων, καθυστερημένων καὶ ἀνωμάτων σωματικῶς καὶ πνευματικῶς παιδιῶν.

Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα, μεταξὺ τῶν ἄλλων δεινῶν, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν δημιουργίαν χιλιάδων παιδιῶν ἀναπήρων σωματικῶς, ἀνωμάτων ψυχικῶς καὶ καθυστερημένων εἰς τὴν πνευματικὴν τῶν μόρφωσιν. Ἐξ ἄλλου, αἰτίαι κληρονομικαὶ ἢ μετὰ τὴν γέννησιν τοιαῦτα συντελοῦν ὡσαύτως εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνωμάτων παιδιῶν.

Ἡ σύγχρονος παιδαγωγικὴ ἐξετίμησε δεόντως τὴν σοβαρότητα τοῦ προβλήματος τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν αὐτῶν καὶ προβαίνει εἰς ἔργον α) διαγνωστικὸν τῶν ἐλαττωμάτων καὶ β) θεραπευτικὸν τοιοῦτον.

Αἱ ἀνεπάρκειαι τοῦ παιδιοῦ διὰ τὴν προσαρμογὴν του εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον δύνανται νὰ εἶναι σωματικαὶ (ἀκρωτηριασμοί, ἐλαττωματικὴ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων κ.λ.π. (καὶ ψυχικαὶ α) ἀνεπάρκειαι ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτοματισμῶν, (ἀπροσεξία, δυσλεξία, ἀκανόνιστος κίνησις καὶ ρυθμὸς κλπ.), β) ἀδυναμίαι ὡς πρὸς τὴν ἀποδοτικότητα τῶν κατεχομένων αὐτοματισμῶν, γ) ἀνωμαλῖαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ (χαρακτήρα, διαγωγὴν του κλπ.), δ) ἀνωμαλῖαι προερχόμεναι ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν καὶ τὴν συνύπαρξιν τῶν ἀνωτέρων ἀδυναμιῶν καὶ ε) ἀδυναμίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκομένων γνώσεων).

Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν διάγνωσιν τῶν

άνωμαλιών τὰ πορίσματα ὄλων τῶν κλάδων τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας καὶ προβαίνει εἰς πειραματισμοὺς ἐπὶ τῶν καλλιτέρων τύπων σχολείων καὶ ἐπὶ τῶν καλλιτέρων μεθόδων καὶ μέσων ἀγωγῆς (ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς) τῶν παιδιῶν αὐτῶν, ὥστε ν' ἀποβοῦν κατὰ τὴν ἀνδρικήν των ἡλικίαν, χρήσιμα μέλη τῆς κοινωνίας. Εἶναι εἰς ὄλους γνωσταὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ Binet εἰς Παρισίους, τοῦ Decroly εἰς Βρυξέλλας καὶ τόσων ἄλλων παιδαγωγῶν καὶ ψυχολόγων εἰς Ἑλβετίαν, Γερμανίαν, Ἀγγλίαν καὶ Ἀμερικὴν. Πολλοὶ μάλιστα μέθοδοι τῆς Διδακτικῆς τοῦ Νέου Σχολείου ἀνεκαλύφθησαν εἰς εἰδικὰ σχολεῖα ἀνωμάτων παιδιῶν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν κατόπιν καὶ εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα.

Εἰς τὴν Γενεὴν, προπολεμικῶς, εἶχε συγκληθῆ ἀπὸ τὸ ἐκεῖ Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς Παγκόσμιος Συνδιάσκεψις τῶν παιδαγωγῶν καὶ ψυχολόγων μὲ θέμα τὴν ἀγωγήν τῶν ἀνωμάτων παιδιῶν. Τὰ πορίσματα τῶν συζητήσεων καὶ αἱ διατυπωθεῖσαι κατευθύνσεις καὶ εὐχαὶ ὥθησαν πολλοὺς φιλοπόνους παιδαγωγοὺς εἰς τὴν ἐπινόησιν ποικίλων συστημάτων ἀγωγῆς. Οὕτω σήμερον λειτουργοῦν εἰς τὰ πολιτισμένα κράτη : α) Εἰδικαὶ τάξεις (ἐξελιξιμοί), εἰς τὰς ὁποίας φοιτοῦν οἱ μὴ κριθέντες ὡς προακτέοι μαθηταί, διδασκόμενοι πλέον μαθήματα ἐκ τοῦ προγράμματος τῆς τάξεως, εἰς ἣν ὄφειλον νὰ προαχθοῦν, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἢ συμπληροῦν τὰ κενὰ καὶ, τὸ ἐπόμενον ἔτος, φοιτοῦν εἰς τὴν κανονικὴν καὶ ἀμέσως ἀνωτέραν τάξιν ἢ συνεχίζουσι τὴν φοίτησιν των εἰς τοιαύτας τάξεις (ἐξελιξιμοὺς) μέχρι πέρατος τῶν σπουδῶν των, β) εἰδικαὶ τάξεις διὰ τὰ ἀπροσάρμοστα εἰς τὸ σχολικὸν περιβάλλον παιδιὰ, γ) εἰδικὰ σχολεῖα διὰ τὰ σωματικῶς ἀνώμαλα, δ) ψυχοπαιδικαὶ κλινικαὶ προστάσεις καὶ προσανατολισμοῦ τῶν παιδιῶν ε) εἰδικαὶ παραδόσεις μαθημάτων εἰς τὰ εἰς νοσοκομεῖα καὶ κλινικὰς νοσηλεύόμενα παιδιὰ, παρέχόμενα διὰ τοῦ ραδιοφώνου, τοῦ κινηματογράφου, τῆς τηλεοράσεως καὶ τῆς ἀλληλογραφίας.

Δι' ἐκάστην χώραν εἶναι διαφορετικὰ τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν αὐτῶν καὶ διάφοροι πρέπει νὰ εἶναι αἱ μέθοδοι λύσεώς των. Τὰ ἀπασχολοῦντα ὁμῶς σήμερον προβλήματα τοῦ παιδαγωγοῦ ὄλων τῶν Χωρῶν δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς κατωτέρω :

1) Τὰ καθυστερημένα καὶ ἀνώμαλα πνευματικῶς παιδιὰ, τὰ ἀκρωτηριασμένα, τὰ κωφάλαλα καὶ τὰ τυφλὰ πρέπει ἄραγε νὰ ἐξαιρεθοῦν ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴν σχολικὴν μόρφωσιν τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως ; Ποῖα πρέπει νὰ εἶναι δι' αὐτὰ ἡ ὑποχρεωτικὴ σχολικὴ φοίτησις ;

2) Εἰς περίπτωσιν μὴ ἐξαιρέσεώς των ἐκ τῆς ὑποχρεωτικῆς σχολικῆς φοιτήσεως α) ὄφειλουν ἢ δύνανται νὰ ἀκολουθήσουν τὴν συνήθη διδασκαλίαν ; β) πρέπει νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ φοιτήσουν εἰς εἰδικὰ σχολεῖα ;

3) Ποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ τύπος τῶν εἰδικῶν σχολείων ;

4) Πῶς θὰ αὐξηθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων σχολείων εἰς τὰς μεγάλας πόλεις καὶ εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς τοιαύτας ; Πῶς θὰ παρασχεθῆ δωρεὰν ἢ φοίτησις εἰς αὐτὰ ;

5) Πώς και από ποιους πρέπει να γίνεται ή διαλογή τών παιδιών, πού πρέπει να φοιτήσουν εις ειδικά σχολεία ;

6) Ποίαι Ιατροψυχολογικαί μέθοδοι πρέπει να χρησιμοποιώνται διά την ανακάλυψιν τών ανωμαλιών ; (Tests Binet—Simon, tests διαγωγής, συστηματική παρατήρησις, έρωτηματολόγια κλπ.).

7) Ποίαι πρέπει να είναι αί μέθοδοι διδασκαλίας δι' έκάστην περίπτωσιν ανωμαλιών ;

8) Ποίας άρετάς πρέπει να έχη ό διευθύνων τοιαύτα σχολεία ;

9) Ποίοι πρέπει να εργάζωνται εις αυτά ; (Ιατροί—ψυχολόγοι—παιδαγωγοί κλπ.).

10) Οί μαθηταί τών τοιούτων σχολείων θα δύνανται ν' αποκτήσουν επαγγελματικήν μόρφωσιν ; Ποία επαγγέλματα πρέπει να διδάσκονται συχνότερον εις αυτούς ;

11) Ποία δέον να είναι ή μόρφωσις τών διδασκάλων αυτών, ποία ή διάρκεια τών ιδιαιτέρων σπουδών των και ποία ή μισθοδοσία των ;

12) Μήπως πρέπει να ύπάρχη εις τό 'Υπουργείον Παιδείας ιδιαίτερον τμήμα, ασχολούμενον με την έκπαίδευσιν τών ανωμάλων παιδιών ; (την επίβλεψιν, τόν έλεγχον και την οικονομικήν επιχορήγησιν τών σχολείων ;)

13) Ποίαι πρέπει να είναι αί σχέσεις τών αποφοίτων τών σχολείων αυτών προς τά διάφορα μετασχολικά 'Ιδρύματα τής Πολιτείας ή τών ιδιωτικών οργανώσεων ; ('Ιδρύματα Προστασίας αναπήρων, τυφλών κλπ.).

Τά άνωτέρω προβλήματα, διά πολλάς χώρας εύρίσκονται εις την όδον τής λύσεώς των, χάρις εις τό θερμόν ενδιαφέρον τών 'Υπουργείων Παιδείας και Κοινωνικής Πρόνοιας και χάρις εις τας φιλοτίμους προσπάθειας έκλεκτών παιδαγωγών και ψυχιάτρων.

Έπεσκέφθημεν εις την Κεντρικήν και Δυτικήν Εύρώπην ('Ελβετίαν Βέλγιον, Γαλλίαν) πολλά 'Ιδρύματα άγωγής ανωμάλων παιδιών και παρηκολούθησαμεν τό αξιοθαύμαστον έργον των. Εΐδομεν ότι τά έκουσίως ή άκουσίως άδικηθέντα από την φύσιν ή την κοινωνίαν παιδιά αποκτούν εκεί πολλάς γνώσεις και δεξιότητας, εύρίσκουν ήρεμον περιβάλλον διά την βελτίωσιν του χαρακτήρος των και δύνανται αύριον να είναι κατά τι χρήσιμα μέλη τής οικογενείας των και τής κοινωνίας. Είναι όμως αξιόλογον να αναφέρωμεν εκείνο, τό όποϊον μάς έτόνισαν οί Διευθυνταί τών 'Ιδρυμάτων αυτών : «Ούδεμίαν θα είχον άξίαν τά διατιθέμενα εις τά σχολείά μας υλικά μέσα, ούδέ ή έπιστημονική μόρφωσις, ή προπαρασκευή και ή εύφυΐα του προσωπικού, εάν εις τας καρδιάς τών διδασκόντων και όλων έν γένει τών ένταύθα εργαζομένων δέν έκαιεν ή φλόγα τής άληθοϋς αγάπης και συμπαθείας προς τά παιδιά αυτά».

ΣΤ'. Συμπέρασμα

Εΐδομεν τό πολυσχιδές έργον τής Πειραματικής Παιδαγωγικής. Τό τοιοϋτον έργον δύνανται άποτελεσματικώς να αναλάβουν, κατά τόν Βέλγον έπιστήμονα R. Buysse, ή οί έκλεκτοί έκ τών διδασκάλων, οί όποιοι θα ύψωθοϋν εις τό έπιστημονικόν πνεϋμα και θα έπιδιώκουν συνεχώς την άνω-

τέραν μόρφωσίν των ή οί ψυχολόγοι εκείνοι, οί όποιοι σοβαρώς θα μνη-
θοϋν εις τὰ πρακτικά προβλήματα τής διδασκαλίας και οί όποιοι θα αι-
σθάνωνται ιδιαιτέραν κλίσιν δια τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον.

Ὁ ἔλεγχος τής μαθητικῆς αποδοτικότητος, ή συστηματικὴ ὀργάνωσις
τῆς σχολικῆς ἐργασίας, ή μελέτη τῶν σχολικῶν μαθημάτων ἀπὸ ψυχολο-
γικῆς και διδακτικῆς ἀπόψεως, οί μεθοδολογικοί πειραματισμοί, ὁ σχολι-
κὸς προσανατολισμὸς και ή ἀγωγή τῶν ἀνωμάλων παιδιῶν, ὅλα αὐτὰ εἶ-
ναι ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν μέτρησιν,
ἀπὸ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, ἀπὸ ἀπομάκρυνσιν λύσεων, στηρι-
ζομένων εις τὰς προσωπικὰς μόνον γνώμας, ἀπὸ συστηματικὴν παρατήρη-
σιν τῶν γεγονότων, ἀπὸ προσεγγίζουσαν ἀκρίβειαν και βεβαιότητα, ἀπὸ
ἀληθῶς πειραματικὴν ἐργασίαν, ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι ή συστηματικὴ ὀρ-
γάνωσις τῆς σχολικῆς ἐργασίας δια τὴν μεγαλυτέραν ἀποδοτικότητα τῶν
μαθητῶν εις γνώσεις και δεξιότητας συντελεῖ εις τὴν καλλιτέραν ἀγωγήν
τοῦ ἀτόμου, ἀπὸ μίαν πίστιν εις τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότη-
τος και εις τὴν ἀνάγκην τῆς διαγνώσεώς της και ἐξελιξεώς της.

Μία ἐπιστημονικὴ τεχνικὴ, ἐφαρμοζομένη εις ἕνα τομέα τόσο ποιο-
τικοῦ χαρακτῆρος, ὡς εἶναι ή ἀγωγή, δύναται εὐλόγως νὰ ὀδηγήσῃ εις
μίαν πραγματιστικὴν ἀντίληψιν και εις ἕνα ὕλισμὸν ἀντίθετον πρὸς τοὺς
παιδαγωγικοὺς σκοποὺς.

Παρὰ ταῦτα, ή τεχνικὴ και ψυχικὴ καλλιέργεια δὲν εἶναι ἀναγκαίως
δύο ἀντίθετα πράγματα. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸν και
ἀπὸ τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἐμπνέουσι τὴν τεχνικὴν τῆς ἐπιστήμης και ἀπὸ
τὴν ὕλην, εις τὴν ὁποῖαν ἐφαρμόζεται αὕτη. Ἐὰν εἶναι ἀναμφισβήτητον,
ὅτι ἔγιναν ὑπερβολαὶ και ὅτι ἕνας «κόσμος χωρὶς ψυχῆν» δύναται νὰ ὀδη-
γήσῃ μίαν μηχανοκρατούμενην κοινωνίαν εις τὸ ἔπακρον, δὲν εἶναι ὀλιγώ-
τερον ἀναντίρρητον, ὅτι ή εἰσαγωγή πειραματικῶν μεθόδων εις τὴν Παι-
δαγωγικὴν ἔχει ὀδηγήσει εις ἀξιολόγους προόδους.

Ἐὰν τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν πνεῦμα ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν ὀρθολογι-
σμὸν και τὴν λογιλοκρατίαν ἐνὸς Καρτεσίου, ή χώρα, ή ὁποῖα ἐγέννησε
τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, δὲν παρέλειψε νὰ γεννήσῃ και ἕνα Πασκάλ. Οἱ ἐργά-
ται τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν εις τὰς κατ' αὐτῶν ἐπικρίσεις, δύνανται νὰ
ἀπαντήσουν δια τοῦ ἔργου ἐνὸς Πασκάλ, ὁ ὁποῖος εἶχε «κουρασθῆ ἀπὸ
τὰς ἐπιστήμας, τὰς ὁποῖας δύναται νὰ δημιουργήσῃ ὁ ἄνθρωπος μόνον δια
τοῦ λογικοῦ του και ὁ ὁποῖος, ἐνῶ εὐρήκεν δια τῆς λογικῆς τὰς ἰδέας τῆς
Γεωμετρίας του, τῆς Ἀριθμητικῆς και τῆς Φυσικῆς του, ἀνεκάλυψε συγ-
χρόνως τὸ μέγεθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὸν ἐνθουσιασμὸν της, τὴν πέ-
ραν τῆς λογικῆς ἀνάτασίν της». Καθ' ὅμοιον τρόπον ή σύγχρονος ἐπιστη-
μονικὴ Παιδαγωγικὴ θα δύναται νὰ παρουσιάσῃ εις τοὺς φιλοσόφους, εις
τοὺς γονεῖς και εις τὴν κοινωνίαν ἕνα νέον τύπον παιδαγωγοῦ—ἐπιστήμονος,
ὁ ὁποῖος θα εἶναι ὁ ἐρευνητῆς τῆς ἀληθείας εις τὴν παιδαγωγικὴν πρᾶξιν,
ἀλλὰ και ὁ ἐμψυχωτῆς, ὀδηγητῆς και ἐφαρμοστῆς τῶν καταλλήλων μέσων
δια τὴν τελείωσιν εις ἐλευθερίαν και ἀδελφικότητα τῆς ἀνθρωπίνης προ-
σωπικότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ περιγράψωμεν ἐν ὀλίγοις τὸ ἔργον ὠρι-
σμένων ἐπιστημονικῶν Κέντρων τῆς Παιδαγωγικῆς νομίζοντες, ὅτι τοιου-
τοτρόπως συμπληροῦμεν τὴν μελέτην μας.

Τὰ λειτουργοῦντα σήμερον Ἐργαστήρια τῆς παιδαγωγικῆς Ψυχολο-
γίας καὶ Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς ὅλον τὸν κόσμον δύνανται νὰ
μᾶς χαρίσουν παλλὰς ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον τῆς Παιδαγωγικῆς.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἔργου τῶν ἐργαστηρίων αὐτῶν θὰ προσθέ-
σωμεν καὶ περιγραφὴν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Διεθνoῦς Γραφείου Ἀγωγῆς εἰς
Γενεὺν καὶ τοῦ Γραφείου τῆς U.N.E.S.C.O., καθ' ὅτι θεωροῦμεν ταῦτα
ὡς διεθνή ἐργαστήρια πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπιστημονικῆς προόδου.
Εἰς ΓΕΝΕΥΗΝ (Ἑλβετία).

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1912, ὡς γνωστόν, λειτουργεῖ τὸ Ἰνστιτοῦτον τῶν Ἐπι-
στημῶν τῆς ἀγωγῆς J. J. Rousseau, τὸ ὁποῖον, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν
E. Claparède καὶ P. Bovet, προσέφερε πολλὰ εἰς τὴν νεωτέραν Ψυχολο-
γίαν καὶ παιδαγωγικὴν. Σήμερον τὸ Ἰδρυμα τοῦτο διευθύνεται ἀπὸ τὸν
ψυχολόγον J. Piaget καὶ τὸν παιδαγωγὸν R. Dottrens.

1) Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν εἰς τὸ ἐν λόγω Ἰνστι-
τοῦτον λαμβάνουν χώραν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι :

— Κατ' ἀρχὴν τὰ πλούσια πορίσματα τῶν ψυχολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ
κ. J. Piaget καὶ τῶν συνεργατῶν του ἀποτελοῦν μίαν ἀξιόλογον ἐξελικτι-
κὴν ψυχολογίαν, τῆς ὁποίας ἡ χρησιμότης διὰ τὴν παιδαγωγικὴν ψυχολο-
γίαν εἶναι μεγίστη, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω.

Οἱ συνεργάται καὶ βοηθοὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. J. Piaget ἐπιδιώκουν νὰ
ἐφαρμόσουν τὰ πορίσματα τῆς ἐξελικτικῆς τοῦ ψυχολογίας εἰς τὴν παιδα-
γωγικὴν καὶ μέχρι σήμερον ἔλαβον χώραν ἀξιόλογοι προσπάθειαι ἐφαρμο-
γῆς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀριθμητικῆς.

Αἱ παιδαγωγικαὶ συνέπειαι τῆς ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενεύης
εἶναι πολλαὶ καὶ σημαντικαὶ⁽¹⁾. Αἱ μέχρι τοῦδε προσπάθειαι ἀποτελοῦν
τὸ πρῶτον μόνον βῆμα.

— Εἰς τὸ Ἰνστιτοῦτον τοῦτο ἐργάζεται φιλοτίμως καὶ ὁ καθηγητῆς
A. Rey, εἰδικὸς εἰς τὴν Κλινικὴν Ψυχολογίαν καὶ εἰς τὴν ψυχοτεχνικὴν. Εἰς
τὸ ἐργαστήριόν του καταβάλλονται σημαντικαὶ προσπάθειαι διὰ τὴν μόρ-

1) Ἰδέ : «Ἀπόψεις ἐκ τῆς Ἐξελικτικῆς Ψυχολογίας τῆς Σχολῆς τῆς Γενεύης καὶ
παιδαγωγικὰ πορίσματα». Κ. Κίτσου, εἰς τὸ περιοδικόν : «Ἐπιστημονικὸν Βῆμα τοῦ
Διδασκάλου», Ἀπρίλιος 1954.

φωσιν τῶν φοιτητῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ψυχολόγου — Συμβούλου εἰς περιπτώσεις ψυχικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἑπαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ. Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του εἶναι ἀξιόλογα διὰ τὴν ἀγωγὴν, καθ' ὅσον ἀφοροῦν τὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ σχολικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον. Αἱ πειραματικαὶ ἐργασίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν διὰ γνῶσιν τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου, εἰς τὴν διαπίστωσιν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ εἰς τὴν ἐπινόησιν μέσων ρυθμίσεως τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ σχολεῖον, εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ εἰς τὸ ἐπάγγελμα.

2) Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ ἐν Γενεύῃ: Ὁ παιδαγωγὸς Robert Dottrens ἴδρυσε τὸ 1945 τὸ «Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς», τοῦ ὁποῦ τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβε τελευταίως ὁ καθηγητὴς S. Roller.

Αἱ ἀπὸ τοῦ 1945 ἐρευναι τοῦ ἐργαστηρίου σκοπεύουν:

1) Εἰς τὴν συγκέντρωσιν στοιχείων τοῦ σχολικοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας, τὸ ὁποῖα θὰ ἐπιτρέπουν ἀργότερα ἀντικειμενικὰς συγκρίσεις, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν βαθμίδα μορφώσεως καὶ τὴν ἀφομοίωσιν τῶν διδασχθειςῶν γνώσεων.

2) Νὰ προπαρασκευάσουν τὰς βάσεις διὰ τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῆς διδασκτέας ὕλης. Πρὸς τοῦτο, διὰ τῶν ἐρευνῶν, ἐπιζητεῖται νὰ καθορισθῇ τὸ ποῖον καὶ τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων δι' ἑκάστην ἡλικίαν τῶν μαθητῶν καὶ δι' ἑκάστον μάθημα.

3) Νὰ ἐφοδιασθοῦν οἱ μέλλοντες διδάσκαλοι τοῦ καντονίου διὰ τῶν πρακτικῶν μέσων, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ὑπολογίζουσι τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς διδασκαλίας των διὰ τῆς μετρήσεως τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν.

4) Νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς διδασκάλους ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τῶν διαφόρων γνώσεων τοῦ σχολικοῦ προγράματος, ὥστε αὗται νὰ τυγχάνουν ἰδιαιτέρας προσοχῆς παρ' αὐτῶν.

5) Μελετῶνται καὶ ὀργανοῦνται διάφοροι μέθοδοι ἐξετάσεων καὶ σχολικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν μαθητῶν τῶν ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ παρασχεθοῦν χρήσιμοι συμβουλαὶ εἰς τοὺς γονεῖς διὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν σπουδῶν τῶν τέκνων των.

Ἄξιζει νὰ ἀναφέρωμεν μερικὰς ἐρεῦνας τοῦ ἐργαστηρίου:

α) Διὰ τὰ γλωσσικὰ μαθήματα: Ἡ Ὄρθογραφία τῶν μαθητῶν τῆς Γενεύης (πόλεως—χωρίων). Μελέτη ἐπὶ τῆς ἀποδοτικότητος τῆς διδασκαλίας τοῦ λεξιλογίου τοῦ περιεχομένου εἰς τὰ Ἀναγνωστικὰ τῆς Β' καὶ Γ' τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ γραμματικὴ τῶν νεοσυλλέκτων εἰς τὸ Στράτευμα νέων. Ἡ συχνότης τῆς χρήσεως τῶν χρόνων καὶ τῶν ἐγκλίσεων τῶν ρημάτων εἰς τὰ γραπτὰ κείμενα τῶν παιδιῶν καὶ εἰς τὰ παιδικὰ περιοδικὰ καὶ βιβλία. Τὸ λεξιλόγιον καὶ ἡ ὀρθογραφία τῶν γονέων εἰς τὰς ἐπιστολάς των, τὰς ἀπευθυνομένας εἰς τοὺς διδασκάλους. Ἡ ἀποδοτικότης τῆς διδασκαλίας τῆς γραφῆς εἰς Γενεύην καὶ εἰς Λωζάννην.

β) **Διά τὴν Ἀριθμητικὴν :** Ἡ διαίρεσις μερισμοῦ καὶ μετρήσεως. Ἡ πρόσθεσις καὶ ἡ ἀφαίρεσις. Αἱ διδασκόμεναι γνώσεις τῆς ἀριθμητικῆς εἰς τὴν β' τάξιν (σύγκρισις 1938—1949).

γ) **Διά τὴν Ἱστορίαν :** Ἡ ἀποδοτικότητα τῆς διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας, Συγκριτικὴ μελέτη τῶν ἐτῶν 1937 καὶ 1950, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν νέων βοηθητικῶν βιβλίων. Ἀπαντήσεις ἐνηλίκων (ἀνδρῶν—γυναικῶν) ἐπὶ ἐρωτήσεων τῆς Ἱστορίας.

δ) **Διά τὴν ἀγωγὴν τοῦ πολίτου :** Αἱ γνώσεις τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων τῆς Γενεῦης ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκεῖνας τῶν νεοσυλλέκτων στρατιωτῶν. Μελέτη ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἐκθέσεων τῶν νεοσυλλέκτων ἐπὶ τοῦ θέματος : «Εἶμαι 20 ἐτῶν, θὰ ἐπιδιώξω νὰ συνεταιρισθῶ μὲ ἓν πολιτικὸν κόμμα ;».

ε) **Διά τὴν Γεωγραφίαν :** Αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις τῶν μαθητῶν.

στ) **Διά τὴν Ἠθικὴν Ἀγωγὴν :** Ἡ συνδρομὴ εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἀλκοολισμοῦ (γενικὰ συγκριτικὰ ἀποτελέσματα).

ζ) **Διά τὰ Θρησκευτικά :** Ἐρευνα ἐπὶ τῆς ἀποδοτικότητος τῆς διδασκαλίας τῶν Θρησκευτικῶν ἀπὸ τοὺς κληρικοὺς τῶν Προτεσταντῶν.

η) **Ἐξετάσεις** εἰδικαὶ ἐπὶ γνώσεων ἀριθμητικῆς, γλωσσικῶν, Ἱστορίας, γεωγραφίας διὰ τὸν σχολικὸν προσανατολισμόν.

θ) **Ἄλλαι ἔρευναι :** α) συγκριτικὴ μελέτη τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον βαθμολογοῦν οἱ διδάσκαλοι τὰς ἐργασίας τῶν μαθητῶν, β) συγκριτικὴ μελέτη τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐξετάσεων ἐπὶ διδαχθεισῶν γνώσεων, διενεργηθεισῶν τὸν Ἰούλιον καὶ τὸν Σεπτέμβριον (εἰς τοὺς ἰδίους μαθητὰς καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἢ ἀναλόγων ἐρωτήσεων). Σύγκρισις παρομοίων ἀποτελεσμάτων μαθητῶν τῆς πόλεως καὶ μαθητῶν τῶν χωρίων.

Τὸ ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς Γενεῦην ἔφερε καὶ πρόκειται νὰ φέρῃ εἰς φῶς χρησιμώτατα διὰ τὴν ἀγωγὴν πορίσματα πολυετῶν ἐρευνῶν. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ τοιούτου ἔργου ὀφείλεται εἰς τὴν φιλοπονίαν τῶν διευθυνόντων τὸ ἐργαστήριον καὶ εἰς τὴν ἔμπρακτον ὑποστήριξιν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τοῦ Καντονίου.

Εἰς Γαλλίαν

1) **Λυών.** Τὸ Πρακτικὸν Σχολεῖον Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς εἰς Λυών ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἔχει προορισμόν νὰ ἀποτελῇ τὸ ἐργαστήριον, ὅπου λαμβάνουν χώραν :

α) Ἐρευναι τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, ἀνάλογοι πρὸς ἐκεῖνας τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Γενεῦης.

β) Προπαρασκευὴ καὶ ἰδιαιτέρα μὀρφωσις τῶν διδασκάλων, τῶν προοριζομένων νὰ καταλάβουν θέσεις Ἐπιθεωρητῶν Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως.

γ) Συμπληρωματικὴ παιδαγωγικὴ μὀρφωσις τῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι δὲν ἔτυχον ἐπαρκοῦς τοιαύτης κατὰ τὰς σπουδὰς των.

δ) Ειδική μόρφωσις διδασκάλων, προοριζομένων να εργασθοῦν εἰς σχολεῖα ἀνωμάτων παιδιῶν.

ε) Ειδική παιδαγωγικὴ μόρφωσις τῶν διδασκόντων τεχνιτῶν εἰς σχολεῖα ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως.

στ) Πρακτικαὶ ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν τῶν ἐκπαιδευτικῶν κλάδων τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς Σχολῆς τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Ψυχοτεχνικῆς.

Τὸ Σχολεῖον Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς τῆς Λυῶν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, διευθύνει καὶ σχολεῖα ἀνωμάτων παιδιῶν, Κέντρα ἐπιμορφώσεως ἐφήβων, Κέντρα ἐπαγγελεματ. προσανατολισμοῦ, παιδικὰς κατασκηνώσεις, δτάξιον Δημοτικὸν Σχολεῖον εἰς ἀγροτικὴν κωμόπολιν (εἰς Vaux-en-Velin).

Εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα λαμβάνουν χώραν ποικίλοι πειραματισμοὶ ἀπὸ ἐκλεκτοῦς ἐκπαιδευτικοῦς καὶ ψυχολογικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ ἔρευναι.

Εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο κέντρον τῆς Λυῶν ἔχουν ἐργασθῆ καὶ ἐργάζονται φιλοπόνως ὀνομαστοὶ Γάλλοι ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγοὶ ὡς ὁ Bourjade, Ehm, Husson, Delchet.

2) Εἰς Στρασβούργον. Εἶναι λίαν γνωστὴ ἡ Ὁμάς Παιδαγωγῶν καὶ ψυχολόγων τῆς Γαλλικῆς πόλεως τοῦ Στρασβούργου διὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων, μετὰς ὁποίας ἐκλεκτοὶ ἐπιστήμονες φέρουν συχνάκις εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν.

Μία εἰδικὴ συλλογὴ συγγραμμάτων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς τὴν Ἀνακάλυψιν τοῦ παιδιοῦ», διευθύνεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴν τῆς Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Maurice Debesse.

Αἱ μέχρι σήμερον ἐμφανισθεῖσαι ἐργασίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ ἀγωγὴν τῶν ἐφήβων, εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν, εἰς τὴν σημασίαν τοῦ παιγνιδιοῦ, εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ χαρακτήρος τῶν παιδιῶν, εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς παιδικῆς σκέψεως, εἰς τὸ παιδικὸν ἰχνογράφημα, εἰς τὰ προβλήματα τῶν παιδικῶν κατασκηνώσεων, εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ ἀγωγὴν τῶν ἀνωμάτων παιδιῶν.

Εἰς τὸ Στρασβούργον λειτουργοῦν : 1) Ἰνστιτοῦτον τῆς ψυχολογίας, 2) Ψυχοπαιδικὸν κέντρον διὰ συμβουλὰς εἰς ἀνώμαλα παιδιά, 3) Κέντρον Προστάσεως παιδικῆς ἡλικίας, 4) Εἰδικὸν Σχολεῖον διὰ γονεῖς, 5) Σχολὴ ἐπιμορφώσεως διδασκάλων διὰ καθυστερημένα παιδιά, 6) Κέντρον Παιδαγωγικῆς μορφώσεως τῶν καθηγητῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, 7) Διδασκαλεῖα κλπ.

Ἡ Παιδαγωγικὴ καὶ Ψυχολογικὴ κίνησις τοῦ Στρασβούργου συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς. Τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ τὸ πολυσχιδὲς ἔργον τῶν ἀνωτέρων ἐργαστηρίων καὶ σχολείων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰς δημοσιεύσεις εἰς βιβλία καὶ περιοδικά.

Παρίσιοι.

α) Εἰς Saint Cloud : Εἰς Saint Cloud ὑπάρχει εἰδικὸν ἐπιστημονικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται μετὰ τὴν θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ψυχοπαιδαγωγικὴν μόρφωσιν τῶν μελλόντων καθηγητῶν τῶν Διδασκαλείων καὶ τῶν Ἐπιθεωρητῶν Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως. Παρέχει ὡσαύτως τὴν συνεργασίαν του καὶ πληροφορίας εἰς πάντα ἐκπαιδευτικὸν τῆς

Γαλλίας περί παιδαγωγικῶν προβλημάτων, περί ὀργανώσεως σχολείων, περί βιβλιογραφίας διὰ μελέτας κ.λ.π.

Προβαίνει εἰς ἐρεῦνας περί τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν μεθόδων διδασκαλίας καὶ περί ἄλλων σχολικῶν θεμάτων, ὡς π.χ. ἡ διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς, τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων, αἱ ἀντιδράσεις τῶν μαθητῶν εἰς τὰς δυσκολίας τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων, ἡ ἀποτελεσματικότης τῶν ἀκουστικῶν καὶ ὀπτικῶν μέσων διδασκαλίας, ἡ ἀντίδρασις τῶν μαθητῶν εἰς τὰς εἰκόνας (βιβλίων ἢ κινηματογράφου κλπ.), ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀπὸ μνήμης λογαριασμοῦ, ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς διορθώσεως τῆς γραφῆς εἰς τὸ σχολεῖον, ὁ μηχανισμὸς τῆς ὀπτικῆς ἀντιλήψεως κατὰ τὴν ἀφομοίωσιν σχημάτων καὶ γεωμετρικῶν γνώσεων, ὁ ρόλος τῶν φιλμ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀριθμητικῆς, ἡ παραγωγή παιδαγωγικῶν φιλμς διὰ ποικίλους τομεῖς μόρφώσεως.

Τὸ σημεῖον ἐκκινήσεως τῶν ἐρευνῶν ἀποτελεῖ πάντοτε ἡ παρούσα σχολικὴ πράξις. Ἄμεσος σκοπὸς εἶναι ἡ βελτίωσις τῶν μεθόδων καὶ τῶν τεχνικῶν μέσων διδασκαλίας.

Τὸ Κέντρον τοῦτο ἔχει στενὴν συνεργασίαν μὲ τὸ ἐργαστήριον τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, μὲ τὸ Ἐργαστήριον τῆς Ψυχοβιολογίας τοῦ παιδιοῦ, μὲ τὸ Ἰνστιτοῦτον τῆς ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων καὶ μὲ τὸ Παιδαγωγικὸν Μουσεῖον.

Αἱ πειραματικαὶ ἐρευναι λαμβάνουν χώραν εἰς τὰ Διδασκαλεῖα καὶ τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα τῆς περιοχῆς τοῦ Saint Cloud.

Οἱ ἀπόφοιτοι ἐκ τοῦ Κέντρου τούτου, διοριζόμενοι ὡς καθηγηταὶ εἰς τὰ διάφορα Διδασκαλεῖα τῆς Γαλλίας, ἔχουν συνεχῆ συνεργασίαν μὲ τὸ Κέντρον, τὸ ὁποῖον συμβουλεύει καὶ συντονίζει τὰς προσπάθειάς των.

Εἰς τὸ Κέντρον τοῦ Saint Cloud ἐργάζονται νέοι ἐπιστήμονες, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι γνωστὸς ὁ G. Mialaret διὰ τὰς δημοσιεύσεις του περί τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας.

β) Ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης.

Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων α) λειτουργεῖ, παρὰ τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν, *Τμῆμα τῆς Ψυχολογίας*, τὸ ὁποῖον παρέχει, μετὰ Ζετείς σπουδᾶς, πτυχίον τῆς Ψυχολογίας. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἐπιδιώκει τὴν θεωρητικὴν μόρφωσιν διὰ τῶν μαθημάτων 1) τῆς Γενικῆς Φιλολογίας, 2) τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας, 3) τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς, 4) τῆς Ψυχολογίας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ 5) τῆς Ψυχοφυσιολογίας.

β) Παρὰ τὸ Πανεπιστήμιον λειτουργεῖ τὸ *Ἰνστιτοῦτον τῆς Ψυχολογίας*, τὸ ὁποῖον παρέχει κυρίως πρακτικὴν ψυχολογικὴν μόρφωσιν καὶ χορηγεῖ μετὰ διετῆ φοίτησιν ἕν ἐκ τῶν ἀκολουθῶν Διπλωμάτων : 1) Δίπλωμα Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας (διὰ τοὺς σχολικοὺς ψυχολόγους), 2) Δίπλωμα Ἐφηρμοσμένης Ψυχολογίας (διὰ τοὺς ψυχολόγους βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐμπορικῶν κλάδων κλπ.), 3) Δίπλωμα Πειραματικῆς καὶ Συγκριτικῆς Ψυχολογίας (διὰ τὸν ψυχολόγον ἐρευνητὴν εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς Ψυχολογίας), 4) Δίπλωμα τῆς Παθολογικῆς Ψυχολογίας, μετὰ Ζετῆ φοίτησιν

(διά τούς κλινικούς ψυχολόγους εἰς περίπτωσιν ψυχικῶν ἀνωμαλιῶν).

Ἡ ψυχολογικὴ μόρφωσις εἶναι πλήρης, ὅταν ἐπιτύχη κανεῖς τὸ πτυχίον τῆς Ψυχολογίας εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν καὶ ἔν ἡ δύο διπλώματα τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ψυχολογίας, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται σοβαρῶς μὲ τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς τῆς Ψυχολογίας.

Τὰ ἀνωτέρω ψυχολογικὰ μαθήματα διδάσκουν καθηταὶ παγκοσμίου φήμης, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία χαρακτηρίζεται α) ἀπὸ πρωτοτύπους θεωρίας καὶ ἰδέας, καθ' ὅτι οἱ ἴδιοι προβαίνουν εἰς ἀξιολόγους ἐρεῦνας καὶ β) ἀπὸ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων ἐπικρατοῦν αἱ ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Piaget διὰ τὴν ψυχοτεχνικὴν καὶ τοῦ Wallon διὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ (ἤδη καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ψυχολόγοι ἀπεχώρησαν τῆς ὑπηρεσίας), τοῦ Lagache διὰ τὴν Γενικὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τοῦ Piaget διὰ τὴν ἐξελικτικὴν ψυχολογίαν, τοῦ Cousinet διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν κλπ.

γ) **Τὸ Ψυχοβιολογικὸν Ἐργαστήριον Ἀνωτέρων Σπουδῶν.**

Ὁ παγκοσμίου φήμης ψυχολόγος Henri Wallon καὶ ὁ καθηγητὴς René Zazzo, ἤδη ἀπὸ ἐτῶν, διευθύνουν τὰς ἐργασίας ἐνὸς ψυχοβιολογικοῦ ἐργαστηρίου, τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξελίξεως τοῦ ὁμαλοῦ καὶ ἀνωμάλου παιδιοῦ καὶ ἡ ἐπινόησις τῶν μέσων ἀγωγῆς του.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦτο ἔλαβον χώραν πλούσιαι ἐρευναι, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν τὸν ἐπιστήμονα H. Wallon εἰς τὴν δημιουργίαν ἰδίας Σχολῆς τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, ὡς ὁμιλήσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια.

Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν δημοσιεύονται κυρίως εἰς τὸ περιοδικὸν «Enfance».

Ἄξιοι λόγου, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, εἶναι αἱ ἐρευναι ἐπὶ ποικίλων περιπτώσεων ἀνωμάτων καὶ δυσκόλων παιδιῶν, ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κινηματογράφου εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδιοῦ (συγκέντρωσις ταινιῶν καὶ προβολὴ εἰς παιδιὰ διαφόρων ἡλικιῶν), ἐπὶ τῆς σημασίας τῶν παιδικῶν περιοδικῶν διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν παιδιῶν κλπ.

Τὸ ἐργαστήριον τοῦτο εἰργάσθη διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν σχολικῶν ψυχολόγων καὶ παρέχει χρησιμώτατα πορίσματα εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ψυχολογίαν. Ἐλαβε προσέτι τὴν πρωτοβουλίαν καὶ ὠργάνωσε Διεθνὲς Συνέδριον τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ εἰς Παρισίους ἀπὸ 21ης μέχρις 26ης Ἀπριλίου 1954, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς ἐγράψαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, συμμετέσχον 600 ἐπιστήμονες ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον.

Παρὰ τὸ ἐργαστήριον τῆς Ψυχοβιολογίας λειτουργεῖ τὸ Ἐθνικὸν Ἰνστιτούτον Σπουδῶν ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ μὲ ἀξιόλογον δραστηριότητα.

δ) **Ἄλλα ἐργαστήρια καὶ ἐπιστημονικὰ Κέντρα εἰς Παρισίους.**

Εἰς Παρισίους λειτουργοῦν προσέτι: 1) Κέντρα ψυχολογικῶν συμβουλῶν δι' ἀνώμαλα παιδιὰ, 2) Κέντρα παροχῆς συμβουλῶν ἐπαγγελματι-

κοῦ προσανατολισμοῦ, 3) Κέντρα ἀγωγῆς καθυστερημένων παιδιῶν, 4) Πρότυπα Δημοτικά Σχολεῖα ὑπὸ τὰς ἐπωνυμίας: «Σχολεῖον Decroly», «Σχολεῖον Montessori», «Σχολεῖον Freinet», «Σχολεῖον ἢ Source», ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ R. Cousinet, 5) Κέντρα ψυχολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν μαθημάτων διὰ γονεῖς, 7) τὸ Διεθνὲς Κέντρον τῆς παιδικῆς ἡλικίας, 7) τὸ Διεθνὲς κέντρον τῆς παιδαγωγικῆς, 8) τὸ Ἰατροπαιδαγωγικὸν Ἰνστιτούτον, 9) Τὸ Παιδαγωγικὸν Μουσεῖον, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται: α) μὲ τὴν παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τοὺς διδῆλους τῆς Γαλλίας περὶ τῶν προβλημάτων τῆς σχολικῆς ἐργασίας, β) μὲ τὸ σχολικὸν ραδιόφωνον, κινηματογράφον καὶ τηλεόρασιν καὶ γ) μὲ ἐκθέσεις παιδαγωγ. περιεχομένου.

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω Ἰνστιτούτα, ἐργαστήρια, ἐπιστημονικὰ κέντρα καὶ πειραματικὰ σχολεῖα ἐκδίδουν πολῦτιμα περιοδικὰ καὶ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκει κανεὶς πορίσματα ἐρευνῶν, χρησίμους καὶ συγχρόνους ψυχολογικὰς θεωρίας, πολλὰς παιδαγωγικὰς συμβουλὰς καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἐν γένει συγχρόνου ἐπιστημονικῆς κινήσεως τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας καὶ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι ἡ πόλις τῶν Παρισίων ἀποτελεῖ τὸν τόπον, ἐνθα καλλιεργεῖται ἰδιαιτέρως ἡ ψυχολογία ὑπὸ τὴν θεωρητικὴν αὐτῆς μορφήν καὶ ὑπὸ τὴν πρακτικὴν τῆς αὐτῆς, τὴν τόσον χρήσιμον διὰ τὴν ἀγωγήν, τὸν κοινωνικὸν βίον, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὴν βιομηχανίαν.

ΕΙΣ ΤΟ ΒΕΛΓΙΟΝ

α) Εἰς τὴν Λιέγην.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1928 εἰς τὴν Βελγικὴν πόλιν Λιέγην (εἰς τὴν Κοινότητα τῆς Angleur) λειτουργεῖ ἀξιόλογον ἐργαστήριον τῆς Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς. Πρόκειται περὶ ἐνὸς ψυχοπαιδαγωγικοῦ Κέντρου, ἀνήκοντος εἰς τὰ Δημοτικά Σχολεῖα τῆς Κοινότητος Angleur.

Σκοπὸς τοῦ Κέντρου αὐτοῦ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

α) Ἐρευναι καὶ διαρκεῖς στατιστικαὶ ἐπὶ καταστάσεως τῆς σχολικῆς ζωῆς τῆς περιφερείας (=φυσιολογικὴ καὶ πνευματικὴ κατάστασις τῶν μαθητῶν, μέθοδοι διδασκαλίας, διδακτικὸν ὕλικόν).

β) Μεθοδολογικαὶ προσπάθειαι καὶ ὄλως ἰδιαιτέρως διεύθυνσις καὶ ἐπίβλεψις πειραματικῶν τάξεων.

γ) Βελτίωσις τῶν ἐν χρήσει μεθόδων διδασκαλίας.

δ) Λήψις ὄλων τῶν μέτρων διὰ τὴν κανονικὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθητῶν ὅλης τῆς περιφερείας, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τοὺς Σχολιάτρους.

Οἱ διδάσκαλοι τῶν Σχολείων καλοῦνται νὰ ἔχουν τακτικὰς σχέσεις μὲ τὸ ἐργαστήριον αὐτὸ εἰς ὃ,τι ἀφορᾷ τὴν βελτίωσιν τῆς σχολικῆς ἐργασίας των. Διὰ ταῦτα ἀποστέλλουν εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ ἐργαστηρίου: α) στοιχεῖα διὰ τοὺς βραδυποροῦντας καὶ ἀδυνάτους εἰς τὰ μαθήματα μαθητῶν, β) στοιχεῖα διὰ τὸ χρησιμοποιούμενον διδακτικὸν ὕλικόν, γ) στοιχεῖα διὰ τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπ' αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν βιβλία μὲ τὰς

παρατηρήσεις και κρίσεις των και δ) επιτρέπουν εις τὸν Διευθυντὴν καὶ τοὺς βοηθοὺς τῶν ἐργαστηρίων νὰ ἐπισκέπτονται τὰς τάξεις των καὶ νὰ ζοῦν εἰς τὸ σχολικὸν περιβάλλον.

Τὸ ἐργαστήριον εὐρίσκεται εἰς τοὺς κόλπους καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, μὲ σκοπὸν νὰ βοηθήσῃ ἐπιστημονικῶς εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας.

Κατὰ τὰ τελευταῖα μεταπολεμικὰ ἔτη τὸ ἐργαστήριον διευθύνεται ἀπὸ τὴν ψυχολόγον καὶ παιδαγωγὸν Δίδα Andrea Jadouille, ἡ ὁποία προβαίνει εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας ἐργασίας: α) ἐργασίαν ἀφορῶσαν τὰ παιδιά, β) ἐργασίαν ἀφορῶσαν τὸ διδακτικὸν προσωπικόν, γ) ἐργασίαν ἀφορῶσαν τοὺς γονεῖς.

α) **Ἔργασία ἀφορῶσα τὰ παιδιά.** Εἰς τὸν τομέα τοῦτον τὸ ἐργαστήριον προβαίνει κατ' ἔτος εἰς: 1) Παρατηρήσεις καὶ σωματικὰς καὶ πνευματικὰς μετρήσεις τῶν μαθητῶν, 2) ὁμαδικὴν ἐξέτασιν τῶν μαθητῶν ἡλικίας 6 ἐτῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ σχολικοῦ ἔτους, 3) ἀτομικὴν ἐξέτασιν ὄλων τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ σχολικοῦ ἔτους, 4) ὁμαδικὰς καὶ ἀτομικὰς ψυχολογικὰς ἐξετάσεις κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους, 5) ἐφαρμογὴν τέστος εἰλικρινείας καὶ ἄλλων ἀρετῶν, 6) μελέτην καὶ ἐκτίμησιν τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν μαθητῶν.

β) **Συνεργασία μὲ τοὺς διδασκάλους.** Ὄργανώνονται εἰδικὰ μαθήματα καὶ πρακτικαὶ ἀσκήσεις διὰ τὴν μύησιν τῶν διδασκάλων εἰς τὰς μεθόδους τῆς νέας ἀγωγῆς, διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν τέστος ἐπὶ τῶν μαθητῶν των, διὰ τὴν ἐνημέρωσιν των εἰς τὰ πορίσματα τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας, διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα τοὺς ἀπασχολοῦν. Οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ Ἐπιθεωρηταὶ τῶν σχολείων τῆς περιφέρειας ἐπιδεικνύουν θερμὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ψυχολογικὰ θέματα καὶ ἀποκτοῦν ἐν ἰδιαιτέρον πνεῦμα προσανατολισμοῦ τῶν διαφερόντων των εἰς πειραματισμοὺς καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς παιδείας.

γ) **Ἡ συνεργασία μὲ τοὺς γονεῖς.** Ἡ ὅλη προσπάθεια τοῦ ἐργαστηρίου εἰς τὸν τομέα αὐτὸν συνίσταται:

1) Εἰς τὴν σύνταξιν ἀτομικῶν βιβλιαρίων ἀπὸ τοὺς διδασκάλους, ὅπου ἀναγράφονται αἱ πρόοδοι τῶν μαθητῶν, τῶν ὁποίων λαμβάνουν γνῶσιν οἱ γονεῖς.

2) Εἰς συγκεντρώσεις τῶν γονέων 2—3 φορὰς κατὰ μῆνα, διὰ νὰ λαμβάνουν γνῶσιν τῶν ἐκάστοτε ἐφαρμοζομένων μεθόδων διδασκαλίας.

3) Συμβουλὰς εἰς τοὺς γονεῖς διὰ τὸν προσανατολισμὸν τῶν τέκνων των εἰς τοὺς διαφόρους κύκλους σπουδῶν ἢ εἰς τὰ διάφορα εἶδη ἐπαγγελμάτων.

4) Κύκλους γονέων, ὅπου λαμβάνουν χώραν διαλέξεις.

5) Ἐπισκέψεις τῶν διδασκάλων εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν μαθητῶν.

6) Ἐκδοσὶν καὶ δωρεὰν διανομὴν εἰς τοὺς γονεῖς εἰδικοῦ δι' αὐτοὺς περιοδικοῦ.

7) Μελέτην τοῦ οικογενειακοῦ περιβάλλοντος κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Σχολιάτρου καὶ τοῦ διδασκάλου.

Εἰς τὸν τομέα τοῦτον συμπεριλαμβάνεται ἡ ἰδιαιτέρα ἐξέτασις τῆς διαγωγῆς τῶν παιδιῶν στερουμένων μ.τρὸς, πατρός, ἀμφοτέρων τῶν γονέων, ἐξωγάμων παιδιῶν, τέκνων διεζευγμένων γονέων, παιδιῶν παρουσιαζόντων ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ (σωματικά, πνευματικά) καὶ ἐξέτασις τῆς συμβολῆς τῶν γονέων κατὰ τὰς ἐργασίας τῶν τέκνων των πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν μαθητικῶν καθηκόντων.

Δι' ὅλης τῆς συνεργασίας μὲ τοὺς γονεῖς τὸ ἐργαστήριον ἐπιδιώκει νὰ ὑπενθυμίῃ εἰς αὐτοὺς ὅτι «ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν ἀποκτᾷ κανεὶς γνώσεις παρὰ διὰ τῆς διδασκαλίας, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀληθές, ὅτι διὰ νὰ παιδαγωγήσωμεν τὸ τέκνον μας, εἶναι ἀνάγκη πρῶτον καὶ ἄνευ διακοπῆς νὰ παιδαγωγοῦμεν τοὺς ἑαυτοὺς μας».

β) Εἰς τὴν Λουβαίνην

Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λουβαίνης λειτουργεῖ ἀπὸ ἐτῶν Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, διευθυνόμενον ἀπὸ τὸν παιδαγωγὸν Raymond Buysse.

Εἰς τὸ Ἐργαστήριον τοῦτο ἐπὶ 22ετίαν ἤδη λαμβάνουν χώραν πειραματικαὶ ἔρευναι ἀναφερόμεναι εἰς τὰς μεθόδους διδασκαλίας τῶν γλωσσικῶν, τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς ἱστορίας, γεωγραφίας κ.λ.π. εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν τεχνικῶν μέσων διδασκαλίας, εἰς τὰ συνήθη λάθη τῶν μαθητῶν κατὰ τὰ διάφορα μᾶθήματα, εἰς συγκρίσεις μεθόδων κατὰ τὴν μερικωτέραν πορείαν τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν διαφόρων παραγόντων διὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀποδοτικότητα τῶν μαθητῶν κ.λ.π.

Τὰ πλοῦσια πορίσματα τῆς ἐκεῖ ἐργασίας διατυποῦνται εἰς διδακτορικάς διατριβάς, τὰς ὁποίας ὑποστηρίζουν κατ' ἔτος οἱ φοιτηταί, ὅποτε παρέχεται εὐκαιρία πρὸς γόνιμον συζήτησιν μεταξὺ τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν διδασκόντων ἐπιστημόνων. Αἱ διατριβαὶ αὗται ἀποτελοῦν σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν Παιδαγωγικὴν.

Ὁ καθηγητῆς R. Buysse, μετὰ τὴν πολυετῆ πειρὰν του ἐκ τῆς τοιαύτης ἐργασίας, κατέληξεν εἰς ἔγκυρα πορίσματα περὶ τῶν σοβαρῶν προβλημάτων τοῦ πειραματισμοῦ εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν. Μετὰ πολλῆς πειστικότητος ἀποφαίνεται καὶ διδάσκει τὰς σκέψεις του περὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, περὶ τῶν καταλλήλων συνθηκῶν διὰ πειραματισμούς, περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, περὶ τῶν τεχνικῶν μέσων στατιστικῆς καὶ περὶ μεθόδων πειραματισμοῦ, περὶ τῆς συμβολῆς τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς κ.λ.π. Τὰς σκέψεις του αὐτὰς διατυπώνει εἰς τὸ κλασικὸν ἐκ 500 σελίδων σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ πειραματισμὸς εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν», τὸ ὁποῖον ὑπήρξε τὸ πρῶτον σύγγραμμα εἰς Εὐρώπην περὶ τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ διὰ τοῦ

όποιου διεδόθη ή νεαρά αύτη έπιστήμη και εις τὰ άλλα εύρωπαϊκά Πανεπιστήμια.

Ή φιλοπονία, ό ύγιής φιλοσοφικός προσανατολισμός και τὸ έπιστημονικόν πνεύμα τοῦ καθηγητοῦ R. Buyse συμβάλλουν ὥστε σήμερα ή πόλις τῆς Λουβαίνης νά εἶναι γνωστή εις τὸν παιδαγωγικόν κόσμον διὰ τὸ ἐκεῖ λειτουργοῦν έργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς. Εἰς Λουβαίνην λαμβάνουν χώραν ὡσαύτως, έρευναι ἀπὸ ἐκλεκτοῦς έπιστήμονας (Michotte, Fauville, Nuttin) περὶ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν συγκινήσεων, περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ και περὶ τῆς ψυχαναλύσεως.

γ) Εἰς Βρυξέλλας.

Εἶναι έπαρκῶς και δικαίως διαδεδομένη ή φήμη, ὅτι τὸ Βέλγιον διακρίνεται διὰ τὴν παιδαγωγικὴν πρόοδον και τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ Σχολικοῦ Ἔργου (1). Εἶναι ή χώρα τοῦ μεγάλου παιδαγωγοῦ και ψυχολόγου τοῦ 1ου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνός μας O. Decroly. Ἀντάξιοι διάδοχοί του συνεχίζουν τὸ έργον του. Εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Βρυξελλῶν και εις τὸ παρά τὸ Πανεπιστήμιον λειτουργοῦν Ἰνστιτοῦτον τῆς Παιδαγωγικῆς διακρίνει κανεὶς τὸ πνεύμα τῆς Παιδαγωγικῆς και Ψυχολογίας τοῦ Decroly.

Εἰς τὰ σχολεῖα τῆς πόλεως και τῶν περιχώρων, ἤδη ἀπὸ ἐτῶν, λαμβάνουν χώραν ποικίλοι πειραματισμοὶ ἀναφερόμενοι εις τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως, τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωγραφίας, τῆς ἱστορίας, εις τὸν μηχανισμόν τῆς παιδικῆς νοημοσύνης κατὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν έννοιῶν τοῦ χρόνου, τοῦ χώρου, τοῦ ἀριθμοῦ, εις τὴν παιδαγωγικὴν ἀξίαν τοῦ παιχνιδιοῦ, εις τὴν σημασίαν και τὴν διδακτικὴν τῶν χειροτεχνικῶν, εις τὴν σημασίαν τῆς Μουσικῆς, εις τὸν συναισθηματικόν βίον τοῦ παιδιοῦ, εις τὸν σχολικόν προσανατολισμόν κ.λ.π.

Εἰς πολλὰ σχολεῖα τοῦ Βελγίου εύρίσκει κανεὶς ἀξιόλογον και έπιμελημένην σχολικὴν πρᾶξιν. Ἀπὸ ἀπόψεως διδακτικῶν μεθόδων διακρίνομεν δύο κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας ἀντιπροσωπεύουν δύο ὁμάδες εκπαιδευτικῶν. Ἡ πρώτη ὁμάς ἐκ παιδαγωγῶν, ὡς ή γνωστὴ Δις Hamaïde, Κα Libois, Ἐπιθεωρητῶν Σχολείων και διδασκάλων συνεχίζει πιστῶς νά ἐφαρμόζει και νά διαδίδη διὰ πολλῶν δημοσιευμάτων τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Decroly, ἤτοι τὰς ἀρχὰς περὶ τῶν κέντρων διαφέροντος, περὶ τῆς ὀλικῆς μεθόδου εις τὴν Ἀνάγνωσιν, περὶ τῆς διὰ παιγνιδίων διδασκαλίας τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς ἀναγνώσεως και ἄλλων μαθημάτων κ.λ.π. Ἡ δευτέρα ὁμάς Ἐπιθεωρητῶν Στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως διαφόρων περιφερειῶν (ἰδίᾳ Λιέγης) ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Leon Jeunhomme (1) έργάζεται φιλοπόνως και, ἀφοῦ ἐκράτησε τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Decroly, εἰσήγαγε νέον στοιχείον, τὴν μελέτην τῆς Στενωτέρας πατρίδος, ἀντικαταστήσασα οὔτως εις τὴν συγκεντρωτικὴν διδασκαλίαν τὴν ἀρχὴν «τῶν κέντρων διαφέροντος» διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Πατριδογνωσίας. Ἡ ὁμάς αύτη εἶχε πρωτοστατήσει εις τὴν γνωστὴν κίνησιν διὰ

1) Ἰδέ : «Ἡ ἀγωγή εις τὰ σχολεῖα τοῦ Βελγίου» Κων. Κίτσου, περιοδ. «Ἐπιστημονικόν Βῆμα τοῦ Διδύλου» Δεκέμ. 1954.

τήν μεταρρύθμισιν καὶ ἀλλαγὴν τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῷ 1935. Ἦδη τὰ μέλη τῆς Ὀμάδος ἐκδίδουν σειρὰν πολυτίμων συγγραμμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν σχολικὴν πράξιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Plan d'études».

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εἰς τὴν πατρίδα μας κέντρα ἐπιστημονικῆς ἐργασίας εἶναι: α) Τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, β) τὸ Ἐργαστήριον τῆς Ψυχολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ γ) τὸ Ἐργαστήριον τῆς Παιδαγωγικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης.

Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν ἀνωτέρω ἐργαστηρίων δύναται νὰ εὔρη ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς δημοσιεύσεις (εἰς βιβλία καὶ περιοδικὰ) τῶν καθηγητῶν κ.κ. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Σπ. Καλλιᾶφα καὶ Γ. Σακελλαρίου καὶ τῶν κατὰ καιροὺς βοηθῶν των.

Προσέτι ὡς Κέντρα Παιδαγωγικῶν Πειραματισμῶν δύναται νὰ θεωρηθοῦν καὶ τὰ πρότυπα σχολεῖα τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, καθὼς καὶ τὰ Πρότυπα τῶν ἐκπαιδευτικῶν περιφερειῶν.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑΝ ΚΑΙ ΑΥΣΤΡΙΑΝ

Μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, αἱ Χῶραι αὗται εὐρίσκονται εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ γενικῆς πολιτιστικῆς ἀνασυγκροτήσεως.

Οἱ σημερινοὶ ἐπιστήμονες τῆς Παιδαγωγικῆς, συναισθανόμενοι τὸ χρέος των διὰ τὸ παρελθόν τῆς μεγάλης προόδου τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας τῶν χωρῶν των κατὰ τὸ 1ον ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος, καταβάλλουν προσπάθειαν, ὑπὸ νέον καὶ συγχρονισμένον φιλοσοφικὸν πνεῦμα, νὰ ὀδηγήσουν τὴν Παιδαγωγικὴν καὶ τὴν Ψυχολογίαν εἰς τὸ ἐπίπεδον προόδου τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας χώρας τοῦ κόσμου.

Οὕτως εἰς τὴν Βιέννην, τὴν ἄλλοτε «πρωτεύουσαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας», συντελεῖται σήμερον ἀξιόλογος ἐργασία εἰς διδακτικοὺς πειραματισμούς.

Εἰς πολλὰ Πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας ἐπανήρχισαν λειτουργοῦντα κανονικῶς τὰ Ἐργαστήρια τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας καὶ ἐργάζονται ἐκεῖ ἐντατικῶς νέοι ἐπιστήμονες. Ἡ καρποφορία τῶν ἐργαστηρίων τούτων δὲν θὰ βραδύνη νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πρόοδον τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς. Ἰδιαιτέρως ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν τοὺς τεθέντας σκοποὺς καὶ τὸ συντελούμενον ἔργον τοῦ Διεθνοῦς Ἰνστιτούτου Παιδαγωγικῶν ἐρευνῶν τῆς Φραγκφούρτης, τὸ ὁποῖον διευθύνεται ἀπὸ ἐκλεκτοὺς ἐπιστήμονας.

ΑΓΓΛΙΑ

Μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἔθνων, ἡ Ἀγγλία εἶναι τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθη καλῶς τὴν ὠφέλειαν τῶν πειραματισμῶν διὰ τὴν διδακτικὴν καὶ τὴν ἐν γένει ἀγωγὴν.

Χώρα ἐκ παραδόσεως συντηρητική, δὲν παρημέλησε νὰ δεχθῆ καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὰς προόδους εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν ἄλλων χωρῶν, Τὰ Ἰνστιτούτα τῆς Παιδαγωγικῆς τῶν Ἀγγλικῶν Πανεπιστημίων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Λονδίνου, ἔχουν προβῆ εἰς ἀξιολόγους πειραματισμούς, ἀναφερομένους εἰς τὴν Διδακτικὴν καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ. Πολύτιμα περιοδικὰ καὶ βιβλία δημοσιεύουν τὰ πορίσματα ἐρευνῶν. Εἰδικὸν Συμβούλιον Παιδαγωγικῶν ἐρευνῶν ἔχει ὀργανώσει πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐπικρατοῦν αἱ ψυχολογικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ θεωρίαι τῶν γνωστῶν ἐπιστημόνων: C. Spearman, C. Burt, S. Isaacs, P. Ballard-C. Valentine, G. Thomson, F. Schonnd, F. Clarke κλπ.

Κατὰ τὰ μεταπολεμικὰ ἔτη ἔλαβε χώραν εἰς Ἀγγλίαν ἀξιόλογος ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις εἰς τὴν Στοιχειώδη καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν.

Εἰς Αμερικὴν

Αἱ ἰδιαίτεροι κοινωνικαί, οἰκονομικαὶ καὶ πολιτικαὶ συνθήκαι εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν καὶ τὸ πραγματιστικὸν πνεῦμα τῶν Ἀμερικανῶν παιδαγωγῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν εἰς τὸν τομέα τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ πειραματισμός, τὰ τέστς, αἱ τεχνικαὶ στατιστικαὶ μετρήσεων, πάντα ταῦτα εἶναι πολὺ προωθημένα εἰς Ἀμερικὴν.

Μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς, ἰδιαιτέραν πρόοδον ἐμφανίζουν ἡ Ψυχολογία καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ τῶν Σχολικῶν κλάδων. Πολλὰ ἐκ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, ἔχομεν ἀρυσθῆ ἀπὸ τὰς δημοσιεύσεις περὶ τῶν προσπαθειῶν τῶν Ἐργαστηρίων τῆς Ἀμερικῆς.

Εἶδομεν τὴν μεγάλην προσπάθειαν τοῦ παιδαγωγοῦ C. Washburne εἰς τὰ σχολεῖα τῆς πόλεως Winnetka.

Σήμερον παρουσιάζουν μεγάλην δραστηριότητα εἰς τὸν τομέα τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς α) τὸ Teachers' College τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Columbia εἰς Νέαν Ὑόρκην, ὅπου ἐπικρατοῦν αἱ θεωρίαι τῶν ἐπιστημόνων Thorndike, Gates, Mac Call, Wood, καὶ β) τὸ Παιδαγωγικὸν Κέντρον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου, ὅπου ἐπικρατοῦν αἱ ἰδέαι τῶν Judd, Buswell, Freeman κλπ.

Ἡ παιδαγωγικὴ κίνησις τῆς Ἀμερικῆς, παρὰ τὸ μειονέκτημα τῆς τάσεως πρὸς ὑποτίμησιν τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ὑπερβολικῆς ἐνλίστε ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν τεχνικὴν, δύναται νὰ μᾶς προσφέρῃ πολύτιμα πορίσματα ἀξιολόγων ἐρευνῶν καὶ ἰδίᾳ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθῶς ἐπιστημονικῆς θεωρήσεως τῶν παιδαγωγικῶν προβλημάτων.

ΔΥΟ ΔΙΕΘΝΗ ΚΕΝΤΡΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

1) *Τὸ Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς εἰς Γενεύην.*

2) *Ἡ Ὄργάνωσις τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν διὰ τὴν ἀγωγὴν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν πολιτισμὸν (U.N.E.S.C.O.) (εἰς Παρισίους).*

— Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου τῶν δύο ἀνωτέρω Διεθνῶν Γραφείων μᾶς ἀναγκάζει νὰ θεωροῦμεν αὐτὰ ὡς δύο διεθνή ἐργαστήρια πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπιστημονικῆς προόδου.

Ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ συνεργασία καὶ ἡ ἀνταλλαγή γνώμων μεταξὺ τῶν πνευματικῶν ἐργατῶν, ἐπὶ κοινῶν δι' αὐτοὺς προβλημάτων, συντελεῖ εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ, τότε, διὰ τὸ λεπτὸν ἔργον τῆς ἀγωγῆς, τοῦτο ἐπιβάλλεται, καθ' ὅτι οἱ ἐργάται τῆς ἀγωγῆς εἶναι οἱ κυρίως ὑπεύθυνοι διὰ τὸν πολιτισμὸν τῶν μελλοντικῶν γενεῶν. Ἐὰν ἀκόμη ὁ φιλελεύθερος κόσμος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς συναδελφώσεως καὶ τῆς εἰρήνης, τότε κατὰ μείζονα λόγον οἱ παιδαγωγοὶ τῶν λαῶν καὶ ὅλοι οἱ ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ παιδιοῦ ὀφείλου νὰ ἀπλώσουν τὸ «ἀδελφικὸ χέρι» τῆς συνεργασίας καὶ ἀμοιβαίας βοηθείας εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τομέα των.

Πρὸς ἓνα τοιοῦτον ἀνθρωπισμὸν καὶ πρὸς μίαν τοιαύτην ἐπιστημονισυνεργασίαν ἀποβλέπουν τὸ Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς καὶ ἡ U.N.E.S.C.O., ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω :

Α'. ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΓΩΓΗΣ ΕΙΣ ΓΕΝΕΥΗΝ

Τὸ Bureau International d'Éducation de Genève (Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς τῆς Γενεύης) ἰδρύθη τὸ 1925 καὶ ἐπὶ 30 ἔτη ἐργάζεται διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἀγωγῆς, ὅπως τὴν ἐπεθύμει ὁ θεμελιωτῆς του, ὁ μέγας ψυχολόγος καὶ παιδαγωγὸς τῆς Γενεύης E. Claparède καὶ ὅπως μοχθοῦν νὰ τὴν πραγματοποιήσουν οἱ Διευθυνταὶ τοῦ J. Piaget καὶ P. Rossello, καθηγηταὶ τοῦ Ἰνστιτούτου J. J. Rousseau.

Σκοπὸς τοῦ Γραφείου : Τὸ Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς εἶναι ἓν Ἰδρυμα Διεθνές, τοῦ ὁποῦ σκοπὸς εἶναι νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον πληροφοριῶν διὰ κάθε τι σχετικὸν πρὸς τὴν ἀγωγὴν, ἵνα κάθε χώρα παρακινηθῇ καὶ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν ἐργασίαν καὶ πείραν τῶν ἄλλων χωρῶν.

Μελέται καὶ ἔρευναι : Διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἀκριβῶς τὸ Δ. Γ. Ἀγωγῆς περὶ τῶν μεγάλων ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων ἐκάστης χώρας, προβαίνει εἰς σχετικὰς ἐρωτήσεις πρὸς τὰ διάφορα Ὑπουργεῖα τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ συγκεντρώνει στοιχεῖα. Μέχρι σήμερον διενήργησε πολλὰς τοιαύτας ἐρέυνας, ἀναφερομένας εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, εἰς τὴν διδακτικὴν τῶν διαφόρων μαθημάτων καὶ εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν.

Εἰς τὰ εἰδικώτερα θέματα τῶν ἐρευνῶν ἀναφέρονται :

Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἐκπαιδεύσεως εἰς 53 χώρας. Ἡ ὑποχρεωτικὴ σχολικὴ φοίτησις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς. Ἡ εἰσαγωγή τῶν μαθητῶν εἰς τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν. Ἡ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ.

κοῦ τῆς Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν ὑπαιθρον. Ἡ ὀργάνωσις τῆς εἰδικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ἐπιθεώρησις τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ μισθοδοσία τῶν διδασκάλων τῆς Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς—συζύγου εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἡ ὀργάνωσις τῆς προσχολικῆς ἀγωγῆς. Ἡ διδασκαλία τῶν χειροτεχνικῶν μαθημάτων. Ἡ μύησις εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἡ μύησις εἰς τὴν ἀριθμητικὴν. Ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς. Ἡ διδασκαλία τῆς Ὑγιεινῆς εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον. Ἡ φυσικὴ ἀγωγή εἰς τὴν Στοιχειώδη καὶ εἰς τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν. Ἡ διδασκαλία τῆς οἰκοκυρικῆς εἰς τὴν Στοιχειώδη καὶ Μέσην Ἐκπαίδευσιν. Ἡ ἐπεξεργασία, ἡ ἐκλογή καὶ ἡ χρῆσις τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν. Ἡ διδασκαλία τῆς γεωγραφίας. Ἡ σχολικὴ ἐργασία καὶ ἡ ἀνάπαυσις τῶν μαθητῶν. Ἡ αὐτοδιοίκησις εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ παιδικὴ λογοτεχνία. Τὰ περιοδικὰ διὰ τὴν Νεότητα. Ἡ ὀργάνωσις τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν. Ἡ δωρεὰν χορήγησις τοῦ σχολικοῦ ὑλικοῦ (βιβλίων, γραφικῆς ὕλης κλπ.). Αἱ καντίναι καὶ αἱ ἱματιοθηκῆ εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ συνεργασία σχολείου καὶ οἰκογενείας. Ὁ ρόλος τῶν σχολικῶν ψυχολόγων. Ἡ διδασκαλία τῆς ψυχολογίας κατὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν τῶν διδασκάλων. Διεθνεῖς σχολικαὶ ἀλληλογραφίαι.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἔχουν γίνεαι καὶ γίνονται πλεῖστα ἄλλαι μελέται ἐπὶ ἀξιολόγων θεμάτων.

Τὰ συμπεράσματα ἐφ' ὧν αὐτῶν ἐδημοσίευσε καὶ δημοσιεύει τὸ Γραφεῖον εἰς εἰδικὰ βιβλία εἰς τὴν Γαλλικὴν καὶ Ἀγγλικὴν. Πρόκειται περὶ ὄντως ἐξαιρετικῶν πορισμάτων μετ' ἐπιστημονικὴν αἰτιολόγησιν, τὰ ὁποῖα ἐξήχθησαν ἀπὸ τὰς ἀνακοινώσεις πολλῶν Ὑπουργείων, συνταχθεῖσας ἀπὸ ἐκλεκτοῦς παιδαγωγοῦς τῶν διαφόρων χωρῶν. Ἐκεῖ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, εἶναι κατατεθειμένη ἡ πεῖρα καὶ ἡ ἱστορία ὧν τῶν συγχρόνων ψυχολόγων καὶ παιδαγωγῶν τοῦ κόσμου καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει νὰ ἐπιδείξη ἕκαστον Ἔθνος εἰς τὸν παιδαγωγικόν τομέα καὶ ἰδίᾳ εἰς φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς κατευθύνσεις.

Διεθνεῖς Συνδιασκέψεις τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Κατ' ἔτος συγκαλεῖται συνδιάσκεψις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως τῶν διαφόρων χωρῶν. Εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν ἀναγράφονται : α) Ἐτήσια ἀναφορὰ τῶν Ὑπουργείων τῆς Παιδείας ἐπὶ τῆς παιδαγωγικῆς κινήσεως, β) συζήτησις ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γραφείου εἰς τὰ προβλήματα τοῦ παρόντος καὶ γ) υἱοθέτησις τῶν ἀπευθυνομένων πρὸς τὰ Ὑπουργεῖα συστάσεων. Ἀπὸ τοῦ 1947 αἱ τοιαῦται Συνδιασκέψεις συγκαλοῦνται ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς U.N.E.S.C.O.

Ἐκθέσεις βιβλίων καὶ τοῦ ἔργου τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Ὅλαι αἱ κυβερνήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὸ Συμβούλιον καὶ εἰς τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Γραφείου καὶ αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν οἰκονομικῶς τὴν προσπάθειαν αὐτήν, διαθέτουν εἰς διαρκῆ ἐκθεσιν ποικίλα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται γνωστὴ ἡ παρούσα κατά-

στασις τῆς ἐκπαιδεύσεώς των καὶ αἱ ἀδιάκοποι προσπάθειαι των πρὸς βελτίωσίν των. Ἡ τοιαύτη ἐκθεσις ἀποτελεῖ ἓν εἶδος περιπτέρων τῶν διαφόρων Ὑπουργείων, ὅπου οἱ πολῖται, οἱ δημοσιογράφοι, οἱ ἐκπαιδευτικοί, οἱ διάφοροι ὑπάλληλοι καὶ οἱ σπουδασταὶ δύνανται νὰ εὕρσκουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, διὰ νὰ ἀποκτήσουν μίαν ἰδέαν τῆς συγχρόνου καταστάσεως ἐνὸς οἰουδήποτε παιδαγωγικοῦ προβλήματος τῶν χωρῶν - μελῶν τοῦ Γραφείου.

Ἀπὸ ἐκάστην χώραν ὑπάρχει μία συλλογὴ τῶν Νόμων τῆς σχολικῆς μορφώσεως, μία συλλογὴ τῶν προγραμμάτων (ἀναλυτικῶν καὶ ὠρολογίων) τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς ἐκπαιδεύσεως, μία συλλογὴ τῶν κυριωτέρων σχολικῶν βιβλίων, φωτογραφίαι σχολικῶν οἰκοδομῶν, αἰθουσῶν διδασκαλίας καὶ σχολικῶν ἐργασιῶν, ἱστορικὰ ἀναμνηστικὰ τῶν πλέον ὀνομαστῶν παιδαγωγῶν, πλεῖσται συλλογαὶ παιδικῶν περιοδικῶν, χειρογράφων, τετραδίων, ἰχνογραφικῶν χειροτεχνικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν ἐργασιῶν τῶν μαθητῶν ἀπὸ διαφόρους χώρας (συλλογαὶ ἐντόμων, ἀνθέων, ζώων, πτηνῶν). Ἐκάστη χώρα φιλοτεχνεῖ, μὲ τὸν ἰδικόν της τρόπον, τὰ ἐκθέματά της, τὰ ὅποια ἐκτίθενται εἰς τὸ ἰδικόν της περίπτερον.

Ὁ ἐπισκέπτης ἔχει πολλὰ ἐκεῖ νὰ μελετήσῃ, νὰ διδαχθῇ καὶ νὰ θαυμάσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ συγκρίνῃ πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐργασίας τῆς ἰδικῆς του χώρας.

Εἰδικὴ ὑπηρεσία ἔχει σκοπὸν νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν παιδαγωγικῶν στοιχείων καὶ πληροφοριῶν μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν κέντρων τῶν διαφόρων χωρῶν. Ἡ προσπάθεια αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν παιδαγωγικῶν πορισμάτων εἰς διεθνῆ κλίμακα.

Προσφορὰ πνευματικῆς βοηθείας εἰς τοὺς αἰχμαλώτους πολέμου. Κατὰ τὴν κήρυξιν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου τὸ Γραφεῖον δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορον πρὸς τοὺς δυστυχεῖς, οἱ ὅποιοι καθημερινῶς ηὔξανοντο. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1939 ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν μίαν Εἰδικὴν Ὑπηρεσίαν Πνευματικῆς Βοηθείας πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ πολέμου, ἡ ὁποία ἐλειτούργησε καθ' ὅλον τὸν πόλεμον. Ἐν τῇ ἐπιδιώξει της νὰ κρατήσῃ ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αἰχμαλώτων πρὸς τὰ πνευματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ζητήματα, ἐβοήθησε μερικοὺς νὰ τελειώσουν τὰς σπουδὰς των, ἄλλους νὰ ἀποπερατώσουν τὴν θεωρητικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν των κατάρτισιν, ὅλους δὲ ἐν γένει ἐνίσχυσεν ἠθικῶς, ὥστε νὰ δυνηθοῦν νὰ ὑποφέρουν τὴν δοκιμασίαν τῆς μακρᾶς των αἰχμαλωσίας. Ἐστειλεν εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς αἰχμαλώτους 600 χιλιάδας τόμων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλολογικῶν βιβλίων ἀξίας πλέον τῶν δύο ἑκατομμυρίων ἑλβετικῶν φράγκων.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ αὕτη προσπάθεια εἶναι ὑψίστης σημασίας διὰ τὴν ἐπιστήμην, δεδομένου, ὅτι κατὰ τὰ ἕξ ἔτη τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου πολλοὶ φοιτηταί, ἐπιστρατευμένοι, ὑπῆρξαν αἰχμάλωτοι.

Συνεργασία μὲ τὴν U.N.E.S.C.O. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1947 ὑπεγράφη συμφωνία συνεργασίας μεταξὺ τῆς U.N.E.S.C.O. καὶ τοῦ Διεθνoῦς γραφείου Ἀγωγῆς. Μικτὴ ἐπιτροπὴ, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν μελῶν ἐξ ἐκά-

στού Ὄργανισμοῦ, ἐπιβλέπει τὴν πλήρη συνεργασίαν τῶν δύο Ἰδρυμάτων. Ἡ συμφωνία, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, προβλέπει καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ σύγκλησιν τῶν Διεθνῶν συνδιασκέψεων τῆς Ἀγωγῆς, τὴν ἀπὸ κοινοῦ δημοσιεύσιν τῶν ἀποτελεσμάτων των ἐπὶ τῶν ποικίλων ἐρευνῶν, τὴν ἀνταλλαγὴν στοιχείων καὶ πᾶσαν ἄλλην δυνατὴν συνεργασίαν.

Δημοσιεύσεις: 1) Ἐκδίδει τριμηνιαῖον *Δελτίον* εἰς τὴν Γαλλικὴν καὶ Ἀγγλικὴν περὶ τῶν κυριωτέρων παιδαγωγικῶν γεγονότων εἰς τὰς διαφόρους χώρας καὶ ἀναφέρει τὰς νέας δημοσιεύσεις εἰς τὸν τομέα τῆς Παιδαγωγικῆς, 2) Ἐκδίδει *Διεθνῆ Ἐπετηρίδα* τῆς Ἀγωγῆς καὶ Ἐκπαιδεύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν δημοσιεύει τὰς ἀναφορὰς τῶν Ὑπουργείων Παιδείας περὶ τῶν παιδαγωγικῶν προόδων των κατὰ τὸ τρέχος ἔτος. Τοιουτοτρόπως, δύναται νὰ ἔχη κανεὶς γενικὴν ἄποψιν τῆς ἐτησίως ἐξελιξέως τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς ὅλον τὸν κόσμον. 3) Ἐκδίδει *Δελτίον βιβλιογραφικῆς ὑπηρεσίας*, εἰς τὸ ὁποῖον δημοσιεύει συντόμους περιλήψεις τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀνακοινῶναι ἤδη εἰς τὸ 3μηνιαῖον Δελτίον καὶ 4) Δημοσιεύει αὐτοτελῆ βιβλία, περιέχοντα ὅλα τὰ πορίσματα ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν καὶ εἰδικὰς παιδαγωγικὰς μελέτας.

Ἡ βιβλιοθήκη καὶ αἱ συλλογαὶ στοιχείων. Κατ' ἔτος ἀποστέλλονται ἀπὸ ἐκάστην χώραν πολλὰ βιβλία καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα.

Οὕτως ἐδημιουργήθησαν πλούσιαι συλλογαὶ πολυαρίθμων ἔργων, ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς ἀγωγῆς, ἐπίσης συλλογαὶ περιοδικῶν, βοηθητικῶν βιβλίων, ἐλευθέρων ἀναγνώσμάτων παιδικῆς λογοτεχνίας, βιβλίων παιδικῆς χαρᾶς καὶ ψυχαγωγίας, συλλογαὶ πληροφοριακῶν δελτίων, συλλογαὶ μὲ εἰκόνας, φωτογραφίας καὶ σχέδια διὰ παιδιὰ Πάντα ταῦτα προέρχονται ἀπὸ 50 ἔθνη καὶ ἐγράφησαν εἰς 39 γλώσσας. Παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι εἰργάσθησαν ἐπ' αὐτῶν εἰδικοί, παιδαγωγοί, μεταφρασταί, καλλιτέχναι, διδάσκαλοι, λογοτέχναι, ὅλοι ἐργάται φιλόπονοι τῆς ἐπιστήμης τοῦ παιδιοῦ, καὶ ἀκόμη διότι ἀναφέρονται εἰς τὰ ποικίλα μορφωτικὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα προσφέρονται εἰς τὰ παιδιὰ ὅλου τοῦ κόσμου, κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὰς συνθήκας, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰ ἰδεώδη τῶν Ἐθνῶν των.

Β'. Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΓΩΓΗΝ, ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ (U.N.E.S.C.O.)

Ἡ λέξις U.N.E.S.C.O. ἀποτελεῖ τὴν σύνθεσιν τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τοῦ τίτλου μιᾶς Ὄργανώσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν: Organisation des Nations Unies pour l'Éducation, la science et la Culture (Ὄργάνωσις τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν διὰ τὴν Ἀγωγήν, τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὸν πολιτισμὸν). Ἰδρύθη τὴν 5ην Νοεμβρίου 1946, ἀφοῦ προηγουμένως ἐτέθησαν αἱ βάσεις εἰς δύο Συνδιασκέψεις συγκληθείσας εἰς Λονδίνον (1942 καὶ 1945). Σήμερον ἡ Unesco ἀριθμεῖ ζωὴν ὀκτῶ ἐτῶν καὶ ἔχει ὡς μέλη 68 ἔθνη. Ἐδρεύει εἰς Παρισίους.

Ἡ ἐπιδίωξις τῆς Διεθνοῦς αὐτῆς Ὄργανώσεως εἶναι νὰ συμβάλῃ εἰς

τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀσφαλείας, συσφιγγουσα, διὰ τῆς ἀγωγῆς, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν συνεργασίαν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, ὥστε νὰ σταθεροποιηθῇ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν Δικαιοσύνην, τὸν Νόμον, τὰ Δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς θεμελιώδεις ἐλευθερίας ὄλων, ἄνευ διακρίσεως φυλῆς, γένους, γλώσσης ἢ θρησκείας, τὰ ὁποῖα δικαιώματα ἀναγνωρίζει ὁ «Χάρτης τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν» (πρῶτον ἄρθρον τοῦ Ἰδρυτικοῦ Καταστατικοῦ).

Τὰ μέλη—ἔθνη πιστεύουν, ὅτι ἡ εἰρήνη τοῦ κόσμου ὀφείλει νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀλληλεγγύης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι ὅλοι οἱ λαοὶ δύνανται νὰ πραγματοποιήσουν μίαν εἰρηνόφιλον ἔνωσιν, ἐδραιουμένην εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν, ὁπότε θὰ ἀρθοῦν ὅλα τὰ ἐμπόδια τῆς ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς τῶν Ἰδεῶν, τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Ἀγωγῆς καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ θὰ τεθοῦν εἰς γνώσιν τοῦ κοινοῦ ὅλαι αἱ ἐργασίαι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι προετοιμάζουν μίαν καλλιτέραν ζωὴν διὰ τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ διὰ τοὺς ἄλλους.

Εἰς αὐτὰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἐπιθυμίας θέλει νὰ ἀπαντήσῃ καὶ νὰ βοηθήσῃ διὰ τοῦ ἔργου τῆς ἡ U.N.E.S.C.O.

Περισσότερον παντὸς ἄλλου ἀσχολεῖται μετὰ τὴν ἀγωγήν. Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν σκοπεύει νὰ βοηθήσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς στοιχειώδους μορφώσεως εἰς ὅλους τοὺς πολίτας τῶν ἐθνῶν, εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων αὐτῆς καὶ εἰς τὴν ἀγωγήν πρὸς μίαν διεθνή φιλοπατρίαν.

Ἐχει διαπιστωθῆ, ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν χωρῶν ὁ ἀναλφαβητισμὸς, αἱ ἀσθένειαι καὶ ἡ ἀθλιότης περιορίζουν τὰς δυνατότητας τῆς εὐημερίας καὶ θέτουν τὴν εἰρήνην εἰς κίνδυνον. Διὰ τοῦτο ἡ U.N.E.S.C.O. μελετᾷ τοὺς τρόπους, συνιστᾷ τὰ μέτρα καὶ προβαίνει εἰς ἐνεργείας διὰ τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ εἰς τὰ μέλη—ἔθνη καὶ τὴν ἐπέκτασιν μιᾶς στοιχειώδους σχολικῆς μορφώσεως, ἡ ὁποία θὰ παρέχῃ εἰς τοὺς νέους τὰς ἀπαραίτητους γνώσεις καὶ δεξιότητας, ὥστε νὰ βελτιώσουν τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς των καὶ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας των.

Διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ εἰδικὸν προσωπικὸν διὰ μίαν τοιαύτην ἀγωγήν, ὀργανώνει κέντρα εἰς διαφόρους χώρας (ὡς π.χ. εἰς Μεξικόν, Αἴγυπτον κλπ.). Λαμβάνουν προσέτι χώραν εἰδικαί μελέται, συνδιασκέψεις καὶ ἀποστολαὶ ἀπὸ εἰδικούς, με σκοπὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐφαρμογὴ εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς καθολικῆς ἐκπαιδεύσεως δωρεὰν καὶ ὑποχρεωτικῶς καὶ ἡ ποιοτικὴ βελτίωσις τῆς μορφώσεως.

Ἐν τῇ ἐπιδιώξει μιᾶς παγκοσμίου φιλοπατρίας, ἀσχολεῖται μετὰ τὰ προβλήματα τῆς μύησεως τῶν παιδιῶν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, μετὰ τὴν βελτίωσιν τῶν σχολικῶν προγραμμάτων καὶ τῶν σχολικῶν βιβλίων καὶ ἄλλων βοηθημάτων, μετὰ τὴν διδασκαλίαν μαθημάτων σχετικῶν πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς Ὀργανώσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν καὶ πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς «Παγκοσμίου Διακηρύξεως περὶ τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου», καὶ τελικῶς μετὰ τὴν σύνδεσιν τῶν Νέων πρὸς τὸ ἔργον τῆς U.N.E.S.C.O.

Διὰ τὰς ἐπισκέψεις καὶ μετακινήσεις ἀπὸ χώρας εἰς χώραν πολιτῶν καὶ ἐργατῶν τῆς χειρὸς καὶ τοῦ πνεύματος μὲ σκοποὺς παιδαγωγικούς, ἐπιστημονικούς καὶ μορφωτικούς καὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν μιᾶς καλλιτέρας κατανοήσεως μεταξὺ τῶν λαῶν, φροντίζει νὰ χορηγηθοῦν ἢ παρέχει ἢ ἴδια ὑποτροφίας καὶ οἰκονομικὰς ἐπιχορηγήσεις εἰς φοιτητάς, εἰς ἐργάτας, εἰς ἐπαγγελματίας καὶ εἰς ἐπιστήμονας. Οὕτω τῷ 1952 ἔλαβε χώραν κοινὸν ταξείδιον 750 εὐρωπαϊῶν ἐργατῶν, ἐκ διαφόρων ἐθνῶν, οἱ ὅποιοι ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος καὶ τῶν τρόπων ζωῆς εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθησαν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1947 μέχρι τοῦ 1952 ἐχορηγήθησαν 480 ὑποτροφίαι διὰ σπουδὰς.

Εἰς τὸν τομέα τῶν Θετικῶν καὶ Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἐπιδιώκει τὴν δημιουργίαν σχέσεων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι σκοπεύουν τὴν βελτίωσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν πληροφοριῶν καὶ πορισμάτων ἐδημιούργησε Κέντρα ἐπιστημονικῆς συνεργασίας εἰς Montevideo διὰ τὴν Ἀμερικὴν, εἰς Κάϊρον καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν Μέσην Ἀνατολήν, εἰς Δελχὶ διὰ τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ εἰς Djakarta διὰ τὴν Ν.Α. Ἀσίαν.

Εἰς τὸν τομέα τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν μελετᾷ τοὺς ψυχολογικούς καὶ κοινωνικούς παράγοντας τῆς συνεργασίας τῶν λαῶν, τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα τῆς διαιρέσεως τῶν φυλῶν, τὴν θέσιν τῆς γυναικὸς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον κλπ.

Εἰς τὸν τομέα τῆς πολιτιστικῆς δραστηριότητος τῶν χωρῶν, ἐπιδιώκει νὰ δημιουργήσῃ εὐνοϊκὰς συνθήκας συνεργασίας τῶν καλλιτεχνῶν, τῶν μουσικῶν, τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λογοτεχνῶν. Φροντίζει διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μουσείων, τῶν βιβλιοθηκῶν, διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, διὰ τὰ ἔλλογα δικαιώματα τῶν συγγραφέων καὶ καλλιτεχνῶν, διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ποιότητος τῶν τυπογραφείων, τῶν κινηματογράφων, τῶν ραδιοφῶνων καὶ τῆς τηλεοράσεως.

Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἐνὸς τόσο ἐυρέου ἔργου, συγκεντρώνει στατιστικὰ στοιχεῖα, ὀργανώνει κέντρα μελετῶν, συνεργάζεται μὲ πολλὰς Διεθνεῖς καὶ ἐθνικὰς ὀργανώσεις καὶ Συλλόγους, ὀργανώνει εἰδικὰ μαθήματα, διαλέξεις καὶ σχολεῖα διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν εἰδικῶν καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τῶν Ἰδεωδῶν τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν καὶ τῶν πορισμάτων τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, ὀργανώνει ἐπίσης Διεθνεῖς ἐκθέσεις ἔργων τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης, μελετᾷ τοὺς ὅρους διὰ τὴν εὐκόλον ἀνταλλαγὴν, μεταξὺ τῶν χωρῶν, βιβλίων, περιοδικῶν, κινηματογραφικῶν ταινιῶν καὶ διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον κυκλοφορίαν τοῦ συναλλάγματος.

Εἰδικαὶ ἐθνικαὶ ἐπιτροπαὶ εἰς ἕκαστον κράτος - μέλος συνδέουν τὴν Unesco μὲ τὸν λαὸν τῆς χώρας των, θέτουν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ πρόγραμμα αὐτῆς καὶ συμβάλλουν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἰδεωδῶν της.

* *

Τὰ δύο Διεθνή Γραφεῖα, τὸ Διεθνὲς Γραφεῖον ἀγωγῆς εἰς Γενεύην

καί ἡ Unesco εἰς Παρισίους, ἐκτελοῦν ἔργον ἀληθῶς ἀνθρωπιστικόν. Τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἐξέρχονται ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ ὄρια, διὰ νὰ φθάσουν εἰς ὅλας τὰς χώρας. Ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐξαπλοῦται καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ καθυστερημένους λαοὺς. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως, πλησιάζει εὐκόλως τὸν συνάνθρωπόν του, διὰ νὰ συνενώσῃ μετ' αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι ὑπέροχον ἔχει ἢ ἀνθρωπίνῃ ὑπόστασις τῶν, τὴν θείαν λάμψιν, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν «Ἀγάπην».

Περιεγράψαμεν ἐν ὀλίγοις εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τὴν πλουσίαν δραστηριότητα τῶν ἐργαστηρίων τῆς Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Κατ' οὐδὲν θὰ ἤξιζον αἱ ἔρευναι τῶν ἐργαστηρίων τούτων, ἐὰν ἀπώτερος σκοπὸς τῶν δὲν θὰ ἦτο ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν ὄρων καὶ ἡ διευκόλυνσις πρὸς καλλιέργειαν ἐνὸς τοιοῦτου πνεύματος κοινωνικῆς ἀγάπης.

Οἱ φιλόπονοι ἐπιστήμονες τῶν ἐργαστηρίων τούτων, ἐρχόμενοι εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸ Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς καὶ μὲ τὴν U.N.E.S.C.O., ἐπηρεάζονται εὐεργετικῶς εἰς τοὺς φιλοσοφικοὺς προσανατολισμοὺς τῶν καὶ οὕτως ἔχουν ἀνθρωπιστικὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰς προσπάθειάς τῶν.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ σύγχρονος φιλοσοφική καὶ κοινωνιολογική θεμελίωσις τῆς Παιδαγωγικῆς, πλαισιουμένη ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τοῦ Ὄργανισμοῦ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν καὶ ἀνταποκρινομένη εἰς τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς μας, ἡ Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία μὲ τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τῆς ἐρεύνης τῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς λειτουργίας τῆς νοημοσύνης του κατὰ τὴν σχολικὴν ἐργασίαν καὶ ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ μὲ τοὺς πλουσίους πειραματισμούς της ἐπὶ τῶν σχολικῶν φαινομένων καὶ μεθόδων, πάντα ταῦτα νομίζομεν, ὅτι ἀποτελοῦν τοὺς προσανατολισμούς τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς.

Τὰς κατευθύνσεις αὐτὰς διαπιστώνει κανεὶς εἰς τὰ συγγράμματα καὶ εἰς τὰς πανεπιστημικὰς παραδόσεις τῶν συγχρόνων καὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἐπιστημόνων Παιδαγωγῶν τῆς Ἑλβετίας, Γερμανίας, Γαλλίας, Βελγίου, Ἀγγλίας, Ἀμερικῆς, Ἑλλάδος.

Οἱ παιδαγωγοὶ τῆς ἐποχῆς μας πιστεύουν εἰς τὴν ἀνάλογον πρὸς τὰ «Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου» κατεύθυνσιν τῆς συγχρόνου ἀγωγῆς, χρησιμοποιοῦν δεόντως καὶ εὐφυῶς τὰ πορίσματα τῆς ἐξελικτικῆς ψυχολογίας καὶ μοχθοῦν διὰ μίαν ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν μεθοδολογίαν.

Τὰ λειτουργοῦντα παρὰ τὰ Πανεπιστήμια τῶν διαφόρων χωρῶν Ἐργαστήρια τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ αἰῶνός μας.

* *

Ἦδη εὐρισκόμεθα εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὅποیان ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἔχουν οὐδεμίαν θέσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς αἱ πελαγοδρομαὶ εἰς γενικότητα, αἱ λυρικαὶ ἐκφράσεις καὶ διατυπώσεις, αἱ ἔντεχνοι ἐπαναλήψεις τῶν αὐτῶν σκέψεων μὲ λογοτεχνικὴν νέαν ἐπένδυσιν, τὰ γενικὰ ἐπίθετα καὶ αἱ φράσεις ἄνευ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ ἐννοιῶν, ἡ γενικὴ καὶ κατὰ συνέπειαν ἀστήρικτος αἰτιολόγησις καταστάσεως φαινομένων, τὸ «ψάρευμα εἰς τὰ θολὰ νερά» κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, ὁ πολὺς θόρυβος διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δῆθεν «Νέου Σχολείου» καὶ αἱ μεγαλαυχίαι διὰ τὴν δῆθεν ἀφοσίωσιν εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδιοῦ, οἱ πρόχειροι συμβιβασμοὶ τῆς συνειδήσεως διὰ τὴν λύσιν προβλημάτων ἐνώπιον τοῦ σκοτοῦ, τοῦ καλύπτοντος τὴν ψυχολογικὴν καὶ παιδαγωγικὴν ἀλήθειαν, ἡ ἔλλειψις τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως τῶν μερικωτέρων περιπτώσεων, φράσεις παρόμοιαι πρὸς τὸ «νομίζω, μοῦ φαίνεται, ὑποθέτω, ἴσως, μάλλον, πιθανόν» καὶ ἐν γένει ἡ παραμέλησις ἠτιολογημένης ἐρμηνείας τῶν φαινομένων καὶ εὐρείας ἐπαληθεύσεως.

Ἐκ τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας μᾶς ἄφησαν οἱ ἐπιστήμονες τῶν Ἐργαστηρίων τῆς Εὐρώπης, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὴν Ἐπιστήμην δη-

μιουργούν μόνον οί ὄντως ἐργατικοί, οί φιλόπονοι, οί προικισμένοι με σύ-
νεσιν, με δύναμιν τῆς λογικῆς διὰ συνθέτους συνδυασμούς ὑποθέσεων καί
με ἀνωτέραν κρίσιν, οί παρακολουθοῦντες τὴν παγκόσμιον ἐπιστημονικὴν
κίνησιν καί παιδαγωγικὴν ἔρευναν, οί ἐμφορούμενοι ἀπὸ ζέσιν καί ἐσωτε-
ρικὴν ἀνήσυχον ὁρμὴν πρὸς ἐπιστημονικὴν ἀναζήτησιν, οί σταθεροί καί
ἄκαμπτοι εἰς τὰς δυσχερείας καί οί ἀπτόητοι εἰς τὰς ἀποτυχίας τῶν ἐρευ-
νῶν των, οί γρανιτώδεις χαρακτῆρες, οί ὅποιοι, ἐρευνῶντες τὴν ἀλήθειαν,
γνωρίζουν, ὅτι ὀφείλουν νὰ εἶναι οί ἴδιοι ἀληθεῖς καί ἐνάρετοι εἰς ὅλας
τὰς ἐκδηλώσεις των, οί συνεχῶς μὴ ἱκανοποιούμενοι καί οί διακρινόμενοι
κατὰ τὸν καθ' ἡμέραν κοινωνικὸν βίον των οὐχὶ ἀπὸ τὸν συμβιβασμὸν, τὸν
χαρακτηρίζοντα τὸ λεγόμενον «ὀλίγον καί ἀπὸ ὅλα», ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἱκα-
νότητα νὰ θυσιάσουν πολλὰ ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ συγχρόνου τεχνικοῦ πολι-
τισμοῦ, διὰ νὰ δύνανται, με διαυγῆς καί ἰσχυρὸν τὸ πνεῦμά των, νὰ στρα-
φοῦν σταθερῶς καί συνετῶς εἰς τὸ βαρύτερον ἔργον τῆς ἀνακαλύψεως τῆς
ἀληθείας.

* * *

Ἐτονίσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια, ὅτι ἡ βελτίωσις καί ἡ
ἀποτελεσματικότης τοῦ σχολικοῦ ἔργου δύναται νὰ συντελεσθῇ μόνον με
τὴν ἀρμονικὴν συνεργασίαν α) τοῦ διδασκάλου τῆς τάξεως με τὴν πείραν
του, β) τοῦ σχολικοῦ ψυχολόγου, τοῦ εὕρισκομένου πλησίον τοῦ διδασκά-
λου, με τὴν ψυχοπαιδαγωγικὴν μόρφωσίν του, γ) τοῦ ἐρευνητοῦ τῆς πειρα-
ματικῆς παιδαγωγικῆς με τὸ ἐργαστήριόν του καί δ) τῶν γονέων, τῶν ὀρθῶς
διαφωτισθέντων ἐπ. τῆς ἐξελίξεως τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ ἔργον τοῦ πρώτου εἶναι εἰς ὅλους γνωστὸν, περὶ τοῦ ἔργου δὲ
τῶν ἐπομένων ὠμιλήσαμεν συντόμως ἀνωτέρω. Εἶδομεν τὰς ἀδυναμίας
ἐκάστου τούτων. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ταχθῶμεν ὑπὲρ τῆς στενῆς καί
ὑπὸ ἴσους ὁρους συνεργασίας αὐτῶν. Μονομερεῖς προσπάθειαι τοῦ ἑνὸς
ἐξ αὐτῶν δὲν φέρουν σημαντικὰ ἀποτελέσματα.

Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἐάν εἰς ἐκάστην ἐκπαιδευτικὴν περιφέρειαν, τοῦ-
λάχιστον Γενικῆς Ἐπιθεωρήσεως, ὑπῆρχον ἀνά εἰς Σχολικὸς Ψυχολόγος
καί εἰς Ἐπιστήμων τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, οἱ ὅποιοι θὰ συνειρ-
γάζοντο με ὅλους τοὺς Διδασκάλους, με τοὺς Ἐπιθεωρητὰς τῆς Ἐκπαι-
δεύσεως, με τὰ Διδασκαλεῖα ἢ τὰς Παιδαγωγικὰς Ἀκαδημίας, με τοὺς
Σχολιάτρους τῆς περιφέρειας καί με τοὺς γονεῖς.

Εἰς πολλὰς χώρας ἔλαβον χώραν τοιαῦται συνεργασίαι καί ἐκαρπο-
φόρησαν.

Εἰς τὸν ὅρον αὐτὸν τῆς συνεργασίας πρέπει νὰ προστεθῇ ἀπαραιτή-
τως ὁ φιλοσοφικὸς καταρτισμὸς καί ὁ ὑγιῆς κοσμοθεωριακὸς προσανατο-
λισμὸς τῶν ἐργατῶν τούτων, διὰ νὰ δύνανται ὁμοφώνως νὰ ὑπαγάγουν
τὰς μορφωτικὰς καί ἐπιστημονικὰς ἐνεργείας των εἰς τὸ πλεῖστον τῶν ὑψη-
λῶν συγχρόνων σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς.

Τὴν τάσιν πρὸς τὴν συνεργασίαν καί τὸν φιλοσοφικὸν προανατολι-
σμὸν δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ μόνον εἰς συνθετικὸς νοῦς, μία ἄλλη προσωπικό-

της, ἡ ὁποία θὰ καθορίζῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἀγωγῆς, θὰ κατευθύνῃ τὴν πρᾶξιν τῆς παιδαγωγικῆς προσπάθειας καὶ θὰ συντονίζῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας. Ὑπεράνω τῶν τριῶν ἀνωτέρω ἐργατῶν τῆς ἀγωγῆς ὀφείλει νὰ ἴσταται ἡ ὑψηλὴ Παιδαγωγικὴ Σκέψις, ἡ ὁποία θὰ προβῇ εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τῶν φαινομένων τῆς ἀγωγῆς καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν κρυσταλλοποίησιν ὄλων τῶν μερῶν, ἡ ὁποία θὰ ἐμπνέῃ ὁμοιομόρφως καὶ ἰσομερῶς, θὰ ἐνοποιῇ τὰ δεδομένα, θὰ συμπληροῖ τὰς ἀπόψεις τῶν ἐργατῶν τῆς ἀγωγῆς. Τοιαύτην Παιδαγωγικὴν Σκέψιν δύνανται νὰ ἔχουν ἀνώτεροι προσωπικότητες, ἐμφορούμενοι ἀπὸ ὑψηλὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν, ἀπὸ ἀληθῆς ἐπιστημονικὸν πνεῦμα καὶ ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὴν πρόδον.

Εὐτυχεῖς εἶναι οἱ λαοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τοιοῦτους ἡγέτας εἰς τὴν πύραμιδα τῆς Ἐθνικῆς τῶν Παιδείας, καθ' ὅτι οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἄνδρες, γνωρίζοντες νὰ συνδυάζουν ἀρμονικῶς τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Φιλοσοφικὴν Σκέψιν, δύνανται νὰ προβαίνουν εἰς ὀρθὰ σχέδια ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας τῶν καὶ νὰ δίδουν κατευθύνσεις ἀληθοῦς προόδου καὶ πολιτισμοῦ.

Ἄλλως ἡ Παιδεία θὰ κατευθύνεται ἢ ἀπὸ ἀριστολόγους ἡγέτας καὶ δημιουργοὺς ἀπραγματοποιήτων ἰδεωδῶν πολιτειῶν καὶ οὐρανίων παραδεισῶν εἰς χώρας ξηρὰς καὶ δοκιμασθείσας, ἢ ἀπὸ μικροῦς, χωρὶς «ψυχῆν», πραγματιστὰς παιδαγωγούς, ἀναγκάζοντας τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς μετρήσεως καὶ τῆς κατὰ βιομηχανικὸν τρόπον δημιουργίας ζωῆς εἰς ἓνα τόπον, ὅπου ποθεῖν νὰ πετάξουν ὑψηλὰ αἱ παιδικαὶ ψυχαὶ «μὲ τὴν ζωτικὴν πνευματικὴν ὀρμὴν τῶν».

Ἐρχίσασμεν τὴν μελέτην μας μὲ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ τῆς χώρας μας αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην μιᾶς ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς. Εἶδομεν ποῖοι εἶναι οἱ ἐπιστημονικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς καὶ δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς σύγκρισιν ἐκεῖνου τοῦ ὁποῖου ὀφείλει νὰ ἀποτελῇ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐκείνου, τοῦ ὁποῖου λαμβάνει χώραν εἰς τὴν πατρίδα μας. Ἡ σκέψις ἐκάστου ἐξ ἡμῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγηθῇ εἰς μίαν κριτικὴν ἢ εἰς εὐκταίας λύσεις τῶν παιδαγωγικῶν προβλημάτων μας ἢ εἰς τὴν δημιουργίαν σχεδίων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς εἰς Κέντρα καὶ Σχολὰς, ἔνθα λαμβάνουν χώραν σήμερον ἡ μόρφωσις καὶ ἡ ἐπιμόρφωσις τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῆς πατρίδος μας. Ὡφέλιμον βεβαίως θὰ ἦτο τοῦτο.

Ἴσως ὅμως ἦτο περισσότερον ὠφέλιμον νὰ ἀρχίσῃ ἀθορύβως ἡ προσπάθεια πρὸς ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, ὑπὸ περιορισμένην καὶ ταπεινὴν, ἔστω, κατ' ἀρχὴν, προοπτικὴν. Δύναται αὕτη νὰ ἀρχίσῃ, οὐχὶ μόνον εἰς τὰ ἀνώτερα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κατώτερα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα.

Αἱ προσπάθειαι τῶν Ἐργαστηρίων τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, τῶν προτύπων Δημοτικῶν Σχολείων καὶ τῶν προτύπων Γυμνασίων ἔχουν νὰ μᾶς ἐμφανίσουν τόσον κατὰ τὸ παρελθόν, ὅσον καὶ

κατὰ τὸ παρὸν ἀξιολόγους προσπαθείας ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Ὡς ἐκ τούτου, διὰ πολλὰ ζητήματα τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ πειραματισθοῦν ἐπιστήμονες δὲν θὰ εὐρεθοῦν εἰς ἀκαλλιέργητον ἔδαφος. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ὠρισμένοι παιδαγωγοί μας, οἱ ὅποιοι μὲ εἰλικρινῆ καὶ βαθεῖαν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα, μὲ ἰσχυρὸν ἠθικὸν ὄπλισμόν καὶ μὲ ἀληθῆς ἐπιστημονικὸν πνεῦμα ἐχάραξαν καὶ χαράσσουν διὰ τῶν συγγραμμάτων των καὶ περιοδικῶν των κατευθυντηρίους γραμμὰς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀγωγῆς. Ἐκ τούτων δύνανται οἱ πάντες τὰ μέγιστα νὰ ὠφεληθοῦν καὶ νὰ ὑποκινηθοῦν, διὰ νὰ ἀναλάβουν νέους πειραματισμοὺς τῆς ἰδίας αὐτῶν πρωτοβουλίας.

Πρὸς μίαν τοιαύτην προσπάθειαν εἶναι ἀνάγκη νὰ συμβάλουν πολλοὶ παράγοντες. Ὅφειλουν νὰ ἐπιδείξουν τὴν εὐνοιάν των. Μεταξὺ αὐτῶν σημαντικὸς παράγων εἶναι ἡ «νοοτροπία» τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, οἱ ὅποιοι ὀφείλουν νὰ πιστεύσουν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναμένουν πάντοτε τὸ ἀπόλυτον, ὅτι ὀφείλουν νὰ συνεργασθοῦν εἰλικρινῶς μὲ τοὺς ἐπιστήμονας ἐρευνητὰς καὶ ὅτι ἡ φιλοπονία των καὶ ἡ καλοπροαίρετος κριτικὴ των διὰ τὸ ἔργον τοῦ ἄλλου συμβάλλουν τὰ μέγιστα εἰς τὴν πρόοδον τῆς παιδαγωγικῆς μας.

Εὐοίωνοι παρουσιάζονται αἱ ἐκδηλώσεις σήμερον περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ τῆς χώρας μας πονοῦν καὶ ἀνησυχοῦν διὰ τὸ μέλλον τῆς Ἐθνικῆς μας Παιδείας καὶ ὅτι ὅλοι εἶναι ἔτοιμοι νὰ διέλθουν τὴν φλόγα τῶν προσωπικῶν παθῶν, ἐὰν ὑπάρχουν ἐνίοτε τοιαῦτα, διὰ νὰ ἐξέλθουν διαυγεῖς καὶ διὰ νὰ βαδίσουν, ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς ὀρθῶς ἐννοουμένης συνεργασίας πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον τῆς Ἑλληνικῆς Παιδαγωγικῆς.

Ὁ Ἕλλην Παιδαγωγὸς σκέπτεται δεόντως ἐπὶ τῶν μεταπολεμικῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπότητος. Κατανοεῖ καλῶς τὰς ψυχολογικὰς τάσεις τοῦ ἐξεληθέντος ἀπὸ τὰς φλόγας τοῦ πολέμου νέου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ ἀναγνώρισιν τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς προσωπικότητός του. Πιστεύει, ὅτι πρέπει καὶ δύναται νὰ «σκέπτεται παγκοσμίως καὶ καὶ νὰ ἐνεργῇ τοπικῶς, νὰ σκέπτεται εἰς ἕκτασιν καὶ νὰ ἐνεργῇ εἰς βάθος». Διεῖδεν, ὅτι, εἰς πολλὰς τῶν περιπτώσεων, ὁ ἄνθρωπος τοῦ 1ου ἡμίσεος τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἐζήτησε τὴν εὐτυχίαν μὲ πάθος καὶ, ἐὰν δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὰς ἰδέας, ἐζήτησεν αὐτὴν εἰς τὴν πτωχὴν ἐμπειρίαν καὶ εἰς τὸν ρεαλισμόν, ἐὰν ἦτο ἀνίκανος νὰ τὴν ἴδῃ ὑπάρχουσαν εἰς τὴν χαράν, ἐζήτησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἡδονήν, ἐὰν εἶχε παύσει νὰ πιστεύῃ εἰς τὸ μέλλον, διέφευγε τὴν σκληρότητα τοῦ παρόντος καὶ ἀνεζήτησε μίαν διέξοδον εἰς τὰς σκέψεις, τὰς συγκινήσεις καὶ τὰς ἐπιτυχίας τοῦ παρελθόντος.

Ὑποχρεούμενος σήμερον ὁ Ἕλλην Παιδαγωγὸς νὰ καθορίσῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἀγωγῆς καὶ νὰ κατευθύνῃ τὴν πρᾶξιν αὐτῆς διὰ τὸ 2ον ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος, πιστεύει καὶ αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διδάσκῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς τὸ ὑψιστον δημιουργημα ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας, ὅτι ὀφείλει νὰ μορφωθῇ, διὰ νὰ γίνῃ ἰκανὸς νὰ ζῆ

ἐλεύθερος καὶ νὰ πληροφορηθῆ περὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν μεταβολῶν τοῦ βίου του καὶ περὶ τοῦ ὅτι ὁ βίος οὗτος δὲν ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς ζωῆς. Ὁ προορισμὸς του ἐπεκτείνεται ἔμπροσθέν του εἰς ἀτελειώτους προεκτάσεις. Δύναται νὰ τὰς ἀρνηθῆ. Δύναται ὅμως νὰ πιστεύσῃ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ αὐτάς, διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὰς περιορισμένας ἀντιλήψεις του καὶ διὰ νὰ προσανατολισθῆ πρὸς ἓν μέλλον κατὰ διαίσθησιν ὀρώμενον. Οὕτω θὰ πιστεύσῃ ὅτι, ἐὰν εἶναι ἐφωδιασμένος μὲ ἓν Σῶμα, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ αἰσθάνεται, καὶ μὲ μίαν Διάνοησιν, ἢ ὁποῖα θέλει νὰ κατανοῆ, εἶναι ἐπίσης προικισμένος μὲ μίαν Ψυχὴν, ἢ ὁποῖα θέλει νὰ ἐλπίζῃ καὶ νὰ ἵπταται εἰς κόσμους ἀνωτέρας, πνευματικῆς, δημιουργίας.

Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ἕλλην ἐπιστήμων καὶ ἐργάτης τῆς ἀγωγῆς τοποθετεῖ ὀρθῶς τὴν ἱεραρχίαν τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, μιᾶς ζωῆς συνεχῶς καλλιτέρας, ζωῆς τοῦ σώματος, ζωῆς τῆς διανοήσεως, ζωῆς τῆς ψυχῆς, ζωῆς ἐν συνθέσει τελοῦσης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ προσωπικότητι, ζωῆς συνεργαζομένων ἀδελφικῶς ἀνθρώπων εἰς τοὺς πνευματικοὺς καὶ τεχνικοὺς τομεῖς τῆς δραστηριότητός των, ζωῆς ἐφημέρου, τῆς ὁποίας αἰσθανόμεθα τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ ζωῆς αἰωνίας, τὴν ὁποῖαν προαισθανόμεθα ζωῆς ἐνίοτε εὐτυχοῦς, συχνάκις σκληρᾶς, ἀλλὰ πάντοτε ὠραίας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aebli H. Didactique Psychologique. Neuchatel. 1951.
- Baudouin : L'âme enfantine et la psychanalyse : Neuchatel. 1946. Suisse.
- Boesch E. : L'exploration du caractère : Scarabée-Paris. 1952.
- Bovet P. : Les conditions de l'obligation de conscience: Archives de Psychologie, Genève.
 » : Le sentiment religieux et la psychologie de l'enfant, Neuchatel-Suisse.
- Buyse R. : L'expérimentation en pédagogie : Lamartin. 1935 Bruxelles-Belgique.
- Bulletin de psychologie : G.E.P.U.P. Sorbonne-Paris (1952, 1953, 1954).
 » de l'école pratique de psychologie et de pédagogie : Lyon (1952, 1953, 1954).
 » du Bureau International de l'éducation : 1952, 1953, 1954, Genève-Suisse.
- Bureau International de l'éducation de Genève : Έκδόσεις τῶν πρακτικῶν τῶν Διεθνῶν Συνδιασκέψεων τοῦ 1934—1954.
- Carmichael L. Manuel de psychologie de l'enfant. P.U.F.-Paris. 1946.
- Conférences du Bureau International de l'éducation 1934—1950, 1951, 1952, 1953, 1954, Genève (Κίνησις τῆς Διεθνούς Ἐκπαιδεύσεως).
- Cousinet R. : L'éducation Nouvelle : Delachaux et Niestlé : Neuchatel 1950. Suisse.
- Γεωργούλη Κ. : Αἱ Σύγχρονοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις, 1954. Ἀθῆναι.
- Dottrens R. : Qu'est-ce que la pédagogie expérimentale? Delachaux-Niestlé : 1944. Neuchatel-Suisse.
- Dottrens R. : Un Laboratoire de psychologie expérimentale, 1953, Delachaux-Niestlé : 1944. Neuchatel-Suisse.
- Dottrens R. : Éducation et Démocratie 1946, Delachaux-Niestlé 1944. Neuchatel-Suisse.
 » : Le progrès à l'école 1956, » » » » »
 » : L'enseignement individualisé 1953, » » » » »
- Debesse M. : Les étapes de l'éducation 1952 P.U.F. Paris.
- «Δελτίον Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν» 1948—1954. Ἀθῆναι.
- «Διδασκαλικὸν Βῆμα» 1946—1954. Ἀθῆναι.
- Ἐξαρχοπούλου Ν. : Γενικὴ Διδακτικὴ 1946. Ἀθῆναι.
- Ἐξαρχοπούλου Ν. : Ψυχικαὶ διαφοραὶ τῶν παιδῶν. Ἀθῆναι.
- «École Nouvelle Française» : Revue-P.U.F. 1952, 1953, 1954. Paris.
- «Éducateur» Revue : 1952, 1963, 1954, Cannes-France.
 » » : 1953, 1954. Montreux-Suisse.
- «Ἐπιστημονικὸν Βῆμα τοῦ Διδύλου» Δ.Ο.Ε. 1953—1954. Ἀθῆναι.
- «Europe» Revue : 1950—1954. Paris (I.N.O.P.).
- Ferrière A. : Nos enfants et l'avenir du pays. 1942. Delachaux-Niestlé-Neuchatel-Suisse.
 » : Éducation religieuse et psychologie de l'inconscient. 1950. Labor-Genève-Suisse.
- Freinet C. : L'école moderne Française : Ophrys. Cannes, 1948. France.
- Gesell-A-et F. Ilg. : Le jeune enfant dans la civilisation moderne. 1949. P.U.F. Paris.
- Gesell A. : L'enfant de 5 à ans. 1949 P.U.F. Paris.
- Ζήση Νικ. : Τὸ πνεῦμα τῆς Νέας Ἀγωγῆς καὶ τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη, 1953. Κερκυρα.
- Hubert R. Traité de pédagogie générale, 1946. P.U.F. Paris.
- Jadoulle A. : Le Laboratoire pédagogique au travail. 1951. Scarabée. Paris.
- Jung C. : L'homme à la découverte de son âme. Genève.
- Καλλιάρια Σ. : Χαρακτήρες ἢ ψυχολογικοὶ τύποι. 1935. Ἀθῆναι.
 » » : Ψυχολογία τοῦ βάθους. 1950. Ἀθῆναι
 » » : Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ἐκπαιδεύσεως. 1945. Ἀθῆναι.
 » » : Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς Στοιχ. Ἐκπαιδεύσεως. 1949. Ἀθῆναι.
 » » : Ὑλισμὸς καὶ σύγχρονος βιολογία καὶ ψυχολογία. 1952. Ἀθῆναι.
 » » καὶ Ψαλλίδα Φ. : Εἰσαγωγή εἰς τὴν χαρακτηρολογία τοῦ Kretschmer καὶ ψυχοσωματικὴ ἔρευνα σχετικὴ πρὸς αὐτήν. 1950. Ἀθῆναι.
 » » : Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας Χ.Ε.Ε.Λ. 1953. Ἀθῆναι.

- Κοροντζή Π. : Το πνεῦμα τοῦ καιροῦ μας καὶ τοῦ τόπου μας. 1949. Ἰωάννινα.
- Lefevre L. : Le professeur Psychologue P.U.F. 1949, Paris.
- Le Senne R. : Traité de Caractérologie. 1949. Logos—P.U.F. Paris
- Letterier L. : Programmes et Instructions. Hachette 1947, Paris.
- Leçons de Psychologie de l'enfant. P.U.F. 1943. Paris.
- Meylan L. : Les humanités et la personne. 1946. Delachaux et Niestlé—Neuchâtel—Suisse.
- Μελανίτου Ν. : Ἡ προσωπικότης καὶ ὁ χαρακτήρ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης 1953. Ἀθῆναι.
- Mialaret G. : Nouvelle Pédagogie Scientifique. 1954. P.U.F. Paris.
- » » : L'éducateur et la méthode des tests. Scarabée. 1953. Paris.
- Michaud E. : Action et pensée enfantines, Scarabée. 1953. Paris.
- Nuttin J. La Psychanalyse, conception spirituelle de la personnalité humaine. Louvain—Paris. 1952.
- Nielsen R. : Le développement de la sociabilité chez l' enfant. Neuchatel. 1952. Suisse.
- «Νέο Σχολεῖο». Περιοδικόν 1950—1954.
- Piaget J. : La représentation du monde chez l'enfant Alcan—Paris 1926.
- » » : Le langage et la pensée chez l'enfant. Neuchatel. 1950. Suisse.
- » » : La naissance de l'intelligence chez l'enfant. 1936. Neuchatel—Suisse.
- » » : Le jugement moral chez l' enfant Alcan—Paris 1932.
- » » : Le jugement et le raisonnement chez l'enfant. Neuchatel. 1935.
- » » : La construction du reel » » » 1937.
- » » : La formation du symbole » » » 1936.
- » » : Le développem. de la notion du temps chez l'enfant » 1946.
- » » : La notion du mouvement et de la vitesse » P.U.F. Paris. 1946.
- » » : La psychologie de l'intelligence » » » » 1952.
- » » : La géométrie spontanée de » » » 1948.
- Piaget—Inhelder—Szeminska: La genèse du nombre chez l'enfant. Neuchatel. 1951.
- Piaget—Inhelder : Le développement des quantités. Neuchatel. 1941.
- » » : L'investigation Pédagogique. 1945. Tamines—Belgique.
- Planchard E. : L'investigation Pédagogique. 1945. Tamines—Belgique.
- Psychologie Scolaire. Revue. «Enfance» 1953. Paris.
- «Παιδεία καὶ Ζωή». Περιοδικόν, 1947—1954. Ἀθῆναι.
- «Προμηθεὺς», περιοδικόν, 1952—1953. Ἀθῆναι.
- Πρακτικά τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. 1933—1952.
- Πρακτικά τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ εἰς Παρισίους (Paris 21—26 Avril 1954 Institut Biopsychologique).
- Plan d'études de Genève 1952.
- Piobetta J. : Examens et concours. Paris. 1946.
- Problèmes scolaires : Cahier. Delachaux et Niestlé. Neuchatel 1953.
- Rambert M. : La vie affective et morale de l'enfant. Neuchatel 1945.
- Key A. : Etude des insuffisances Psychologiques I, II. 1947. Neuchatel. Suisse.
- Robin G. : Les difficultés scolaires chez l'enfant P.U.F. Paris. 1953.
- «Revue Internationale de Psycho - pédagogie», 1954. Bruxelles.
- Σακελλαρίου Γ. : Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός. Ἀθῆναι 1937.
- Σούρλα Ε. : Συγκεντρωτικὴ Διδασκαλία καὶ Νεώτερον Πρόγραμμα. Ἀθῆναι.
- «Σχολεῖο καὶ Ζωή». Περιοδικόν. 1953—1954. Ἀθῆναι.
- Smits A. — jenart: Le système pédagogique de Winnetka : Lamertin—Bruxelles 1934.
- Τσίριμπα Β. : Μεταπολεμικοὶ προσανατολισμοὶ Ἑλληνικῆς Κοιν. Ἀγωγῆς. Βόλος. 1947.
- Unesco : Déclaration Universelle des droits de l'homme. 1948. Paris.
- » : Σειρά περιοδικῶν ἐκδόσεων ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς εἰς πολλὰς χώρας Ἀσίας, Ἀφρικῆς, Ἀμερικῆς.
- Χανιώτη Κ. : Τὸ σχολεῖον ἐργασίας ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει. 1993. Ἀθῆναι.
- Χρόνη Δ. : Ἀληθῆς Σοσιαλισμὸς καὶ κομμουνισμὸς. 1946. Ἀθῆναι.
- «Χρονικά τοῦ Πειραματ. Σχολείου τοῦ Παν(μίου Θεσ)νίκης». Περιοδ. 1950—54 Θ)νίκη.
- Wallon H. : Les origines du caractère chez l'enfant. Paris. 1934.
- » » : Les origines de la pensée chez l'enfant, I, II. Paris. 1945.
- » » : L'évolution Psychologique de l'enfant. Paris.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ του κ. Σπυρίδωνος Μ. Καλλιάφα, καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν	Σελίς	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	»	7

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

1. Τὰ ιδεώδη τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας : ἡ «Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου»	Σελίς	9
2. Ὁ ἐπιδιωκτέος σήμερον σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς : Ἐλευθερία καὶ σεβασμὸς τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ καλλιέργεια τοῦ συναισθηματοῦ τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων τῆς ἐναντι τῶν ἄλλων	»	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Α'.—1. Ἡ Γενικὴ Ψυχολογία	Σελίς	23
2. Οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς σύγχρονης Ψυχολογίας	»	25
3. Αἱ σύγχρονοι μεγάλοι Ψυχολογικοὶ Σχολαὶ	»	27
Β'.— ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	»	27
1. Μελέτη περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν (πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις)	»	37
2. Τὸ παιδί καὶ τὰ περιβάλλοντά του	»	45
3. Ἐξαγωγή προσημάτων κατὰ τὴν πορείαν τῆς ψυχικῆς ἐξελιξέως τοῦ παιδιοῦ : α) Τὰ στάδια ἐξελιξέως τῆς παιδικῆς ψυχῆς κατὰ τὴν Σχολὴν τῆς Γενεῦσης (νοητικαὶ λειτουργίαι—κοινωνικὸς βίος—συναίσθηματικοβουλευτικὸς βίος τοῦ παιδιοῦ : 0—13 ἐτῶν), β) Χαρακτηρολογία τοῦ μαθητοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, γ) Αἱ ἐννοιαὶ καὶ σκέψεις τοῦ παιδιοῦ περὶ τῆς ἠθικῆς, περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν Σχολὴν τοῦ Gesell (Ἀμερικῆ)	»	49
4. Ἡ πρακτικὴ συμβολὴ τῆς Παιδαγωγικῆς Ψυχολογίας εἰς τὸ σχολικὸν ἔργον	»	79
5. Οἱ Σχολικοὶ Ψυχολόγοι	»	82

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

1. Ὅρισμός	Σελίς	85
2. Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῆς Παιδαγωγικῆς Μεθοδολογίας : α) Ἐμπειρικὴ Μεθοδολογία, β) Μεθοδολογία τοῦ Νέου Σχολείου καὶ γ) Πειραματικὴ Παιδαγωγία	»	85
3. Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγική :		
α) Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης	»	88
β) Ἀδυναμίαι τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς	»	89
4. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ	»	94
α) Ἐλεγχος καὶ μέτρησις τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος	»	94

β) Ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῆς σχολικῆς ἐργασίας : πρόγραμμα δι- δακτέας ὕλης—βοηθητικὰ βιβλία	»	97
γ) Μελέτη τῶν σχολικῶν μαθημάτων ἀπὸ ψυχολογικῆς καὶ διδακτι- κῆς ἀπόψεως καὶ μεθοδολογικοὶ πειραματισμοὶ	»	101
δ) Ὁ Σχολικὸς Προσανατολισμὸς	»	110
ε) Ἡ ἀγωγή τῶν ἀπροσαρμόστων, καθυστερημένων καὶ ἀνωμάτων σωματικῶς καὶ πνευματικῶς παιδιῶν	»	112
5. Συμπέρασμα	»	114

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

1. Εἰς Γενεύην	Σελίς	116
2. Εἰς Γαλλίαν : Λυὼν—Στρασβοῦργον—Παρίσιοι	»	118
3. Εἰς Βέλγιον : Λιέγη—Λουβαίν—Βρυξέλλαι	»	122
4. Εἰς Ἑλλάδα	»	126
5. Εἰς Γερμανίαν καὶ Αὐστρίαν	»	126
6. Εἰς Ἀγγλίαν	»	126
7. Εἰς Ἀμερικὴν	»	127
8. Δύο Διεθνῆ Κέντρα Πνευματικοῦ Πολιτισμοῦ	»	128
α) Τὸ Διεθνὲς Γραφεῖον Ἀγωγῆς εἰς Γενεύην	»	128
β) Ἡ ὀργάνωσις τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν διὰ τὴν Ἀγωγήν, τὴν Ἐπι- στήμην καὶ τὸν Πολιτισμὸν (U.N.E.S.C.O.) εἰς Παρισίους	»	131
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	»	135
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	»	140
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	»	142

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας